

Український Історичний Журнал

до 90-річчя з дня народження

2
1960

НОВІ КНИГИ

АРСЕНТЬЕВ А. И. — Звезда над Китаем (Воспоминания о пребывании в КНР в 1956—1958 гг.), Крымиздат, Симферополь, 1959, 118 с.

«Братское содружество польских и советских партизан», Изд-во СОЦЭКГИЗ, М., 1959, 95 с.

БОРИСОВ Б. — Подвиг Севастополя (воспоминания), Крымиздат, Симферополь, 1959, 403 с.

БРИНСКИЙ А. — По ту сторону фронта, Воспоминания партизана, ч. II, літературная записка Б. Пильника, Горьковское кн. изд-во, Горький, 1959, 468 с.

ГЕРБІЛЬСЬКИЙ Г. Ю. — Передова суспільна думка в Галичині (30-і—середина 40-х років XIX століття), Вид-во Львівського державного ун-ту, Львів, 1959, 160 с.

ДРУЖИНИНА Е. И. — Северное Причерноморье в 1775—1880 гг., М., 1959, 278 с.

«За волю народну, Біографічні нариси про видатних діячів революційного руху в Західній Україні», Кн. журн. вид-во, Львів, 1959, 291 с.

«Історія країн зарубіжного Сходу в середні віки» (Підручник для держ. ун-ів), Вид-во «Радянська школа», К., 1959, 347 с.

КИЗЯ Л. Є. і КОВАЛЕНКО М. М. — Вікова боротьба українського народу проти Ватикану, Вид-во Київського ун-ту, К., 1959, 291 с.

КОРНЕШОВ Л. К. — Діти вільних народів, Вид-во «Молодь», К., 1959, 102 с.

КРАВЕЦЬ М. М. — Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921—1939 рр., Вид-во АН УРСР, К., 1959, 235 с.

«Матеріали з етнографії і мистецтвознавства», Вид-во АН УРСР, К., 1959, 160 с.

МЕСЕНЦЕВА Г. Г. — Музеи України. Изд-во Киевского ун-та, К., 1959, 177 с.

«Мистецька спадщина Т. Г. Шевченка (матеріали, присвячені дослідженню творчості Шевченка-художника)», вип. 1, Вид-во АН УРСР, К., 1959, 172 с.

МИШКО Д. І. — Українсько-російські зв'язки в XIV—XVI ст., Вид-во АН УРСР, К., 1959, 176 с.

МОШНЯГА Є. І. — Більшовики Харківа в Жовтневій революції, Харків, 1959, 203 с.

ПЕТЕРС І. А. — Спідружність чехословацького і радянського народів у боротьбі проти фашизму в роки другої світової війни, Вид-во АН УРСР, К., 1959, 213 с.

ПОПОВ П. М. — Албанія в російській та українській літературах XV—XX ст., З історії міжнародних літературних зв'язків, Вид-во АН УРСР, К., 1959, 336 с.

«Госвлюційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр. (Документи і матеріали)», Обл. вид-во, Тернопіль, 1959, 226 с.

СМІЯН П. К. — Визвольні походи армії Богдана Хмельницького на Єлині (Методична розробка на допомогу вчителю по використанню місцевого матеріалу на уроках історії), Луцьк, 1959, 53 с.

СМИРНОВ А. П. — Командарм Иван Федько, Крымиздат, Симферополь, 1959, 122 с.

СТАНОВСКИЙ С. — Партизаны, Записки разведчика, Крымиздат, Симферополь, 1959, 214 с.

ШЕВЧЕНКО Ф. П. — Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст., Вид-во АН УРСР, К., 1959, 500 с.

ШНАЙДЕР Б. І. — Трагедія «Сава Чалій» Карпенка-Карого і українська історична драма XIX ст., Вид-во АН УРСР, К., 1959, 280 с.

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ЦК КП УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

У К Р А Ї Н С Ь К И Й
І С Т О Р И Ч Н И Й
Ж У Р Н А Л

Р І К В И Д А Н Н Я Ч Е Т В Е Р Т И Й

№ 2

БЕРЕЗЕНЬ—КВІТЕНЬ

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ — 1960

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ф. П. ШЕВЧЕНКО (відповідальний редактор), І. Л. БУТИЧ,
І. О. ГУРЖИЙ, М. Р. ДОНИЙ, В. А. ЖЕБОКРИЦЬКИЙ,
П. М. КАЛЕНИЧЕНКО (заст. відповідального редактора),
С. М. КОРОЛІВСЬКИЙ, І. П. КРИП'ЯКЕВИЧ, П. А. ЛАВ-
РОВ, Г. М. МУЛТИХ (заст. відповідального редактора),
В. М. САМОФАЛОВ, Г. М. ШЕВЧУК (відповідальний се-
кретар).

Адреса редакції: Київ, Бульвар Шевченка, 14.
Телефон 4-53-43

Український історический журнал № 2, 1960

(На українском языке)

Технічний редактор *Є. Н. Розенцвейг*

Коректори *В. В. Чурилова, В. И. Гіделах*

БФ 04668. Зам. № 318. Вид. № 26. Тираж 3300. Формат паперу 70×108¹/₁₆. Друк. аркушів 12 + 1 вклей-
ка. Обл.-видавн. аркушів 17,627. Здано на виробництво 3.ІІ 1960 р. Підписано до друку 7.ІІІ 1960 р.

Друкарня Видавництва АН УРСР, Київ, вул. Репіна, 2.

W. J. [unclear] / [unclear]

НОВІ ДОКУМЕНТИ ПРО УКРАЇНУ, ПІДПИСАНІ
В. І. ЛЕНІНИМ
(1918—1920 pp.)

Самовіддана боротьба радянського народу проти об'єднаних сил внутрішньої і зовнішньої контрреволюції в роки громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції є однією з славних, героїчних сторінок з історії нашої Батьківщини. В єдиноборстві з імперіалістами всього світу молода Радянська держава здобула перемогу, завоювала можливість мирного співіснування з капіталістичним світом і забезпечила необхідні умови для мирного будівництва нового, соціалістичного суспільства. Натхненником і організатором перемоги у війні була Комуністична партія, керована великим Ленінім. Очолюючи партію і Радянський уряд, безпосередньо вирішуючи всі питання ведення війни, В. І. Ленін приділяв багато уваги керівництву боротьбою трудящих України, організації допомоги Радянській Україні у відбудозі зруйнованого війною господарства.

Інститут історії партії ЦК КП України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС за останній час виявив значну кількість нових матеріалів і документів, що свідчать про виняткову увагу, яку приділяли вождь радянського народу і трудящих усього світу В. І. Ленін, ЦК РКП (б) та Радянський уряд Україні. Кілька таких документів про Україну, зв'язаних з діяльністю В. І. Леніна, друкується в цьому номері журналу, присвяченого 90-річчю з дня його народження. Ці документи показують піклування В. І. Леніна про налагодження братерського співробітництва між Радянською Росією і Радянською Україною, керівництво з боку Ради Народних Комісарів РРФСР та Ради Праці і Оборони, які очолював В. І. Ленін, питаннями відбудови народного господарства України, зокрема Донецького басейну, в роки громадянської війни, подолання тяжкої розрухи в промисловості, на транспорті, в сільському господарстві, ліквідації куркульсько-націоналістичного бандитизму і зміцнення органів Радянської влади в республіці.

Документи, що публікуються, зберігаються в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (далі скорочено — Архів ІМЛ).

Інститут історії партії ЦК КП України —
філіал Інституту марксизму-ленінізму
при ЦК КПРС.

№ 1

Витяг з протоколу № 44 засідання Ради Народних Комісарів РРФСР про включення народного секретаря уряду Радянської України В. П. Затонського до складу Ради Народних Комісарів¹.

9 (22) січня 1918 р.

п. 3. С л у ш а л и: О вхожденні народного секретаря України в состав Совета Народных Комиссаров (Сталин).

п. 3. П о с т а н о в и л и: Народный секретарь Украины тов. Затонский входит в качестве представителя вольной Украинской Республнки в Совет Народных Комиссаров с решающим голосом по делам, касающимся Украины, и с совещательным голосом по остальным вопросам.

Архів ІМЛ, ф. 19, оп. 1, од. зб. 44, арк. 2.

№ 2

Постанова Ради Праці і Оборони про мілітаризацію вугільної промисловості Донбасу².

23 квітня 1920 р.

I. Весь район Донбасса объявляется единой экономической и административной единицей.

II. По всей территории Донбасса проводится милитаризация угольной промышленности и трудовая повинность мужского населения от 18—46 лет, а технических специалистов до 65 лет.

III. Учет, распределение и перемещение трудообязанного населения производится по нарядам Центрального управления угольной промышленности через губкомитет трудовой повинности, организованный при губернской военной власти.

IV. 1) Центральное управление угольной промышленности совместно с Горнотрудом вырабатывает обязательное количество выходов и нормы выработки для рабочих всех категорий, [не]выполнение которых по вине работающего влечет за собой сокращение или полную невыдачу всех видов довольствия в зависимости от размера невыхода и недоработки и привлечение виновных к ответственности.

2) Уполномоченный Наркомтруда совместно с Горнотрудом вырабатывает для угольных предприятий специальные правила трудовой дисциплины (устав), нарушение коих влечет за собою установленное наказание.

3) Предревтрибунал Юго-Западного фронта организует при Центральном управлении угольной промышленности ревтрибунал угольной

¹ З метою зміцнення братерського співробітництва і єдності дій трудящих України і Росії між урядами РРФСР і Радянської України було встановлено взаємне представництво. Постановою від 19 грудня 1917 р. Рада Народних Комісарів РРФСР призначила своїм Надзвичайним комісаром на Україні Г. К. Орджонікідзе. (Постанова опублікована. Див. «Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Февраль 1917 — апрель 1918. Сборник документов и материалов в трех томах», т. 3, К., 1957, стр. 9). Уряд Радянської України призначив своїм представником при РНК РРФСР В. П. Затонського.

² Цим рішенням Рада Праці і Оборони схвалила заходи, намічені в ряді постанов Ради Української трудової армії, прийнятих в лютому 1920 р. («Про мілітаризацію вугільної промисловості», «Про постачання робітників предметами необхідності і медикаментами», «Про центральне управління», «Про вивіз і перевозку вугілля»). Постанови Ради Української трудової армії опубліковані в журн. «Пролетарская революция», 1940, № 3, стор. 167—169.

промышленности в составе председателя от Укрсовтрударма³ и двух членов от Горнотруда и Центрального управления угольной промышленности.

4) Порядок проведения в жизнь милитаризации определяется специальным положением и Укрсовтрудармом.

V. О снабжении рабочих предметами необходимости и медикаментами:

1) Поручить Опродкомюгзапу⁴ в двухдневный срок выработать проект мероприятий для обеспечения угольной промышленности, особенно забойщиков, усиленным фронтowym пайком, о чем доложить Укрсовтрударму.

2) Поручить Чусоснабармюгзапу⁵ в двухдневный срок выработать проект мероприятий для обеспечения рабочих угольной промышленности одеждой, обувью, бельем, о чем доложить Укрсовтрударму.

3) Поручить Начснабюгзапу⁶ в кратчайший срок организовать санчасть при Центральном управлении угольной промышленности, подчинив ей по соглашению с Наркомздравом Украины необходимое количество больниц Донбасса и обеспечив ее медикаментами и медперсоналом.

VI. О центральном управлении:

1) Переместить Центральное управление угольной промышленности из Харькова в Донбасс, оставив в Харькове отделы, не связанные с повседневной работой по обслуживанию предприятий угольной промышленности.

2) Предложить Центральному правлению назначить во главе каждого районного управления специального уполномоченного на правах председателя, возложив на него ответственность за управление районами.

3) Поручить Начсвязи Югозапа в кратчайший срок организовать при Центральном управлении угольной промышленности отдел связи, снабдив его необходимыми материалами и аппаратами.

4) Предложить Центральному управлению еженедельно представлять в Укрсовтрударм сводки добычи угля по районам, предприятиям, сообщение об остающихся запасах и количестве рабочих.

5) Ответственность за управление угольной промышленности в целом возложить на председателя Центрального управления промышленностью.

VII. О вывозе и перевозке угля:

1) Запасы угля в Донбассе объявляются военным имуществом, угольный груз — военным грузом, расхищение таковых влечет суровую кару вплоть до расстрела.

2) Сосредоточить в Донбассе не менее одной бригады Трударма (девять батальонов), обязав последнюю содействовать организации гужового транспорта, выполнять наряды Центрального управления и Юготоп⁷ по подвозу, погрузке и сопровождению угольных грузов до места назначения.

3) Предложить Горнозаводскому комитету в трехдневный срок доставить Укрсовтрударму проект распределения подвижного состава

³ Укрсовтрударм — Совет Украинской трудовой армии.

⁴ Опродкомюгзап — особая комиссия Юго-Западного фронта по снабжению Красной Армии продовольствием и предметами первой необходимости.

⁵ Чусоснабармюгзап — Чрезвычайный уполномоченный Совета Труда и Оборона по снабжению Красной Армии и флота на Юго-Западном фронте.

⁶ Начснабюгзап — начальник снабжения армий Юго-Западного фронта.

⁷ Юготоп — отдел распределения топлива Совета Народного Хозяйства Украины.

по нарядам Юготопа и план организации ежедневных сводок о количестве затребованных, поданных, погруженных, отправленных подвижных составов с углем.

4) Всем топливным организациям при армиях, районах и других учреждениях категорически воспрещается вмешиваться в распределение угля, единственным органом распределения является Юготоп.

Председатель Совета Труда и Оборона В. У л ь я н о в (Л е н и н).
Секретарь Совета Труда и Оборона.

Москва, Кремль,
23-го апреля 1920 года.

Архів ІМЛ, ф. 2, оп. 1, од. зб. 13582.

№ 3

Постанова Ради Народних Комісарів РРФСР про відбудову і розвиток промисловості Донбасу.

23 листопада 1920 р.

Принимая во внимание необходимость поднять в возможно короткий срок Донецкую, особенно угольную, промышленность, Совет Народных Комиссаров вменяет в обязанность всем комиссариатам созвать ведомственные совещания для обсуждения вопроса о том, чем именно данное ведомство может оказать содействие делу развития Донецкой промышленности (путем отправки необходимых материалов, технических средств, нужных работников, укреплением в Донецкой губернии советского аппарата в его различных отделах, улучшением работы органов просвещения, пропаганды, агитации и пр. и пр.). В частности, Совет Народных Комиссаров обращает внимание Наркомзема на необходимость оказать содействие совхозам, входящим в состав промышленных кустов Донецкой губернии. О фактически принятых мерах доставлять еженедельно (по средам) письменные справки в Управление делами Совнаркома и в Комиссию по снабжению Донбасса, которая имеет быть создана С. Т. и О.

Председатель Совета Народных Комиссаров
В. У л ь я н о в (Л е н и н).

Управляющий делами Совета Народных Комиссаров
В л а д. Б о н ч-Б р у е в и ч.

Секретарь Совета Народных Комиссаров.

г. Москва, Кремль,
23/XI-20 г.

Архів ІМЛ, ф. 19, оп. 9, од. зб. 401, арк. 90.

№ 4

Постанова Ради Праці і Оборони РРФСР про боротьбу з бандитизмом на Україні.

6 грудня 1920 р.

Ввиду того, что очищение Украины от бандитизма и тем самым обеспечение в ней устойчивого советского режима является вопросом жизни и смерти для Советской Украины и вопросом исключительной важности для всей Советской федерации и ее международного положения, а сама борьба с бандитизмом представляет большую и самостоя-

тельную стратегическую задачу, Совет Труда и Оборона РСФСР ПОСТАНОВИЛ:

1. Общее руководство действиями войск по борьбе с бандитизмом на Украине возложить на главнокомандующего всеми вооруженными силами Республики.

2. Все войска внутренней службы, расположенные на Украине, изъять из подчинения Комвойсквнус⁸ Республики и подчинить непосредственно уполномоченному Революционного Военного Совета Республики на Украине и командующему Южным фронтом тов. Фрунзе.

3. Уполномоченному РВСР на Украине и командующему Южным фронтом тов. Фрунзе выполнять также все задания, возлагаемые Наркомом внаудел РСФСР на войска внутренней службы на Украине по их специальной службе.

4. Отчет о выполнении задач, указанных в пункте 3 сего постановления, уполномоченному РВСР на Украине и командующему Южным фронтом тов. Фрунзе представлять непосредственно Народному комиссару внутренних дел Республики.

Председатель Совета Труда и Оборона В. У л ь я н о в (Л е н и н).
Секретарь.

Москва, Кремль,
6/XII-1920 г.

Архів ІМЛ, ф. 19, оп. 3, од. зб. 172, арк. 124.

---

⁸ Комвойсквнус — командующий войсками внутренней службы.

ВЕЛИКИЙ ВОЖДЬ І ВЧИТЕЛЬ ТРУДЯЩИХ

Радянський народ, трудящі країн народної демократії і всього світу, все прогресивне людство відзначають знаменну дату — 90-річчя з дня народження великого вождя і вчителя трудящих, засновника Комуністичної партії Радянського Союзу і першої в світі соціалістичної держави — Володимира Ілліча Леніна. Ім'я В. І. Леніна — безсмертного генія революції — безмежно близьке, дороге, рідне і любиме для кожної людини праці. На всіх мовах світу воно лунає як символ визволення від кайданів капіталістичного рабства, як вісник нової комуністичної ери.

Все своє життя В. І. Ленін присвятив боротьбі за визволення трудящих від усілякого гноблення, боротьбі за щасливе майбутнє людства. Непримиренна ненависть до експлуататорів, гаряча любов до народних мас зробили його полум'ямним революціонером-марксистом. Завдяки глибокому знанню марксизму, непохитній вірі в неминучу перемогу робітничого класу, невичерпній енергії і залізній волі, неперевершеному організаторському таланту В. І. Ленін став загальноновизнаним керівником російських марксистів. Діяльність В. І. Леніна в 90-х роках ХІХ ст., висунуті ним ідеї, непримиренна боротьба проти перекручень марксистської теорії, виховання партійних кадрів і робітничих мас у революційному дусі — все це поклало початок новому, ленінському етапові в розвитку марксизму.

В. І. Ленін — великий корифей революційної теорії. Виступивши як вірний послідовник і продовжувач справи К. Маркса і Ф. Енгельса, В. І. Ленін творчо розвинув теорію марксизму відповідно до нової історичної епохи — епохи імперіалізму, підняв марксизм на новий, вищий ступінь, збагатив його новими висновками і положеннями, новим досвідом боротьби за соціалізм.

В працях В. І. Леніна дістали всебічного розвитку всі сторони багатогранного вчення марксизму: марксистська філософія — діалектичний і історичний матеріалізм, політична економія, теорія і тактика міжнародного комуністичного руху, вчення про соціалізм і комунізм. Ленінізм — є продовженням і розвитком марксизму, марксизмом епохи імперіалізму і пролетарських революцій, епохи соціалістичного і комуністичного будівництва в СРСР, виникнення і розвитку світової соціалістичної системи, епохи переходу людського суспільства від капіталізму до комунізму.

Сміливо розвиваючи і рухаючи вперед вчення К. Маркса і Ф. Енгельса, В. І. Ленін вів непримиренну боротьбу проти буржуазної ідеології, проти всіх і всяких ревізіоністів марксизму, проти опортунізму в російському і міжнародному робітничому русі, твердо і послідовно відстоював чистоту революційної теорії. Це було необхідною умовою все-світньоісторичної перемоги ідеології марксизму-ленінізму і торжества справи робітничого класу.

В. І. Ленін — засновник і вождь великої партії більшовиків — партії комуністів. Випестована Леніним Комуністична партія перетворилась у велику провідну силу, сміливо повела робітничий клас і селянство на боротьбу проти самодержавства і капіталізму, за перемогу соціалістичної революції. В. І. Ленін невтомно керував усією діяльністю партії, визвольною боротьбою робітничого класу і всіх трудящих. Неперевершений організатор мас і майстер революційної пропаганди, В. І. Ленін вів невтомну роботу щодо політичного виховання мас, організовував і згуртував їх навколо більшовицької партії.

Першочергового значення надавав В. І. Ленін створенню і зміцненню союзу робітничого класу і селянства. Він перший серед марксистів Росії висунув положення про гегемонію пролетаріату і ідею революційного союзу пролетаріату і селянства як вирішальної суспільної сили повалення царизму, поміщиків і буржуазії і створення нового комуністичного суспільства. Все своє життя В. І. Ленін невтомно піклувався про зміцнення союзу робітників і селян, ведучи нещадну боротьбу проти народників, есерів, меншовиків і троцькістів.

Великий Ленін проводив гігантську роботу по інтернаціональному вихованню і згуртуванню робітників і селян усіх народів багатонаціональної Росії, нещадно боровся проти великодержавних шовіністів і буржуазних націоналістів усіх мастей, які намагалися роз'єднати і ослабити єдиний інтернаціональний фронт революційних мас Росії. Виняткову увагу приділяв він зміцненню єдності дій двох братніх народів — російського і українського. В єдності дій робітників Росії і України В. І. Ленін вбачав вирішальну умову визволення українського народу від соціального і національного гніту. «При єдиній дії пролетарів великоруських і українських, — писав він, — вільна Україна *можлива*, без такої єдності про неї не може бути й мови»¹. Ці пророчі слова В. І. Леніна стали провідною зіркою для українського народу.

Під мудрим керівництвом В. І. Леніна, під прапором марксизму-ленінізму Комуністична партія провела народи Росії через буржуазно-демократичну революцію 1905—1907 рр., Лютневу буржуазно-демократичну революцію 1917 р., здійснила Велику Жовтневу соціалістичну революцію і забезпечила перемогу в нашій країні диктатури пролетаріату. В Росії вперше в історії людства була створена Радянська держава робітників і селян на чолі з В. І. Леніним.

Жовтнева революція принесла соціальну і національну свободу всім народам країни, в тому числі й українському народу. Під керівництвом В. І. Леніна і Комуністичної партії трудящі України сміливо пішли по шляху своїх російських братів, освітленому ленінськими ідеями, і в союзі з ними здобули всесвітньоісторичну перемогу, створили свою дійсно суверенну Українську Радянську соціалістичну державу, внесли гідний вклад у спільну справу перемоги соціалістичної революції в усій країні. Перемога Великого Жовтня була всесвітньоісторичним тріумфом ідей ленінізму, поклала початок переходу людства від капіталізму до комунізму.

Під керівництвом геніального стратега В. І. Леніна Комуністична партія привела радянський народ до всесвітньоісторичної перемоги над об'єднаними силами внутрішньої контрреволюції і іноземних інтервентів. Центральний Комітет і особисто В. І. Ленін вирішували всі питання ведення війни, розстановки сил, постачання, вироблення і проведення в життя стратегічних планів. Завдяки мудрому керівництву В. І. Леніна і Комуністичної партії молода Радянська держава вийшла переможцем у єдиноборстві з імперіалістами всього світу.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 20, стор. 14.

В. І. Ленін — організатор і керівник першої в світі багатонаціональної Радянської соціалістичної держави. З його ініціативи і під його керівництвом був створений великий Союз Радянських Соціалістичних Республік. Це був новий тріумф ідей ленінізму, ленінської національної політики Комуністичної партії. Всьому прогресивному людству був показаний шлях розв'язання національного питання, шлях об'єднання народів у єдину братерську сім'ю для будівництва соціалізму і комунізму.

В. І. Ленін всебічно обгрунтував можливість побудови повного соціалістичного суспільства в СРСР, озброїв партію науково обгрутованим планом будівництва соціалізму, який передбачав індустріалізацію країни, соціалістичне перетворення сільського господарства шляхом поступового, добровільного кооперування селянських господарств, здійснення культурної революції, всемірне зміцнення диктатури пролетаріату, збереження і зміцнення союзу робітників і селян, посилення керівної ролі Комуністичної партії і зміцнення її монолітної єдності. В. І. Ленін довів також можливість побудови соціалізму в СРСР з точки зору міжнародних умов. Він показав, що непримиренні класові і міждержавні суперечності в капіталістичному світі, наростання класових боїв між пролетаріатом і буржуазією, національно-визвольний рух у колоніальних і залежних країнах дедалі більше розхитуватимуть устої капіталізму, прирікатимуть на провал спроби імперіалістів знищити Радянський Союз. Разом з тим, враховуючи капіталістичне оточення, В. І. Ленін вчив партію всемірно зміцнювати оборону країни, вести мудру зовнішню політику, наполегливо боротися за мир, мирне співіснування і економічне змагання системи соціалізму з системою капіталізму. Вказівки В. І. Леніна стали генеральною лінією зовнішньої політики Радянської держави.

Втілюючи в життя ленінський план побудови соціалізму, радянський народ під керівництвом Комуністичної партії і її Центрального Комітету на чолі з Й. В. Сталіним переборов величезні труднощі та нестатки і в історично найкоротші строки здійснив соціалістичну індустріалізацію, ліквідував технічно-економічну відсталість країни, успішно розв'язав одне з найскладніших завдань соціалістичної революції — проведення колективізації сільського господарства, здійснив культурну революцію і побудував соціалістичне суспільство. В ході соціалістичного будівництва були ліквідовані рештки експлуаторських класів, зміцнів радянський суспільний і державний лад, розгорнулись такі могутні рушійні сили, як морально-політична єдність, дружба народів і радянський патріотизм. Партія переборола опір і розгромила троцькістів, правих капітулянтів, націонал-ухильників та інші антиленінські угруповання, які намагалися звернути партію з ленінського шляху. Перемога соціалізму в СРСР була величезним тріумфом ідей ленінізму.

Суворим випробуванням життєвої сили соціалістичного ладу була Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу. Вона показала незліченні духовні і матеріальні сили народу, який під керівництвом Комуністичної партії побудував соціалістичне суспільство. Блискуче справдилися знамениті слова В. І. Леніна про те, що «ніколи не переможуть того народу, в якому робітники і селяни в більшості своїй пізнали, відчули і побачили, що вони відстоюють свою, Радянську владу — владу трудящих, що відстоюють ту справу, перемога якої їм і їх дітям забезпечить можливість користуватися всіма благами культури, всім, що створено людською працею»².

² В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 281.

Перемога Радянського Союзу і волелюбних народів у другій світовій війні поглибила загальну кризу капіталізму. Капіталістична система зазнала серйозних втрат, від неї відпав ряд країн Європи і Азії. Це була нова всесвітньоісторична перемога безсмертних ідей марксизму-ленінізму.

Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни Комуністична партія спрямувала зусилля трудящих на відбудову і дальший розвиток народного господарства. Радянський народ, переборюючи величезні труднощі, добився нових видатних успіхів у мирному комуністичному будівництві. Успішне виконання четвертої п'ятирічки було важливим кроком вперед у створенні матеріально-виробничої бази комунізму.

1953—1958 рр. були новим знаменним етапом у житті Комуністичної партії і Радянської країни. Щодо політичних і економічних заходів, розмаху творчої діяльності партії і рівня громадської активності мас — це один з найважливіших періодів в історії Комуністичної партії Радянського Союзу. Партія і її Центральний Комітет з ініціативи товариша М. С. Хрущова піддали суворій принциповій критиці шкідливі помилки, породжені культом особи Й. В. Сталіна, сміливо відкинули все чуже духові ленінізму, все, що гальмувало розвиток радянського суспільства, і здійснили важливі заходи по відновленню ленінських норм партійного життя і принципів партійного керівництва.

Партія ліквідувала сковуючий вплив культу особи в галузі ідеології, неухильно проводила в життя лінію творчого марксизму-ленінізму і нерозривного зв'язку теорії з практикою. Спираючись на багатющу ленінську спадщину, партія теоретично розробила і стала проводити в життя найважливіші заходи в економічній, політичній, ідеологічній галузях та в галузі міжнародних відносин, які мають програмний характер і є великим кроком уперед в розвитку марксистсько-ленінської теорії.

Вжиті Комуністичною партією заходи відкрили неосяжний простір для розвитку творчої активності мас, благотворно вплинули на розвиток економіки і культури Радянського Союзу, сприяли зміцненню позицій соціалізму на світовій арені.

Великою історичною подією в житті партії, в розвитку Радянської держави і в міжнародному комуністичному і робітничому русі був XX з'їзд КПРС. У звітній доповіді Центрального Комітету, з якою виступив товариш М. С. Хрущов, і рішенні з'їзду по-новому поставлено і розв'язано ряд принципових питань сучасного міжнародного розвитку. З'їзд творчо розвинув ленінські принципи мирного співіснування країн з різним соціальним ладом відповідно до сучасної епохи, розвинув і поглибив ленінське положення про форми переходу різних країн від капіталізму до соціалізму і про можливість мирного розвитку соціалістичної революції, зробив висновок про реальну можливість відвернення воєн у сучасних умовах. З'їзд визначив конкретні завдання комуністичного будівництва в СРСР, накреслив шляхи дальшого розвитку і зміцнення радянського ладу. Рішення з'їзду справили величезний вплив на все життя партії і Радянської країни, на весь міжнародний комуністичний рух.

Партія і Центральний Комітет рішуче засудили і розгромили антипартійну групу Маленкова, Кагановича, Молотова, Булганіна і Шепілова, яка протидіяла ленінському курсові XX з'їзду КПРС у внутрішній і зовнішній політиці, і здійснили ряд великих заходів по новому крутому піднесенню промисловості, сільського господарства, поліпшенню матеріального добробуту трудящих, розвитку культури і науки.

Внаслідок цього наша Батьківщина пішла далеко вперед по шляху, накресленому Леніним, піднялася на нові висоти в своєму розвитку.

Глибоке наукове узагальнення величних успіхів будівництва комунізму дав історичний XXI з'їзд КПРС, який знаменував вступ нашої країни у новий період свого розвитку — період розгорнутого будівництва комуністичного суспільства. В доповіді товариша М. С. Хрушова і в рішеннях з'їзду дістали творчого розвитку важливі і актуальні питання марксистсько-ленінської теорії. З'їзд збагатив марксистсько-ленінське вчення новими ідеями, всебічно і глибоко розробив питання про закономірності переростання соціалізму в комунізм, створення матеріально-технічної бази комуністичного суспільства, розвиток соціалістичної демократії, закономірності розвитку світової соціалістичної системи, зробив великої теоретичної і політичної ваги висновок про те, що соціалізм в СРСР перемиг не тільки повністю, а й остаточно, розробив грандіозну програму будівництва комунізму на поточне семиріччя. Радянські люди з величезним політичним і трудовим піднесенням розгорнули роботу по виконанню грандіозних накреслень семирічного плану і добилися видатних успіхів у виконанні плану першого року семиріччя. Своїми успіхами в економічному і культурному будівництві Радянський Союз демонструє величезні переваги соціалістичної системи господарства над капіталістичною. Це чудовий вклад радянського народу у виконання заповітів великого Леніна. «Коли б Володимир Ілліч Ленін міг побачити те, що зробив народ, — говорив М. С. Хрущов, — які творить чудеса, перетворюючи свою вільну країну, він зняв би кепку і низько вклонився. Те, чим жив Ленін, що він планував, про що він мріяв, зараз наш народ, партія успішно перетворюють в життя»³.

В. І. Ленін заповідав партії перетворити нашу країну в багату, могутню, процвітаючу індустріальну державу. Саме таким і став Радянський Союз. Тепер за обсягом промислового виробництва СРСР займає перше місце в Європі і друге місце в світі. У 1958 р. валова продукція промисловості збільшилась порівняно з 1913 р. у 36 разів, виробництво засобів виробництва перевершило дореволюційний рівень у 83 рази, а продукція машинобудування і металообробки зросла в 240 разів. У 1959 р. випуск промислової продукції зріс на 11% замість 7,7% за планом. Понад план вироблено продукції майже на 50 млрд. крб. Ця сума перевищує вартість усієї промислової продукції дореволюційної Росії.

На основі неухильного здійснення ленінської лінії на випереджаюче зростання важкої індустрії у 1959 р. виробництво засобів виробництва збільшилось на 12% проти 8,1% за планом. Порівняно з попереднім роком виплавка сталі збільшилась на 5 млн. т замість 4,1 млн. т, видобуток вугілля — на 10,4 млн. т замість 6,1 млн. т, нафти — на 16,3 млн. т замість 14,5 млн. т, передбачених планом. Виконуючи заповіді В. І. Леніна, радянський народ під керівництвом Комуністичної партії здійснив грандіозну програму робіт у галузі електрифікації країни. Тепер в СРСР за три дні виробляється стільки електроенергії, скільки в дореволюційній Росії вироблялося за цілий рік. Тільки протягом 1959 р. виробництво електроенергії збільшилось на 28,6 млрд. кіловат-годин проти 22,4 млрд. кіловат-годин, намічених планом. Успішно розвивається також легка і харчова промисловість. Виробництво предметів споживання у 1959 р. зросло на 10,3% замість 6,6% за планом.

³ Н. С. Хрущев, Претворение в жизнь ленинских идей электрификации страны — верный путь к победе коммунизма, газ. «Правда» від 13 грудня 1959 р.

На основі могутньої соціалістичної індустрії Комуністична партія добилася визначних успіхів у розвитку створеного за ленінським планом соціалістичного сільського господарства. За 1953—1958 рр. валовий збір зерна в СРСР збільшився на 69%. За останні чотири роки середній рівень заготівель хліба становив 3 млрд. пудів на рік. Великі успіхи досягнуті у розвитку тваринництва. У 1959 р. закуплено м'яса в 2,1 раза, молока—майже в 2,4 раза, яець—в 2,2 раза і вовни—в 1,8 раза більше, ніж у 1953 р. Трудівники соціалістичного сільського господарства самовіддано борються за виконання історичного завдання—наздогнати в найближчі роки США по виробництву м'яса, масла і молока на душу населення. Вже другий рік наша країна перевершує США по загальному обсягу виробництва молока, а в 1959 р. в СРСР вироблено тваринного масла на душу населення більше, ніж було вироблено його в США. Недалекий той час, коли і по виробництву м'яса СРСР наздожене США. Рішення грудневого Пленуму ЦК КПРС 1959 р., промова товариша М. С. Хрушова на цьому Пленумі запалюють і піднімають трудівників сільського господарства на нові трудові дерзання.

Законом усієї діяльності Комуністичної партії і Радянського уряду є ленінське піклування про найповніше задоволення матеріальних і духовних потреб трудящих. На основі неухильного піднесення економіки партія і уряд систематично поліпшують матеріальне становище трудящих і підвищують їх культурний рівень.

Джерелом поліпшення матеріального добробуту трудящих є зростання національного доходу, який у 1959 р. порівняно з попереднім роком збільшився на 8%, або приблизно на 100 млрд. крб. На кінець 1959 р. переведено на скорочений семигодинний і шестигодинний робочий день 13 млн. робітників і службовців, а протягом 1960 р. будуть переведені всі робітники і службовці. На відміну від капіталістичних країн у нашій країні при скороченому робочому дні заробітна плата не тільки не зменшилась, а, навпаки, в ряді галузей промисловості істотно підвищилась. Видатки держави на виплати по соціальному страхуванню, на пенсії, стипендії, на безплатне навчання і лікування та інші види суспільного обслуговування збільшились з 215 млрд. крб. у 1958 р. до 230 млрд. крб. у 1959 р. Серйозних успіхів досягнуто у житловому будівництві. Тільки протягом 1959 р. у містах і робітничих селищах збудовано жител загальною площею 80 млн. кв. м, або більш як 2,2 млн. впорядкованих квартир. В сільських місцевостях споруджено близько 850 тис. житлових будинків.

Блискучих результатів досягла Радянська країна у здійсненні ленінського плану культурної революції. В СРСР вже давно покінчено з неписьменністю. Партія послідовно втілює в життя ленінські настанови про тісне пов'язання освіти з життям, з продуктивною працею. Радянська вища школа підготовляє найбільшу кількість у світі висококваліфікованих спеціалістів з різних галузей науки і техніки, озброєних марксистсько-ленінською методологією. За даними перепису населення 1959 р., в Радянському Союзі є 13,4 млн. чол. з вищою, незакінченою вищою і спеціальною середньою освітою, 45,3 млн. чол., які закінчили повну середню і семирічну школу. У вищих учбових закладах СРСР зараз навчається майже в чотири рази більше студентів, ніж в Англії, Франції, Федеративній Республіці Німеччини та Італії, разом узятих. По випуску інженерів СРСР давно випередив США. У 1958 р. в нашій країні було випущено 94 тис. інженерів, а в США—тільки 35 тис. Кількість наукових співробітників в СРСР становить понад 300 тис. чол., тобто в 30 разів більше, ніж у дореволюційній Росії.

На небувалу височінь піднеслась радянська наука.

Працівники природничих наук, озброєні марксистсько-ленінським світоглядом, ленінськими висновками і положеннями, зробленими на основі нових відкриттів у природознавстві, ставлять на службу суспільства невичерпні сили атомного ядра, впевнено проникають у таємниці космосу, вносять неоцінімий вклад у справу створення матеріально-технічної бази комунізму. Запуск в нашій країні перших штучних супутників Землі і перших космічних ракет, спорудження першого в світі атомоходу «Ленін» — це ціла епоха у розвитку наукових знань людства, велична подія епохи побудови комунізму.

Безсмертні твори В. І. Леніна є могутньою зброєю пізнання складних явищ суспільного життя, основою розвитку всіх суспільних наук, у тому числі і радянської історичної науки. Керуючись марксистсько-ленінською теорією, працівники суспільних наук створюють цінні праці, що узагальнюють практику соціалістичного будівництва, а також корисні учбові посібники з марксизму-ленінізму.

Наведені цифри і факти — яскраве свідчення великого торжества ленінського плану індустріалізації країни, соціалістичного перетворення сільського господарства та здійснення культурної революції.

Наша Батьківщина знаходиться зараз на новому могутньому піднесенні, успішно виконуються накреслення семирічного плану, впевнено набираються темпи в економічному змаганні з капіталістичними країнами. Ще більше зміцніли радянський соціалістичний лад, єдність партії з народом, союз робітників і селян, товариська взаємодопомога і згуртованість усіх радянських людей, дружба народів нашої країни. У створеній В. І. Леніним нерушимій сім'ї радянських республік міцніє і розквітає Радянська Україна — невід'ємна складова частина СРСР. Трудівники нашої республіки своєю самовідданою працею вносять гідний вклад у спільну справу будівництва комунізму.

Невичерпним джерелом усіх наших перемог, яскравим свідченням величезних переваг соціалізму над капіталізмом є масовий трудовий героїзм трудящих, пробуджених до активної і свідомої історичної творчості соціалістичною революцією. Великий почин, зроблений першими учасниками комуністичних суботників, у ході соціалістичного будівництва розгорівся у незгасиме полум'я народного дерзання, переріс у всенародне соціалістичне змагання, що стало закономірністю розвитку радянського суспільства. Натхнення праця радянських людей, осяяна ленінськими ідеями, знайшла своє втілення в могутній соціалістичній індустрії і найпередовішому соціалістичному сільському господарстві, у розквіті радянської науки і культури.

Грандіозні завдання створення матеріально-технічної бази комунізму вимагають дальшого піднесення комуністичної свідомості мас і підвищення їх трудової і політичної активності. Великий Ленін вчив партію, що «чим глибше перетворення, яке ми хочемо зробити, тим більше треба підвищити інтерес до нього і свідоме ставлення, переконати в цій необхідності нові й нові мільйони і десятки мільйонів»⁴.

Керуючись настановами В. І. Леніна, Комуністична партія повсякденно дбає про комуністичне виховання трудящих. Розгорнута програма в галузі ідеологічної роботи і комуністичного виховання народу накреслив XXI з'їзд КПРС. Новим яскравим свідченням піклування партії про поліпшення виховної роботи в масах є постанова Центрального Комітету КПРС «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах». «У період розгорнутого будівництва комуністичного суспільства в нашій країні, — говориться в постанові, — ідеологічна робота партії

⁴ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 446.

і особливо її вирішальна галузь — партійна пропаганда — набуває ви-
нятково важливого значення. Засвоєння комуністичного світогляду,
оволодіння основами марксизму-ленінізму, глибоке розуміння політики
партії стає життєвою необхідністю для кожної радянської людини»⁵.
Розкриваючи головні недоліки партійної пропаганди, постановою визна-
чає завдання, зміст і форми виховної роботи партії в масах у сучасних
умовах.

Комуністичне виховання мас, підвищення їх революційної творчос-
ті і самодіяльності є запорукою дальших успіхів у комуністичному бу-
дівництві, в зміцненні справи миру і безпеки.

Натхненником і організатором втілення в життя безсмертних ле-
нінських ідей будівництва комунізму є Комуністична партія. Партія
свято пам'ятає і виконує настанови великого Леніна про всемірне зміц-
нення своїх рядів і підвищення керівної ролі в комуністичному будів-
ництві. Партія і її Центральний Комітет на чолі з вірним учнем Леніна
М. С. Хрущовим гордо несе в своїх руках всеперемагаючий прапор Ле-
ніна, впевнено веде радянський народ до сяючих вершин комунізму,
прокладає всьому людству шлях до братерства, миру, щастя і про-
гресу.

З ім'ям В. І. Леніна нерозривно зв'язаний розвиток міжнародного
комуністичного і робітничого руху. Російські марксисты на чолі з
В. І. Леніном вперше в історії створили в 1903 р. на II з'їзді РСДРП
партію нового типу, цілком протилежну опортуністичним партіям II ін-
тернаціоналу, і цим поклали початок боротьби за створення дійсно ре-
волюційних партій робітничого класу в усіх країнах. Всесвітньоісторич-
не значення II з'їзду РСДРП саме в тому і полягає, що він став пово-
ротним пунктом у міжнародному робітничому русі. Більшовизм, як
течія політичної думки і як політична партія, виступив найбільш рево-
люційним і послідовним марксистським напрямом у світовому робіт-
ничому русі.

Неоціниме значення для розвитку світового комуністичного і ро-
бітничого руху мала непримиренна боротьба В. І. Леніна за револю-
ційний марксизм на міжнародній арені. Викриття опортунізму і ревізіо-
нізму, як агентури буржуазії в робітничому русі, сприяло згуртуванню
передових сил робітничого класу і створенню комуністичних партій в
багатьох країнах світу. В. І. Ленін і більшовики доклали багато зусиль
для того, щоб об'єднати революційні сили в міжнародному масштабі.
Створений з ініціативи і під керівництвом В. І. Леніна III Комуністич-
ний Інтернаціонал відіграв важливу роль у зміцненні молодих кому-
ністичних партій і перетворення їх у справжні пролетарські масові пар-
тії, у вихованні керівних кадрів комуністичних партій.

Багато сил і праці доклав В. І. Ленін для розвитку і зміцнення ко-
муністичного руху після створення Комінтерну. Безпосередня участь
В. І. Леніна у роботі конгресів Комінтерну та пленумів Виконкому Ко-
мінтерну сприяла зміцненню боєздатності братніх комуністичних пар-
тій, їх міжнародної солідарності, піднесенню їх керівної ролі в світово-
му революційному русі. Керівництвом до дії для братніх компартій
були і є геніальні твори В. І. Леніна, в яких узагальнені великий іс-
торичний досвід КПРС, всебічно розроблені питання теорії, стратегії і
тактики міжнародного комуністичного руху.

У велику силу перетворився нині світовий комуністичний рух. За-
раз комуністичні і робітничі партії є в 85 країнах і об'єднують у своїх
лавах понад 33 млн. комуністів. Комуністичні і робітничі партії зросли

⁵ «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах». Постанова Цен-
трального Комітету КПРС, газ. «Радянська Україна» від 12 січня 1960 р.

не лише кількісно, а й, найголовніше, загартувались ідейно та організаційно, посилили свої зв'язки з трудящими масами і вплив на них.

За останні роки братні комуністичні і робітничі партії з честю витримали іспит на марксистсько-ленінську зрілість у рішучій боротьбі проти ревізійонізму, як головної небезпеки в комуністичному русі, та догматизму і сектанства. Як відзначив товариш М. С. Хрущов на ХХІ з'їзді КПРС, «ревізійоністам не вдалося збити з марксистсько-ленінського шляху ні єдиної братньої партії. За ними пішли лише жалюгідні групки опортуністів і одиночки, які розгубились під вогнем класового ворога. Цей накип, що забруднював чисте джерело комуністичного руху, в ході боротьби сплив на поверхню і був викинутий геть»⁶.

Зростання і зміцнення світового комуністичного руху знаменують собою велике торжество ленінських принципів пролетарського інтернаціоналізму, показують мобілізуючу, організуючу і перетворюючу силу ідей марксизму-ленінізму.

Вплив ленінізму на весь хід світової історії полягає в тому, що він став прапором боротьби трудящих усього світу за мир і соціалізм. Ленінські ідеї миру, демократії і соціалізму дедалі більше оволодівають свідомістю мільйонів трудящих усієї земної кулі і втілюються в життя.

Всесвітньоісторичним триумфом ідей марксизму-ленінізму є перемога соціалістичної революції в ряді країн Європи і Азії, вихід соціалізму за рамки однієї країни і перетворення його у світову систему. Прапор соціалізму, піднятий радянським народом у 1917 р., тепер гордо майорить на неосяжній території від Ельби до китайських морів, від Льодовитого океану до Адріатики. На шлях, прокладений Жовтнем, вступили народи великого Китаю, Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії, Албанії, Монголії, Німецької Демократичної Республіки, Корейської Народної-Демократичної Республіки, Демократичної Республіки В'єтнам.

Якщо перед другою світовою війною СРСР був єдиною соціалістичною країною і на його долю припадало близько 17% території, близько 9% населення і близько 10% світової продукції, то тепер соціалістичні країни займають чверть території земної кулі, в них проживає третина населення землі, а промислова продукція становить третину світового виробництва. Країнам світової соціалістичної системи належить тепер майже половина світового збору зерна, 43% збору бавовни. В СРСР, Угорщині, Німецькій Демократичній Республіці і Чехословаччині виробництво на душу населення ряду найважливіших видів промислової продукції — чавуну, сталі, різних видів палива, електроенергії — значно перевищує середній світовий рівень.

Загальною закономірністю соціалізму, підтверженою на досвіді всіх країн світової соціалістичної системи, є високі темпи розвитку народного господарства і культури в усіх країнах у порівнянні з капіталістичними країнами. За останні п'ять років середньорічний приріст промислової продукції в усіх соціалістичних країнах становив 11%, тоді як в капіталістичному світі — менше 3%. В результаті виконання і перевиконання семирічного плану розвитку народного господарства СРСР, а також планів, що здійснюються іншими країнами соціалістичного табору, на долю країн соціалізму в 1965 р. припадатиме більше половини світового промислового виробництва. Ця економічна перемога соціалістичних країн матиме великий вплив на весь світ.

Під впливом всеперемагаючих ідей ленінізму, блискучого перетворення їх у життя в СРСР та в усіх країнах соціалістичної системи з

⁶ М. С. Хрущов, Про контрольні цифри розвитку народного господарства СРСР на 1959—1965 роки, Держполітвидав УРСР, 1959, стор. 94—95.

кожним роком зростає національно-визвольний рух, посилюється розпад ганебної колоніальної системи імперіалізму. Якщо на початку ХХ ст. колоніального населення налічувалось 1,5 млрд. чол., то в наші дні в цьому становищі залишилось не більше як 150 мільйонів.

З колишніх колоніальних країн утворився ряд суверенних держав, які проводять миролюбну політику, активно борються проти колоніалізму і доброзичливо ставляться до країн соціалізму. Пригноблені народи Африки, Азії і Латинської Америки дедалі рішучіше виступають проти імперіалістичного гніту, руйнують кайдани колоніального рабства, рвуть ланцюги залежності від імперіалістичних країн, беруть свою долю у власні руки. На порядку денному стоїть питання про повну ліквідацію ганебної системи колоніалізму.

Переконалим показником переможного впливу ідей марксизму-ленізму є дедалі ширше розгортання робітничого руху в капіталістичних країнах на чолі з комуністичними партіями. Періодичні кризи, милітаризація виробництва, зростання числа безробітних, постійне погіршення становища трудящих — все це викликає посилення страйкового руху в капіталістичних країнах. Страйковим рухом охоплені США, Англія, Італія, Західна Німеччина, Франція, Японія та інші капіталістичні країни. Трудящі капіталістичних країн розуміють, що однією з основних причин їх тяжкого становища є насамперед сама капіталістична система господарювання, агресивна політика монополістичних кіл і гонка озброєнь. Тому свою боротьбу за кращі умови життя трудящі пов'язують з боротьбою на захист миру, за припинення «холодної війни», за роззброєння.

Ленінська ідея мирного співіснування країн з різними суспільними системами глибоко проникає у свідомість трудящих мас усього світу. Рух прихильників миру, що охоплює сотні мільйонів чоловік, перетворився у могутній фактор сучасності. Він є серйозною силою, що перешкоджає світовому імперіалізму здійснювати свої загарбницькі плани і розв'язувати війни.

Комуністична партія і уряд Радянського Союзу внесли великий вклад у боротьбу за мир у всьому світі, за ослаблення міжнародної напруженості і ліквідацію «холодної війни». Неоцінну роль у цьому відіграла поїздка товариша М. С. Хрущова в Сполучені Штати Америки. З почуттям глибокого задоволення зустріли радянські люди і все прогресивне людство результати цієї поїздки. Безмежну радість і законну гордість викликали в серцях усього радянського народу виступи і промови товариша М. С. Хрущова, в яких він палко відстоював честь і гідність Радянського Союзу, докорінні переваги соціалістичної системи над капіталізмом, блискуче захищав і розвивав марксистсько-ленінську теорію, переконливо доводив об'єктивну необхідність мирного співіснування держав з різним суспільним ладом. Великий вплив на всіх людей доброї волі справляє програма повного роззброєння, висунута Радянським Союзом.

Величезним вкладом у справу миру і безпеки народів є рішення ІV сесії Верховної Ради СРСР п'ятого скликання про нове скорочення Збройних Сил Радянського Союзу. «В результаті торжества ленінських ідей, побудови соціалізму й успішного дальшого розвитку будівництва комунізму, — говорив М. С. Хрущов у доповіді на сесії, — наша країна тепер іде вперед в усіх напрямках — і в галузі економіки, і в галузі піднесення життєвого рівня трудящих, в галузі розвитку науки, техніки і культури. На основі цих успіхів наші вчені, інженери і робітники, зайняті в оборонній промисловості, створили нові види озброєння, яке є найсучаснішим, відповідає останньому слову науки і техніки. Це дає нам

можливість піти на скорочення Збройних Сил без шкоди для обороноздатності країни»⁷.

Докорінні зміни, що відбулися на міжнародній арені в післявоєнний період, привели до послаблення імперіалізму, до посилення загальної кризи капіталізму, змінили співвідношення сил на світовій арені на користь соціалізму, виключили небезпеку реставрації капіталізму силами міжнародної реакції як для Радянського Союзу, так і всіх країн світової соціалістичної системи. Яких би зусиль не докладала світова буржуазія, їй не спинити зростаючого впливу ідей ленінізму, переможного руху трудящого людства до соціалізму і комунізму. Трудящих усього світу запалюють на боротьбу пророчі, пройняті глибокою вірою у їх неминучу перемогу слова В. І. Леніна про те, що «перемога буде на боці експлуатованих, бо за них життя, за них сила числа, сила маси, сила невичерпних джерел усього самовідданого, ідейного, чесного, всього, що рветься вперед, прокидається до будівництва нового, всього гігантського запасу енергії і талантів так званого «простонароддя», робітників і селян. За ними перемога»⁸.

Під прапором марксизму-ленінізму народи нашої країни вперше в світі добились повалення царизму і капіталізму, встановлення диктатури пролетаріату, побудови соціалізму. Нині Радянський Союз першим у світі вступив у новий період свого розвитку — період розгорнутого будівництва комуністичного суспільства. Під прапором марксизму-ленінізму країни народної демократії впевнено будують соціалізм. Під прапором марксизму-ленінізму комунізм переможе на всій земній кулі.

⁷ М. С. Хрущов, Роззброєння — шлях до зміцнення миру і забезпечення дружби між народами, газ. «Радянська Україна» від 15 січня 1960 р.

⁸ В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 360.

СТАТТІ

Ф. П. ШЕВЧЕНКО

В. І. ЛЕНІН ПРО ПІЗНАННЯ ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Марксизм-ленінізм учить, що справжнім творцем історії є народ. Однак це не означає заперечення ролі і значення в історії видатних діячів, що відбивають інтереси і прагнення народу, тісно зв'язані з трудящими масами, вносять в ці маси свідомість їх сили і завдань, необхідності активних і цілеспрямованих дій, організують і направляють їх на шлях розв'язання назрілих перед суспільством проблем. Серед таких діячів найчільніше місце належить генію людства Володимирі Іллічу Леніну.

Видатний діяч тільки тому і є ним, що в нього маси вклали свої прагнення, свій героїзм, мудрість і силу. Чим ширша суспільна основа, на яку спирається, в ім'я і в інтересах якої діє видатна особа, тим більший внесок її в історичний розвиток людства, її популярність серед мас, тим більше такі діячі мають послідовників. Зараз ім'я Володимира Ілліча Леніна, як ні одне інше в історії людства, відоме сотням мільйонів трудящих світу, стало прапором їх боротьби за мир, демократію і соціалізм. І саме це є найпереконливішим свідченням сили і життєвості його вчення, величезної ролі, яку відіграв В. І. Ленін у розвитку людського суспільства.

К. Маркс писав, що капіталізмом завершується передісторія людства. Таким чином, соціалізм і його вища стадія — комунізм — це більш, ніж нова сторінка історії. І те, що наша Радянська країна першою в світі вступила на шлях соціалізму і практично довела переваги нового суспільного ладу над капіталізмом, є результатом титанічної теоретичної і практичної діяльності В. І. Леніна, героїчних зусиль народу, що йде ленінським шляхом.

В. І. Ленін не раз підкреслював, що він стоїть на ґрунті теорії Маркса, бо це вчення є найвищим досягненням людської думки. «Учення Маркса всесильне, — писав він, — тому що воно вірне»¹.

В. І. Ленін сприйняв теорію К. Маркса як живе керівництво до дії, як геніальний метод пізнання процесу суспільного розвитку і революційної практики.

В. І. Ленін ніколи не визнавав закінчених, готових і незмінних формул. Вивчаючи живу дійсність, він невтомно працював над дальшим розвитком теорії. В. І. Ленін підкреслював, що ні одна з галузей науки не вичерпала себе, що перед кожною з них, зокрема перед історією, постають дедалі нові завдання в справі розкриття законів розвитку природи і суспільства.

Ніхто не зробив стільки, як В. І. Ленін, у справі відстоювання марксизму від спроб ревізіоністів позбавити це велике вчення його револю-

¹ В. І. Л е н і н, Твори, т. 19, стор. 3.

ційного і перетворюючого змісту і тим самим завести боротьбу трудящих за соціалізм на манівці. Відстоюючи чистоту марксизму, В. І. Ленін писав, що це вчення вибите з одного шматка сталі і з нього не можна вийняти жодної основної посилки, жодної істотної частини².

Ленінізм є продовженням вчення Маркса, його творчим розвитком у нових історичних умовах. Марксизм-ленінізм — це єдине і цілосне вчення міжнародного робітничого руху, вчення за перемогу комунізму.

Теоретичну спадщину марксизму-ленінізму необхідно не тільки творчо застосовувати, а й, що не менш важливо, збагачувати її новими положеннями. Комуністична партія Радянського Союзу вносила і вносить важливий вклад у вічно живе вчення марксизму-ленінізму. «У боротьбі за перемогу комунізму наша партія збагатила марксистсько-ленінське вчення новими ідеями, всебічно і глибоко розробила питання про закономірності переростання соціалізму в комунізм, створення матеріально-технічної бази комуністичного суспільства, розвиток соціалістичної демократії, закономірності розвитку світової системи соціалізму, про мирне співіснування держав з різним суспільним устроєм. Партія по-новому поставила проблему миру і війни в сучасних умовах», — відзначається в постанові ЦК КПРС від 9 січня 1960 р. «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах».

Комуністична партія Радянського Союзу освітлює передовою марксистсько-ленінською теорією шлях до комунізму. Теоретичні проблеми і практичні завдання, висунуті в рішеннях XX і XXI з'їздів партії, пленумів ЦК КПРС, доповіді і виступи товариша М. С. Хрушова є яскравим свідченням творчого розвитку марксистсько-ленінської теорії, збагачення її новими важливими положеннями.

Історичний матеріалізм, як наука про закони розвитку суспільства, виходить з досягнень інших галузей науки, в тому числі історичної. Сила марксистсько-ленінського вчення полягає, зокрема, в тому, що його оцінка сучасності і передбачення майбутнього базується на міцному фундаменті наукового пізнання і розуміння минулого. Звідси випливає величезне значення історичної науки, яка вивчає суспільне життя на конкретному матеріалі країн, народів, епох і проблем. З свого боку, тільки на основі марксизму-ленінізму історія перетворилась у справжню науку, покінчивши з безцільним реєструванням фактів і суб'єктивними теоріями.

Марксистсько-ленінська історична наука перевищує буржуазну історіографію не тільки методологічно і цілеспрямованістю, а й більш багатими і точними засобами пізнання минулого. Успіхи марксистсько-ленінської історичної науки безперечні, проте не можна заспокоюватись на досягнутому. Історична наука і надалі зможе успішно виконувати свою роль лише при умові, що вона не відставатиме від завдань, які висуває життя, і буде органічно зв'язана з практикою комуністичного будівництва.

Виключне значення для дальшого підвищення науково-ідейного рівня історичної науки завжди матиме глибоке вивчення і розробка ленінської теоретичної спадщини.

В. І. Ленін вніс неоцінний вклад у справу пізнання історичного процесу. Ідеї В. І. Леніна лежать в основі розробки багатьох проблем, досліджуваних істориками-марксистами. Тому конче необхідні дослідження про В. І. Леніна як історика різних і важливих проблем. Особливо назріла потреба створення праць про В. І. Леніна як історика-теоретика, що вніс вирішальний вклад у теорію матеріалістичного пізнання історичного процесу.

² В. І. Ленін, Твори, т. 14, стор. 299.

Вивчення творів В. І. Леніна є основою підвищення теоретичного рівня істориків і одним із засобів подолання догматизму, цитатництва, абстрактності, які ще мають місце в історичній науці. Це сприятиме творчому вивченню життя, досвіду боротьби мас. Тільки на основі марксизму-ленінізму можна вести успішну боротьбу з ворожою ідеологією і пережитками капіталізму у свідомості людей.

В одній статті неможливо повністю розкрити навіть найголовніші теоретичні положення В. І. Леніна, що стосуються історичної науки. Тому спинимося лише на окремих найбільш важливих питаннях.

Револуційним переворотом у справі пізнання об'єктивних законів буття стала марксистська матеріалістична теорія. «Матеріалізм взагалі визнає об'єктивно реальне буття (матерію) незалежне від свідомості, від відчуття, від досвіду і т. д. людства. Матеріалізм історичний визнає суспільне буття незалежним від суспільної свідомості людства. Свідомість і там і тут є тільки відображення буття, в кращому разі приблизно вірне (адекватне, ідеально-точне) його відображення»⁴.

І коли у домарксівській філософії одна течія (агностицизм) визнавала існування об'єктивного світу, але говорила про неможливість його пізнати, то інша (суб'єктивний ідеалізм) твердила, нібито світ існує лише в уяві людини. Цим та подібним антинауковим теоріям марксизм-ленінізм завдав рішучого удару, довівши, що буття визначає свідомість, що об'єктивний світ можна пізнавати, розкривати його закономірності, використовувати їх в інтересах суспільства.

Особливе значення для розвитку історичної науки має марксистсько-ленінське вчення про базис і надбудову. Базис — це економічний лад суспільства, надбудова — це суспільні, політичні, правові та інші інститути і відповідні їм філософські погляди. Нема єдиного базису і єдиної надбудови для всієї історії людства. Зміна різних формацій, які зароджуються, розвиваються і замінюються новими, і є історією суспільства. Збагнувши це, історія стала наукою, яка опирається на об'єктивні закони розвитку суспільства.

Величезною заслугою В. І. Леніна є те, що він не тільки перший творчо застосував історичний матеріалізм про вивчення історії нашої країни, а й показав, що і в рамках однієї формації постійно відбуваються зміни.

Проте В. І. Ленін не обмежився вивченням історії Росії. Дослідивши колосальний за обсягом фактичний матеріал, він зробив наукове відкриття, значення якого не можна переоцінити, — створив вчення про імперіалізм як вищу і останню стадію капіталізму і зробив відповідні революційні висновки.

В. І. Ленін вніс великий вклад у розвиток вчення про базис і надбудову в нових історичних умовах, їх взаємодію в період соціалізму. Ми — свідки такого становища, коли соціалістична надбудова є могутнім засобом побудови комунізму в нашій країні. Керівною і спрямовуючою силою, що вносить єдність і цілеспрямованість у діяльність соціалістичної надбудови, є Комуністична партія. Суспільним наукам, як надбудовному явищу, зокрема історичній науці, партія відводить винятково важливу роль. «Серйозні вимоги ставляться до всіх галузей суспільних наук, — говорив на XXI з'їзді КППС товариш М. С. Хрущов. — Наші економісти, філософи, історики покликані глибоко дослідити закономірності переходу від соціалізму до комунізму, вивчати

⁴ В. І. Ленін, Твори, т. 14, стор. 299.

досвід господарського і культурного будівництва, сприяти вихованню трудящих у комуністичному дусі...»⁵.

В ленінському дусі вирішується питання про підвищення ролі суспільних наук у справі комуністичного виховання трудящих в постанові ЦК КПРС «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах». У постанові підкреслюється, що суспільні науки, в тому числі історія, зможуть виконати свої завдання лише при умові тісного зв'язку з практикою комуністичного будівництва та ідеологічною роботою, з насущними запитами партійної пропаганди.

Свої теоретичні висновки В. І. Ленін завжди робив, виходячи з практики, використовуючи величезну кількість точних, безперечних, перевірених і обдуманих фактів. Він вважав за необхідне мати новий, старанно зібраний матеріал, писати історію, ґрунтуючись на фактах, глибоко розбиратись у подіях і явищах, а не поспішати з «рішучими», але не обґрунтованими висновками. В суспільних науках, учив В. І. Ленін, справжню цінну мають масові явища, а не поодинокі випадки. Факти, зібрані дослідником, повинні об'єктивно свідчити про життя суспільства.

Збираючи і вивчаючи факти, необхідно завжди пам'ятати вказівку В. І. Леніна, який писав: «Доброти приклади взагалі — річ зовсім не важка, але й значення це не має ніякого, або чисто негативне, бо вся справа в історичній конкретній обстановці окремих випадків. Факти, якщо взяти їх в їх цілому, в їх зв'язку, не тільки «уперта», але й безумовно, доказова річ. Фактики, коли вони беруться поза цілим, поза зв'язком, коли вони уривчасті і довільні, є саме тільки іграшкою або чимсь ще гіршим»⁶. Хоч факти й можуть говорити самі за себе, історик не повинен обмежуватися самою лише передачею фактів. Вузкий практицизм неминуче призводить до застою в науці, до втрати перспективи в дослідженні. Марксистсько-ленінська теорія дає можливість з величезної кількості фактів зробити правильні висновки та узагальнення. Останні дозволяють вияснити, які проблеми необхідно досліджувати надалі, як краще пов'язати історичну науку з практичним життям, сучасністю.

Відомо, що історичні процеси в різні періоди відбуваються з неоднаковою швидкістю. В одні часи вони уповільнюються, а під час великих народних рухів неймовірно прискорюються. Це прискорення і є результатом активної революційної творчості мас. На це неодноразово звертав увагу В. І. Ленін. І чим багатший подіями час, тим більше він дає фактів. Саме при вивченні подібних періодів перед істориками постають особливо широкі і складні завдання.

Серед суспільних наук історія має свої специфічні риси. На одній з них необхідно спинитися. Історик доводиться досліджувати події і явища, сучасником і учасником яких він не був. Доводиться мати справу з фактами, взятими з різних джерел, які події минулого висвітлюють через призму поглядів певних класів, соціальних груп, партій і окремих осіб. Щоб встановити істину, потрібний максимально критичний підхід до фактів і співставлення їх. Саме тому В. І. Ленін підкреслював, що необхідно порівнювати й зіставляти факт не з ідеєю, а з іншим фактом, до того ж обидва факти мають бути по змозі точно досліджені⁷.

⁵ М. С. Хрущов, Про контрольні цифри розвитку народного господарства СРСР на 1959—1965 роки. Доповідь на позачерговому XXI з'їзді Комуністичної партії Радянського Союзу 27 січня 1959 р., К., 1959, стор. 64.

⁶ В. І. Ленін, Твори, т. 23, стор. 252.

⁷ В. І. Ленін, Твори, т. 1, стор. 143.

В. І. Ленін залишив нам не тільки методологічні настанови і конкретні приклади наукового підходу до оцінки історичних фактів та явищ. Збереглася величезна кількість матеріалів, які дозволяють увійти в ленінську творчу лабораторію. Вивчення неоціненного ленінського досвіду, безумовно, було б одним із засобів підвищення теоретичного рівня праці радянських істориків.

Марксизм-ленінізм розглядає історію як закономірний, об'єктивний процес розвитку людського суспільства. Завданням історичного дослідження є відображення об'єктивних явищ, в їх внутрішньому зв'язку і закономірності. Пізнання історичної необхідності і закономірності, знання об'єктивних законів історичного процесу суспільного розвитку дають науково обгрунтовану впевненість у необхідності активної та цілеспрямованої діяльності людей.

Про закономірність процесу історичного розвитку інколи говориться і в буржуазній історіографії. Але закономірність у ній розуміється, головним чином, як зовнішня причинна зумовленість сучасного минулим. Буржуазні історики, використовуючи іноді значну кількість фактів, намагаються звести будівлі своїх концепцій історичного процесу. Проте подібні будівлі незмінно розвалювались, зіткнувшись з життям, бо не мали під собою міцного фундаменту наукової теорії пізнання об'єктивних закономірностей історичного процесу.

Ігнорування закономірності історичного процесу призвело до краху буржуазної «філософії історії». В буржуазній історіографії «справжніми» вченими вважались ті історики, які навіть не намагалися пояснити ті чи інші події і явища. Фаталізм і скептицизм, прагнення обійтись без узагальнень, невизнання об'єктивних законів, діючих у суспільстві, суб'єктивізм в оцінці подій, фальсифікація фактів, спроби поєднати науку з релігією стали характерними рисами буржуазної і ревізіоністської правосоціалістичної історіографії періоду імперіалізму. Антинауковість і антинародність цієї історіографії виступає яскраво у розповсюдженні в наші дні «теорій» біологічного шовінізму і расизму, людиноненависництва, доктрини дій з «позиції сили» і т. п.

В. І. Ленін постійно підкреслював значення законів розвитку суспільства, відкритих К. Марксом. Розвиваючи марксове вчення, він відкрив ряд нових суспільних законів. Під законами В. І. Ленін розумів безсумнівний природний, об'єктивний зв'язок явищ. Закон і суть поняття однорідні, одностепенні, що висловлюють поглиблене розуміння людиною явищ, світу і т. д.⁸

Відкриття основних законів розвитку суспільства К. Марксом і В. І. Леніним не закрило шлях до всебічного і глибокого дослідження, як вважають догматики і механісти, а, навпаки, створило небувало широкі можливості для розуміння найскладніших історичних явищ в усій їх різноманітності і суперечності.

Історик досліджує факти і події, які знаходять своє закономірне продовження, дальший розвиток. Завдання історика — розкрити цю закономірність. Справжній науковий закон відповідає об'єктивно існуючому явищеві. Але ніколи не можна забувати, що «Закон бере спокійне — і через те закон, всякий закон вузький, не повний, приблизий», — писав В. І. Ленін⁹. Пояснюється це тим, що жодне явище в природі і суспільстві не є незмінним. Саме тому до суспільних явищ необхідно підходити історично, а ті чи інші наукові закони мають певне і конкретне застосування. Справжній історик не може застосовувати законів, властивих одній епосі, до інших, якісно відмінних епох.

⁸ В. И. Ленин, Философские тетради, М., 1947, стор. 127.

⁹ Там же, стор. 126.

Процеси розвитку суспільства настільки багаті у своїй різноманітності, що не буває законів без виключення, бо «закони мають на увазі лише типове,— зазначав В. І. Ленін,— те, що Маркс одного разу звав «ідеальним» в розумінні середнього, нормального, типового капіталізму»¹⁰. Буржуазні історики і соціологи, посиляючись на «виключення», твердять, що у суспільстві взагалі немає закономірностей розвитку, а явища ніяк не зв'язані між собою і не підкоряються будь-яким законам. Подібні твердження не відповідають дійсності.

Відкриті марксизмом-ленінізмом закони є тією основою, на якій базується практична діяльність людей в соціалістичному суспільстві. Комуністична партія і Радянський уряд, виходячи з об'єктивної дійсності, із знання законів розвитку суспільства, творчо розвиваючи марксизм-ленінізм, проводять ряд важливих, сміливих і небувало широких за розмахом заходів, спрямованих на корінну перебудову суспільних відносин. При цьому партія виходить з того, що при соціалізмі діють нові закони, яких не знало людське суспільство в минулому. Відкриття і використання цих законів є запорукою успішного руху нашої країни до комунізму. Навіть вороги змушені визнавати успіхи, яких досягнули в усіх галузях життя Радянський Союз та інші країни соціалістичного табору. Ці успіхи незаперечно свідчать про переваги соціалістичного ладу, разом з тим вони є свідченням важливості знання і свідомого використання об'єктивних законів розвитку суспільства.

В цих умовах суспільні науки, а серед них історична, набули безпосереднє практичне значення, бо за їх допомогою люди свідомо змінюють суспільні відносини. Тільки в тому, як наука, зокрема історична, служить суспільству, як сприяє його рухові вперед, розкривається по-справжньому її значення.

В історичному процесі події та явища відбуваються у певній послідовності. На це давно звертали увагу історики. «Тисячелеття пройшли с тех пор,— писав В. І. Ленін,— як зародилась ідея «связи всего», «цепи причин»¹¹. Ідеалісти завжди вважали причинність поняттям, що склалось у свідомості людей, виводили її з розуму, логіки. Саме такий підхід призводив в історіографії до різних апіорних конструкцій суб'єктивістського характеру.

Марксизм-ленінізм розглядає причину і наслідок, як відзеркалення в людській свідомості законів дійсного, незалежного від людей об'єктивного світу. В. І. Ленін на величезній кількості прикладів і фактів розкривав об'єктивний характер причинності в усіх галузях життя. Особливо велике практичне і теоретичне значення має застосування В. І. Ленінін категорії причинності у висвітленні революційного руху.

В. І. Ленін не раз підкреслював, що пізнання причини і наслідків відбувається в процесі практики суспільного життя. Для історика дуже важливо знати, що розкриття причинних зв'язків означає глибоке вивчення і узагальнення відповідних фактів і явищ.

Причиною є те, що передує, а наслідком — те, що постійно за ним слідує. Але треба пам'ятати, що не завжди «після» означає «в результаті». Тільки в застосуванні до конкретного випадку або явища можна говорити про причину і наслідок як такі.

Відомо, що події та явища є складовою частиною загального процесу розвитку. В. І. Ленін вважав причину і наслідок лише моментами всесвітньої взаємозалежності, ланками розвитку матерії¹². Саме тому поняття причини і наслідку переплітаються, кожна причина викликає

¹⁰ В. І. Ленін, Твори, т. 28, стор. 213.

¹¹ В. І. Ленін, Філософские тетради, стор. 294.

¹² Там же, стор. 134.

наслідок, а цей в свою чергу стає причиною нових явищ. Кожна причина є сукупністю наслідків. Те, що в певному випадку розцінюється як причина, одночасно виступає як наслідок.

Знайомлячись з історичними працями, можна помітити, що в них більше приділяється уваги причинам, менше наслідкам і зовсім малому, як останні, у свою чергу, стають причинами. Цей єдиний і постійний процес заслуговує на всебічне дослідження.

Щоб уникнути метафізичної однобічності у висвітленні складних історичних процесів, потрібно не тільки розкривати значення причин і наслідків, а й їх взаємообумовленість. Не можна обмежитись в історичному дослідженні тільки тим, що за викладом причини буде йти виклад наслідків. Лише з метою пізнання загальної картини процесу доводиться виділяти окремі явища або їх частини з історичних зв'язків і вивчати кожне окремо за їх властивостями. Причина і наслідок мають значення як такі тільки в застосуванні до конкретного випадку. Але якщо розглядати явища і події в загальному зв'язку, ці категорії переплітаються. Заслуга історика тим більша, чим ширше він розкриває єдність історичного процесу.

Світ не складається з готових і закінчених предметів і явищ, а являє собою сукупність процесів, в яких предмети і явища, що здаються незмінними, перебувають у постійному рухові і зміні. Саме тому кожне явище необхідно розглядати в розвитку. При цьому потрібно врахувати «внутрішні імпульси до розвитку, давані суперечністю, зіткненням різних сил і тенденцій, що діють на дане тіло або в межах даного явища або всередині даного суспільства», — як писав В. І. Ленін¹³.

Історик не виконає своїх завдань, коли не покаже діалектичного характеру суспільного розвитку, що відбувається в суперечностях і шляхом суперечностей¹⁴. Дійсне життя, дійсна історія включають у себе різні тенденції — і поступову еволюцію і скачки, як перерви поступовості. Суперечності життя стосуються всіх епох історії. Тільки діалектичний та історичний матеріалізм дозволяє охопити і розкрити ці суперечності, врахувати не одну, а всі сторони, весь процес у цілому і зробити правильні висновки.

Історик не може обмежитись простою фіксацією суперечностей, а повинен показувати, яким шляхом їх було розв'язано в житті, на практиці. Більш того, доводиться показувати, як їх розв'язання привело до нового становища з новими суперечностями, показувати ті реальні сили, які зумовили їх розв'язання. Суперечності, що існували в Росії і на Україні між феодално-кріпосницькими порядками і капіталістичними відносинами, викликали реформу 1861 р., якою було скасовано кріпосництво. Але новий капіталістичний лад породив такі нові суперечності, що їх розв'язання могло відбутись лише революційним шляхом у жовтні 1917 р.

Для історика мало лише відзначити наявність суперечностей. «Мислящий разум (ум) заостривает притупившееся различие различного,— писав В. І. Ленін, — простое разнообразие представлений, до *существенного* различия, до *противоположности*. Лишь поднятые на вершину противоречия, разнообразия становятся подвижными и живыми по отношению одного к другому, — приобретают ту негативность, которая является внутренней пульсацией самодвижения и жизненности»¹⁵. Проникати в суть явищ, розкривати суть суперечностей — цього постійно вимагав В. І. Ленін від дослідника суспільних явищ і процесів.

¹³ В. І. Ленін, Твори, т. 21, стор. 36.

¹⁴ В. І. Ленін, Твори, т. 16, стор. 307.

¹⁵ В. И. Ленин, Философские тетради, стор. 118.

Найбільш наочно протиріччя в історичному аспекті виступають у боротьбі між новим і старим. Ця боротьба пронизує всю історію. Проявляється це в боротьбі класів, коли одним з них належить майбутнє, а інші уособлюють в собі віджиле, реакційне. Старе не здає своїх позицій без бою, але нове, незважаючи на тяжкі іспити, а інколи і тимчасові невдачі, кінець кінцем перемагає.

В. І. Ленін завжди показував приклад того, як потрібно виявляти нове, його суть та взаємовідносини з старим. Нове виростає поряд з старим, в його надрах, може проявлятися в новій і навіть старій формі¹⁶. Але при цьому, підкреслював В. І. Ленін, нове на відміну від старого проявляється не в застиглій, закріпленій формі. Неоцінюючи заслугою В. І. Леніна перед історією є те, що після Жовтневої революції на розвалинах старого світу він перший зумів побачити і вчасно розкрив ростки нового. Це має величезне значення для відкриття і оцінки паростків і рис нового суспільства, які щоденно народжує наша багата подіями епоха комуністичного будівництва.

Марксистсько-ленінське вчення, яке нерозривно зв'язане з практикою, з життям не стоїть з боку від боротьби між новим і старим, але постійно і активно виступає на стороні першого. Нове вимагає того, щоб його всіма засобами підтримувати. В. І. Ленін закликав до того, щоб уміло підходити до нового, впливати на нього, сприяти його розвитку. При цьому всьому не можна обмежуватись старими методами, «треба шукати й нових, треба вмішуватись в юрбу, намацаючи пульс життя...»¹⁷. Це творче ставлення до історичного процесу має величезне теоретичне і практичне значення, бо воно направлене на те, щоб підняти мільйони людей до ініціативи, на боротьбу за перемогу нового, життєдайного.

На відміну від попередніх епох, коли нове завжди виступало в антагоністичному відношенні до старого, при переході від соціалізму до комунізму нове виникає у докорінно відмінних умовах. В соціалістичних умовах всі суспільні сили підпорядковано тому, щоб розвинути нове. Запорукою зростання нового є колективний досвід мільйонів активних будівників комунізму, які наочно бачать ті перспективи, що їх розкриває для них суспільний лад, який був заповітною мрією кращих умів людства. Семирічка стала рідною справою всього радянського народу, джерелом його творчості і натхнення. Успіхи радянського народу, що йде шляхом, вказаним В. І. Леніним, мають всесвітньоісторичне значення, і вони стають джерелом натхнення радянського історика.

Одні і ті ж закони суспільного розвитку в кожній країні, в історії кожного народу проявляються своєрідно, в різних формах, бо «при загальній закономірності розвитку в усій всесвітній історії нітрохи не виключаються, а, навпаки, припускаються окремі смуги розвитку, які являють своєрідність або форми, або порядку цього розвитку», — писав В. І. Ленін¹⁸. Марксистсько-ленінська діалектика вимагає аналізу кожної особливості ситуації.

Загальне та конкретне — ці протилежності перебувають у діалектичній єдності. Не можна забувати, що хоч загальне не повне, тільки приблизно охоплює всі окремі предмети, але тільки воно є ступенем до пізнання істини. «Безконечная сума общих поятий, законов etc дает конкретное в его полноте», — відзначав В. І. Ленін¹⁹. Цим

¹⁶ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 78.

¹⁷ В. І. Ленін, Твори, т. 17, стор. 283.

¹⁸ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 421.

¹⁹ В. И. Ленин, Философские тетради, стор. 261.

пояснюється те, що марксистська теорія стосується загальних основ суспільного життя, а не, наприклад, національно-особливих. Саме останнім завжди перебільшену увагу приділяють опортуністи та ревізюністи, перекручуючи і фальсифікуючи минуле і сучасне.

У взаєминах між народами завжди значно сильніше є те, що їх об'єднує, ніж те, що їх відокремлює. Історичний досвід свідчить, що не ворожнеча, а мирне співіснування, зв'язки і дружба між народами були і є тими факторами, які справді сприяли розвитку суспільства.

Класиками марксизму-ленінізму з усією переконливістю доведено, що національні відмінності, незважаючи на всю їх важливість, не можуть бути єдиними, а тим більше основними факторами, що впливають на розвиток людства. Національне питання не має самостійного характеру, а є часткою загальних проблем, які стоять перед трудящими в їх боротьбі за соціальне і національне визволення. Соціалізм і перехід до комуністичного суспільства дали нові і переконливі докази зближення народів, що прагнуть до єдиної мети.

Про глибоке розуміння суспільних законів, єдності інтересів людства, всіх народів свідчить миролюбна політика Радянського Союзу. Схвалення і активна підтримка цієї політики сотнями мільйонів людей усього світу є яскравим свідченням єдності теорії та практики, ще однією перемогою ленінського вчення про мирне співіснування різних систем.

Марксистсько-ленінське вчення про загальне і конкретне завжди було своїм вістрям направлено проти ідеалістичного висвітлення суспільних явищ. І в наші дні, в які б нові і модні шати не рядився ідеалізм, але його реакційна суть виступає досить яскраво. До таких нових суб'єктивно-ідеалістичних течій належить зараз досить поширена в буржуазній соціології так звана «мікросоціологія». «Мікросоціологи» не тільки терміни, але закони фізики переносять на суспільні явища, ігнорують загальні закони розвитку, а висновки, зроблені на основі окремих фактів, часто не типових, намагаються возвести в закони²⁰. В. І. Ленін в своїй праці «Імперіалізм як найвища стадія капіталізму» писав: «Буржуазні вчені й публіцисти виступають захисниками імперіалізму звичайно в трохи прикритій формі, затушовуючи повне панування імперіалізму і його глибокі корені, стараючись висунути на перший план деталі і другорядні подробиці, силкуючись відвернути увагу від істотного зовсім несерйозними проектами «реформ» на зразок поліцейського наглядку за трестами чи банками і т. п.»²¹.

Перед істориком завжди стоїть завдання виділити найважливіше, найхарактерніше, типове, розкрити справжні матеріальні, класові коріння суспільних відносин, розглянути сукупність усіх суперечливих напрямів, фактів, явищ. Історик, озброєному марксистсько-ленінською теорією, не годиться уникати фактів або довільно ігнорувати одні з них, надаючи перевагу іншим. Завдання історика — розкрити їх природу, необхідність, взаємообумовленість та взаємозв'язок.

Життя завжди висуває на перший план то одне, то друге питання. Історик повинен уміти визначити і виділити найважливіше. В. І. Ленін вчив, як слід виділяти і підкреслювати різні сторони питання, стосовно до конкретних особливостей тих чи інших політичних і економічних умов.

В працях окремих істориків ще можна зустріти розумування про те, що було б, «якби» та «коли б». Такі маніловські міркування не ви-

²⁰ Про це див. М. Бахитов, Об одной «новой» социальной утопии (Критические заметки о микросоциологии), М., 1958.

²¹ В. І. Ленін, Твори, т. 22, стор. 264.

магають глибоких знань або зусиль і нічого не вносять у справу пізнання історичного процесу. Подібними порожніми міркуваннями не можна замінити висновків та узагальнень. Історик досліджує реальну дійсність, а не бажане, подібно до того, як марксизм-ленінізм спирає політику на дійсне, а не на «можливе»²². В. І. Ленін гостро висміював спроби відступити від цього принципу. «Можливі *всі*кі перетворення, навіть дурня в розумного, але *дійсним* таке перетворення буває рідко»,— писав він²³.

В сучасній буржуазній історіографії і соціології «можливе» часто видається за «дійсне», а бажане за «реальне». Дещо спільного з цим має модернізація історичного процесу, коли на події давно минулих днів переноситься категорія пізнішого часу, а то й сучасності.

Проте коли ми в наші дні говоримо про широкі можливості, то це є ніщо інше, як врахування того рівня, якого досягнула наша країна за роки соціалістичного будівництва. Мова йде про використання реальних можливостей. Пізнання історичного процесу і законів розвитку суспільства в соціалістичних умовах і при переході до комунізму дає змогу перетворити можливе в дійсність. Новий, по-ленінському сміливий семирічний план будівництва матеріально-технічної бази комунізму в нашій країні виходить з цілком реальних можливостей, і радянський народ докладе всіх зусиль для здійснення всесвітньоісторичних ршень ХХІ з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. Про це свідчить успішне виконання плану першого року семирічки, зобов'язання, які беруть на себе трудящі про виконання семирічного плану за багато коротший час.

В капіталістичному світі є історики, які твердять, ніби історія не може нічому навчити, що вона не дає права на висновки. У передмові до трьохтомної «Історії Європи», що вийшла в Лондоні в 1937 р., її автор Г. Фішер писав: «Люди, більш мудрі і більш вчені, ніж я, розгледіли в історії послідовність, ритмічність, зумовлений тип. Ця гармонія схована для мене. Я можу бачити тільки несподіванки, які слідують одна за одною, подібно хвилям, що набігають одна за одною, і тільки окремі великі факти, у відношенні яких через їх унікальність не можна зробити ніяких узагальнень; в історика є тільки одне надійне правило: в розитковій людської долі він повинен визнати гру випадковості і непередбаченого»²⁴.

Інші буржуазні історики заявляють, що історія не має пізнавального значення, а є тільки оповіданням і одночасно тлумаченням. Існують також твердження, що немає ніяких теоретичних гарантій правдивості історичних досліджень, крім єдиної — в моралі історика²⁵.

Таких прикладів скептицизму і крайнього суб'єктивізму в буржуазній історіографії можна навести багато, і вони лише підтверджують той факт, що історія як наука в буржуазному суспільстві зайшла у безвихідь.

У справу розвінчання різних антинаукових теорій в науці величезний вклад вніс В. І. Ленін. Він показав, що історичний досвід можна і необхідно використовувати. У своїх численних працях В. І. Ленін говорив, що до історичного досвіду необхідно весь час звертатись, враховувати його. Саме досвідом історії підтверджується одне або відкидається інше, історія говорить про неминучість тих чи інших явищ. Мова

²² В. І. Ленін, Твори, т. 35, стор. 213.

²³ Там же, стор. 194.

²⁴ Цит. за книгою Д ж. Б е р н а л, Наука в историн общества, М., 1956, стор. 564.

²⁵ Такі погляди викладено, наприклад, в книзі англійського історика G. I. R e n i e r, History, ist purpose and method, London, 1950.

йде про історичну необхідність, доведену досвідом. Історичний досвід є тим матеріалом, яким необхідно оволодіти для того, щоб творити нове.

З історії нічого не можна викинути. Ігнорування її уроків завжди кінчається трагічно. «Історія — матінка сувора і в справі помсти нічим не обмежується», — говорив В. І. Ленін²⁶. Але у В. І. Леніна ніколи не було пасивного ставлення до історичного досвіду або страху перед ним. Максим Горький у своїх спогадах писав, що В. І. Ленін «часто говорив про історію, але ніколи в його словах я не відчував фетишистичного схилення перед її волею і силою»²⁷. Знання і використання досвіду історії були необхідні В. І. Леніну для того, щоб визначити нові шляхи розвитку суспільства. В. І. Ленін не тільки пояснював світ, а робив все можливе, щоб змінити його в інтересах мільйонів трудівників.

Використання досвіду минулого набирає особливого значення перед початком нового історичного етапу, коли виникають нові завдання. У своїй брошурі «Проти бойкота» в 1907 р. В. І. Ленін писав: «Коли дивишся назад, на боротьбу вже закінчену (принаймні, закінчену в її прямій і безпосередній формі), тоді нема нічого легшого, розуміється, як обрахувати загальний підсумок з різних, суперечних одно одному, ознак і симптомів епохи. Результат боротьби вирішує все відразу і дуже просто усуває всякі сумніви. Але нам треба тепер визначити такі ознаки явища, які могли б допомогти розібратися у стані справ до боротьби, бо ми хочемо застосувати уроки історичного досвіду...»²⁸. У постанові Центрального Комітету КПРС «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах» зазначається: «Працівники суспільних наук повинні вивчати й узагальнювати досвід боротьби партії і народу за перемогу комунізму, вторгтися в життя, творчо розробляти корінні проблеми сучасності, основні закономірності переростання соціалізму в комунізм».

Не всякий досвід годиться для висновків. В основу необхідно класти об'єктивну неминучу діалектику історії, а це здійснимо тільки при науковому підході до подій і явищ. На особливу увагу і використання заслуговує те, що свідчить про крок вперед у всесвітній історії.

Вивчення фактів та явищ на основі законів розвитку суспільства дає єдино вірні підстави не тільки оцінювати минуле, але, що не менш важливо, дає можливість вести сміливу практичну діяльність і передбачувати майбутнє.

Мова йде про наукове передбачення, що ґрунтується на глибокому знанні законів розвитку суспільства, конкретних і достовірних фактів. В. І. Ленін писав, що «Перед тим, хто хоче змалювати яке-небудь живе явище в його розвитку, неминуче і неодмінно стає дилема: або забігти вперед, або відстати. Середина тут нема». Та коли враховувати ступінь характеру суспільного розвитку обставин, які свідчать про напрям і про те, що стоїть на його шляху, тоді в такому забіганні вперед немає ніякої помилки²⁹.

Наукове передбачення набуло особливого значення в наші дні, коли на історію, разом з іншими суспільними науками, покладаються важливі завдання в справі дослідження закономірностей переходу від соціалізму до комунізму, вивчення паростків нового. Ознаки нового дають можливість більш сміливо заглянути вперед. Адже тільки в умовах соціалізму і комунізму існують умови для перетворення ідеального

²⁶ Воспоминания о Владимире Ильиче Ленине, т. 1, М., 1956, стор. 187.

²⁷ Там же, стор. 374.

²⁸ В. І. Ленін, Твори, т. 13, стор. 9—10.

²⁹ В. І. Ленін, Твори, т. 3, стор. 275.

в реальне. В. І. Ленін відзначав, що «Мысль о превращении идеального в реальное *глубока*: очень важна для истории»³⁰.

Наукове передбачення в усіх випадках вимагає від істориків уважного і глибокого вивчення життя, перевірки спостережень в практиці комуністичного будівництва. Тут історикам не можна обмежуватись використанням документальних матеріалів, а доведеться ознайомлюватись з дійсністю безпосередньо, увійти в прямий контакт з творцями історії. Безпосереднє вивчення практики комуністичного будівництва не тільки розширить аспект дослідження, але сприятиме збагаченню тематики, бо вона багатша в житті, ніж надумана в кабінетах. В цьому одна з можливостей для історика стати на передній край боротьби за комунізм.

Сила ленінського вчення в тому, що в ньому оцінка сучасності і передбачення майбутнього опирається на міцний науковий фундамент пізнання історичного минулого і глибоке розкриття подій і явищ сьогоденного дня. Марксистсько-ленінське вчення, наша радянська дійсність є підставою для більш широких і повних історичних полотен, в яких би сміливо поєднувалось минуле, сучасне і майбутнє.

В класовому суспільстві для історика досить небезпечно надто пильно придивлятися до механізму його дії, а тим більш — пророкувати заміну цього суспільства іншим. Відомий прогресивний англійський вчений Дж. Бернал зазначає, що в таких умовах «до суспільних наук звертаються лише там, де вони повинні виправдати існуючий лад — або прямо вказуючи на гармонійність, притаманну даній суспільній системі, або посередньо — вказуючи як на неможливість, так і на аморальність будь-якої спроби перетворити цю систему»³¹.

Корінним чином змінилось становище суспільних наук в умовах соціалізму. Перед ними поставлено нові завдання, розширюється діапазон дослідження як в проблематиці, так і хронологічно. Зокрема, стоїть це історичної науки.

Безперечно, що в наші дні практично не можна в деталях передбачити розвинутий в усіх відношеннях комунізм. Але мрія ніколи не була чужою науці. Відомо, що В. І. Ленін посилався на Д. І. Писарева, який яскраво показав значення мрії в розвитку науки³². Минуле вимагає від історика розсудливої оцінки, сучасне — глибокого проникнення в суть явищ, а майбутнє — наукового передбачення, мрії.

Було б вульгаризацією і неприпустимим спрощенням в історичних працях, присвячених минулому, говорити про сучасне і майбутнє. Але історик, який би період йому не доводилось досліджувати, не може не виходити з тих актуальних завдань, які стоять перед наукою, не може не думати про свій реальний вклад у будівництво нового суспільства.

Мова йде про тематику досліджень, яка сприятиме розширенню нашого пізнання світу, відкриватиме в ньому нові горизонти і, таким чином, сприятиме рухові суспільства вперед. Максим Горький у своїх спогадах про В. І. Леніна писав: «Его мысль, точно стрелка компаса, всегда обращалась острием в сторону классовых интересов трудового народа»³³. Стрілка історії зараз показує на комунізм, і всім, кому дорогі його величні перспективи, не може не йти цим шляхом.

Відомо, що історичні паралелі завжди ризиковані. Відомо також, що порівняння ще не є доказом. І все ж в історичному дослідженні за-

³⁰ В. І. Ленін, Философские тетради, стор. 88.

³¹ Дж. Бернал, Наука в истории общества, стор. 534.

³² В. І. Ленін, Твори, т. 5, стор. 459—460.

³³ Воспоминания о Владимире Ильиче Ленине, т. I, стор. 372.

стосовувались і будуть застосовуватись паралелі, порівняння. І пояснюється це не суб'єктивним бажанням історика, а єдністю історичного процесу розвитку людського суспільства.

Незаперечним є те, що, незважаючи на різноманітність обставин в різних країнах, на відмінності економічного характеру і політичного устрою, національні інтереси і традиції, в історії різних народів є ще більше спільного, різьче подібного, що єднає їх. Процес зближення і єднання народів з кожною історичною епохою посилюється. Без порівняння, без паралелей і аналогій іноді важко зрозуміти і глибше розкрити суть тих чи інших явищ і подій. Вони необхідні для того, щоб прослідкувати, який крок вперед зробило суспільство, підкреслити новий етап розвитку. У своїх працях В. І. Ленін сміливо і вміло користувався історичними паралелями і аналогіями, хоч і зазначав, що історична аналогія припустима умовно і в обмеженому значенні³⁴.

В. І. Ленін не раз звертав увагу на те, що паралелі не можуть замінити аналізу конкретних фактів і явищ. Адже при аналогіях і паралелях мова йде, лише в певному відношенні, про подібність явищ і понять, які в цілому відмінні. До того ж історичні паралелі та аналогії не можливі. Проте навіть коли вони застосовуються, не можна ігнорувати особливостей кожного даного явища, яке несе на собі відбиток певних історичних умов, зумовлюється певним етапом суспільного розвитку. «Азбучною умовою при цьому є в'яснення питання, чи *порівнянні* історичні епохи розвитку порівнюваних країн»,— писав В. І. Ленін³⁵. І в іншому місці: «Коли брати історичну паралель, то треба виділити і точно вказати те, що схоже в різних подіях, бо інакше замість історичного порівняння вийде кидання слів на вітер»³⁶. Тільки виходячи з марксистсько-ленінського вчення, можна застосовувати порівняльно-історичний метод, який може багато дати в дослідженні ряду питань.

В буржуазній історіографії історичні аналогії та паралелі стають одним із засобів для різних ідеалістичних конструкцій і фальсифікацій. Так, наприклад, сучасний англійський буржуазний історик А. Тойнбі у своїй десяти томній «A study of History» («Дослідження історії») надзвичайно довільно користується псевдонауковими історичними паралелями. Скидаючи до однієї купи факти і явища первісно-общинного, рабовласницького, феодального і капіталістичного суспільств, він порівнює лише зовнішньо подібне, ігноруючи суть явищ, які в різних суспільних формаціях мали різне значення і характер. Таким шляхом можна «довести» все, чого і «досягає» у своїй роботі А. Тойнбі³⁷.

Праці В. І. Леніна є гострою зброєю в боротьбі проти всяких реакційних теорій і фальсифікації історичного процесу.

Науку, в тому числі історичну, В. І. Ленін завжди розглядав, як революційну силу, покликану не тільки пояснювати світ, а, головне, служити народові, пробуджувати у нього почуття історичної відповідальності, розкривати необхідність активних дій у справі перетворення світу. Ні один історик, коли він хоче бути з народом, не може займати «нейтральне» становище, не може бути лише спостерігачем, а повинен стати активним бійцем.

У суспільному житті ніколи і ніякі події та явища не сприймалися спокійно, без пристрастей живих людей, партій, класів. Минулі покоління передають наступним не лише матеріальні і духовні надбання, а

³⁴ В. І. Ленін, Твори, т. 10, стор. 112.

³⁵ В. І. Ленін, Твори, т. 20, стор. 372.

³⁶ В. І. Ленін, Твори, т. 17, стор. 49.

³⁷ Див. Е. А. Косминский, Реакционная историография Арнольда Тойнби, «Против фальсификаций истории», М., 1959, стор. 123—124.

й свої пристрасті. І хоч історик часто пише про давно минуле, він повинен завжди звертати особливу увагу на діяльність тих сил і класів, які стояли в центрі подій епохи, визначали їх основний зміст, напрям, головні особливості історичної обстановки, були носіями прогресу.

Передовий історик не може не стати на бік певних прогресивних класів, не радити їх успіхам, уболівати за їх інтереси, засуджувати все, що затримувало рух суспільства вперед. Послідовна і суворая партійність — це прояв високої історичної об'єктивності, класової свідомості та ідейності.

«Безпартійність» і «аполітичність», про які твердять буржуазні історики, є якраз проявом певної політики. І про це не один раз яскраво говорив у своїх працях В. І. Ленін. Він показав, що «об'єктивізм» і «безпартійність» в суспільних науках є лише прикриттям для ворожих народів теорій.

Марксистсько-ленінське розуміння історичного процесу не тільки докорінно відмінне від того, що проповідують ідеологи капіталізму, але і єдино правильне. Буржуазний «об'єктивіст» в кращому випадку на словах визнає необхідність данного історичного процесу, фактів, завжди збивається на шлях їх апологетики і тільки говорить про «необхідність історичних тенденцій». Матеріаліст не обмежується цим, а констатує з точністю кожен суспільно-економічну формацію та антагоністичні відносини, нею породжувані, розкриває класові суперечності і цим визначає свою точку зору, говорячи про клас, який відіграє вирішальну роль. «Таким чином, матеріаліст, з одного боку, послідовніший від об'єктивіста і глибше, повніше проводить свій об'єктивізм. Він не обмежується вказанням на необхідність процесу, а вивчає, яка саме суспільно-економічна формація дає зміст цьому процесові, який клас визначає цю необхідність»³⁸.

Сила радянської історичної науки в тому, що в ній справжня науковість поєднується з партійністю. Вказівка В. І. Леніна про те, щоб історичні події розцінювати з погляду руху мас і класів, а не на основі настроїв окремих осіб і груп, що не можна сходити з ґрунту аналізу класових відносин³⁹, є важливим орієнтиром для історика в оцінці найскладніших подій та явищ минулого.

В. І. Ленін рішуче засуджував суб'єктивізм в оцінці подій і всілякі спроби змалювати сучасне чи минуле в прикрашеному чи приниженому вигляді відповідно до упередженої точки зору. Він був непримиренний до тих, хто підміняв об'єктивний аналіз подій і явищ суб'єктивною писаниною, забуваючи про необхідність правдиво показувати історичний процес.

Справжня свобода творчості, в тому числі і в зображенні минулого, з'являється тільки при соціалізмі, де наука звільнена від пут капіталістичного рабства. При соціалізмі створено реальні умови для пізнання об'єктивної історичної істини. Сила науки при соціалізмі — в її партійності, в її суспільному змісті, в колективізмі. Саме вже те, що марксистсько-ленінізм визнає можливість і необхідність пізнання об'єктивного світу, зумовлює безмежний розвиток науки.

В нашій країні ленінське вчення знаходить найширше творче застосування в практиці і теорії комуністичного будівництва. Це є кращим пам'ятником нашого народу генію людства — Володимирі Іллічу Леніну.

³⁸ В. І. Ленін, Твори, т. 1, стор. 364.

³⁹ В. І. Ленін, Твори, т. 24, стор. 26.

І. І. КОЛОМІЙЧЕНКО

ТОРЖЕСТВО ЛЕНІНСЬКОГО ПЛАНУ СОЦІАЛІСТИЧНОГО БУДІВНИЦТВА НА УКРАЇНІ

Всесвітньоісторичні перемоги радянського народу в боротьбі за побудову соціалізму і комунізму нерозривно зв'язані з безсмертним ім'ям В. І. Леніна. Все життя і діяльність Володимира Ілліча — безприкладний подвиг в ім'я щастя трудового народу, самовіддана боротьба за перемогу соціалістичної революції, за повне торжество соціалізму і комунізму.

У своїх безсмертних творах В. І. Ленін розробив геніальний план побудови соціалізму в нашій країні, вказав шляхи його здійснення і накреслив основні віхи створення комуністичного суспільства. Всебічне обґрунтування цього плану було дано В. І. Леніним у січні—лютому 1923 р. в останніх його статтях «Сторінки з щоденника», «Про кооперацію», «Про нашу революцію», «Як нам реорганізувати Робсельінспекцію», «Краще менше, та краще». В цих працях червоною ниткою проходить думка про те, що наша країна має все необхідне для побудови повного соціалістичного суспільства.

В. І. Ленін першорядну роль відводив важкій індустрії — матеріально-технічній базі соціалізму, піднесенню продуктивності праці в усьому народному господарстві. Спочатку, вказував В. І. Ленін, треба відбудувати, а потім розвинути важку промисловість так, щоб вона могла технічно переозброїти все народне господарство. Ліквідація упадкованої від царизму і капіталізму техніко-економічної відсталості, здійснення індустріалізації країни, підвищення її обороноздатності потребували великих коштів. Тому В. І. Ленін вимагав додержувати сувору економію державних коштів, раціонально використовувати заощадження і витратити їх передусім на здійснення електрифікації і розвитку промисловості.

Визначне місце в ленінському плані займає питання про соціалістичну перебудову села. Найбільш доступний шлях об'єднання одноосібних селянських господарств у великі соціалістичні господарства В. І. Ленін вбачав у кооперації, яка в умовах диктатури пролетаріату, зосередження всіх основних засобів виробництва, включаючи і землю, в руках Радянської держави є соціалістичним підприємством. Ленінський кооперативний план передбачав поступове і добровільне залучення селянства спочатку до збутової, а потім до виробничої кооперації. В. І. Ленін підкреслював, що тільки після того, як селянство на власному досвіді переконається у перевагах крупного колективного господарства, наступить прискорений рух села до соціалізму, що соціалістичне перетворення сільського господарства можливе тільки на основі індустріалізації країни.

Здійснення індустріалізації країни, колективізації сільського господарства, завдання управління державою вимагали значного підвищення культурного рівня народних мас, підготовки великого загону висококваліфікованих спеціалістів з усіх галузей народного господарства. В. І. Ленін вважав, що без здійснення культурної революції, без створення кадрів народної інтелігенції про будівництво соціалізму не може бути й мови.

Вирішальною політичною умовою успішного будівництва соціалізму, вчив В. І. Ленін, є диктатура пролетаріату, зміцнення союзу робітників і селян, піднесення керівної ролі робітничого класу в цьому союзі. Володимир Ілліч особливо підкреслював велике значення Радянської держави в соціалістичному будівництві, вимагав всілякого поліпшення роботи державного апарату з тим, щоб зробити його гідним нового суспільного ладу.

У своєму вченні про будівництво соціалізму і комунізму В. І. Ленін величезну роль надавав Комуністичній партії. Він не раз звертав увагу на те, що ніколи ні одній з партій минулого не доводилося вирішувати таких історичних завдань, як партії комуністів. Партія є не тільки політичним керівником, політичним вождем народу, вчив В. І. Ленін, а й організатором нового соціалістичного господарства, будівником нової, соціалістичної культури. Комуністична партія керує всіма галузями суспільного життя як у матеріальному виробництві, так і в ідеології. Від її єдності, її правильної політики залежить непорушність союзу робітників і селян, успіхи соціалістичного будівництва. Тому В. І. Ленін завжди рішуче боровся проти всіляких фракцій і угруповань і заповідав вести нещадну боротьбу з різного роду опортуністами й розкольниками.

Розробляючи план будівництва соціалізму, В. І. Ленін враховував не тільки внутрішні умови країни, а й міжнародне становище. Він довів, що побудова соціалізму в СРСР цілком забезпечена і з точки зору міжнародної. В зв'язку з загостренням імперіалістичних суперечностей, класових боїв між пролетаріатом і буржуазією, зростанням національно-визвольного руху в колоніях та напівколоніях спроби імперіалістів знищити радянський лад приречені на провал. Водночас В. І. Ленін вказував, що Комуністична партія повинна проводити гнучку зовнішню політику з тим, щоб запобігти воєнних сутичок з капіталістичними країнами. В. І. Ленін проголосив генеральну лінію зовнішньої політики Комуністичної партії і Радянської держави — послідовну боротьбу за мир, за мирне співіснування і економічне змагання системи соціалізму з системою капіталізму. В. І. Ленін висловлював тверду впевненість, що в цьому змаганні неодмінно переможе соціалізм.

Виконуючи заповіді В. І. Леніна, Комуністична партія спрямувала могутню творчу енергію мас на втілення в життя розробленої ним програми будівництва соціалізму.

Визначний вклад у справу будівництва соціалізму вніс український народ. З братерською допомогою російського та інших народів Радянського Союзу трудящі України своєю самовідданою працею у найкоротші історичні строки домоглися вирішальних успіхів у створенні могутньої індустрії, яка стала основою перетворення всього народного господарства республіки на соціалістичних засадах.

В результаті виконання й перевиконання довоєнних п'ятирічних планів Україна стала високорозвиненою індустріальною республікою. Були створені нові галузі в промисловості: верстатобудування, тракторобудування, кольорова металургія, комбайнобудування, хімічне, енергетичне і гірничорудне машинобудування та ін. Значно розширені і

реконструйовані Донецький вугільний, Криворізький залізорудний і Нікопольський марганцевий басейни та збудовано й реконструйовано сотні індустриальних велетнів — заводів, фабрик, електростанцій, устаткованих новою технікою.

Завдяки цьому продукція крупної промисловості України у 1940 р. перевершила рівень 1913 р. майже в десять разів. Видобуток вугілля збільшився в 3,7 раза, продукція чорної металургії — в 5,2 раза, виробництво електроенергії — в 23 рази, машинобудування і металообробка перевищили дореволюційний обсяг у 33,3 раза¹. Створення потужної важкої промисловості на Україні — основи основ економіки республіки — це великий подвиг українського народу, Комуністичної партії, яскраве торжество ленінських ідей соціалістичної індустріалізації країни.

Визначною подією в житті трудящих України, як і всього Радянського Союзу, було здійснення ленінського кооперативного плану — об'єднання мільйонів розпоршених індивідуальних селянських господарств у великі колективні господарства, заміна старих капіталістичних виробничих відносин на селі новими, соціалістичними виробничими відносинами. Не маючи перед собою в цій справі ніяких прикладів і зразків, переборюючи численні труднощі, Комуністична партія, озброєна ленінською програмою, сміливо перебудувала сільське господарство на соціалістичний лад. Це був найглибший революційний переворот на селі.

Здійсненню колективізації на Україні чинило шалений опір куркульство, яке було тут економічно сильнішим, ніж у багатьох інших районах країни, мало більший досвід боротьби з Радянською владою. Але, незважаючи на це, по темпах колективізації Україна йшла в числі передових районів Радянського Союзу. На кінець першої п'ятирічки колективізація сільського господарства на Україні була в основному завершена. В УРСР було утворено понад 25 тис. колгоспів, які об'єднували близько 70% селянських господарств. На долю колгоспів припадало понад 80,5% усієї посівної площі². Основною формою колгоспного будівництва утвердилась сільськогосподарська артіль. На базі суцільної колективізації було ліквідовано останній, найчисленніший експлуататорський клас — куркульство.

Комуністична партія і Радянський уряд зміняли колгоспи організаційно, оснастили їх новою технікою. До колгоспів пішла решта некооперованих бідняків і середняків. У 1940 р. колгоспи об'єднували 98% усіх селянських господарств. Посівна площа колгоспів досягла 99,9% усієї посівної площі Української РСР³. На колгоспних і радгоспних полях республіки працювало в той час 90 тис. тракторів, понад 30 тис. комбайнів, більше 46 тис. вантажних автомобілів, велика кількість тракторних плугів, сівалок та інших сільськогосподарських машин⁴. Колгоспний лад відкрив безмежні можливості для розвитку продуктивних сил у сільському господарстві, для підвищення матеріального добробуту і культури трудівників села.

В ході соціалістичного будівництва Комуністична партія, пам'ятаючи настанови В. І. Леніна про постійне піклування про поліпшення матеріального добробуту людей, повністю ліквідувала безробіття, до-

¹ «Народне господарство Української РСР. Статистичний щорічник 1957 р.», К., 1958, стор. 10, 11.

² «Колгоспи УРСР в 1933 р.», К., 1941, стор. 131; «Народне господарство Української РСР. Статистичний збірник», К., 1957, стор. 99.

³ «Досягнення Радянської України за 40 років. Статистичний збірник», К., 1957, стор. 15 (Дані наведені без західних областей України).

⁴ М. С. Хрущов, Звітна доповідь ЦК КП(б)У XV з'їздові КП(б)У, К., 1940, стор. 10.

моглася неухильного підвищення реальної заробітної плати робітників і службовців, збільшення прибутків колгоспників, забезпечила загальне піднесення матеріального добробуту трудящих.

Поряд із створенням могутньої індустрії та проведенням колективізації сільського господарства Комуністична партія неухильно здійснювала ленінський план культурного будівництва. У роки довоєнних п'ятирічок на Україні, як і в усьому СРСР, було в основному ліквідовано неписьменність і малописьменність, запроваджено обов'язкове загальне навчання, розв'язано проблему підготовки нових кадрів, здійснено справжню культурну революцію.

Якщо до Жовтневої революції на Україні налічувалось 19,5 тис. різних типів шкіл, і з них лише 132 — середніх, то в 1940 р. було вже 29,3 тис. шкіл. Кількість середніх шкіл у порівнянні з 1914 р. зросла більш ніж у 9 разів, а в сільських місцевостях — у 80 разів. У тому ж році в школах республіки навчалось 6,05 млн. учнів, або в чотири рази більше, ніж у 1914 р.⁵ У вищих учбових закладах навчалось близько 130 тис. студентів⁶. Щодо охоплення населення вищою освітою, Українська РСР вже в той час набагато випередила найбільш розвинені країни капіталістичної Європи. Великий крок було зроблено в підготовці спеціалістів з вищою і середньою освітою. У 1940 р. в народному господарстві республіки їх працювало вже понад 1,5 млн. чол.⁷

Протягом довоєнних п'ятирічок на Україні було організовано тисячі бібліотек і клубів, краєзнавчих та історичних музеїв, обладнано багато кіноустановок, дуже швидко розвивались всі галузі науки, літератури і мистецтва. Український народ досяг визначних успіхів у розвитку своєї радянської культури, соціалістичної змістом, національної формою.

Величезне значення для справи соціалістичного будівництва на Україні мало послідовне проведення ленінської національної політики. Комуністична партія України, керуючись ленінським ученням в національному питанні, вела непримиренну боротьбу як проти місцевого українського буржуазного націоналізму, так і проти російського великодержавного шовінізму. Завдяки втіленню в життя ленінської національної політики невід'ємна складова частина Союзу РСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка стала суверенною державою. За допомогою народів СРСР, перш за все великого російського народу, український народ об'єднав у єдиній соціалістичній республіці всі свої землі. В братерській сім'ї народів СРСР Радянська Україна перетворилася в передову індустріально-колгоспну республіку.

Успішне виконання передвоєнних п'ятирічок, зростання соціалістичної промисловості і завершення її реконструкції, колективізація сільського господарства і культурна революція викликали докорінні зміни в усіх галузях суспільного життя СРСР, в тому числі і УРСР. Соціалізм переміг у місті й на селі, став єдиною всеохоплюючою системою народного господарства. Були ліквідовані експлуататорські класи. Морально-політична єдність двох дружніх класів — робітників і селян та радянської інтелігенції стала могутньою рушійною силою суспільства. З перемогою соціалізму остаточно оформились соціалістичні нації в СРСР. Дружба народів Радянського Союзу виросла в одну з рушійних сил розвитку нашого суспільства. В дружній сім'ї радянських

⁵ «Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР», М., 1954, стор. 431.

⁶ «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій (1918—1956)», К., 1958, стор. 612.

⁷ «Досягнення Радянської України за 40 років. Статистичний збірник», стор. 104.

народів українська соціалістична нація внесла свій гідний вклад у справу будівництва соціалізму.

Ці великі історичні завоювання стали можливими завдяки неухильному здійсненню ленінських вказівок про необхідність постійного зміцнення Радянської держави і Комуністичної партії. КП України під керівництвом ЦК КПРС послідовно зміцнювала союз робітників і селян, давала рішучу відсіч намаганням різних ворожих сил порушити єдність цього союзу, підірвати диктатуру пролетаріату, ослабити єдність Комуністичної партії. Всі антипартійні опозиційні групи і групки незмінно зазнавали повного ідейного і організаційного розгрому в партійних організаціях республіки.

Здійснення ленінського плану соціалістичного будівництва, створення могутньої соціалістичної економіки забезпечили перемогу СРСР у Великій Вітчизняній війні, показали, які колосальні сили має Радянська соціалістична держава. Разом з усіма народами СРСР український народ, відстоюючи свободу і незалежність нашої країни, показав безмежну відданість справі соціалізму, небачений героїзм, виняткову доблесть і неперевершену моральну стійкість.

На завершальному етапі Великої Вітчизняної війни значно посилилась роль Радянської України на міжнародній арені. Наша республіка була одним із засновників Організації Об'єднаних Націй. У боротьбі за мир і безпеку народів суверенна Українська Радянська держава бере найактивнішу участь, послідовно проводить ленінську лінію мирного співіснування соціалістичної і капіталістичної систем.

У післявоєнний період український народ, йдучи ленінським шляхом до сяючих вершин комунізму, досяг ще величніших успіхів. У республіці набагато збільшилось виробництво металу, палива, електроенергії та випуск іншої продукції. Але в керівництві народним господарством СРСР, в тому числі і на Україні, виявилися серйозні недоліки. Мали місце порушення ленінських принципів керівництва і перш за все принципів демократичного централізму, відхилення від науково обгрунтованої політики партії, що перешкоджало розвиткові продуктивних сил. В результаті цього виникло відставання окремих галузей промисловості у темпах розвитку і створилося важке становище в сільському господарстві.

Партія не могла миритися з цими недоліками. Центральний Комітет КПРС з ініціативи товариша М. С. Хрущова розробив розгорнуту програму могутнього піднесення народного господарства, удосконалення роботи на всіх ділянках комуністичного будівництва, подолання шкідливих наслідків культу особи Й. В. Сталіна. Заходи Центрального Комітету КПРС були одностайно схвалені Комуністичною партією, всім радянським народом і сприйняті як бойова програма боротьби за круте піднесення народного господарства країни.

Визначною подією в житті Комуністичної партії, радянського народу і всього світового комуністичного руху був XX з'їзд КПРС, який відбувся у лютому 1956 р. З'їзд схвалив проведену Центральним Комітетом велику роботу по відновленню ленінських норм партійного життя і розвитку внутріпартійної демократії, піддав принциповій критиці помилки, зв'язані з культом особи Й. В. Сталіна, і намітив заходи по подоланню його наслідків.

Усі рішення з'їзду були пройняті духом творчого марксизму-ленізму. З'їзд творчо розвинув ленінський принцип мирного співіснування країн з різними суспільними системами відповідно до сучасної епохи, розвинув і поглибив ленінське положення про різноманітність форм переходу різних країн до соціалізму і можливість мирного розвитку со-

ціалістичної революції, зробив висновок про реальну можливість відвернення воєн в сучасних міжнародних умовах.

У своїх рішеннях з'їзд дав глибоке теоретичне узагальнення багатющого політичного і організаційного досвіду КПРС, накреслив розгорнуту програму боротьби радянського народу за комунізм, за зміцнення миру і безпеки в усьому світі. З'їзд особливо підкреслив головне економічне завдання СРСР, поставлене перед радянським народом великим В. І. Леніним: на шляхах мирного змагання в історично найкоротші строки наздогнати й випередити найбільш розвинуті капіталістичні країни по виробництву продукції на душу населення.

Перебудова партійної роботи на основі ленінських принципів, послідовне проведення в життя демократичного централізму та колективності керівництва, розширення прав союзних республік в економічному і культурному відношенні, реорганізація управління промисловістю і будівництвом, поліпшення планування народного господарства, підвищення ролі профспілок в управлінні виробництвом, дальший розвиток колгоспного ладу і реорганізація машинно-тракторних станцій — все це сприяло успішному новому піднесенню економіки і культури Радянського Союзу, в тому числі і Радянської України.

Партія рішуче засудила і відкинула геть жалюгідних фракціонерів і розкольників — антипартійну групу Маленкова, Кагановича, Молотова, Булганіна, Шепілова, яка протидіяла ленінському курсові партії у внутрішній і зовнішній політиці, і здійснила важливі заходи по дальшому піднесенню економіки і культури країни та поліпшенню матеріального добробуту трудящих.

Здійснення великих політичних і економічних заходів протягом 1953—1958 рр. було новим, найважливішим етапом у житті Комуністичної партії та всього радянського народу і яскраво свідчило про творчий розвиток партією ленінського плану будівництва соціалізму і комунізму. У рішеннях XX з'їзду, постановках ЦК та інших документах партія з ленінською принциповістю сміливо відкинула все віджиле, що гальмувало розвиток радянського суспільства. Теоретична розробка і проведення в життя надзвичайно важливих політичних і господарських заходів програмного характеру були значним кроком вперед у збагаченні й розвитку марксистсько-ленінської теорії.

Разом з усією партією партійна організація України одностайно схвалила рішення ЦК КПРС про антипартійну групу і розгорнула велику організаційську і політичну роботу по виконанню постанов XX з'їзду КПРС та заходів Центрального Комітету. Особливу увагу партійна організація України приділила розвитку промисловості, сільського господарства, підвищенню трудової активності робітників, колгоспників та інтелігенції. Поліпшення керівництва народним господарством дало позитивні наслідки. Валова продукція промисловості Української РСР в 1957 р. перевищила рівень 1913 р. майже у двадцять разів⁸. По виробництву чавуну на душу населення наша республіка у 1957 р. випередила всі капіталістичні країни світу, в тому числі і США, по видобутку вугілля виїшла на друге місце, а по виплавці сталі — на третє місце у світі. Якщо з 1950 до 1953 р. середньорічний приріст продукції сільського господарства на Україні становив 2,8%, то в наступні чотири роки він досяг 7,6%, у той час як в США він знизився відповідно з 1,7 до 1,1%⁹.

⁸ «Народне господарство Української РСР. Статистичний щорічник 1957 р.», стор. 10.

⁹ М. В. Підгорний, 40 років Комуністичної партії України — бойового загоду КПРС, К., 1958, стор. 13.

Окрилені історичними рішеннями ХХ з'їзду КПРС, трудівники України ще ширше розгорнули соціалістичне змагання. Наприкінці 1956 р. виникло нове патріотичне починання за понадплановий щоденний випуск продукції і зниження її собівартості. Ініціаторами цього руху, який незабаром поширився на всю країну, були донецькі шахтарі М. Мамай і О. Кольчик.

Високий рівень розвитку промисловості, особливо важкої індустрії, круте піднесення сільського господарства стали міцною основою для втілення у життя ленінських заповітів про постійне поліпшення добробуту трудящих, підвищення їх культури.

На Україні, як і в усьому Союзі РСР, розвиток матеріального виробництва супроводжувався зниженням державних роздрібних цін на ряд товарів масового вжитку, підвищенням заробітної плати робітникам і службовцям, зниженням податків, збільшенням натуральної і грошової оплати трудодня колгоспників. Важливими заходами щодо поліпшення добробуту трудящих є упорядкування пенсійного забезпечення, скорочення робочого дня, широке розгортання житлового будівництва.

Вільна праця людини за нового суспільного ладу пробуджує нові творчі сили, створює дедалі більше життєвих благ, несе розквіт в усі галузі економіки і культури. У цьому й полягає могутня сила ленінських ідей.

Живим втіленням великих ідей ленізму є історичний ХХІ з'їзд КПРС, який оповістив увесь світ про повну й остаточну перемогу соціалізму в нашій країні і вступ СРСР у новий період свого розвитку — у період розгорнутого будівництва комунізму.

Згідно з ленінськими настановами у доповіді товариша М. С. Хрущова і в резолюції з'їзду були науково обгрунтовані і розвинені важливі теоретичні проблеми переходу СРСР від соціалізму до комунізму.

Розвиваючи ленінське вчення про будівництво комунізму, з'їзд дав вичерпні відповіді на найважливіші питання дальшого історичного розвитку нашої країни. Це, перш за все, питання про шляхи створення матеріально-виробничої бази комунізму, темпи розв'язання основного економічного завдання, основні напрями технічного прогресу, перспективи розвитку колгоспного ладу, широке залучення трудящих до управління державою і виробництвом та ін.

Досвід соціалістичного будівництва в нашій країні та інших країнах світової системи соціалізму показує, що перехід від соціалістичної стадії розвитку до вищої фази — комунізму — це закономірний історичний процес, який не можна довільно порушити або обминути. Відбувається він поступово, безперервно. Між соціалізмом і комунізмом при всій їх відмінності немає якоїсь стіни. Комунізм є продовженням соціалізму, він виростає з нього. Поступовий перехід до комунізму не є якийсь уповільнений рух. Навпаки, це період швидкого зростання продуктивних сил.

Прискорення переростання соціалізму у комунізм, підкреслюється у рішеннях з'їзду, відбувається на основі всебічного розвитку матеріального виробництва. Таким чином, основне завдання радянського народу полягає зараз у створенні матеріально-технічної бази комунізму. Розгорнуте будівництво комуністичного суспільства забезпечує не тільки достаток матеріальних благ, а справжнє багатство духовної культури, дальший розвиток соціалістичної демократії, виховання високосвідомих трудівників, постійне підвищення їх культурно-технічного рівня. В міру технічного прогресу відбуватиметься стирання істотних відмін-

ностей між розумовою і фізичною працею. Праця перетворюватиметься у життєву потребу всебічно розвиненої людини.

Важливим вкладом у розвиток ленінської теорії будівництва комунізму є розроблене ХХІ з'їздом КПРС питання про шляхи злиття кооперативно-колгоспної власності із загальнонародною. Злиття цих двох форм власності, підкреслюється в документах з'їзду, — історично неминуче, воно відбудеться шляхом усупільнення кооперативно-колгоспної власності, за допомогою і підтримкою з боку соціалістичної держави. Сільськогосподарська праця на основі технічного прогресу і зближення колгоспно-кооперативної власності із загальнонародною власністю поступово перетвориться у різновидність індустріальної праці. Істотні відмінності між містом і селом поступово стиратимуться.

На сучасному етапі комуністичного будівництва переважна частина матеріальних і культурних благ розподіляється між людьми залежно від їх трудового вкладу у суспільне виробництво. Але партія дивиться далі, пам'ятаючи ленінський заповіт про те, що «...соціалізм неминуче повинен поступово перерости в комунізм, на прапорі якого стоїть: «кожний за здібностями, кожному по потребах»¹⁰. ХХІ з'їзд КПРС підкреслив, що відповідно до розвитку продуктивних сил, коли буде досягнуто багатство всіх необхідних предметів споживання, коли всі люди добровільно й незалежно від міри одержання матеріальних благ працюватимуть за здібностями, глибоко усвідомлюючи, що це необхідно для суспільства, — цей поступовий перехід здійсниться.

У період розгорнутого будівництва комунізму велике значення має питання політичної організації суспільства, державного устрою та управління. В. І. Ленін ще в перші дні соціалістичної революції говорив: «Жива творчість мас — ось основний фактор нової громадськості»¹¹. Виконуючи вказівки великого Леніна, партія безупинно розвиває творчу ініціативу і самодіяльність широких мас трудящих, виховує в них почуття хазяїв держави. ХХІ з'їзд КПРС з особливою силою підкреслив, що в сучасних умовах головним напрямом у розвитку соціалістичної держави є всіляке розгортання соціалістичної демократії, залучення всіх громадян до участі у керівництві господарським і культурним будівництвом, в управлінні суспільними справами. Уже зараз багато функцій, які виконуються державними органами, поступово переходять і далі будуть переходити до громадських організацій. Але це зовсім не означає, що буде послаблюватись роль соціалістичної держави у будівництві комунізму. Соціалістична держава — головне знаряддя будівництва комунізму і захисту соціалістичних завоювань від можливого нападу імперіалістичних агресорів.

ХХІ з'їзд накреслив чітку програму невпинного, прискореного руху радянського народу до щасливого життя, до комуністичного суспільства. Ця програма вироблена партією на основі принципів ленінізму, наукового аналізу об'єктивних можливостей. В дусі суворої реалістичної ленінської непримиренності до будь-якого прожектерства і утопізму ХХІ з'їзд зосередив увагу у першу чергу на завданні створення матеріально-технічної бази комунізму, на могутньому зростанні продуктивних сил країни. Матеріально-технічна база комунізму — це, насамперед, високорозвинена сучасна індустрія, повна електрифікація країни, комплексна механізація і автоматизація виробничих процесів у промисловості і сільському господарстві, всіляке використання нових джерел енергії, природних ресурсів, нових синтетичних та інших матеріалів,

¹⁰ В. І. Ленін, Твори, т. 24, стор. 61.

¹¹ В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 249.

зростання культурно-технічного рівня всіх трудящих, дальше поліпшення організації виробництва і піднесення продуктивності суспільної праці.

Здійснення завдань, накреслених у контрольних цифрах семирічного плану на 1959—1965 рр. і затверджених XXI з'їздом КПРС, матиме найважливіше значення у створенні матеріально-технічної бази комунізму. В семирічному плані розвитку народного господарства СРСР втілена ленінська генеральна лінія партії на сучасному етапі комуністичного будівництва. За своєю грандіозністю вона не має собі рівних в історії.

З величезним трудовим і політичним піднесенням зустрів український народ історичні рішення XXI з'їзду КПРС, величкий план семирічки. Металурги і шахтарі України зобов'язались по видобутку вугілля, виплавці чавуну і сталі, випуску прокату уже в 1963 р. досягти рівня, наміченого на кінець семирічки. З метою дострокового виконання семирічного плану в республіці широко підхоплено ініціативу трудящих Владимирського, Горьковського, Московського, Запорізького, Дніпропетровського, Херсонського та інших економічних районів по розгортанню змагання за краще використання внутрішніх резервів. Колгоспники дали слово за п'ять років виконати семирічку по збільшенню виробництва сільськогосподарських продуктів, насамперед м'яса та молока. План великих звершень знайшов дружний патріотичний відгук і в інтелігенції Радянської України, яка натхненною працею звеличує могутність нашої республіки.

Свої зобов'язання український народ виконує з честю. Втілені в семирічці найсміливіші плани партії стали могутнім мобілізуючим чинником. На підприємствах і будовах, у колгоспах і радгоспах дедалі ширше розгортається соціалістичне змагання. Серед трудящих Української РСР набули великого поширення нові його форми, які відповідають сучасному етапові комуністичного будівництва.

Уже в ході обговорення семирічного плану напередодні XXI з'їзду КПРС на підприємствах Донбасу та Придніпров'я за прикладом московських залізничників виникли перші бригади комуністичної праці. В січні 1959 р. на Україні за звання колективів комуністичної праці змагалось більше 14 тис. бригад, цехів та ланок¹², а в лютому 1960 р.— 66 тис.¹³ За право носити ім'я комуністичних тепер вступають у соціалістичне змагання не тільки окремі бригади, а й цілі підприємства. Недаром ударників комуністичної праці називають розвідниками майбутнього. І в праці і в житті вони подають приклад комуністичної свідомості, трудового героїзму, державного підходу до справи.

Тисяч передовиків виробництва республіки, наслідуючи приклад Валентини Гаганової, перейшли працювати на найважчі ділянки. Рух гаганівців який дедалі ширше підхоплюється на підприємствах республіки, є яскравим проявом комуністичного ставлення до праці, глибокого розуміння радянськими людьми свого громадського обов'язку. Він свідчить про те, що в нашій країні виросла нова людина, красива у своїх діях та задумах, готова до самовідданої праці і подвигів на благо Батьківщини. Слова великого В. І. Леніна про те, що комунізм є вищий ступінь розвитку соціалізму, коли люди усвідомлюють необхідність працювати на загальну користь, знаходять блискуче підтвердження в наші дні.

З великим патріотичним натхненням працював український народ у перший рік семирічки. Видатні досягнення, яких добився він у будів-

¹² Газ. «Правда Украины» від 24 січня 1959 р.

¹³ Газ. «Правда Украины», від 21 лютого 1960 р.

ництві комунізму яскраво були продемонстровані на XXI з'їзді Комуністичної партії України, що відбувся в лютому 1960 р.

Працівники промисловості Української РСР, широко розгорнувши соціалістичне змагання за успішне втілення в життя історичних рішень XXI з'їзду КПРС і дострокове виконання семирічного плану, добились: великої трудової перемоги, виконавши план першого року семирічки по випуску валової продукції 20 грудня і по більшості найголовніших виробів — 21 грудня. Порівняно з минулим роком випуск продукції зріс більш як на 11%. В 1959 р. випуск валової продукції зріс проти 1955 р. на 52%, а продуктивність праці підвищилась на 27%. Видобуток вугілля збільшився на 41,7 млн. т, виробництво чавуну — на 6,7 млн. т, сталі — на 7,1 млн. т, прокату — на 6 млн. т. Утричі збільшився видобуток нафти і майже в чотири рази — видобуток газу. За минулі чотири роки в республіці збудовано 756 і реконструйовано 3 тис. великих промислових підприємств.

Працівники промисловості Української РСР перевиконали план по зростанню продуктивності праці. Зростання продуктивності праці порівняно з минулим роком становить більш як 7%. Перевиконано також план зниження собівартості продукції промисловості УРСР і внаслідок цього одержано 2 млрд. крб. надпланової економії¹⁴.

Застосовуючи передові методи праці, великі перемоги здобули будівельники республіки. Ряд найважливіших будов у 1959 р. введено в дію достроково. На 40 днів раніше строку стала до ладу доменна піч на заводі ім. Петровського, на місяць раніше строку — доменна піч на заводі «Азовсталь», достроково завершено будівництво одного з найпотужніших в СРСР Ново-Криворізького гірничо-збагачувального комбінату, який дасть можливість одержувати щороку 4,5 млн. т концентрату з високим вмістом заліза для забезпечення якісною сировиною металургійної промисловості. На один рік раніше встановленого строку введено в дію перші чотири агрегати Кременчуцької ГЕС. У ніч на 5 грудня 1959 р. перший її турбогенератор дав промисловий струм. Достроково здано в експлуатацію нові потужні вугільні шахти, підприємства хімічної промисловості та ін.

Борючись за виконання семирічки за п'ять років, видаєних успіхів досягли трудівники сільського господарства України. Порівняно з попередніми чотирма роками в цілому на Україні валові збори зерна збільшилися на 11,5%, цукрових буряків — на 61%, волокна льону-довгунця — на 95%, картоплі — на 31%, овочів на 24%, виробництво м'яса зросло на 38%, молока — на 64%. Виробництво тваринницької продукції в колгоспах і радгоспах зросло вдвоє. Певних успіхів досягнуто в підвищенні продуктивності праці і зниженні собівартості продукції. Як і в минулі роки, вони достроково виконали план продажу державі зерна, м'яса, молока, яєць, вовни, фруктів та іншої сільськогосподарської продукції. У рапорті Центральному Комітетові КПРС і Раді Міністрів СРСР від 5 листопада 1959 р. ЦК КП України і уряд республіки з гордістю повідомляли, що колгоспи і радгоспи республіки виконали своє соціалістичне зобов'язання по надплановому продажу хліба державі. Продано 450,1 млн. пудів високоякісного зерна (на 17 млн. пудів більше, ніж передбачалося планом), у тому числі найціннішої продовольчої культури — пшениці — 371 млн. пудів¹⁵.

¹⁴ Газ. «Правда» від 22 грудня 1959 р.; газ. «Радянська Україна» від 21 лютого 1960 р.

¹⁵ Газ. «Радянська Україна» від 21 лютого 1960 р.; газ. «Правда» від 5 листопада 1959 р.

Трудовники сільського господарства України, незважаючи на несприятливі кліматичні умови 1959 р., забезпечили одержання врожаю цукрових буряків по 195—200 ц з га, тобто на 16% вище від середньорічного збору на останні п'ять років. Кукурудза хоч і не дала у 1959 р. очікуваного врожаю, але навіть у складних кліматичних умовах минулого року показала своє значення і величезні можливості як культура, що гарантує забезпечення кормами дедалі зростаюче поголів'я худоби. Завдяки дальшому розвитку тваринництва у колгоспах і радгоспах республіки за 10 місяців 1959 р. вироблено м'яса в 1,3 раза і молока — в 1,2 раза більше, ніж за той же період 1958 р.¹⁶

У 1959 р. досягнуто дальших успіхів у справі поліпшення матеріального добробуту трудящих, у культурному будівництві та розвитку науки на Україні. За рік введено в експлуатацію понад 9 млн. кв. м житлової площі, підвищилась заробітна плата робітників і службовців, збагатився колгоспний трудовдень¹⁷. Великою розмаху досягла робота підприємств легкої і харчової промисловості.

Про видатні успіхи радянської науки і техніки свідчить насамперед успішний запуск протягом 1959 р. трьох космічних ракет, з яких одна стала першим супутником Сонця, друга досягла поверхні Місяця, а третя, підкоряючись волі і розумові радянської людини, обійшла Місяць і передала людству перші дані про невидимий його бік. Великим завоюванням науки і техніки є побудова атомного криголаму «Ленін». У всіх цих досягненнях радянської науки велику роль відіграли вчені, інженери і техніки Радянської України.

Ці перші успіхи у виконанні семирічки, у побудові матеріально-технічної бази комуністичного суспільства свідчать про впевненість радянського народу у своїх силах, про його глибоку віру в ленінські передбачення, про непохитність Комуністичної партії у проведенні ленінського плану комуністичного будівництва. Пам'ятаючи слова В. І. Леніна про те, що будівникам нового життя зовсім не до лиця тільки пишатися успіхами і заспокоюватися на досягнутому, трудящі України розгорнули активну боротьбу за дострокове виконання величезних завдань другого року семирічки. XXI з'їзд КП України, врахувавши досвід виконання першого року семирічки та наявні резерви і можливості, схвалив всенародну ініціативу про дострокове виконання семирічного плану в галузі промисловості за 5—6 років, а в галузі сільського господарства — за 5 років.

В основу плану 1960 р., як і в попередні роки, покладено ленінський принцип переваги важкої індустрії, яка є основою основ розвитку всіх галузей народного господарства. Обсяг промислового виробництва Української РСР зростає на 8,3% проти рівня 1959 р. Намічається виплавити сталі на 1 млн. т з лишком та прокату — на 650 тис. т і добути залізної руди на 1,6 млн. т більше, ніж передбачалося на 1960 р. семирічним планом¹⁸. Швидкими темпами розвиватимуться вугільна, нафтова, газова, хімічна та інші галузі промисловості.

Виняткове значення надається електрифікації народного господарства. Величні ідеї В. І. Леніна, його геніальний план електрифікації країни, план будівництва комунізму, говорив товариш М. С. Хрущов у своїй промові на Всесоюзній нараді по енергетичному будівництву 28 листопада 1959 р., — живуть і житимуть, надихаючи нашу партію, наш народ на нові героїчні подвиги в ім'я досягнення кінцевої мети — комунізму.

¹⁶ Газ. «Правда» від 5 листопада 1959 р.

¹⁷ Газ. «Радянська Україна» від 19 листопада 1959 р.

¹⁸ Там же.

У промові товариша М. С. Хрущова дано глибокий марксистсько-ленінський аналіз вирішальних завдань комуністичного будівництва, накреслено чіткий перспективний план електрифікації всієї країни за 15—20 років. Згідно з цим планом у 1970 р. в Союзі РСР буде вироблятися 90 млрд. кіловат-годин електроенергії, в 1975 р. — 1500 млрд. кіловат-годин і в 1980 р. — близько 2300 млрд. кіловат-годин.

Великий крок у виконанні цього величного плану електрифікації зробить наша республіка уже в 1960 р. До революції електростанції України ледве виробляли за рік півмільярда кіловат-годин електроенергії. А в 1960 р., другому році семирічки, Українська РСР даватиме таку кількість електроенергії менш як за чотири доби. Дореволюційний рівень виробництва електроенергії на Україні, таким чином, буде перевищено більш ніж у 100 разів.

Будівники Кременчуцької ГЕС, потужність якої переважає потужність Каховської гідроелектростанції, зобов'язалися у 1960 р. здати її повністю в експлуатацію. Дадуть струм нові потужні агрегати на Добротворській та Старобешівській теплових електростанціях, стане до ладу нова — Зміївська ДРЕС, досягнуть своєї проектної потужності Сімферопольська ДРЕС і Дарницька теплоелектроцентраль. Загальний приріст виробітку електроенергії по республіці за рік становитиме 4,7 млрд. кіловат-годин, тобто стільки, скільки стара, дореволюційна Україна давала майже за десятиріччя.

Перед сільським господарством республіки на 1960 р. поставлено завдання підвищити виробництво основних видів і сільськогосподарської продукції: зерна — до 2 млрд. пудів, тобто більше, ніж було в найурожайнішому 1958 р., в тому числі кукурудзи — близько 45 %. Значно зросте виробництво льону, картоплі, овочів. Виробництво продуктів тваринництва в колгоспах і радгоспах намічено збільшити проти очікуваного рівня 1959 р.: м'яса — на 30 %, молока — на 23 %, вовни на 11 %, яєць — на 56 %¹⁹.

В. І. Ленін не раз підкреслював, що підвищення культури землеробства і тваринництва значною мірою залежить від рівня технічної озброєності сільського господарства. Пам'ятаючи це, Комуністична партія і Радянський уряд завжди проявляють велику турботу про оснащення сільського господарства найновішою сучасною технікою. В 1960 р. колгоспи і радгоспи України додатково одержать 19 тис. тракторів, 5400 зернових комбайнів, 2085 бурякових комбайнів, 1140 кукурудзозбиральних, 2200 силосозбиральних комбайнів та десятки тисяч інших машин²⁰.

Дуже важливим завданням народногосподарського плану УРСР на 1960 р. є здійснення заходів по дальшому підвищенню матеріального добробуту і культурного рівня народу.

Основою цього є національний прибуток, який зросте у 1960 р. порівняно з 1959 р. на 9%²¹. У 1960 р. буде завершено переведення робітників і службовців на скорочений 6—7-годинний робочий день без зменшення заробітної плати. Більше того, реальна заробітна плата робітників і службовців республіки підвищиться в 1960 р. на 4,6%. На основі зростання сільськогосподарського виробництва збільшаться також і прибутки колгоспників. За рахунок державних коштів і коштів населення, з допомогою державного кредиту в республіці буде збудовано 11,3 млн. кв. м житлової площі, або на 21 % більше, ніж у 1959 р.²².

¹⁹ Газ. «Радянська Україна» від 19 листопада 1959 р.

²⁰ Там же.

²¹ Там же.

²² Там же.

Значно зростуть витрати держави на виплати по соціальному страхуванню, пенсійному забезпеченню трудящих, на стипендії та різні інші види виплат і грошової допомоги. Більше надійде у продаж товарів, на які є підвищений попит, — меблів, телевізорів, холодильників побутових, цукру, риби і ін.

Ще задовго до Великого Жовтня В. І. Ленін пристрасно мріяв про нову соціалістичну культуру, нову літературу, яка «служитиме не пересиченій героїні, не «верхнім десяти тисячам», що нудьгують і страждають від ожиріння, а мільйонам і десяткам мільйонів трудящих, які становлять цвіт країни, її силу, її майбутнє»²³. Реальне втілення цієї ленінської мрії яскраво видно на прикладі нашої республіки.

За роки Радянської влади кількість масових бібліотек зросла на Україні майже в 11 разів, а їх книжковий фонд у 89 разів²⁴. Республіка далеко випередила всі капіталістичні країни по кількості видання книг на душу населення. Одним з яскравих показників постійного піклування партії про розвиток культури є систематичне збільшення видатків державного бюджету на соціально-культурні потреби. У 1960 р. ці видатки в республіці збільшаться порівняно з 1959 р. на 15,6 % і становитимуть понад 30 млрд. крб.²⁵ Це майже половина бюджету України! У другому році семирічки будуть збудовані нові палаци культури, клуби, школи, спортивні споруди, театри. 1960 рік буде знаменним у культурному житті українського народу. В Москві відбудуватиметься Декада української літератури і мистецтва, під час якої з новою силою буде продемонстровано зростання української культури, соціалістичної змістом і національної формою.

Всі ці успіхи і сміливі плани на майбутнє свідчать про історичну правоту ленінізму. Трудящі України глибоко усвідомлюють, що всіма своїми досягненнями вони зобов'язані великому Леніну, нашій славній Комуністичній партії, яка привела народи СРСР до щасливого життя. Тепер усі бачать, що великий здобуток радянського народу — це реальний факт.

Колись В. І. Ленін говорив, що мине десять — двадцять років, і ми будемо непереможні. Ми прожили більше. З тієї ночі, коли пролунав постріл «Аврори», пройшло понад 42 роки. За цей час Комуністична партія, радянський народ довели, що влада робітників і селян незламна, довели правильність ленінського передбачення. На прийомі радянських журналістів 14 листопада 1959 р. товариш М. С. Хрущов говорив: «Ми пишаємося нашим великим Леніном, ленінізмом, нашими успіхами, досягнутими працею радянського народу. Тепер сили соціалізму утвердяться на землі як ніколи міцно і нерушимо»²⁶.

Ленінський план побудови соціалістичного суспільства торжествує. Ленінські ідеї оволоділи сьогодні вже багатьма сотнями мільйонів людей і стали великою рушійною силою історії. Мудра внутрішня і зовнішня політика Комуністичної партії і Радянського уряду, безустанна боротьба ленінського Центрального Комітету на чолі з товаришем М. С. Хрущовим за мир і загальну безпеку, за дальший розквіт нашої соціалістичної Батьківщини знаходять палку підтримку і одностайне схвалення всього українського народу, запалюють його на нові трудові подвиги у побудові комуністичного суспільства.

²³ В. І. Ленін, Твори, т. 10, стор. 30.

²⁴ Газ. «Радянська Україна» від 22 листопада 1959 р.

²⁵ Газ. «Радянська Україна» від 19 листопада 1959 р.

²⁶ Газ. «Радянська Україна» від 18 листопада 1959 р.

Г. М. ЦВЕТКОВ

ЛЕНІНСЬКИЙ ПРИНЦИП МИРНОГО СПІВІСНУВАННЯ ПЕРЕМАГАЄ

Понад 42 роки тому, на II Всеросійському з'їзді Рад, у перший день існування Радянської держави Володимир Ілліч Ленін проголосив основні принципи її зовнішньої політики: справедливий демократичний мир без анексій і контрибуцій, вільне самовизначення народів, скасування таємної дипломатії. В історичному ленінському Декреті про мир — першому декреті Радянської влади — боротьба за мир між народами була піднесена на рівень державної політики. Основою радянської зовнішньої політики став принцип мирного співіснування держав, які належать до різних соціально-економічних систем.

Ідею про неминучість цього співіснування В. І. Ленін вперше висунув і науково обґрунтував ще у 1915—1917 рр. Творчо розвиваючи марксистську теорію соціалістичної революції, він науково довів, що перемога соціалізму можлива спочатку лише в одній або кількох країнах. Протягом певної історичної епохи з капіталістичної системи випадатимуть різні країни, стаючи на соціалістичний шлях розвитку. Отже, протягом цієї епохи, відзначав В. І. Ленін, «існуюватимуть поряд соціалістичні і капіталістичні держави»¹, тобто їх співіснування є об'єктивною історичною закономірністю.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції принцип мирного співіснування двох протилежних систем був далі розвинутий у творах і промовах В. І. Леніна, в рішеннях Комуністичної партії і Радянського уряду. Він став генеральною лінією радянської зовнішньої політики.

Вже на II Всеросійському з'їзді Рад у заключному слові по доповіді про мир В. І. Ленін, говорячи про старі договори, вказував: «Ми відкидаємо всі пункти про грабежі і насильства, але всі пункти, які містять умови добросусідські і угоди економічні, ми радо приймемо»².

Це був перший заклик Радянської держави до встановлення нормальних відносин і мирного співіснування з капіталістичним світом. В. І. Ленін розробив найважливіші умови цього співіснування: взаємна повага до територіальної цілісності, державного суверенітету й національної незалежності, абсолютне невтручання у внутрішні справи, ненапад і повна рівноправність сторін. «Погоджуватися,—відзначав В. І. Ленін,—можуть тільки рівні. Щоб угода була на ділі угодою, а не словесним прикриттям підкорення, для цього необхідна дійсна рівноправність обох сторін»³.

---

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 20.

² В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 219.

³ В. І. Ленін, Твори, т. 24, стор. 297.

Проте імперіалістичні держави не прийняли миролюбного заклику молодій Радянській республіці і разом з російськими контрреволюціонерами здійснили шалені спроби придушити її. Завдяки їх підступним діям перший період співіснування соціалістичної і капіталістичної систем не був мирним, характеризувався воєнною інтервенцією імперіалістів, створенням ними політичної та економічної блокади Радянської держави.

У тяжкі роки того періоду Радянський уряд неодноразово пропонував капіталістичним країнам мирне співіснування. Так, у жовтні 1919 р. В. І. Ленін висловив готовність Радянського уряду гарантувати невтручання у внутрішні справи інших держав і виконання прийнятих на себе мирних зобов'язань⁴. Пізніше В. І. Ленін кілька разів закликав уряди капіталістичних держав розпочати мирні переговори.

Тільки розгром інтервентів і білогвардійців змусив капіталістичний світ переглянути своє ставлення до Радянської Росії. В січні 1920 р. Верховна рада Антанти прийняла рішення про зняття блокади, а починаючи з лютого 1920 р. ряд держав підписав мирні договори.

В. І. Ленін високо оцінював перший з цих рівноправних договорів — договір з буржуазною Естонією, підписаний 2 лютого 1920 р. Мир з Естонією, відзначав В. І. Ленін, — це вікно, пробите російськими робітниками в Західну Європу, це перемога над всесвітнім імперіалізмом⁵.

У 1920 р. Радянський уряд підписав також рівноправні договори з Туреччиною, Литвою, Латвією, Фінляндією, у 1921 р. — з Іраном, Польщею, Афганістаном.

Саме ці договори і, зокрема, договір з Естонією, а не кабальний Брестський мир, який деякі радянські автори помилково вважають початком мирного співіснування двох систем⁶, відкрили нову сторінку у взаємовідносинах двох світів. По суті, тільки з лютого 1920 р. починається період мирного співіснування держав з різним суспільним устроєм. Розгром Врангеля і закінчення війни з панською Польщею остаточно підтвердили, що почався новий історичний етап у взаємовідносинах двох протилежних систем. «...Ми, — підкреслював В. І. Ленін, — маємо не тільки передишку, — ми маємо нову смугу, коли наше основне міжнародне існування в сітці капіталістичних держав відвоєвано»⁷.

З того часу Радянська держава неухильно й послідовно прагне до збереження тривалого миру між народами, до зміцнення мирного співіснування двох систем. Від ленінського Декрету про мир 1917 р. до Закону Верховної Ради СРСР про захист миру 1951 р. і Звернення Верховної Ради СРСР від 31 жовтня 1959 р. і 15 січня 1960 р. до парламентів і урядів усіх країн про скорочення збройних сил і повне загальне роззброєння, — через усі зовнішньополітичні акти соціалістичної держави проходить лінія активної боротьби радянського народу за мирне співіснування різних систем.

У 1924—1925 рр. результатом цієї боротьби була нормалізація відносин з більшістю капіталістичних держав. У 1925—1934 рр. Радянський Союз успішно розладнав спроби імперіалістів створити єдиний антирадянський фронт і домігся нової «смуги визнань» з боку ка-

⁴ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 31.

⁵ Там же, стор. 312—313.

⁶ Див., наприклад, Г. А. Деборин, Ленинская политика мирного сосуществования двух систем — генеральная линия внешней политики СССР, М., 1956, стор. 7.

⁷ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 368.

піталістичних держав, у тому числі США. У 1935—1939 рр. СРСР наполегливо боровся за відвернення нової війни і створення системи колективної безпеки проти фашистських агресорів.

В роки другої світової війни бойовий союз народів СРСР, США Англії, Франції та інших країн антифашистської коаліції став яскравим підтвердженням життєвості ленінського принципу співробітництва держав різних систем.

Після війни Радянський Союз бере найактивнішу участь в урегулюванні міжнародних проблем в інтересах миру й безпеки народів рішуче відстоює принцип мирного співіснування різних систем.

Схвалюючи зовнішньополітичну діяльність ЦК КПРС і Радянського уряду, XX з'їзд партії в лютому 1956 р. підкреслив, що «генеральною лінією зовнішньої політики Радянського Союзу був і лишається ленінський принцип мирного співіснування держав з різним соціальним ладом»⁸. В рішеннях XX і XXI з'їздів КПРС, у виступах товариша М. С. Хрущова переконливо показано, що цей принцип в сучасних умовах набув ще більшого значення, збагатився новим змістом відповідно до корінних змін, які сталися на міжнародній арені.

Особливістю сучасного періоду мирного співіснування є те, що воно тепер відображає взаємовідносини не однієї Радянської держави з капіталістичним світом, а взаємовідносини двох світових систем — соціалізму і капіталізму. Принцип мирного співіснування став основою зовнішньої політики всіх країн соціалістичного табору, що охоплює близько мільярда чоловік населення. Це ще більше посилило ефективність політики миру і її вплив на розвиток міжнародних відносин.

Другою характерною особливістю мирного співіснування на сучасному етапі є приєднання до цього принципу понад 30 несоціалістичних країн, головним чином колишніх колоній та напівколоній Азії Африки, які звільнилися від імперіалістичного гніту. «В результаті тривалої боротьби народів, — відзначав товариш М. С. Хрущов, — ці країни перетворилися в активні сили миру. Вони борються проти імперіалізму і колоніалізму, за свободу і національну незалежність, виступають за мирне співіснування держав з різним соціальним устроєм»⁹.

Разом з соціалістичними країнами вони утворюють величезну «зону миру», яка охоплює майже 5 млн. кв. км з населенням до 1,7 млрд. чол.¹⁰, тобто понад третину площі і близько 65 % населення земної кулі.

Нарешті, третьою особливістю сучасного етапу мирного співіснування двох систем є те, що тепер існують сили, які взагалі можуть не допустити нової світової війни. Могутність країн соціалістичного табору, міжнародний робітничий рух, всесвітній рух народів на захист миру, небачене піднесення національно-визвольної боротьби народів Сходу — все це такі сили, які мають реальні можливості виключити війну з життя суспільства.

Сьогодні людство є свідком торжества ленінського принципу мирного співіснування різних систем. Те, що колись проголосив В. І. Ленін, нині стало визнаною життєвою необхідністю для більшості людей на землі. Це цілком закономірно, бо, як підкреслював товариш М. С. Хрущов, «іншого виходу в сучасних умовах нема. На-

⁸ «Резолюції XX з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу», К., 1956, стор. 8.

⁹ «Матеріали позачергового XXI з'їзду КПРС», 1959, стор. 138.

¹⁰ Журн. «Проблеми мира и социализма», 1960, № 1, стор. 7.

справді є тільки два шляхи: або мирне співіснування, або найбільш руйнівна в історії війна. Третього не дано»¹¹.

Все це говорить про те, що в наш час питання про мирне співіснування двох систем стало корінним питанням сучасних міжнародних відносин.

Життя не тільки підтвердило ленінське передбачення про мирне співіснування соціалістичної і капіталістичної систем протягом цілої історичної епохи, а й поставило тепер у порядок дня питання про можливість остаточної перемоги принципу мирного співіснування у взаємовідносинах двох світів.

Які фактори на сучасному етапі обумовлюють можливість повного торжества ленінського принципу мирного співіснування двох систем?

Перш за все, це—значне зміцнення політичної, економічної і оборонної могутності соціалістичного табору на чолі з Радянським Союзом. Співвідношення сил на міжнародній арені дедалі більше зміцнюється на користь світової системи соціалізму, яка перетворилася у вирішальну силу міжнародного розвитку. У 1959 р. соціалістичні країни виробили третину світової промислової продукції (проти 10 % до війни) і майже половину сільськогосподарської. У 1965 р. вони дадуть приблизно 53 % промислової і 60 % сільськогосподарської продукції світу.

Досягнення Радянського Союзу в галузі науки і техніки, зокрема в галузі освоєння космосу, витверезвляюче вплинули на агресивні кола західних держав, утримуючи їх від воєнних авантур. Тепер всім стає ясно, що нова війна проти соціалістичних країн, якщо її насміляться розв'язати імперіалісти, приведе лише до цілковитого розгрому імперіалістичних агресорів. «У світі нема тепер таких сил,— підкреслив товариш М. С. Хрущов,— що змогли б відновити капіталізм у нашій країні, златати соціалістичний табір. Небезпека реставрації капіталізму в Радянському Союзі виключена. Це значить, що *соціалізм переміг не тільки повністю, але й остаточно*»¹².

Докорінні зміни в розстановці світових сил дають можливість Радянському Союзу ще більш рішуче боротись проти воєнних авантур імперіалістів, за зміцнення мирного співіснування в усьому світі.

Серйозною перешкодою на шляху агресорів є також прагнення до нейтралітету і збереження миру, яке посилилось серед населення і урядів багатьох країн. Більшості людства остогидла «холодна війна» в усіх її проявах, невинною стала гонка озброєнь.

Щороку на воєнні цілі в усьому світі витрачається понад 100 млрд. доларів — у 25 разів більше, ніж до війни. На ці кошти можна було б будувати щороку по 10 млн. будинків, 50 тис. шкіл і 10 тис. лікарень¹³. Лише уряди президентів Трумена та Ейзенхауера в США за 14 післявоєнних років витратили на воєнні цілі майже в півтора раза більше, ніж усі разом узяті уряди 32 попередніх президентів за 156 років існування США¹⁴.

Виступаючи 7 січня 1960 р. на об'єднаному засіданні обох палат конгресу з традиційним посланням «Про стан країни», президент Ейзенхауер підтвердив, що у новому бюджетному році (з 1 липня

¹¹ М. С. Хрущов, Звітна доповідь Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу XX з'їздові партії (14 лютого 1956 р.), К., 1956, стор. 37.

¹² «Матеріали позачергового XXI з'їзду КПРС», стор. 113.

¹³ Газ. «Правда» від 13 жовтня 1959 р.

¹⁴ Statistical Abstract of the United States, Washington, 1957, p. 238.

1960 р.) воєнні витрати будуть лишатись «на рекордному для мирного часу рівні останніх кількох років»¹⁵.

Стривожені шаленою гонкою озброєнь і агресивними діями імперіалістичних кіл на міжнародній арені, трудящі всіх країн рішуче виступають за припинення «холодної війни» і зміцнення мирного співіснування. В 1958 р. у відповідь на провокації імперіалістів Сполучених Штатів, авторів політики «балансування на грані війни», в ряді країн прокотилася хвиля своєрідного антиамериканізму. Понад 50 установ США в 21 країні були розгромлені розгніваними демонстрантами. Журнал «Лайф» у статті «Буря антиамериканізму», опублікованій 23 червня 1958 р., повідомляв, що «за останні 15 місяців антиамериканські спалахи завдали роботи поліцейським силам Тайбея, Токію, Рангуна, Дамаска, Афін, Бейрута і навіть Парижа».

У самих Сполучених Штатах трудящі, обурені провокаційними діями свого уряду на міжнародній арені, активно виступили на захист миру і рішуче зажадали припинити «балансування на грані катастрофи»¹⁶. Їх відповіддю на агресивну політику республіканського уряду був провал республіканської партії на виборах до конгресу в листопаді 1958 р. Як відзначав секретар Комуністичної партії США Джеймс Джексон на XXI з'їзді КПРС, мільйони американців «дедали активніше борються за те, щоб ...встановити новий курс у зовнішньополітичних справах; замінити політику балансування на грані війни політикою миру, економічний шантаж — торгівлею без дискримінації, ворожість до соціалістичних країн — взаємовідносинами дружби і мирного співіснування»¹⁷.

З кожним роком рух народів за мир посилюється, стає більш дійовим. Під тиском громадськості уряди імперіалістичних держав змушені відмовлятися від агресивних планів.

Головною силою у боротьбі за мирне співіснування є робітничий клас. Посилення міжнародного комуністичного і робітничого руху, його активність і єдність зривають авантюристичні задуми агресорів.

Цьому ж значною мірою сприяє загострення суперечностей імперіалізму. Капіталістичні країни не можуть виступити об'єднаними силами проти соціалістичного табору, бо серед них діють непримиренні суперечності і конкуренція, йде запекла боротьба за ринки збуту і джерела сировини.

Особливо велике значення має загострення суперечностей між колоніями і метрополіями. Піднесення національно-визвольного руху в колоніальних і залежних країнах і розпад колоніальної системи ще більше підривають сили імперіалізму і збільшують можливість відвернення нової світової війни.

За післявоєнні роки виникло близько 30 нових держав, майже 1,4 млрд. людей назавжди скинуло з себе колоніальне рабство. Переважна більшість цих країн здійснює свою зовнішню політику на основі п'яти принципів мирного співіснування, сформульованих Чжоу Еньлаєм та Джавахарлалом Неру в спільній декларації 28 червня 1954 р. Як вказував ХХ з'їзд КПРС, «настав передбачений великим Леніном новий період всесвітньої історії, коли народи Сходу беруть активну участь у вирішенні долі всього світу, стають новим могутнім фактором міжнародних відносин»¹⁸.

¹⁵ Газ. «Правда» від 8 січня 1960 р.

¹⁶ Газ. «The Worker» від 4 жовтня 1959 р.

¹⁷ «Приветствия коммунистических и рабочих партий внеочередному XXI съезду КПСС», М., 1959, стор. 202—203.

¹⁸ «Резолюції ХХ з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу», стор. 6.

Повне торжество мирного співіснування у взаємовідносинах двох систем не тільки можливе, а й вкрай необхідне для людства. Його необхідність обумовлюється, передусім, корінними інтересами трудящих всього світу. Війни приносять страшне лихо народам. Вони також призводять до величезних матеріальних витрат. Підраховано, що якби кошти, витрачені на ведення другої світової війни (1117 млрд. доларів), були використані у мирних цілях, то в усьому світі для кожної сім'ї можна було б збудувати п'ятикімнатні будинки і в кожному місті побудувати нову лікарню з повним утриманням протягом 10 років¹⁹.

В часи ракетної та ядерної зброї війна між двома системами може привести до загибелі цілих країн. Американський фізик Девідсон, наприклад, писав, що при вибухові тільки однієї сучасної водневої бомби вивільняється більше енергії, ніж від усіх вибухів, проведених усіма країнами в усіх війнах, які знала історія людства²⁰.

Якби спалахнула війна з застосуванням такої страхітливої зброї, жертви вимірювалися б сотнями мільйонів людей. Говорячи про це на XIV сесії Генеральної Асамблеї ООН, товариш М. С. Хрущов відзначав, що «це була б війна, яка б не знала різниці між фронтом і тилом, між солдатами і дітьми. Вона привела б до перетворення в руїни багатьох великих міст, промислових центрів... Ця війна не пощадила б і майбутні покоління. Її отруйний слід у вигляді радіоактивного зараження ще довго калічив би людей, багатьом коштував би життя»²¹.

Зрозуміло, що в інтересах сотень мільйонів людей усього світу необхідно не допустити смертоносної ракетно-ядерної війни, зміцнити назавжди мирне співіснування різних систем.

Необхідність перемоги мирного співіснування диктується також економічними інтересами держав. Незважаючи на безумовну ворожість реакційних кіл до табору соціалізму, капіталістичні держави зацікавлені в розвитку економічних зв'язків з соціалістичними країнами. Як підкреслював В. І. Ленін на IX Всеросійському з'їзді Рад, «є сила більша, ніж бажання, воля і рішення будь-якого з ворожих урядів або класів, ця сила — загальні економічні всесвітні відносини, які змушують їх стати на цей шлях зносин з нами»²².

Нарешті, мирних відносин між капіталістичними і соціалістичними державами вимагає розвиток наукових, культурних та інших міжнародних зв'язків, які історично склалися і можуть нормально розвиватися лише в умовах мирного співіснування.

Співіснування соціалізму і капіталізму не завжди було мирним, проте на сучасному етапі його мирний характер у міжнародних відносинах — життєва необхідність. Мирне співробітництво і економічне змагання двох систем — єдино розумний шлях дальшого розвитку людства.

Капіталістичний світ змушений визнавати соціалістичну систему, встановлювати з нею політичні, економічні й культурні зв'язки, змагатися з нею в галузі економіки і науки, тобто, інакше кажучи, на практиці визнавати життєвість ленінського принципу мирного співіснування.

Так, якщо на день утворення СРСР (30 грудня 1922 р.) у Москві

¹⁹ «Вторая мировая война 1939—1945 гг. Военно-исторический очерк». М., 1958, стор. 826—828.

²⁰ Див. «Жити в мирі і дружбі». Перебування Голови Ради Міністрів СРСР М. С. Хрущова в США, К., 1959, стор. 156.

²¹ «Жити в мирі і дружбі», стор. 156.

²² В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 124.

було лише 12 іноземних дипломатичних представництв, то напередодні другої світової війни Радянський Союз мав нормальні дипломатичні стосунки з 25, а в 1960 р. — вже з 67 державами.

Торговельні зв'язки СРСР встановив більш ніж з 70 країнами світу. Якщо у перші роки існування Радянської держави її зовнішньоторговельний оборот становив менше 1 млрд. крб., а в 1937 р. — 7 млрд. крб. (16-е місце у світі), то в 1958 р. він перевищив 34,5 млрд. крб. (6-е місце в світі) ²³.

В. І. Ленін розглядав мирне співіснування двох систем не як просте «існування поряд», а як співробітництво між державами, особливо в галузі торговельних і культурних зв'язків. У доповіді на X з'їзді партії він підкреслював, що «задовольнятися дипломатичною перемогою для нас надто мало. Нам потрібні справжні торговельні стосунки, а не тільки дипломатичні перемоги» ²⁴.

Після другої світової війни американські імперіалісти намагалися блокувати торгівлю з соціалістичними країнами. У 1951 р. уряд США розірвав торговельні угоди з СРСР, Польщею, Чехословаччиною, Угорщиною і Болгарією, а конгрес прийняв горезвісний «закон Беттла», за яким заборонялося експортувати до соціалістичних країн понад 1700 різних «стратегічних товарів».

В результаті такої дискримінаційної політики товарообмін США з країнами соціалістичного табору в 1951 р. скоротився проти 1937 р. у 10 разів, Англії — в 6 разів, Франції — більш ніж у 4 рази, Японії — майже в 38 разів і т. д.

Радянсько-американська торгівля практично майже припинилася. Американський експорт до СРСР за 1951—1955 рр. становив 562 тис. доларів, або в 421 раз менше, ніж у 1946 р. В 1946 р. США продали Радянському Союзу товарів на 237 млн. доларів, а в 1953 р. — тільки на 19 тис. доларів. Експорт до СРСР у 1953 р. становив 0,00003% усього американського експорту того року. Це був найнижчий рівень товарообміну між двома державами ²⁵.

З 1955 р. під впливом «духу Женеви» торгівля між державами двох систем значно активізувалася, спроби імперіалістів організувати економічну блокаду соціалістичного табору закінчились повним провалом. У 1953 р. товарообмін СРСР з капіталістичними країнами становив 4 млрд. крб., у 1954 р. — 5,5 млрд. крб., у 1956 р. — 6,4 млрд. крб., а в 1959 р. — близько 10 млрд. крб. ²⁶

Поступово зростає й обсяг радянсько-американської торгівлі. Так, у 1958 р. США експортували до СРСР товарів на 19 млн. крб., тобто у 250 разів більше, ніж у 1953 р. Але й цього, звичайно, було надто мало, враховуючи, що обсяг торгівлі між СРСР і Англією у той же час перевищував 0,8 млрд. крб. ²⁷

У 1958 р. весь американський експорт до СРСР можна було розмістити на одному пароплаві: 3 екскаватори, 5 ливарних машин, деякі види хімічного, поліграфічного і медичного обладнання, 1,5 тис. т ангідриду фталієвої кислоти, партії сирової шкіри та кінофільми ^{27а}. У 1959 р. розмір торгівлі трохи збільшився, але все ще лишався мізерно малим.

Радянський Союз прагне розвивати торгівлю з усіма капіталістичними країнами, зокрема з Сполученими Штатами. В. І. Ленін ще у 1919 р.

²³ Див. «Жити в мирі і дружбі», стор. 128.

²⁴ В. І. Ленін, Твори, т. 32, стор. 152.

²⁵ «Statistical Abstract of the United States», 1957, р. 906.

²⁶ «Внешняя торговля СССР за 1958 год. Статистический обзор», М., 1959, стор. 156—157.

²⁷ Там же, стор. 7.

^{27а} Там же, стор. 156—157.

підкреслював: «Ми рішуче за економічну договореність з Америкою,— з усіма країнами, але *особливо* з Америкою»²⁸.

Лозунгові імперіалістів «Давайте озброюватись!» Радянський Союз протиставляє лозунг «Давайте торгувати!». Торгівля з капіталістичними країнами потрібна нашій країні не для виконання народногосподарчих планів. Як пояснював товариш М. С. Хрущов під час свого перебування в США, радянський народ виконує і перевиконує грандіозні плани будівництва комунізму своїми власними силами і не потребує допомоги ззовні. Зацікавленість Радянського Союзу в зовнішній торгівлі пояснюється, передусім, його прагненням до мирного співіснування і співробітництва з іншими країнами.

«Жвава торгівля,— говорив товариш М. С. Хрущов на зустрічі з американськими бізнесменами,—споконвіку вважалась добрим знаком у відносинах між державами. При обставині, що тепер склалася, міжнародна торгівля у ще більшій мірі набуває значення свого роду барометра відносин між державами. Нехай же стрілка цього барометра рухається хоч би в бік «перемінно» ...При зусиллі з обох сторін вона покаже скоро і ясну погоду»²⁹.

Капіталістичні фірми високо цінують якість радянського експорту і виняткову точність виконання Радянським урядом договірних зобов'язань. Англійський фінансовий журнал «Бенкер» писав: «Російські клієнти завоювали добру репутацію. Вони вперто торгуються, але, підписавши контракт, старанно, навіть надто старанно додержують його умов»³⁰.

Найбільший товарообмін з Радянським Союзом з капіталістичних країн мають Англія, Фінляндія, Франція, Італія та ФРН. Товарообмін СРСР з Францією за останні 5 років зріс більш ніж у 4 рази, а з Італією і ФРН за один лише 1959 р. збільшився вдвічі. Радянський Союз уклав довгострокові торговельні угоди з Англією, Францією, ФРН, Італією, Швецією, Австрією, Грецією, Фінляндією, Норвегією та багатьма іншими країнами³¹.

Важливе значення для зміцнення мирного співіснування двох систем має розвиток культурних зв'язків між ними. Радянський Союз уклав конвенції і угоди про співробітництво та обмін в галузі культури, науки і мистецтва з Сполученими Штатами, Францією, Англією та ін.

Державні бібліотеки СРСР проводять обмін літературою з 84 країнами, радянські кінофільми демонструються у 76 країнах. За останні роки значно посилюється обмін різними делегаціями. Тільки в 1958 р. 80 делегацій радянських вчених, діячів культури і мистецтва та спортсменів відвідали Сполучені Штати. З свого боку, 64 американські делегації відвідали СРСР. Радянський Союз обмінявся з США 27 студентами і аспірантами.

Успішно розвивається туризм. За три роки (1956—1958) за кордон виїжджало понад 2 млн. радянських громадян (в тому числі тільки у 1958 р.— понад 740 тис. чол.), а приїжджало понад 1,5 млн. іноземців (у тому числі в 1958 р.— 530 тис. чол.)³².

Останнім часом здійснюється широкий обмін виставками. Зокрема, в 1959 р. Радянський Союз організував виставки у 18 країнах і провів 22 іноземних виставки у себе (в тому числі промислові виставки СРСР і США). У 1960 р. буде організовано 21 радянську виставку за

²⁸ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 31.

²⁹ «Жити в мирі і дружбі», стор. 130.

³⁰ Журн. «The Banker», July, 1956, стор. 23.

³¹ Д. К о с т ю х и н, Возможности развития советско-американской торговли, журн. «Мировая экономика и международные отношения», 1959, № 12, стор. 25.

³² Г. Ж у к о в, Два подхода к развитию культурных связей, журн. «Международная жизнь», 1959, № 11, стор. 25—28.

кордоном (в Делі, Женеві, Гавані, Празі, Багдаді, Аддіс-Абебі, Пхеньяні та ін.). Цього року не менш 20 іноземних виставок буде відкрито у Москві, Ленінграді та Києві (чехословацька, угорська, японська, фінляндська, австрійська та ін.)³³.

Активну участь у розширенні зв'язків з закордоном бере, зокрема, Радянська Україна. Українська РСР підтримує постійні зв'язки з 103 зарубіжними організаціями і Товариствами дружби з СРСР³⁴. Українські артисти з успіхом виступали в США і країнах Західної Європи. Павільйон УРСР був у центрі уваги на міжнародному ярмарку в Марселі у вересні 1959 р.

Яскравим прикладом мирного співіснування і співробітництва держав з різним суспільним ладом є радянсько-фінляндські відносини. Між Фінляндією і СРСР встановилися відносини, що базуються на взаємному поважанні суверенітету, повній рівноправності і невтручанні у внутрішні справи. Договір про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу сприяє дальшому розвитку дружніх відносин між обома країнами.

Товарообмін між СРСР і Фінляндією у 1958 р. більш ніж у 30 разів перевищив довоєнний рівень і досяг 1 млрд. крб. З 1951 до 1959 р. Фінляндія збудувала для СРСР близько 900 різних кораблів, в тому числі 10 теплоходів і 2 найбільших у світі криголами. З свого боку, Радянський Союз двічі надавав Фінляндії позики по 40 млн. золотих карбованців на пільгових умовах^{34а}.

Прикладом дружніх відносин країн з різним суспільним ладом є також відносини СРСР з Іракською республікою, Індією, Бірмою, Індонезією та ін.

З допомогою Радянського Союзу збудовано перший в Індії металургійний комбінат у Бхілаї, який вже дає чавун і сталь. Радянський Союз допомагає Індії зводити нові величні будівлі. Візити товаришів К. Є. Ворошилова, Ф. Р. Козлова і К. О. Фурцевої до Індії є яскравою демонстрацією єдності наших народів у загальній боротьбі за дальше торжество принципів мирного співіснування.

Новим значимим вкладом у справу поліпшення дружніх відносин Радянського Союзу з країнами Азії були візити товариша М. С. Хрущова до Індії, Індонезії, Бірми та інших країн. Ці візити мали величезне значення для зміцнення справи миру у усьому світі.

Радянська політика всебічного розширення політичних, економічних і культурних зв'язків між народами позитивно впливає на міжнародні відносини, сприяє зміцненню мирного співіснування.

Велике значення для успіху політики мирного співіснування двох систем має рішуча боротьба Радянського Союзу за скорочення озброєнь і заборону ядерної зброї. На XIV сесії Генеральної Асамблеї ООН товариш М. С. Хрущов від імені Радянського уряду вніс пропозицію про повне і загальне роззброєння. «Суть наших пропозицій,— говорив М. С. Хрущов,— полягає в тому, щоб протягом чотирьох років усі держави здійснили б повне роззброєння і не мали більше засобів ведення війни»³⁵.

Детально і ясно викладена товаришем М. С. Хрущовим радянська програма роззброєння з захопленням і надією зустрінута всіма народами. Підтвердженням цієї програми є нове скорочення Збройних Сил Радянського Союзу за постановою Верховної Ради СРСР на 1200 тис.

³³ М. В. Нестеров, Все флаги в гости будут к нам, журн. «Новое время», 1960, № 1, стор. 17.

³⁴ Газ. «Радянська Україна» від 9 липня 1959 р.

^{34а} Див. «Внешняя торговля СССР с капиталистическими странами», М., 1957, стор. 101—105; «Внешняя торговля СССР за 1958 год, статистический обзор», стор. 91.

³⁵ «Жити в мирі і дружбі», стор. 161.

чол., тобто на третину³⁶. Це є новим переконливим свідченням миролюбства радянської зовнішньої політики. Здійснення радянських позицій про загальне і повне роззброєння відкрило б шлях до остаточного усунення воєн з життя людства.

Серйозним вкладом у справу мирного співіснування служить ініціатива Радянського Союзу про переговори на вищому рівні. Історичний візит товариша М. С. Хрущова до Сполучених Штатів благотворно вплинув на всю міжнародну обстановку.

Важливим результатом цих візитів є даліше зростання міжнародного авторитету Радянського Союзу. Своїми палкими промовами, глибоким роз'ясненням населенню США і Франції внутрішньої та зовнішньої політики Комуністичної партії і уряду Радянського Союзу товариш М. С. Хрущов ще вище підняв міжнародний престиж Радянської держави.

Новим етапом у відносинах двох систем буде нарада голів урядів СРСР, США, Англії і Франції, яка відбудеться в травні ц. р.

Реакційні кола імперіалістичних держав, люто ненавидячи соціалістичні країни, всіляко намагаються зірвати зближення між Заходом і Сходом, ліквідувати мирне співіснування двох систем.

Особливо широко використовують апологети імперіалізму в боротьбі проти мирного співіснування вигадку про «експорт комуністичної революції». Називаючи ідею мирного співіснування «хитрим маневром комуністів», вони залякують населення західних країн і твердять, ніби комуністи заносять революції ззовні.

Так, наприклад, група співробітників Стенфордського університету в США у 1957 р. видала багатотомне «дослідження» зовнішньої політики СРСР за 40 років. Його автори намагаються довести, нібито Радянська держава протягом усього свого існування прагнула до «більшовизації» країн Європи і Азії. За словами американського дипломата Грю, ідея мирного співіснування, висунута Радянським Союзом, нібито суперечить «більшовицькій доктрині світової комуністичної революції»³⁷. Подібних висловлювань було багато за роки Радянської влади.

В. І. Ленін неодноразово висміював подібних авторів, які обвинувачували комуністів у намірі нести Радянську владу «на червоноармійських штиках». Революції не експортуються, «революції,— підкреслював В. І. Ленін,— не робляться на замовлення, не підганяються до того чи іншого моменту, а визрівають у процесі історичного розвитку...»³⁸.

Неприпустимість нав'язування народам нового суспільного ладу з-за кордону, невтручання у внутрішні справи інших країн—ці ленінські положення стали невід'ємною складовою частиною зовнішньої політики Радянського Союзу.

Є й такі прихильники «холодної війни», які зараз відкрито закликають ліквідувати мирне співіснування, знову заморозити прагнення народів до співробітництва (Н. Рокфеллер, Г. Трумен, Д. Ачесон та ін.). Один з найактивніших поборників «холодної війни», губернатор штату Нью-Йорк Нельсон Рокфеллер у жовтні 1959 р. відкрито закликав уряд США відновити ядерні випробування і припинити зовсім торгівлю з СРСР³⁹.

Світова прогресивна громадськість дає рішучу відсіч проповідникам «холодної війни», наполегливо вимагає зміцнення мирного співі-

³⁶ Див. газ. «Радянська Україна» від 15 січня 1960 р.

³⁷ J. Grew, *The Turbulent Era. A Diplomatic Record of Forty Years, 1904—1945*, vol. 2, Boston, 1952, стор. 1447.

³⁸ В. І. Ленін, *Твори*, т. 27, стор. 495.

³⁹ Газ. «*Journal of Commerce*» від 9 жовтня 1959 р.

нування. «Хай зляться ті,— говорив товариш М. С. Хрущов,— хто хоче продовжувати «холодну війну». Їх не підтримають прості люди землі, їх не підтримають ті, хто має розум людини»⁴⁰.

Розвиваючи ленінські ідеї про мирне співіснування різних систем, товариш М. С. Хрущов переконливо показав, що воно є однією з форм класової боротьби на міжнародній арені. «Співіснування,— вказував товариш М. С. Хрущов,— це продовження боротьби двох соціальних систем, але боротьби мирними засобами, без війни, без втручання одної держави у внутрішні справи іншої держави... Ми вважаємо, що це—боротьба економічна, політична і ідеологічна, але не воєнна»⁴¹.

Ленінська ідея мирного співіснування двох систем не означає співіснування в галузі ідеології, ідейного роззброєння чи відмовлення від ідейної боротьби з капіталізмом. Боротьба світоглядів, боротьба за уми і серця людей триватиме і в умовах мирного співіснування. Ми, радянські люди, й надалі будемо боротися за торжество марксизму-ленінізму. Ми твердо впевнені в тому, що марксистсько-ленінські ідеї опанують свідомістю усіх трудящих світу. Рано чи пізно «всі нації прийдуть до соціалізму, це неминуче»,— говорив В. І. Ленін⁴².

В усьому світі росте і міцніє міжнародний рух на захист миру й мирного співіснування — нездоланий рух сучасності. В різних країнах цей рух має різні форми, але мета його одна — не допустити нової війни.

Активне втручання широких народних мас у справи зовнішньої політики, їх рішучі виступи на захист миру розбивають агресивні плани імперіалістів.

Мирне співіснування стало об'єктивною необхідністю для сучасних міжнародних відносин. Представники 45 країн Азії і Африки на Каїрській конференції у грудні 1957 р. відзначали, що приєднання всіх країн світу до п'яти принципів мирного співіснування відповідало б життєвим інтересам і вимогам народів. «Тільки через мирне співіснування, підкріплене роззброєнням,— підкреслював товариш М. С. Хрущов на IV сесії Верховної Ради СРСР,— іде стовповий шлях до міцного миру, до врятування людства від кошмару винищувальних світових воєн»⁴³.

Поширення принципів «панча шила», надзвичайне посилення боротьби народних мас за мир в усьому світі переконливо свідчать про тріумф зовнішньої політики Радянської держави, про торжество всепермагаючого ленінського принципу мирного співіснування різних суспільних систем.

⁴⁰ «Жити в мирі і дружбі!», стор. 399.

⁴¹ Газ. «Радянська Україна» від 15 жовтня 1959 р.

⁴² В. І. Ленін, Твори, т. 23, стор. 56.

⁴³ Газ. «Радянська Україна» від 15 січня 1960 р.

М. Ф. ЛЕБОВИЧ

В. І. ЛЕНІН
ПРО РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ В УГОРЩИНІ
у 1918—1919 рр.

Угорські події 1918—1919 рр. були яскравим проявом впливу Великого Жовтня на міжнародний революційний і визвольний рух.

Угорська революція у жовтні 1918 р. належить до тих буржуазно-демократичних революцій, які здійснюються під гегемонією робітничого класу і виявляють тенденцію до більш-менш швидкого переростання у соціалістичну революцію.

Встановлення Угорської Радянської Республіки 21 березня 1919 р.—одна з найвидатніших подій в історії угорського народу і міжнародного робітничого руху. Боротьба робітничого класу і трудового селянства Угорщини проти антантівських інтервентів та їх васалів за Радянську владу, за національну незалежність і соціальне визволення була прямим продовженням їх віковичної визвольної боротьби і разом з тим складовою частиною всесвітнього революційного руху трудящих проти міжнародного імперіалізму за мир, демократію і соціалізм. За словами В. І. Леніна, Угорська Радянська Республіка була дітищем великого Жовтня¹. «Встановлення диктатури пролетаріату,—писав Бела Кун,—висунуло робітничий клас Угорщини поряд з російським робітничим класом в авангард міжнародного робітничого руху»².

В. І. Ленін проявляв гарячий інтерес до боротьби трудящих Угорщини за національне і соціальне визволення. В його працях «Капіталістичний лад сучасного землеробства», «Залізо в селянському господарстві», написаних ще до 1917 р., знаходимо глибоку оцінку соціально-економічних умов габсбургської Угорщини. Про феодальний характер аграрних відносин в Угорщині яскраво свідчать такі дані. У руках 3977 феодалів, які мали понад 1 тис. хольдів³ землі кожний і складали всього лише 0,2% усіх господарств, було зосереджено 32,1% усієї оброблюваної землі, а 460 тис. бідняцьких господарств володіли лише 6,1% півної площі країни⁴. Немало було таких поміщиків, як земельний магнат граф Шенборн, що мав понад 230 тис. хольдів землі⁵. В. І. Ленін, аналізуючи аграрні відносини Угорщини, писав: «Угорщина,

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 29 стор. 237.

² Кун Бела, Forradalomról forradalomra, М., 1920, стор. 11.

³ В. І. Ленін, Твери, т. 19, стор. 270; хольд — 0,57 га.

⁴ Vegen d'Iván — Ránpki György, Magyarország gyórigara 1900—1914, Budapest, 1955, стор. 134.

⁵ Мукачевський філіал Державного архіву Закарпатської області, ф. 2, оп. 1. спр. 2463, арк. 1.

як відомо, найближча до Росії не тільки географічно, але й всесиллям поміщиків-реакціонерів, які зберегли від середньовіччя гігантські кількості землі»⁶.

В працях В. І. Леніна, написаних після Великої Жовтневої соціалістичної революції, знаходимо численні висловлювання про перспективу боротьби робітничого класу Угорщини за встановлення Радянської влади. У промові 3 листопада 1918 р. В. І. Ленін вітав робітників Угорщини, які відіграли вирішальну роль в австро-угорській буржуазно-демократичній революції, як союзників Радянської Росії⁷. До цього питання В. І. Ленін повернувся через п'ять днів у своїй промові на VI Всеросійському Надзвичайному з'їзді Рад⁸.

В. І. Ленін подавав усіляку допомогу трудящим Угорщини в їх боротьбі за соціальне і національне визволення. 10 листопада 1918 р. по радіо була передана відозва за підписом В. І. Леніна і Я. М. Свердлового до угорського народу.

У відозві говорилось: «Ми глибоко впевнені, що робітники, солдати і селяни Угорщини не для того звільнились від віденської бюрократії і віденського капіталізму, щоб дозволити експлуатувати себе угорським поміщикам, банкірам і капіталістам... Ми глибоко впевнені: коли німецькі, чеські, угорські, словацькі робітники, селяни і солдати візьмуть владу в свої руки і завершать справу свого національного визволення, вони заключать братерський союз вільних народів і об'єднаними силами переможуть капіталізм... Ми закликаємо Вас об'єднатись з російськими робітниками, селянами і солдатами. Хай живе воля народів Австрії: угорців, чехів, словаків, русинів! Хай живе Рада робітничих, солдатських, селянських депутатів в Австро-Угорщині! Хай живе їх спілка між собою і Радами Росії за об'єднану боротьбу!»⁹.

Революційні соціалісти вимагали від уряду Карольї обнародувати цю відозву, а через кілька днів випустили листівку, в якій висловили протест проти дипломатичних махінацій «народного» уряду. Листівка закінчувалась лозунгами: «Покладіть край таємним махінаціям. Хочемо вирішувати свою долю самі. Ми — за соціалістичну республіку»¹⁰.

В. І. Ленін уважно слідкував за діяльністю молодого Комуністичної партії Угорщини, що утворилась 20 листопада 1918 р., враховуючи її завдання у справі підготовки і проведення швидко визріваючої в країні соціалістичної революції, а також з точки зору підготовки створення Комуністичного Інтернаціоналу¹¹.

Серйозною ідейною допомогою у розвитку класової самосвідомості робітників і біднішого селянства було підписане В. І. Леніним, Й. В. Сталіним і Я. М. Свердловим звернення Центрального Комітету РКП(б) до союзу «Спартак» в Німеччині, комуністичних партій Австрії і Угорщини. Підкресливши, що в Німеччині, Австрії і навіть Угорщині реальна влада перебуває в руках буржуазії, ЦК РКП(б) закликав робітників замінити буржуазну владу, яку захищають соціалісти, владою пролетаріату. «Загибель буржуазії і перемога пролетаріату,— говорилось у зверненні,— однаково неминучі. Наша перемога, товариші, неминуча. Ми віримо й знаємо, що разом з вами вдасться побудувати

⁶ В. І. Ленін, Твори, т. 19, стор. 270.

⁷ В. І. Ленін, Твори, т. 28, стор. 109.

⁸ Там же, стор. 133.

⁹ Газ. «Правда» від 3 листопада 1918 р. Відозва була опублікована в Угорщині 20 листопада 1918 р. в газ. «Népszava».

¹⁰ «A Magyar Tanácsköztársaság 1919», Budapest, 1949, Додаток.

¹¹ В. І. Ленін, Твори, т. 28, стор. 393—394.

на руїнах грабіжницького капіталізму наш новий світ, заснований на людяності, братерстві і солідарності усіх народів»¹².

Намагаючись позбавити робітничий клас його авангарду — Комуністичної партії, керівники соціал-демократичної партії 20 лютого 1919 р. спровокували криваву сутичку учасників демонстрації безробітних. Праві соціал-демократичні лідери зображали винною за сутичку Комуністичну партію. Почались цькування і переслідування комуністів¹³. До 24 лютого у Будапешті було заарештовано 77 керівних працівників компартії, в тому числі майже весь склад її Центрального Комітету¹⁴. Підбурювані правими соціалістами, п'яні поліцаї били заарештованих. Особливо жорстоко вони поводитись з Бела Куном.

В. І. Ленін від імені Радянського уряду направив по радіо протест уряду Каролі і попередив, що коли з керівниками КП Угорщини і надалі будуть поводитись таким чином, то Російський Радянський уряд застосує відповідних заходів щодо заложників — військовополонених угорських офіцерів¹⁵. Виступ Радянського уряду і масовий рух протесту, що розгорнувся серед робітників Угорщини проти дій реакції, примусили уряд Каролі пом'якшити тюремний терор проти керівників компартії і навіть звільнити деяких з них з-під слідства. Хоч угорським контрреволюціонерам з допомогою цієї провокації вдалося заподіяти серйозної шкоди революційному руху і Комуністичній партії, загнавши її у підпілля, але об'єктивного ходу історичного розвитку вони не могли змінити¹⁶.

Події швидко довели політичну неспроможність буржуазних партій. 21 березня 1919 р. була проголошена Угорська Радянська Республіка, що було важливою подією в угорському та міжнародному робітничому русі.

Рада робітничих депутатів Будапешта затвердила перший Радянський уряд Угорщини — Революційну Урядову Раду. Наступного дня від імені соціалістичної партії Угорщини та Революційної Урядової Ради вийшло звернення «До всіх»¹⁷. Воно було складене і підписане у приміщенні парламенту, куди прибули керівники компартії. Звернення «До всіх» було першою юридичною акцією Радянської влади Угорщини¹⁸. В цьому програмному документі насамперед говорилося про те, що пролетаріат Угорщини бере всю владу до своїх рук, що «країну від анархічного розвалу може врятувати лише встановлення соціалізму, комунізму». В галузі економічних заходів, — говорилося у зверненні, — революційна урядова Рада негайно приступить до проведення «ряду великих підготовчих робіт, спрямованих на здійснення соціалізму, комунізму». Проголошувались націоналізованими шахти, підприємства, банки і транспорт. Було передбачено організацію міцної пролетарської армії, здатної захищати диктатуру робітників і селян від нападу капіталістів і поміщиків Угорщини, румунських бояр та чеської буржуазії. Основою зовнішньої політики Угорського радянського уряду прого-

¹² Газ. «Vörös Újság» («Червона газета», центральний орган Комуністичної партії Угорщини) від 15 січня 1919 р.

¹³ Газ. «Népszava» від 21 лютого 1919 р.

¹⁴ «Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányo-zóságor», т. II, Budapest, 1954, стор. 103.

¹⁵ Там же, стор. 106.

¹⁶ G a r a m i E r n ő, Forrongó Magyarország, Leipzig—Wien, 1922, стор. 104.

¹⁷ «A Forradalmi Könyvtárolás és népbiztoságok rendeletei» (Декрети Революційної урядової Ради і Народних Комісаріатів), ч. I, Budapest, 1919, стор. 3 - 5.

¹⁸ R á k o s F e r e n c, Allam és Alkotmány a magyar Tanácsköztársaságban, Budapest, 1953, стор. 21.

лошувалась повна ідейна і духовна єдність з Російським Радянським урядом і збройний союз з робітниками Росії.

22 березня від імені VIII з'їзду РКП(б) була передана по радіо вітальна телеграма В. І. Леніна урядові Угорської Радянської Республіки. В ній говорилось: «VIII з'їзд Російської Комуністичної партії шле палкий привіт Угорській Радянській Республіці. Наш з'їзд упевнений в тому, що недалекий той час, коли в усьому світі переможе комунізм»¹⁹.

В. І. Ленін з виключною увагою слідкував за боротьбою трудящих Угорщини. У своїй промові на засіданні пленуму Московської Ради В. І. Ленін говорив, що «угорський Керенський» Карольї сам вийшов у відставку і передав владу Радам, як єдиній владі, здатній вивести країну з безвиході, з-під ударів імперіалістичних загарбників²⁰. «Ось чому угорська революція тим, що вона зовсім інакше народилась, ніж наша,— відзначав В. І. Ленін,— покаже усьому світу те, що відносно Росії було приховано: саме, що більшовизм зв'язаний з новою пролетарською, робітничою демократією, яка виступає на місце старого парламенту»²¹.

Досвід встановлення диктатури пролетаріату і темпи розпочатих соціалістичних перетворень в Угорщині певною мірою підтвердили висунуте В. І. Леніном ще у 1916 р. положення про те, що «...всі нації придуть до соціалізму, це неминуче, але всі придуть не зовсім однаково, кожна внесе своєрідність в ту чи іншу форму демократії, в ту чи іншу різновидність диктатури пролетаріату, в той чи інший темп соціалістичних перетворень різних сторін суспільного життя»²².

В. І. Ленін, аналізуючи причини мирного переходу до диктатури пролетаріату в Угорщині, порівнюючи її з Росією, підкреслював, що інші країни різними шляхами придуть до диктатури пролетаріату і в цьому приклад Угорщини «буде вирішальним для пролетарських мас, дія європейського пролетаріату і трудящого селянства»²³.

Ці ленінські положення набувають нової сили в світлі висунутих товаришем М. С. Хрущовим на XX з'їзді КПРС положень про форми переходу до соціалізму в сучасних умовах.

У зв'язку з об'єднанням угорських комуністів з соціал-демократичною партією В. І. Ленін в радіограмі Бела Куну від 23 березня 1919 р. застерігав від догматизму, голого наслідування тактики Комуністичної партії Радянської Росії. Разом з тим В. І. Ленін вказував на небезпеку для справи робітничого класу, яка полягала у лицемірному «визнанні соціалістами диктатури пролетаріату»²⁴. Своєчасна вказівка і застереження В. І. Леніна про можливість зради лідерів соціал-демократії, що займали важливі пости в органах диктатури пролетаріату, партії і профспілок, не були використані угорськими комуністами і Бела Куном, що позначилось на долі Радянської Угорщини.

Коли над Угорською Радянською Республікою нависла смертельна загроза з боку інтервентів — держав Антанти,— В. І. Ленін писав главному Українській Червоної Армії Вацетісу і члену Реввійськради республіки Аралову: «Продвижение в часть Галиции и Буковины необхо-

¹⁹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 168; Привітання VIII з'їзду РКП(б) було опубліковано в газ. «Népszava» від 25 березня 1919 р., яка була в часи Радянської республіки центральним органом об'єднаної соціалістичної партії поряд з «Völgös Ujság».

²⁰ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 235.

²¹ Там же, стор. 236.

²² В. І. Ленін, Твори, т. 23, стор. 56.

²³ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 237.

²⁴ Там же, стор. 135.

димо для зв'язи с Советской Венгрией. Эту задачу надо решить быстрее и прочнее...»²⁵. Але обстановка, що склалася тоді на Україні в ході боротьби з контрреволюцією, не дала змоги виконати поставлене В. І. Леніним завдання.

18 квітня 1919 р. відбулось засідання Революційної Урядової Ради. Бела Кун вніс пропозицію звернутись до робітничого класу з відозвою «Революція в небезпеці»²⁶. Будапештська Рада 19 квітня прийняла постанову про мобілізацію на фронт половини членів Урядової Ради і Робітничої Ради, а також половини усіх робітників. Виконання цього рішення було покладено на Урядову Раду²⁷.

Тимчасом інтервенти просувалися вглиб країни і підійшли на відстань 80 км до Будапешта. Праві соціалісти поспішили використати критичне становище у своїх цілях. Головнокомандуючий Червоною Армією Вільмаш Бем віддав розпорядження про капітуляцію і звернувся до румунських інтервентів з проханням дозволити повернутись додому червоноармійцям і командирам, які постійно проживали на лівому березі Тиси²⁸. Соціал-ревізійністи добивались відставки Радянського уряду і створення уряду з «поміркованих». На засіданні Революційної Урядової Ради 2 травня Бела Кун, характеризуючи воєнне становище країни, вказав, що є дві точки зору — одна зводиться до того, щоб Радянський уряд пішов у відставку і передав владу директорії з 10 чоловік, друга — продовжувати боротьбу²⁹. Тібор Самуелі висловився за продовження боротьби і, якщо буде необхідно, перенесення місця перебування Радянського уряду за Дунай. Єне Ландлер разом з іншими лівими соціалістами пропонував Радянському уряду Угорщини будь-що залишитись на місці, відстояти диктатуру пролетаріату, продовжувати воєнні дії³⁰.

Революційна Урядова Рада прийняла рішення залишитися у Будапешті і своєчасно потурбуватися про захист столиці.

Комуністи на засіданні Будапештської Ради робітничих і солдатських депутатів доводили необхідність мобілізувати пролетаріат до Червоної Армії³¹. Бела Кун у своєму виступі вказував на всю серйозність воєнного становища і закликав робітничий клас боротися до останньої краплі крові за збереження диктатури пролетаріату^{31а}.

Заклик комуністів і постанова Будапештської Ради організувати збройний опір інтервентам викликали революційний ентузіазм. Робітники заводів і фабрик, залізничники і поштарі, підлітки і старі, інваліди війни нескінченним потоком стікались до казарм, щоб одержати рушницю. Буквально протягом кількох днів народилась більш ніж сто тисячна пролетарська Червона Армія, що палала бажанням боротися за Угорську Радянську Республіку. 2 травня — виключна за своїм значенням дата в історії Угорської Радянської Республіки. З цього дня розпочався злам у ході визвольної війни угорських трудящих проти антан-

²⁵ «Литературная газета» від 21 квітня 1957 р.

²⁶ Архів Інституту Історії Партії при ЦК Угорської Соціалістичної робітничої партії (далі — Архів Інституту Історії Партії), Протоколи Революційної Урядової Ради від 18 квітня 1919 р., стор. 2—3.

²⁷ Breit József, A magyarországi 1918/1919 [forradalmi mozgalmak és a vörös háború történetes, II, Budapest, 1925, стор. 36.

²⁸ Центральний державний архів Радянської Армії (далі — ЦДАРА). ф. 28, 361, оп. 3, спр. 335, арк. 6.

²⁹ Архів Інституту Історії Партії, Протоколи Революційної Урядової Ради від 2 травня 1919 р.

³⁰ Там же.

³¹ Там же.

^{31а} Архів Інституту Історії Партії, Протоколи Будапештської Ради робітничих солдатських депутатів від 2 травня 1919 р.

тівських інтервентів. Незабаром Червона Армія Угорщини здійснила свій переможний північний похід.

Важко переоцінити значення ленінського документа «Привіт угорським робітникам». Він подав велику моральну допомогу Угорській Радянській Республіці. Це привітання В. І. Ленін написав під враженням інформації, одержаної від видатного діяча Радянської Угорщини Тібора Самуелі.

Відзначивши велику позитивну роботу по соціалістичній перебудові країни, пророблену трудящими Угорщини за 2,5 місяця існування диктатури пролетаріату, В. І. Ленін зробив важливі висновки про те, що в країнах з вищим культурним рівнем і з значнішим прошарком промислового пролетаріату у складі населення легше будувати соціалізм. Водночас В. І. Ленін підкреслив величезне значення в цьому відношенні більш легкого мирного переходу до диктатури пролетаріату. В. І. Ленін показав, що під час переходу від капіталізму до соціалізму капіталісти, а також їх численні підручні з буржуазної інтелігенції чинитимуть шалений опір будівництву соціалізму, що класова боротьба не зникає, а, навпаки, набуває дедалі запеклішого характеру. В. І. Ленін вказав на одну з найважливіших функцій диктатури пролетаріату — нещадне придушення опору експлуататорів та їх охвістя. «Хто не зрозумів цього, той не революціонер, його треба усунути з поста вождів або радників пролетаріату»³². Ці слова В. І. Леніна поцілювали в самісіньке око не тільки правим соціал-демократичним лідерам Угорщини, які свідомо підривали основи диктатури пролетаріату з метою реставрації капіталізму, а й багатьом лівим соціал-демократам і навіть комуністам, які були щирими поборниками Радянської республіки, але в цьому питанні допускались серйозних помилок. Викриваючи соціал-філістерів, які не розуміли, що знищення класів справа довгої і запеклої класової боротьби, В. І. Ленін закликав угорських робітників до максимальної пильності і твердості: «Якщо проявляться вагання серед соціалістів, які вчора приєдналися до вас, до диктатури пролетаріату, або серед дрібної буржуазії, придушуйте вагання нещадно»³³. В. І. Ленін підкреслював, що робітничий клас повинен зуміти, спираючись на свою організованість і дисциплінованість, повести за собою селянство й усі дрібнобуржуазні прошарки.

Війну Радянської Угорщини проти антантівських інтервентів, яка була розв'язана 16 квітня 1919 р. руками буржуазно-боярської Румунії, В. І. Ленін характеризував як війну справедливу³⁴ і закликав трудящих віддати всі сили для захисту своєї справжньої Вітчизни.

У працях В. І. Леніна знаходимо оцінку причин поразки Радянської влади в Угорщині, а також висновки, які необхідно було зробити з них. У ряді праць В. І. Ленін вказує на дві основні причини загибелі Радянської Угорської Республіки 1 серпня 1919 р. — антантівську інтервенцію і зраду лідерів соціал-демократичної партії. В. І. Ленін викривав антантівських імперіалістів, як душителей угорської соціалістичної революції. Вже 3 квітня 1919 р. на надзвичайному засіданні пленуму Московської Ради депутатів трудящих В. І. Ленін говорив: «...Коли ці звірі, англійські і французькі імперіалісти, передбачали в Угорщині революцію, вони хотіли її знищити, не дати їй народитися»³⁵. Напередодні контрреволюційного перевороту в Угорщині В. І. Ленін з обуренням говорив про те, що європейська буржуазія «дійшла до такого на-

³² В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 344.

³³ Там же, стор. 346.

³⁴ Там же, стор. 346—347.

³⁵ Там же, стор. 236.

хабства, що пропонує угорському урядові такі речі: «Ми вам дамо хліба, а ви відмовтеся від Радянської влади»³⁶.

Через п'ять днів після здійсненого руками правих соціалістів контрреволюційного перевороту в Угорщині В. І. Ленін вказував: «Як видно, те, що тепер сталося в Угорщині, повторює у великому масштабі те, що сталося недавно на наших очах в Баку»³⁷.

29 березня 1920 р. у відповіді Центрального Комітету РКП(б) на IX з'їзді партії В. І. Ленін підкреслював, що угорську революцію «...задушили представники Антанти за таємними договорами з Румунією...»³⁸. В промові, присвяченій 3-м роковинам Великої Жовтневої соціалістичної революції, 6 листопада 1920 р. В. І. Ленін знову відзначав, що колоси капіталізму «задавили революцію в Угорщині»³⁹.

Особливо часто зупинявся В. І. Ленін на другій основній причині загибелі Угорської Радянської Республіки. Виясненню згубних наслідків зради правих соціалістів на долю Угорської Радянської Республіки він надавав виключно великого значення в інтересах всього міжнародного комуністичного руху.

У статті «Замітки публіциста» він писав, що зрада соціалістів була однією з головних причин загибелі Радянської Угорщини⁴⁰. Борячись проти правого ухилу в рядах комуністичних партій і спроб замаскованих опортуністичних елементів — центристів — проникнути в Комуністичний Інтернаціонал, В. І. Ленін неодноразово посилався на приклад угорських правих соціалістичних вождів⁴¹.

У своїй геніальній праці «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» В. І. Ленін, викриваючи помилки Італійської соціалістичної партії, що проявила вагання в питанні про очищення своїх рядів від правих соціалістів, писав: «...Серрати і вся італійська соціалістична партія роблять помилку, яка загрожує такою глибокою шкодою і небезпекою, як в Угорщині, де угорські пани Турати саботували зсередини і партію, і Радянську владу»⁴². У тій же праці В. І. Ленін викрив лідерів «незалежної» соціал-демократичної партії Німеччини А. Криспіна та інших, які залишились плаксивими міщанськими демократами. Посилаючись на досвід Угорщини, В. І. Ленін підкреслював, що подібні люди у тисячу разів небезпечніші, коли оголошують себе прихильниками Радянської влади і диктатури пролетаріату. «Адже угорські соціал-демократи, які перехрестилися в комуністів, хотіли «допомогти» пролетаріатові, коли через полохливість і безхарактерність визнали становище Радянської влади в Угорщині безнадійним і захникали перед агентами антантівських капіталістів і антантівських катів»⁴³. Ці ж думки В. І. Ленін висловив у Тезах II конгресу Комінтерну про основні завдання Комуністичного Інтернаціоналу⁴⁴.

Поряд з викриттям головних причин загибелі Угорської Радянської Республіки В. І. Ленін аналізує інші обставини, що прискорили її повалення. Серед них найістотношою була помилка, допущена керівництвом Комуністичної партії Угорщини при встановленні диктатури

³⁶ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 472.

³⁷ Там же, стор. 490. В. І. Ленін мав на увазі контрреволюційний переворот, зроблений меншовиками і дашнаками 25 липня 1918 р. в Баку за вказівкою англійських імперіалістів, і зв'язав вбивство інтервентами 26 бакінських комісарів.

³⁸ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 406.

³⁹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 355.

⁴⁰ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 321.

⁴¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 196, 341, 347.

⁴² Там же, стор. 45.

⁴³ Там же, стор. 86.

⁴⁴ Там же, стор. 156.

пролетаріату, яка виявилась у злитті Комуністичної партії з соціал-демократичною. В тих конкретних умовах це злиття означало розбавлення компартії, яка налічувала близько 15 тис. членів і була справжнім авангардом робітничого класу, в різноманітній масі 700-тисячної соціал-демократичної партії⁴⁵.

В. І. Ленін вказав і на другу серйозну помилку угорських комуністів. Радянський уряд не задовольнив прагнення селянської бідноти і батрацтва до розподілу конфіскованих поміщицько-церковних земельних угідь, розпочавши створювати на їх базі великі державні господарства. Ця антиленінська політика Угорського радянського уряду похитнула довір'я трудящого селянства до Радянської влади і завадила створенню міцного союзу робітничого класу з біднотою в обстановці антантівської інтервенції і організації буржуазно-поміщицьких змов.

Протиставляючи негативному досвіду Угорської Радянської Республіки позитивний досвід партії більшовиків у селянському питанні, В. І. Ленін викрив тих педантів з Комінтерну, які не усвідомили значення союзу робітничого класу з трудящим селянством для перемоги соціалізму, заперечували необхідність задоволення вимог батрацтва та селянської бідноти. У промові на II конгресі Комінтерну 30 липня 1920 р. В. І. Ленін, посилаючись на досвід Угорської Радянської Республіки, підкреслював, що «...навіть у високорозвинених країнах, в тому числі і в Німеччині, досить латифундій, і такі ділянки, які обробляються не великокапіталістичним, а напівфеодальним способом; від останніх можна дещо відрізати на користь дрібних селян, не порушуючи господарства... Інакше дрібний селянин і не помітить різниці між тим, що було раніше, і радянською диктатурою... Якщо пролетарська державна влада не буде проводити цієї політики, вона не зможе вдержатись»⁴⁶. Підкреслюючи значення підтримки диктатури пролетаріату з боку трудящого селянства, В. І. Ленін разом з тим показав на досвіді Угорщини і другий бік цього явища. «В Угорщині селяни не допомогли угорським робітникам і потрапили під владу поміщиків»⁴⁷, — писав він.

Негативний вплив на долю Угорської Радянської Республіки мали також інші фактори. До числа їх відноситься невеликий розмір території, яку займала Угорщина, що позбавило Угорську Червону Армію можливості маневрування. Вказуючи на труднощі угорської соціалістичної революції, В. І. Ленін вже на VIII з'їзді КПРС відзначав: «Ця маленька в порівнянні з Росією країна далеко легше може бути задушена імперіалістами»⁴⁸. На п'ятий день після падіння Угорської Радянської Республіки, порівнюючи становище Угорщини з Радянською Росією, знову згадуючи про труднощі, що впливали з територіальної обмеженості, В. І. Ленін підкреслював: «...Нас рятувала і рятує величезність території, тоді як Угорщина надто мала для того, щоб дати відсіч своїм ворогам»⁴⁹.

У працях В. І. Леніна знайшло також відображення обурення трудящих Радянського Союзу і всього прогресивного людства проти кривавого білого терору реакції над керівниками Радянської Угорщини, робітниками, селянами, передовою інтелігенцією і особливо ко-

⁴⁵ ЦДАРА, ф. 28 361, оп. 3, од. зб. 386, арк. 18.

⁴⁶ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 214.

⁴⁷ В. І. Ленін, Твори, т. 32, стор. 87.

⁴⁸ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 193.

⁴⁹ Там же, стор. 491.

муністами⁵⁰. У листі до англійських робітників В. І. Ленін підкреслював, що справжніми винуватцями білого терору в Угорщині та інших країнах є «імперіалісти Англії і їх «союзники», які ...підтримували і підтримують Юденіча, Қолчака, Денікіна, Пілсудського, Врангеля»⁵¹.

Радянська влада в Угорщині існувала лише 133 дні. Але, незважаючи на її короткочасність, вона відіграла величезну роль у справі розповсюдження ідей марксизму-ленінізму в Угорщині і вказала трудящим шлях до визволення. Вона показала здібність робітничого класу керувати країною, його готовність до самовідданої боротьби за справу соціалізму. Завдяки Радянській владі в Угорській республіці десятки й сотні тисяч пролетарів і трудящих селян пройшли велику революційну школу.

В. І. Ленін вже на початку 1920 р., коли білогвардійці здійснювали криваві розправи над угорськими патріотами, зробив геніальне передбачення, вказавши, що «за першою загиблюю прийде переможна друга» Угорська Радянська Республіка⁵². Ленінське передбачення підтвердилось. Завдяки визволенню Угорщини героїчною Радянською Армією весною 1945 р. угорський народ знову здобув свою національну незалежність і державний суверенітет. З трибуни VII з'їзду УСРП Янош Кадар говорив: «Радянський Союз вигнав з території Угорщини нацистсько-фашистські війська і ціною життя своїх синів визволив угорський народ з-під ярма загарбників. Тому наш народ називає Радянський Союз своїм визволителем і святкує, як своє найбільше національне свято, день 4 квітня, день, коли Радянська Армія викинула з території країни останнього гітлерівського окупанта»⁵³.

За час, що пройшов після визволення Угорщини від фашистського гніту, угорський народ ліквідував класове панування буржуазії, встановив свою владу у формі народної демократії, яка являється різновидністю диктатури пролетаріату, і здійснив гігантський крок вперед на шляху соціалістичної перебудови країни. Угорська соціалістична робітнича партія, завдяки своїй принциповій марксистсько-ленінській політиці «завоювала глибоке довір'я і любов угорського народу, який бачить в ній виразника своїх інтересів. Послідовною боротьбою за чистоту марксистсько-ленінської теорії, проти ревізіонізму і догматизму, за пролетарський інтернаціоналізм і єдність соціалістичного табору Угорська соціалістична робітнича партія здобула собі заслужену повагу в міжнародному комуністичному русі, надійним загоном якого вона є»⁵⁴.

Тепер угорський народ докладє всіх зусиль, щоб виконати завдання, поставлені історичним VII з'їздом Угорської соціалістичної робітничої партії: завершити в найближчі роки закладку основ соціалістичного суспільства в Угорщині соціалістичною перебудовою сільського господарства. Немає сумніву в тому, що угорський народ під керівництвом соціалістичної робітничої партії та її Центрального Комітету, спираючись на братню безкорисливу допомогу країн великого соціалістичного табору, з честю виконає грандіозні завдання соціалістичного будівництва і тим самим внесе цінний вклад у справу зміцнення миру в усьому світі.

⁵⁰ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 357, 406.

⁵¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 116.

⁵² В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 321.

⁵³ Янош Кадар, Доклад на VII съезде Венгерской социалистической рабочей партии, газ. «Правда» від 1 грудня 1959 р.

⁵⁴ М. С. Хрущов, Промова на VII з'їзді Угорської соціалістичної робітничої партії 1 грудня 1959 р., газ. «Радянська Україна» від 2 грудня 1959 р.

ПОВІДОМЛЕННЯ

А. І. ГОРОБЕЙ

РОЛЬ КИЇВСЬКОГО ФІЛІАЛУ ЦЕНТРАЛЬНОГО МУЗЕЮ В. І. ЛЕНІНА У ПРОПАГАНДІ ЛЕНІНСЬКОЇ СПАДЩИНИ

Теоретична спадщина В. І. Леніна є надбанням Комуністичної партії Радянського Союзу і всіх комуністичних і робітничих партій. Комуністичні і робітничі партії організують глибоке і творче вивчення трудящими ленінської спадщини. Серед засобів вивчення цієї спадщини почесне місце займають музеї В. І. Леніна — Центральний у Москві, його філіали в Ленінграді, Києві, Тбілісі, Баку, Львові і Ульяновську.

Експозиція Київського філіалу відповідає в основному експозиції Центрального музею В. І. Леніна, водночас вона має близько 300 місцевих документів, у тому числі статті В. І. Леніна про Україну, його листи партійним працівникам на Україні, до українських робітників і селян, його праці, видані на Україні в дореволюційний час, листівки, брошури, відозви місцевих, партійних організацій та ін. За останні роки експозиція поповнилася місцевими документами, які характеризують діяльність більшовицьких організацій перших років існування Радянської влади на Україні, і серед них матеріали I і II з'їздів Комуністичної партії України. Окремим розділом оформлено в експозиції матеріал про перебування сім'ї Ульянових у Києві.

Ленінські документи про Україну, документи з життя та діяльності більшовицьких організацій України, які розміщені в експозиції, дають можливість показати відвідувачам турботу В. І. Леніна про український народ, вплив ленінських ідей на трудящі маси України, єдність революційної боротьби українського і російського народів.

В Київському філіалі Центрального музею В. І. Леніна зібрано велику кількість документів ленінської літературної спадщини — фотокопії рукописів і перші публікації творів В. І. Леніна в газетах, журналах, брошурах, збірниках та інших виданнях, усі чотири видання повного зібрання його творів, усі ленінські збірники, а також багато спогадів сучасників Володимира Ілліча. Всі ці документи класифіковані, частина з них знаходиться в експозиції, частина зберігається у фондах та бібліотеці. З них найповніше можна довідатись, як В. І. Ленін розвивав марксистське вчення в нових історичних умовах, як він боровся за створення більшовицької партії. Вони широко висвітлюють боротьбу нашого народу під керівництвом Комуністичної партії за завоювання диктатури пролетаріату і побудову соціалізму. В музеї широко експонуються епохальні твори Володимира Ілліча — «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?», «Розвиток капіталізму в Росії» «Що робити?», «Крок вперед, два кро-

ки назад», «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції», «Матеріалізм і емпіріокритицизм», «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму» та ін. Експонуються також фотокопії окремих сторінок рукописів та друкованого тексту перших видань інших творів В. І. Леніна, спогадів його сучасників.

Ці документи розкривають усі сторони діяльності В. І. Леніна як видатного революціонера, геніального корифея науки і вождя народних мас, боротьбу нашої партії під керівництвом Володимира Ілліча за соціалістичне перетворення суспільства. Багато документів експозиції розповідають про риси характеру В. І. Леніна — високу політичну принциповість, його вимогливість до себе і до інших у роботі, чуйне ставлення до людей, ненависть до ворогів і всього реакційного та любов до народу, працездатність, організованість і дисциплінованість у всьому, надзвичайну скромність і простоту. З документів можна довідатись про стиль роботи В. І. Леніна як революціонера, вченого і вождя народів, творця Комуністичної партії Радянського Союзу і першої в світі соціалістичної держави.

Документи експозиції показують, як працював Володимир Ілліч над створенням своїх науково-теоретичних праць, як доходив висновків, що становлять собою дальший творчий розвиток марксизму в нових історичних умовах.

У музеї експонується стаття В. І. Леніна «Нові завдання і нові сили», яку він написав на початку 1905 р., поруч — кілька варіантів назв, планів і начерків, які показують роботу Володимира Ілліча над статтею. Спочатку В. І. Ленін думав назвати її «Пробна мобілізація». В документах ми читаємо помітку В. І. Леніна: «...Чи не написати передову на тему пробна мобілізація?». В. І. Ленін мав на увазі висвітлити питання про мобілізацію пролетарських сил у революції 1905 р. Тут же експонується друга помітка В. І. Леніна про назву статті. Він пише: «...Назва, принаймні не годиться, бо дуже загальна, майже шаблонно загальна, не виражає переходу пролетарського руху в революцію» — і дає нову назву — «Злоба дня», яку підкреслює двома енергійними рисками.

Про причини невиходу статті в № 6 газети «Вперед», як було заплановано, ми довідуємось з такої характеристики В. І. Леніним першого її начерку. «Стаття недодумана, — писав Володимир Ілліч, — недоношена. Через це ясного розвитку, суворо визначеної думки немає. Це газетні начерки, силуети, бесіда, «думки і замітки», а не стаття»¹. Кілька разів переробляв В. І. Ленін статтю і опублікував її під назвою «Нові завдання і нові сили» в № 9 газети «Вперед» за 8 березня 1905 р. Так В. І. Ленін працював над усіма своїми творами. Тому вони й виходили з-під його пера такими закінченими, ясними, дохідливими для широких мас. В музеї експонується і фотокопія рукопису і оригінал газети із статтею.

Стаття ця, як відомо, відіграла важливу роль у мобілізації сил революції. «Революційна епоха, — писав у ній В. І. Ленін, — для соціал-демократії все одно, що воєнний час для армії. Треба розширяти кадри нашої армії, перевести її з мирних контингентів на воєнні, мобілізувати запасних і резервних, закликати під прапори тих, хто дістав відпустку, налагоджувати нові допоміжні корпуси, загони і служби»².

Лабораторія творчої думки Володимира Ілліча найповніше розкривається при експонуванні його науково-теоретичних праць з пи-

¹ «Ленинский сборник, V», М.—Л., 1926, стор. 101.

² В. І. Ленін, Твори, т. 8, стор. 186.

тань імперіалізму. В музеї зберігаються найважливіші його праці з цього питання, у вітринах лежать зошити В. І. Леніна і розкриті книги, над якими він працював, з помітками на полях, фотокопії рукописів його заміток про прочитані книги тощо.

В експонованих працях В. І. Леніна виділені його слова з передмови до першого видання книги «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму», яку він з властивою йому скромністю називав брошурою: «Я б хотів сподіватися, що моя брошура допоможе розібратися в основному економічному питанні, без вивчення якого не можна нічого зрозуміти в оцінці сучасної війни і сучасної політики, а саме: в питанні про економічну суть імперіалізму»³. Далі наводяться слова В. І. Леніна з передмови до французького і німецького видань цієї брошури: «Не зрозумівши економічних коренів цього явища, не оцінивши його політичного і суспільного значення, не можна зробити ні кроку в справі розв'язання практичних завдань комуністичного руху і грядущої соціальної революції»⁴.

В експозиції показано, яку величезну кількість літератури В. І. Ленін використав під час своєї роботи над проблемами імперіалізму. Дуже повчальним є ставлення Володимира Ілліча до літератури. До кожної книжки, брошури, статті, довідника він підходив з одним вирішальним критерієм: що може дати цей твір для пізнання конкретної дійсності у всій її складності і суперечності, що можна почерпнути з нього при виробленні теоретичної зброї пролетаріату для боротьби проти імперіалізму. Цей критерій лежить в основі ленінських оцінок, то знищувально-гнівних, то схвальних, але ніколи не байдужих. Коли праці реакційних авторів мали цінні фактичні дані, В. І. Ленін використовував їх, але водночас підкреслював, що автор — реакціонер. Коли ж автор, хоча й з соціал-демократів, нічого істотного не говорив, В. І. Ленін зазначав, що у творі — саме базікання і т. п. Деякі з цих ленінських оцінок використаної ним літератури експонуються в музеї. На цих і на ряді інших прикладів розкривається зв'язок наукової і пропагандистської роботи В. І. Леніна з життям, з вимогами практики революційного руху, практики соціалістичного будівництва.

Однією з рис експозиції є те, що вона не становить чогось нерухомого. Вона безперервно поповнюється ленінськими документами з питань, які висуває на перше місце практика комуністичного будівництва. Так, наприклад, у рішеннях XXI з'їзду КПРС було вказано на необхідність поєднання виховання і навчання молодого покоління з виробничою роботою. Про це 60 років тому у праці «Перла народницького прожекторства» говорив В. І. Ленін: «Не можна собі уявити ідеалу майбутнього суспільства без поєднання навчання з продуктивною працею молодого покоління: ні навчання і освіта без продуктивної праці, ні продуктивна праця без паралельного навчання і освіти не могли б бути поставлені на ту височінь, якої вимагає сучасний рівень техніки і стан наукового знання»⁵. Це висловлювання Володимира Ілліча введено в експозицію книги «Економічні етюди і статті».

На XXI з'їзді було підкреслено важливість дальшого зміцнення зв'язків партії з масами, необхідність ще вище підносити авангардну роль партії. У зв'язку з цим в експозицію введена праця В. І. Леніна «Як В. Засулич убиває ліквідаторство», розкрита на сторінці, де Володимир Ілліч пише: «Щоб обслуговувати масу і виразити її пра-

³ В. І. Ленін, Твори, т. 22, стор. 172.

⁴ Там же, стор. 178.

⁵ В. І. Ленін, Твори, т. 2, стор. 423.

вильно усвідомлені інтереси, передовий загін, організація, повинна всю свою діяльність вести в масі, залучаючи з неї всі без винятку кращі сили, перевіряючи на кожному кроці, пильно і об'єктивно, чи підтримується зв'язок з масами, чи живий він. Так, і *тільки* так, передовий загін виховує і освічує масу, виражаючи її інтереси, навчаючи її організації, спрямовуючи *всю* діяльність маси по шляху свідомої класової політики»⁶.

XXI з'їзд особливо підкреслив необхідність ділового обговорення практичних питань господарського будівництва. Після з'їзду в експозицію було додатково введено доповідь Володимира Ілліча на VIII з'їзді Рад і підкреслено слова: «На трибуні Всеросійських з'їздів надалі з'являтимуться не тільки політики і адміністратори, але й інженери і агрономи. Це початок найщасливішої епохи, коли політики ставатиме дедалі менше, про політику говоритимуть рідше і не так довго, а більше говоритимуть інженери і агрономи... Перетворюйте з'їзди і наради не в органи мітингування, а в органи перевірки господарських успіхів. в органи, де ми могли б по-справжньому вчитися господарського будівництва»⁷.

Крім експонування документів, музей з метою пропаганди ідей В. І. Леніна проводить велику лекційну і консультативну роботу з відвідувачами, використовуючи не лише ті документи, які знаходяться в експозиції, а й ті, що зберігаються у фондах і в бібліотеці.

Київський філіал Центрального музею В. І. Леніна працює 21 рік. За цей час його відвідало близько 5 млн. чол., проведено понад 75 тис. лекцій-екскурсій і майже 20 тис. консультацій.

Щоденно музей відвідує понад 1000 чол. За 1959 р. у музеї побувало понад 305 тис. відвідувачів, у тому числі в складі екскурсій — понад 40 тис. робітників, 37 тис. колгоспників, 14 тис. службовців, 15 тис. студентів і 86 тис. учнів. Серед відвідувачів було 380 іноземців.

Основна маса відвідувачів приходить до музею, щоб переглянути ленінські документи, ознайомитись з історією життя та діяльності В. І. Леніна. Водночас в експозиційних залах і в бібліотеці музею можна завжди зустріти пропагандистів і викладачів учбових закладів, вчених і працівників мистецьких закладів, керівників організацій та установ, які відвідують музей з метою поглиблення і закріплення своїх знань з марксизму-ленінізму. В музеї проводяться лекції-екскурсії двох видів — оглядові, з переглядом усієї експозиції в одно відвідування, і тематичні, з переглядом документів певного періоду життя та діяльності В. І. Леніна відповідно до наукової періодизації історії КГРС. Щороку в музеї проводиться 4—5 тис. таких лекцій-екскурсій. Слід відзначити, що за останні роки кількість тематичних лекцій-екскурсій в музеї збільшується. Це свідчить про зростання інтересу трудящих до марксистсько-ленінської теорії.

Особливого значення музей В. І. Леніна надає роботі з пропагандистами. Найпоширенішою формою роботи музею з пропагандистами є семінари. За останні два роки в музеї було проведено 23 семінари, які охопили понад 2500 чол. пропагандистів з різних областей України.

На семінарах вивчаються документи про життя та діяльність В. І. Леніна, читаються лекції по окремих проблемах марксистсько-ленінської теорії і проводяться консультації з методики роботи над книгою, проведення занять у сітці партійної освіти тощо. Пропагандис-

⁶ В. І. Ленін, Твори, т. 19, стор. 360.

⁷ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 460.

там, які приїжджають на довший строк, даються завдання самостійно підготуватись і виступати з повідомленнями по окремих питаннях. Так, для пропагандистів Київської області, які працювали у музеї в 1958 р. 10 днів, для самостійного опрацювання було дано тему «Гнучкість тактики більшовиків у боротьбі за диктатуру пролетаріату в 1917 р.». Під керівництвом наукових працівників музею пропагандисти підготували і зробили доповіді, які обговорювались за активною участю всіх слухачів. Готуючись до виступів, учасники семінару широко використали такі праці В. І. Леніна, як «Про завдання пролетаріату в даній революції», «Про двовладдя», «Криза влади», резолюції VII (Квітневої) конференції та інші документи, перші видання яких експонуються в залах музею.

Працівники музею загострюють увагу відвідувачів на необхідності творчо підходити до вивчення марксизму-ленінізму і застосування його в житті. В лекціях і консультаціях, які ілюструються ленінськими документами та рішеннями партії, працівники музею завжди підкреслюють вказівку В. І. Леніна про те, що ніколи не можуть бути вірними одні і ті ж положення для всіх часів. «Ми, — писав В. І. Ленін, — зовсім не дивимось на теорію Маркса як на щось закінчене і недоторкане; ми переконані, навпаки, що вона поклала тільки наріжні камені тієї науки, яку соціалісти повинні рухати далі в усіх напрямках, коли вони не хочуть відставати від життя»⁸.

В. І. Ленін підкреслював, що не може бути раз назавжди визначених форм і методів роботи, що ті з них, які вчора були необхідними і єдино правильними, сьогодні, у зв'язку із зміною умов, можуть стати неправильними. Він писав: «Якщо достоїнства продовжуються більше, ніж треба, виявляються не тоді, коли треба, і не там, де треба, то вони є хибими»⁹.

На цьому та інших документах працівники музею показують правомірність конкретних заходів нашої партії, направлених на виконання практичних завдань комуністичного будівництва на кожному історичному етапі розвитку суспільства, неминучість зміни політики, форм та прийомів роботи, відповідно до певних умов суспільного життя і завдань комуністичного будівництва. Ось, наприклад, за останні роки сталися великі зміни в житті нашої країни, і встановлені у свій час єдино правильні політика партії і форми управління стали не відповідати новим умовам, стали гальмувати дальший розвиток Радянського Союзу по шляху до комунізму. Змінені умови вимагали зміни і політики, і форм управління, вимагали такої політики і таких форм управління, які сприяли б і прискорювали наш рух до комунізму. До цього, як відомо, і закликали рішення XX з'їзду КПРС, цьому зобов'язували ленінські принципи керівництва.

Центральний Комітет КПРС, його Президія своєчасно побачили необхідність заміни політики по окремих питаннях і форм управління господарським і культурним будівництвом, сміливо і рішуче провели цю заміну. Центральний Комітет з справді ленінською мудрістю запроваджує нові методи і форми роботи в усіх галузях господарського і культурного життя нашої країни, забезпечуючи цим прискорений рух радянського народу до комунізму.

За останні роки в нашій країні перебудовано управління промисловістю і будівництвом, реорганізовано МТС, змінено практику виробничо-технічного обслуговування колгоспів, встановлено новий порядок

⁸ В. І. Ленін, Твори, т. 4, стор. 185.

⁹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 141.

заготівель і нові заготівельні ціни на продукцію сільського господарства, змінено принципи планування в сільському господарстві, скасовано обов'язкові натуральні поставки колгоспниками, розширено права союзних республік і місцевих органів Радянської влади в галузі господарського і культурного будівництва, перебудовується робота шкіл на основі поєднання навчання з продуктивною працею тощо. Всі ці заходи і є яскравим свідченням творчого підходу нашої партії, її ленінського Центрального Комітету до розв'язання питань, що постають перед кожною країною в ході комуністичного будівництва.

Використовуючи ленінські документи, працівники музею показують відвідувачам, як Комуністична партія Радянського Союзу творчо підходить до вивчення марксистсько-ленінської теорії, до застосування її в житті.

На закінчення характеристики цієї сторони роботи Київського музею В. І. Леніна слід сказати про подання допомоги працівникам мистецтва і літератури, які працюють над відтворенням образу В. І. Леніна. Ось один з прикладів нашої допомоги творчим працівникам. Артист Київського російського драматичного театру Б. М. Чернов задумав створити літературно-музичну композицію про В. І. Леніна. Протягом цілого року разом з артистами театру працювали співробітники музею, внаслідок чого було створено прекрасну композицію, яка користується великим успіхом у глядачів.

Велику роботу проводить колектив Київського музею по організації відвідування його трудящими. Під назвою «ленінські читання» проводяться цикли лекцій до певних історичних дат.

Кожний цикл охоплює 6—12 тем. Лекції читають працівники музею, а потім, як правило, виступають із спогадами старі комуністи, які працювали або зустрічались з В. І. Леніним. Так, за останні два роки у нас виступали тт. Л. О. Фотієва — секретар В. І. Леніна, П. Д. Мальков — колишній комендант Смольного і Кремля, В. О. Смольянінов — колишній керуючий справами Малого РНК та інші товариші. За останні два роки проведено 65 таких лекцій, кожна з них відвідало 500—600 чол.

Про свою любов до В. І. Леніна, про відданість справі ленінської партії відвідувачі говорять у своїх відзивах. Таких відзивів у музеї зібрано близько 25 тис., тільки за 1959 р. їх надійшло понад тисячу. Ось деякі з них.

Громадянин І. І. Лук'яненко з с. Зубковичів, Олевського району, Житомирської області, 14 листопада 1959 р. записав: «Після відвідання Київського музею В. І. Леніна у моєму серці появилось ще більше безмежної відданості і любові до дорогого і любимого В. І. Леніна, справи, за яку він боровся... Бажано, щоб райкоми партії і комсомолу направляли робітників, колгоспників і, особливо, молодь у музей В. І. Леніна для ознайомлення з життям і діяльністю дорогого Ілліча».

Робітники Дарницького хлібокомбінату № 6 31 листопада 1959 р. залишили такий запис: «Ми, робітники бригади, яка бореться за звання бригади комуністичної праці, відвідали музей В. І. Леніна і залишились дуже задоволеними. В музеї ми багато узнали про життя і творчу працю В. І. Леніна. Після цього ми з ще більшими бажаннями і зусиллями будемо боротися за найскоріше виконання семирічного плану».

Відвідувачка з Копенгагена (Данія) С. Бесікова 5 вересня 1959 р. записала: «Для нас, комуністів Данії, ім'я В. І. Леніна є символом і програмою нашої діяльності. Коли я відвідала музей В. І. Леніна в Києві, мої враження перевершили все те, що я споді-

валась тут побачити... Ми читаємо і знаємо історію КПРС та діяльність В. І. Леніна, але те, що я побачила, справило на мене таке враження, що у мене невистачає слів для висловлення своїх почуттів. Повернувшись до Данії, я буду щаслива передати своїм партійним товаришам і простим людям величезне і хвилююче враження, яке справив на мене Київський музей В. І. Леніна».

Колектив музею багато зусиль докладає, щоб охопити своєю роботою трудящих віддалених від Києва населених пунктів. З 1956 р. колектив музею організував відвідування музею транзитними пасажирами Київського залізничного вузла. До музею щоденно прибуває з вокзалу 150—200 чол. Працівники музею виготовили пересувні виставки про життя та діяльність В. І. Леніна і виїжджають з ними на заводи, шахти, будови, у колгоспи, радгоспи, школи, військові частини тощо. Експонування виставок супроводжується читанням лекцій, а після кожної лекції демонструється документальний кінофільм про В. І. Леніна.

Пересувні виставки можна експонувати в будь-якому приміщенні і безпосередньо на полі, на будівельному майданчику тощо. Матеріалами виставки пропагандист звичайно користується під час читання лекцій. Але часто вони виставляються в палацах культури, в клубах, у школах до лекції, і трудящі мають змогу вивчати документи, робити для себе записи. Після такого попереднього огляду виставки лекції, як правило, проходять активніше, слухачі подають багато запитань, цікавляться джерелами тощо. Інтерес до виставки настільки великий, що багато людей просять залишити виставку на деякий час після лекції, що іноді й робиться.

Такими є деякі форми роботи Київського філіалу Центрального музею Леніна по організації вивчення трудящими ленінської спадщини, по розгортанню пропаганди безсмертних ідей Леніна.

Ж. І. ІСАЄНКО

УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ В. І. ЛЕНІНА НА УКРАЇНІ

Український народ свято шанує пам'ять В. І. Леніна — великого генія людства, творця Комуністичної партії і Радянської держави, вождя і вчителя трудящих усього світу.

Під прапором Леніна, під керівництвом Комуністичної партії трудящі України здобули собі щастя і незалежність, створили квітучу соціалістичну державу і зараз разом з усіма народами багатонаціонального Радянського Союзу вступили в період розгорнутого будівництва комунізму.

Безмежна любов українського народу до В. І. Леніна знайшла свій вираз у спорудженні пам'ятників вождеві, в присвоєнні його імені населеним пунктам, адміністративним районам, вулицям, площам, промисловим підприємствам, колгоспам, радгоспам, культурним і учбовим закладам, виданням періодичної преси тощо.

Велике значення в справі увічнення пам'яті великого вождя має спорудження монументальних пам'ятників В. І. Леніну. За даними Міністерства культури УРСР, на 1 грудня 1959 р. на Україні було 437 пам'ятників В. І. Леніну, в тому числі в Київській області — 41, Одеській — 4, Харківській — 36 і т. д. Найкращими з них є монументальні пам'ятники у Києві, Севастополі, Дніпропетровську, Львові, Миколаєві.

Пам'ятник у Києві збудовано за проектом радянських архітекторів О. В. Власова та В. Д. Єлізарова. Скульптуру створив народний художник СРСР лауреат Сталінської премії С. Д. Меркуров. Відкриття пам'ятника 5 грудня 1946 р., в якому взяло участь понад 100 тис. трудящих Києва, перетворилося в могутню, яскраву демонстрацію безмежної відданості українського народу справі Комуністичної партії, справі В. І. Леніна. В листі до ЦК партії учасники мітингу писали: «Цей пам'ятник ми спорудили як знак нашої невгасимої любові і пошани, як наш заповіт усім наступним поколінням пам'ятати, любити, вивчати Ілліча, нашого вчителя, нашого вождя.

Цей пам'ятник ми спорудили як ствердження нашої незламної клятви боротися і перемагати ворогів — за Іллічем.

Цей пам'ятник ми спорудили як свідчення нашої одностайної волі будувати нове життя, новий побут, нову культуру — за Іллічем...

Живе і житиме у віках — у серцях мільйонів, в нашій праці і наших перемогах — безсмертний Ленін»¹⁰.

Багато пам'ятників споруджено з ініціативи і на кошти трудящих, і це є яскравим свідченням великої любові і пошани українського народу до свого вождя. В 1938 р. у міському сквері Коростишева, Житомирської області, робітники місцевого гранітного кар'єру спорудили пам'ятник В. І. Леніну власними силами. Бюст зробив робітник-каменотес Я. І. Антонович. В роки Великої Вітчизняної війни німецькі загарбники зруйнували постамент, а бюст В. І. Леніна кинули в грязюку. Партизани вночі на руках перенесли бюст на околицю міста і там закопали в землю. Після визволення міста силами робітників бюст був реставрований і в урочистій обстановці встановлений на колишньому місці.

У с. Требухові, Броварського району, Київської області, в 1947 р. ініціаторами спорудження пам'ятника В. І. Леніну виступили вчителі місцевої середньої школи. Їх підтримала громадськість села. Кошти на придбання скульптури були зібрані, а постамент пам'ятника селяни зробили власними силами за проектом вчителів середньої школи. Відкриття пам'ятника перетворилося в свято усіх трудівників села¹¹.

За ініціативою і з активною допомогою трудящих пам'ятники В. І. Леніну були збудовані в м. Овручі (Житомирська область), на заводі «Азовсталь» (м. Жданов, Сталінської області), в містах Радехові, Яворові, Золочеві (Львівська область), в с. Юрівці (Білогорський район, Хмельницької області) та в багатьох інших містах і селах України.

Велика любов українського народу до свого вождя знайшла відображення в назвах сіл, селищ, районів. За ініціативою трудящих багатьом населеним пунктам присвоєно ім'я В. І. Леніна. Зараз на Україні налічується 8 міських районів, названих його ім'ям (у Києві, Львові, Одесі, Харкові, Дніпропетровську, Жданові, Кадіївці), і сільський (в Кримській області), селища міського типу — Леніно (Кримська область), Ленінський (Луганська область)¹². Крім того, ім'ям В. І. Леніна названо близько 100 населених пунктів сільського типу, в тому числі у Київській області — 5, у Кримській — 7, у Запорізькій — 3 і т. д.

Ім'ям В. І. Леніна названо близько півтори тисячі колгоспів і радгоспів, сотні заводів, фабрик, електростанцій, рудників, шахт. Так, у

¹⁰ Газ. «Радянська Україна» від 7 грудня 1946 р.

¹¹ И. Ф. Шатылюк, Большевики Украины — организаторы восстановления историко-революционных памятников, Рукопис кандидатської дисертації, КДУ ім. Т. Г. Шевченка, 1951.

¹² «СССР, административно-территориальное деление союзных республик на 1 января 1958 года», М., 1958.

Києві ім'я В. І. Леніна з гордістю носять прославлені своїми революційними традиціями заводи «Ленінська кузня» і «Арсенал». Ім'я В. І. Леніна присвоєно ряду великих підприємств важкої індустрії — Донецькому содовому заводу у м. Лисичанську, Луганської області, Одеському верстатобудівному і Жданівському металургійному заводам та ін. Його ім'ям названа збудована за ленінським планом ГОЕЛРО Дніпровська гідроелектростанція.

За неповними даними, ім'ям В. І. Леніна названо 157 видань республіканської та місцевої преси, а також 241 багатотиражка.

Величними пам'ятниками В. І. Леніну на Україні є Київський та Львівський філіали Центрального музею В. І. Леніна, створені за рішенням ЦК КПРС. Завдяки постійному піклуванню Комуністичної партії ці музеї стали важливим вогнищем пропаганди марксизму-ленізму, могутнім засобом виховання трудящих мас у дусі відданості справі Комуністичної партії. Музеї В. І. Леніна користуються великою популярністю серед населення нашої республіки. Київський філіал Центрального музею В. І. Леніна за 21 рік його існування відвідало близько 5 млн. чол., Львівський філіал за останні 9 років — понад 1½ млн. чол.

Український народ свято шанує пам'ять В. І. Леніна і докладає всіх зусиль у справі виконання ленінських заповітів, у справі будівництва світлого майбутнього усього людства — комуністичного суспільства. Наші успіхи в комуністичному будівництві — кращий пам'ятник великому генію людства.

С. А. ВОРОБЙОВА, Т. К. МОЛОДІД

ВИДАННЯ І ПЕРЕКЛАД ТВОРІВ В. І. ЛЕНІНА НА УКРАЇНІ В РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

Передові робітники та революційно настроєна інтелігенція України почали знайомитися з працями В. І. Леніна ще наприкінці 90-х років минулого століття. В роки боротьби проти царизму твори В. І. Леніна, що друкувались у Петербурзі і за кордоном, нелегально розповсюджувались і на Україні. Нерідко вони розмножувались на гектографі і навіть видавались значними тиражами місцевими соціал-демократичними організаціями. Але тоді трудящі України не мали змоги читати твори В. І. Леніна своєю рідною мовою. Здійснювати їх переклад в умовах підпілля було дуже важко.

Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. праці В. І. Леніна вміщувались на сторінках більшовицьких газет України «Пролетарий», «Голос соціал-демократа», «Звезда», «Донецький пролетарий» і видавались окремими брошурами.

Розповсюдження творів В. І. Леніна на Україні мало величезне значення для розширення світогляду, підвищення політичної свідомості і революційної активності робітничого класу та селянства.

Велика Жовтнева соціалістична революція знищила владу буржуазії і поміщиків, дала могутній поштовх розвитку духовних сил усіх націй і народностей нашої країни. Кожний народ здобув право на вільний розвиток своєї національної культури. Радянська влада забезпечила публікування творів В. І. Леніна для широких мас їх рідною мовою.

Партія і особисто В. І. Ленін завжди приділяли велику увагу розвитку національних мов. В. І. Ленін не раз підкреслював, що любити рідну мову і літературу та розвивати їх — значить сприяти зміцненню нової, Радянської держави. У проекті резолюції «Про радянську владу на Україні», написаному В. І. Леніним, говорилось: «Зважаючи на те, що українська культура (мова, школа і т. д.) на протязі століть придушувалася російським царизмом і експлуаторськими класами, ЦК РКП ставить в обов'язок всім членам партії всіма засобами сприяти усуненню всіх перешкод до вільного розвитку української мови і культури»¹³.

З перемогою Великого Жовтня українська мова стала мовою державних актів, преси, школи, радіо і т. д., дістала змогу вільно розвиватися. Швидкими темпами почала складатися наукова, зокрема соціально-економічна термінологія. Велику роль у цьому відіграли переклади творів класиків марксизму-ленінізму, насамперед переклади праць В. І. Леніна з братньою російською мовою.

Після Жовтневої революції праці В. І. Леніна почали виходити на Україні масовими тиражами як російською, так і українською мовами. Видання творів В. І. Леніна українською мовою сприяло глибшому засвоєнню геніальних революційних ленінських ідей найширшими масами українського народу, значно збільшувало коло читачів цих творів. Уже в 1919 р., незважаючи на те, що в країні тривала громадянська війна, народне господарство було зруйноване, а поліграфічні можливості вкрай обмежені, на Україні було видано 18 творів В. І. Леніна, багато з них — українською мовою: «Лист т. Леніна до українських робітників і селян», «Як комуністи-більшовики ставляться до середнього селянства» (промова В. І. Леніна на VIII з'їзді партії 18—23 березня 1919 р.) та ін. Ця промова В. І. Леніна була видана російською і українською мовами у вигляді листівки. Такі листівки нерідко мали гриф: «Розклеїти на видному місці. Прочитати на сходках». У 1920 р. було видано сотні тисяч примірників ленінських праць, серед них «Лист до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним», «Великий почин» (кілька видань), «Лівий комунізм», «Промова на з'їзді робітниць», «Завдання Комуністичного Інтернаціоналу», «Завдання спілок комуністичної молоді», «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму» та ін. Тираж окремих видань досягав 20, 50, 80 тис. і більше примірників. Твори В. І. Леніна широко друкувались у газетах і журналах Києва, Харкова, Одеси, Катеринослава, Житомира та інших міст України.

В Західній Україні, де існувала влада поміщиків і капіталістів, у 20-роках поширювались нелегальні видання таких творів В. І. Леніна, як «Держава і революція» та ін. Комуністи друкували праці Леніна українською мовою в легальних газетах. Так були надруковані статті про Маркса, що у 1923 р. вийшли окремим виданням (В. І. Ленін, Світогляд Карла Маркса, Збірка статей). Це було перше легальне видання творів В. І. Леніна в Західній Україні.

Тільки після воз'єднання всіх українських земель в єдиній Українській Радянській соціалістичній державі теоретична спадщина В. І. Леніна стала надбанням усього українського народу.

Після смерті В. І. Леніна II Всеросійський з'їзд Рад у січні 1924 р. прийняв постанову про масове поширення його творів, яке зробить ідеї комунізму надбанням усіх трудящих. Згідно з цією постановою у 1925 р. було розпочато друге, 30-томне російське видання творів

¹³ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 141

В. І. Леніна, значно доповнене і розширене проти першого, виданого у 1920—1926 рр.

Переклад повного видання творів В. І. Леніна українською мовою був здійснений за постановою ЦК КП(б)У з другого російського видання у 1928—1933 рр. Це українське видання, хоч і не завершене (вийшло тільки 18 томів: I—VIII, X, XII, XIV, XV, XVIII—XXI, XXIII, XXV), було визначною подією в громадському і культурному житті українського народу. Українські читачі дістали перше велике і більш-менш систематизоване зібрання творів В. І. Леніна. До 1928 р. праці В. І. Леніна російською мовою і в перекладі українською виходили на Україні тільки окремими виданнями. Спочатку переклади здійснювали різні видавництва і установи, що негативно позначилось на їх якості і не забезпечувало уніфікації ленінських текстів українською мовою. Тому в 1924 р. ЦК КП(б)У ухвалив створити при видавництві «Червоний шлях» єдину редакцію для перекладу творів В. І. Леніна українською мовою, заборонивши іншим видавництвам робити власні переклади. Пізніше справа перекладу праць В. І. Леніна була зосереджена у Партвидавці ЦК КП(б)У, а із заснуванням Українського філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС — передана йому.

Для редагування перекладів і забезпечення їх якості Центральний Комітет КП(б)У створював спеціальні комісії.

Після постанови ЦК КП(б)У 1924 р. на Україні масовими тиражами виходять українською мовою окремі твори В. І. Леніна, тематичні збірки і бібліотечки¹⁴. З 1935 до 1937 р. вийшли в світ 29 томів зібрання Творів В. І. Леніна українською мовою, що відповідали 30-томному третьому російському виданню. Це зібрання було першим повним перекладом праць В. І. Леніна, опублікованих російською мовою, і разом з першим українським виданням мало тираж 110 тис. примірників. У 30—40-х роках виходять українською мовою вибрані твори у 2-х томах (два видання загальним тиражем 40 тис. примірників), у 3-х томах — твори 1917 р. (до XX роковин Жовтневої революції, 20 тис. примірників), збірка у 6-ти томах (1931 і 1935—1936 рр., 100 тис. примірників) та ін.

Мова творів В. І. Леніна насичена науковою, філософською і економічною термінологією, багата на народні вирази, ідіоми, крилаті слова, афоризми і паралелі з класичної російської та світової літератур, забарвлена гострим гумором, відзначається дотепністю і влучністю. Все це створює той своєрідний ленінський стиль, що нерозривно зв'язаний із змістом його праць.

Завданням перекладача є не тільки передача точного змісту ленінських думок, а й відтворення найтонших нюансів у значенні слів і виразів, вжитих В. І. Леніним, збереження ленінського стилю. При перекладі творів В. І. Леніна виникають значні труднощі. До того ж неусталеність літературних мовних норм і українського правопису, невиробленість наукової термінології і відсутність словників, в яких була б зібрана сучасна українська лексика, відсутність досвіду перекладу соціально-економічної літератури — все це не давало можливості відразу забезпечити належний науковий рівень перекладів праць В. І. Леніна. Завдало шкоди розвиткові цієї справи і те, що наприкінці 20-х — на початку 30-х років деякі мовознавці проявляли націоналістичні тенденції, виступали проти спільних шляхів розвитку української і російської

¹⁴ Напр., «Шлях до Леніна», вид-во «Червоний шлях», 1925; «Бібліотека ленінізму», Держ. вид-во України, Харків, 1925; «Ленінська бібліотечка», Партвидав «Пролетар», К., 1932.

літературних мов, намагалися викинути з української мови все те, що було спільним з російською мовою або нагадувало її елементи в термінології, фразеології і синтаксичних конструкціях. Замість цього вони рекомендували запроваджувати лінгвістичні раритети, застарілу, віджили лексикю і фразеологію. Такі тенденції збіднювали українську літературну мову, штучно затримували її розвиток, відривали її від живої мовної практики народу, робили лексичний склад її застарілим, утруднюючи цим сприйняття текстів.

Це особливо позначилось на перших перекладах творів В. І. Леніна. Нерідко в них допускались різнобій і неточність у передачі значення слова, а наукові терміни передавались застарілими, мало зрозумілими для сучасного читача словами. Наприклад, поняття «классовые противоречия» передавались словосполученням «класові противенства»¹⁵, а «противоречия капитализма», як і в сучасних перекладах, — «суперечності капіталізму»¹⁶, поняття «земной шар» — «земний світ» і, як і тепер, «земна куля»¹⁷, «землевладение» — «землепосідання», «владение» — «посідання», «господствующие классы» — «владущі класи», «имущие классы» — «маєтні класи», «вотчина» — «дідизна», «военное снаряжение» — «воєнний рихтунок» і т. п.

Пуристичні настанови цих мовознавців призводили до заміни загальноживаних інтернаціоналізмів невдалими, нерідко застарілими українськими відповідниками, як-от: «эксплуатация» — «визиск», «прогрессивность» — «поступовість», «мираж» — «омана»; до заміни українських слів, спільних з російськими, штучними новоутвореннями, наприклад: «насищенный» — «силоміцний», «выводить» — «висновувати», «поставщик» — «доставник» та ін.; до вживання архаїзмів і діалектизмів: «область» (в значенні «галузь») — «царина», «повальный» — «поспільний» і т. д.

Треба також відзначити, що в перекладах політичних творів того часу надто широко використовувалась вузько побутова і негативно забарвлена лексика для передачі слів нейтрального значення, що в цілому погіршувало стиль перекладів ленінських праць. Порівняємо, наприклад, різні переклади уривка з праці В. І. Леніна «Крах II Інтернаціоналу»: «Об этом манифесте молчит и Плеханов, преподнося с необыкновенно самодовольным видом шовинистские пошлости (розрядка наша. — С. В. і Т. М.). Каутский подобен Плеханову: цитируя Базельский манифест, он *о п у с к а е т* все революционные места в нем (тоесть все его существенное содержание!) — вероятно, под предлогом цензурного запрещения...»¹⁸.

Переклад 1925 р.: «Про цей маніфест мовчить і Плеханов, виголошуючи з надзвичайно самовдоволеним виглядом шовіністичні па с к у д с т в а. Так само, як Плеханов, робить і Каутський: цитуючи Базельський маніфест, він *п р о п у с к а е* всі революційні місця в ньому (тобто всю суть його змісту!) — мабуть, м а ю ч и з а п р и к л ю ч к у цензурну заборону...»¹⁹.

Переклад 1931 р.: «Про цей маніфест мовчить і Плеханов, подаючи з надзвичайно самовдоволеним виглядом шовіністичні п л и т к о с т і. Кавтський є подібний до Плеханова. Цитуючи Базельський маніфест, він *в и п у с к а е* всі революційні місця в нім (себо весь його істотний зміст!) — мабуть, п і д п р и т о к о ю цензурної заборони...»²⁰.

¹⁵ Див. В. І. Ленін, Твори, т. XVIII, Харків, 1931, стор. 232.

¹⁶ Там же, стор. 233.

¹⁷ Там же.

¹⁸ В. І. Ленін, Соч., т. 21, стор. 186.

¹⁹ В. І. Ленін, Крах II Інтернаціоналу, Держвидав України, 1925, стор. 5.

²⁰ В. І. Ленін, Твори, т. XVIII, Харків, 1931, стор. 221.

Слово «пошлость», яке за своїм значенням належить до загально-вживаної лексики, в першому випадку передається словом «паскудство», що межує з лайкою. В другому випадку вжито слово польського походження «плиткість», яке в українській літературній мові зовсім не вживається.

Абсолютно нейтральний вираз «под предлогом» у першому випадку передається словосполученням з відтінком негативного забарвлення «маючи за приклучку», а в другому — штучно утвореним виразом «під притокою».

Невдалим був переклад і таких слів: «заметить» — «затямити», «отделаться» — «відпекатися», «заикнуться» — «наменутися», «быстрота» — «хуткість», «лакействовать» — «лакузитися» та ін.

У перших перекладах творів В. І. Леніна широко вживалися застарілі, іноді неправильні граматичні форми слів і нетипові для української мови синтаксичні конструкції, що також не сприяло точному відтворенню ленінських текстів. Наприклад, заголовок відомої ленінської праці «Грозящая катастрофа и как с ней бороться» у XXI томі Творів В. І. Леніна, перекладених з другого російського видання, поданий так: «Н а в и с л а катастрофа і як з нею боротися». Боячись вжити активний дієприкметник на «-ючий», перекладач вдався до зовсім іншого слова. У четвертому виданні Творів В. І. Леніна цей заголовок перекладається: «З а г р о ж у ю ч а катастрофа і як з нею боротися».

Всі ці недоліки у перекладах переборювались поступово, з розвитком української літературної мови і виробленням та вдосконаленням її наукової термінології.

Націоналістичні прояви в галузі мови дістали гідну відсіч з боку партії і Радянського уряду, з боку всього українського народу. Широка радянська громадськість виступила за розвиток української літературної мови на основі мови загальнонародної, відстояла закономірність її збагачення за рахунок використання досягнень російської літературної мови та загально-вживаних інтернаціоналізмів.

За рішенням ЦК ВКП(б) до Великої Вітчизняної війни було розпочато підготовку четвертого видання Творів В. І. Леніна, яке мало усунути хиби попередніх видань: дати найбільш повне зібрання ленінської літературної спадщини. Це видання у 35 томах було закінчене в 1950 р. Пізніше Інститут марксизму-ленінізму при ЦК КПРС підготував ще вісім додаткових томів, три з яких уже видано.

Інститут історії партії ЦК КП України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС за рішенням ЦК КП України здійснив переклад Творів В. І. Леніна з четвертого російського видання. Завершення 35-томного видання у 1952 р. було знаменною подією в житті всього українського народу. Партійні організації України дістали ще більші можливості для ідейного загартування кадрів, для виховання трудящих у дусі пролетарського інтернаціоналізму і дружби народів, у дусі радянського патріотизму.

Додаткові до четвертого видання томи також перекладались. Вийшли в українському перекладі 36-й і 37-й томи Творів В. І. Леніна, тепер завершується переклад 38-го тома, в якому вміщено «Філософські зошити», досі не перекладені на українську мову.

До роботи над перекладами Творів В. І. Леніна були залучені кращі перекладачі республіки. Кожний том рецензувався Інститутом мовознавства АН УРСР і затверджувався комісією ЦК КП України, що забезпечило справді науковий рівень цього видання. Переклад здійснений сучасною українською літературною мовою, в ньому послідовно витримані соціально-економічні терміни. З мови перекладів вилучено вузько

побутові, діалектні та застарілі слова. Подолано ряд труднощів, зв'язаних з перекладом фразеологічних виразів та жрилатих слів, що дало змогу якнайближче відтворити ленінський стиль.

Мова і стиль українських перекладів праць В. І. Леніна стали об'єктом дослідження радянських мовознавців.

Робота по вдосконаленню українських перекладів праць В. І. Леніна не припиняється. При перевиданні Творів В. І. Леніна переклади старанно опрацьовуються і поліпшуються.

Ленінські праці, опубліковані російською мовою, також дуже поширені на Україні. З виходом у світ підготовленого за постановою ЦК КПРС Інститутом марксизму-ленінізму при ЦК КПРС нового, 55-томного зібрання Творів В. І. Леніна, перші томи якого вже надруковані, трудящі нашої країни дістануть можливість найбільш повно ознайомитися з невичерпною скарбницею ленінської думки.

Щоб полегшити роботу читачів над творами В. І. Леніна, Інститут марксизму-ленінізму при ЦК КПРС і його український філіал, а також різні видавництва СРСР і УРСР останнім часом підготували ряд тематичних збірників ленінських праць. Переважна більшість цих збірників виходить на Україні українською мовою. Так, у 1956—1959 рр. вийшли в світ збірники творів В. І. Леніна «Про продуктивність праці», «Про роботу державного апарату», «Про Велику Жовтневу соціалістичну революцію», «Про добір і виховання кадрів», «Про національне і національно-колоніальне питання», «Про єдність партії», «Про догматизм і начотництво», «Про пролетарський інтернаціоналізм» та ін.

Тематичними є підготовлені Інститутом історії партії ЦК КП України збірники творів В. І. Леніна «Про норми партійного життя і принципи партійного керівництва» (обсяг 37 друк. арк., 20 тис. прим. російською мовою, 30 тис. — українською мовою), «Про Україну» (обсяг 38 друк. арк., 20 тис. прим. російською мовою, 30 тис. — українською мовою). Останній збірник — найбільш повне зібрання праць, доповідей і висловлювань В. І. Леніна про Україну.

Україна, її економіка, культура і література привертала увагу В. І. Леніна ще на початку його революційної діяльності. Вже в одній з ранніх своїх праць «Нові господарські рухи в селянському житті» (1893 р.) він розглядав особливості економічного розвитку українського села. Про Україну В. І. Ленін писав майже у 50 книгах, брошурах, статтях і зверненнях, говорив майже у 20 промовах, доповідях, виступах. На Україну він надіслав понад 100 листів, записок, телеграм, радіо- і телефонограм. Ленін розумів і любив українську мову, читав Шевченка, Франка та інших українських письменників, цікавився, як поширюються твори цих письменників на Україні в радянський час²¹. Великий вождь багато писав про російський і український народи, такі близькі кі мовою, і місцем проживання, і характером, і історією²².

Всі ці матеріали зібрані в названому виданні.

Тиражі праць В. І. Леніна на Україні безперервно зростають. За даними книжкової палати УРСР, протягом 1918—1959 рр. Твори В. І. Леніна видавались на Україні 963 рази загальним тиражем 24 млн. 894 тис. примірників, у тому числі українською мовою 722 рази тиражем 23 млн. 256 тис. примірників. Багато разів на Україні виходили «Завдання комуністичних спілок молоді» (51 раз тиражем 1,5 млн. прим.); «Матеріалізм і емпіріокритицизм» (15 разів, тиражем 335 тис. прим.), «Великий почин» (17 разів), «Що робити?» (14 разів),

²¹ «Незабутні зустрічі», К., 1958, стор. 141.

²² В. І. Ленін, Твори, т. 25, стор. 71.

«Дві тактики соціал-демократії в буржуазно-демократичній революції» (10 разів) і т. д. Крім української і російської мов, Твори В. І. Леніна видавались в УРСР болгарською, угорською, єврейською, молдавською, німецькою і польською мовами.

Твори В. І. Леніна становлять золотий фонд політичної літератури, на якій виховувались і виховуються трудящі не тільки нашої країни, а й усього світу. Вони є могутнім знаряддям у боротьбі за мир і дружбу між народами всього світу, за побудову комунізму.

Л. Ю. БЕРЕНШТЕЙН

З ІСТОРІЇ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ТВОРІВ В. І. ЛЕНІНА НА УКРАЇНІ В ДОЖОВТНЕВИЙ ПЕРІОД

Питання про розповсюдження творів В. І. Леніна на Україні в кінці XIX — на початку XX ст. ще мало досліджене і висвітлене в історичній літературі. Окремі факти про поширення ленінських праць на Україні у вказаний період є в ряді книг, статей і кандидатських дисертацій²³. Деякі відомості про поширення творів В. І. Леніна на Україні у дореволюційний час є в спогадах старих більшовиків і документах, які друкувались у 20-х і 30-х роках у журналах «Былое», «Пролетарская революция», «Красный архив» та ін. В даній статті автор, не претендуючи на вичерпне висвітлення теми, робить спробу узагальнити окремі архівні і опубліковані матеріали про поширення творів В. І. Леніна на Україні у 1895—1917 рр.

Першою ленінською працею, яка стала відомою на Україні, була книга «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?», в якій В. І. Ленін ідеалістичним поглядам народників на історію протипоставив марксистське розуміння суспільного розвитку. Ця книга була вперше надрукована на гектографі навесні 1894 р. у Петербурзі²⁴. Кілька екземплярів її на Україну, зокрема у Київ, Білу Церкву і с. Тетіївку (нині Богуславський район, Київської області), привіз учень і вірний соратник В. І. Леніна П. К. Запорожець²⁵. Соціал-демократи, які працювали на Україні, зустріли книгу В. І. Леніна як «видатне явище в розвитку російського революційного соціал-демократичного руху. Н. К. Крупська пише в своїх спогадах: «Коли у 1896 р. я була в Полтаві, П. П. Румянцев, який був за тих часів активним соціал-демократом

²³ Див., наприклад, П. П. Бистренко, З історії поширення марксизму і створення перших соціал-демократичних гуртків на Україні (кінець XIX ст.), К., 1958; Й. Д. Ремезовський, Про перебування сім'ї Ульянових у Києві, К., 1957; С. О. Ктитарев, Ленінська «Искра» і піднесення революційного руху на Україні, К., 1959; Ф. Є. Лось, Революція 1905—1907 років на Україні, К., 1955; П. М. Шморгун, Більшовицькі організації на Україні в період першої російської революції (1905—1907), К., 1955; І. П. Ремислер, Революційний рух на Україні на початку XX століття, К., 1958; М. Н. Лещенко, Селянський рух на Правобережній Україні в період революції 1905—1907 рр., К., 1955; Л. І. Коломійченко, Из історії видання і поширення творів основоположників марксизму-ленінізму на Україні в дореволюційний період, «Учені записки Харківського бібліотечного Інституту», вип. III, Харків, 1957; П. М. Шморгун, Більшовики Київщини в роки сталинської реакції, «Український історичний журнал», 1958, № 4; Л. В. Сохань, П. С. Сохань, Распространение произведений Маркса, Энгельса, Ленина на Харьковщине в 1905—1917 гг., журн. «История СССР», 1959, № 2, та ін.

²⁴ Див. В. І. Ленін, Твори, т. I, примітка 15.

²⁵ Газ. «Радянська Україна» від 12 червня 1958 р.

і тільки що вийшов з тюрми, характеризував «Друзі народу» як найкраще, найбільш сильне і повне формулювання точки зору революційної соціал-демократії»²⁶.

Соціал-демократи України не лише вивчали, а й різними способами розмножували працю В. І. Леніна. Вільний слухач Київського університету Л. Федорченко власноручно переписував її, щоб передати для вивчення учасникам марксистських гуртків²⁷. Група соціал-демократів у Борзенському повіті, Чернігівської губернії, надрукувала працю «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?» на гектографі. Частина тиражу, яку вдалося зберегти від конфіскації поліцією, було розповсюджено у Чернігові і Києві, а 10 примірників відвезено до Петербурга²⁸.

Книга зберігалася в бібліотеках революційних соціал-демократів. Зокрема, рукописна копія частини її у 1897 р. була в бібліотеці Київського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу»²⁹. В Харкові пропагував ідеї ленінської праці студент медичного факультету університету А. Штесель³⁰. Перший випуск цієї книги вивчався групою студентів Київського політехнічного інституту³¹. В 1896 р. на Україні також були відомі ленінські праці «Пояснення закону про працю» і «Фрідріх Енгельс»³².

Поширення творів В. І. Леніна на Україні зростає в період розгортання діяльності «Союзу боротьби» за визволення робітничого класу. В. І. Ленін дав згоду співробітничати в «Рабочей газете», яку видавав київський «Союз боротьби», і надіслав до неї три статті — «Наша програма», «Наше найближче завдання» і «Насущне питання» (статті не були надруковані в зв'язку з розгромом газети поліцією).

Наприкінці 1897 р., перебуваючи в засланні, В. І. Ленін написав програмну статтю «Завдання російських соціал-демократів». Рукопис праці був надісланий до Києва з Петербурга, і його читали всі керівники київської соціал-демократичної організації³³.

В другій половині 90-х років XIX ст. деякі твори В. І. Леніна — «Економічний зміст народництва і критика його в книзі пана Струве (відображення марксизму у буржуазній літературі)», «До характеристики економічного романтизму», «Від якої спадщини ми відмовляємось?», «Розвиток капіталізму в Росії» та ін. — друкувалися в легальних збірниках, журналах або видавалися окремими книгами. Ці твори були відомі і на Україні. Г. І. Петровський згадує, що у 1899 р. І. В. Бабушкін пропагував серед катеринославських робітників ленінську книгу «Розвиток капіталізму в Росії»³⁴.

На початку XX ст. поширення праць В. І. Леніна серед українських трудящих набуло масового характеру. Цьому сприяла перемога іскрівських організацій на Україні та розповсюдження газет, брошур, листівок, які видавалися ревлюційними соціал-демократами.

²⁶ Н. К. Крупська, Із спогадів про В. І. Леніна, «Спогади про Володимира Ілліча Леніна», ч. 1. К., 1957, стор. 71.

²⁷ П. П. Бистренко, назв. праця, стор. 69.

²⁸ М. Могил'янський. Десяностые годы, журн. «Былое», 1924, № 28, стор. 156.

²⁹ Центральний державний історичний архів УРСР (далі — ЦДІА УРСР), ф. 274, спр. 3482, арк. 58, 69, 94.

³⁰ Журн. «Летопись революции», 1923, № 4, стор. 175.

³¹ ЦДІА УРСР, ф. 317, спр. 1553, арк. 3.

³² П. П. Бистренко, назв. праця, стор. 99—100; журн. «Летопись революции», 1923, № 4, стор. 176.

³³ «Первый съезд РСДРП. Документы и материалы», М., 1958, стор. XIII.

³⁴ Г. І. Петровський, Великі роки, К., 1957, стор. 21.

В 1901—1903 рр. велику роль у розповсюдженні ленінських праць відіграла газета «Искра». В 51 номері ленінської «Искры», що вийшли у період з грудня 1900 р. до жовтня 1903 р., було опубліковано майже 50 праць В. І. Леніна, в тому числі «З чого почати», «Політична боротьба і політиканство», «Революційний авантюризм», «Ознаки банкрутства», «Початок демонстрації», «Уроки кризи», «Національне питання в нашій програмі» та ін.

Н. К. Крупська у доповіді організації «Искры» II з'їзду РСДРП вказувала, що іскрівська література розповсюджувалась, головним чином, на півдні, де вона розподілялась «більш-менш рівномірно між Києвом, Харковом, Полтавою, Катеринославом, Одесою»³⁵.

Газета «Искра» та її видання поширювались не лише у тих районах України, що входили до складу Росії, а й у Галичині. Як розповідає В. Бонч-Бруевич, «Искра» з відома В. І. Леніна, починаючи з першого номера, надсилалась І. Франкові і М. Павлику³⁶. Зовсім недавно у фондах бібліотеки товариства ім. Шевченка, яке існувало на початку ХХ ст. у Львові, знайдено перший номер «Искры»³⁷. В ньому надруковано статті В. І. Леніна «Насушні завдання нашого руху», «Китайська війна», «Розкол у закордонному союзі російських соціал-демократів».

У березні 1902 р. в Штутгарті у соціал-демократичному видавництві Дітца вийшла геніальна ленінська праця «Що робити?». Вона була розповсюджена у багатьох містах і селах України, незважаючи на те, що поліцейські власті конфіскували книгу під час нападів на транспорті соціал-демократичної літератури і арештів революціонерів. Агент «Искры» М. Сільвін у своїх спогадах писав, що він розповсюджував книгу «Що робити?» в Києві, Харкові, Полтаві, де інтерес до неї був величезний³⁸. У 1903 р. Київський комітет РСДРП поряд з іншими іскрівськими виданнями розповсюдив 150 екземплярів цієї праці В. І. Леніна³⁹. Взимку 1902—1903 рр. вона була одержана «Союзом гірничих робітників», який об'єднував у своїх лавах близько 400 революційних робітників Маріуполя, Юзівки, Луганська, Слов'янська, Олександрівськ-Грушевська та ін. У березні 1904 р. в доповіді про роботу «Союзу» відзначалось, що комітет «Союзу» будував свою організацію за планом, який розвинув В. І. Ленін у праці «Що робити?»⁴⁰. Восени 1902 р. ця книга з'явилась у Катеринославі. Вона зберігалась в підпільних бібліотеках революційних соціал-демократів. Наприклад, у березні 1908 р. в Харкові поліція конфіскувала збірник праць В. І. Леніна «За 12 лет», в якому було вміщено і цю працю⁴¹. В 1913 р. — через одинадцять років після першого видання — книга «Що робити?» вивчалась у робітничому гуртку «Вільна освіта» в Бориславі⁴², у 1916 р. більшовик А. І. Богачаров читав її морякам-підпільникам у Севастополі⁴³. Книга «Що робити?», в якій В. І. Ленін, розвиваючи ідеї К. Маркса і Ф. Енгельса, розробив основи вчення про революційну марксистську партію нового типу, відіграла велику роль у вихованні

³⁵ Журн. «Пролетарская революция», 1928, № 1, стор. 152.

³⁶ В. Бонч-Бруевич, Мое листування з Іваном Франком (Із спогадів), «Єднання братніх літератур», журн. «Радянське літературознавство», 1954, № 17.

³⁷ Газ. «Радянська Україна» від 21 квітня 1959 р.

³⁸ Журн. «Старый большевик», 1933, № 3, стор. 213—214.

³⁹ Газ. «Искра» від 15 липня 1903 р.

⁴⁰ «Історія КП(б)У в матеріалах і документах», вип. I, «Більшовицькі організації України до 1917 р.», 1933, стор. 71, 72.

⁴¹ ЦДІА УРСР, ф. 304, оп. 1, спр. 343, арк. 316.

⁴² Газ. «Радянська Україна» від 5 травня 1958 р.

⁴³ Г. Филиппович, Книга идет по свету, М., 1958, стор. 6—8.

більшовиків і передових робітників України в дусі революційного марксизму.

У 1903—1905 рр. найбільш розповсюдженим на Україні ленінським твором була праця «До сільської бідноти». Вперше надрукована окремою брошурою в Женеві у травні 1903 р., вона нелегально перевозилася в Росію. На Україні ця ленінська праця користувалась особливою популярністю. В ній, у розділі «Класова боротьба на селі», В. І. Ленін узагальнив досвід селянських виступів у Полтавській і Харківській губерніях у 1902 р. Володимир Ілліч радив соціал-демократам у пропагандистській роботі серед селян частіше нагадувати їм про селянські виступи 1902 р. для того, щоб вони зрозуміли, чому для всього народу необхідні завоювання політичної свободи і зміна існуючого ладу.

У листі до Н. К. Крупської Київський комітет РСДРП просив прислати брошуру «До сільської бідноти», «котра,— писав комітет,— для нас має велике значення»⁴⁴. Брошура В. І. Леніна пересилалась з-за кордону в Росію у великій кількості примірників. Наприклад, в Одесі у жовтні 1903 р., захопивши транспорт іскрівської літератури, поліція виявила 98 примірників цієї брошури⁴⁵. 15 серпня 1905 р. в Луцьку, Волинської губернії, було одержано з-за кордону транспорт нелегальної літератури, серед якої — 176 примірників згаданої праці В. І. Леніна⁴⁶.

Незабаром після виходу з друку брошура «До сільської бідноти» з'явилась у с. Мар'янівці, Кам'янецького повіту, Подільської губернії⁴⁷, у грудні 1903 р.— в с. Деміївці, Київського повіту⁴⁸. У 1903—1905 рр. її було виявлено і конфісковано поліцейськими властями у 28 пунктах України⁴⁹. За підрахунками Л. І. Коломійченко, у донесеннях приставів і справників Ізюмського, Богодухівського, Сумського та інших повітів Харківської губернії за 1903—1905 рр. повідомлялося про конфіскацію понад 100 примірників брошури В. І. Леніна «До сільської бідноти»⁵⁰.

Слід підкреслити, що в поліцейських донесеннях про конфіскацію ленінських праць вказувалося, що вони вже прочитані багатьма особами. Так, у квітні 1905 р. в с. Золотий Колодязь, Ізюмського повіту, була конфіскована брошура «До сільської бідноти», яку встигло прочитати кілька чоловік. Богодухівський повітовий справник повідомляв у червні 1905 р., що у селянина А. Г. Чаговця в с. Полкова Микитівка була відібрана брошура В. І. Леніна «До сільської бідноти», видання Закордонної ліги РСДРП, яку прочитало багато селян.

Брошура «До сільської бідноти» мала величезний вплив на формування марксистського світогляду у багатьох робітників і селян. Робітник Миколаївського суднобудівного заводу С. Марков у своїх спогадах писав: «Серед різних брошур і листівок, дивлюсь, брошура в світлокоричневій обкладинці, а в заголовку сказано: «Н. Ленин. К деревенской бедноте». Я до того ні одної книжки В. І. не читав, хоч і знав, що вождь

⁴⁴ Журн. «Красный архив», 1941, № 1, стор. 30.

⁴⁵ «Искровские организации на Украине. Сборник документов и материалов», К., 1950, стор. 293.

⁴⁶ Журн. «Красный архив», 1941, № 1, стор. 47.

⁴⁷ Там же, стор. 20.

⁴⁸ Й. Д. Ремезовський, назв. праця, стор. 29.

⁴⁹ Підраховано автором за даними, що приводяться у документальних збірниках «Искровские организации на Украине», «Революція 1905—1907 рр. на Україні. Збірник матеріалів і документів», К., 1949; в журн. «Красный архив», 1941, № 1; в працях Ф. Є. Лося, М. Н. Лещенка, П. М. Шморгуна, С. О. Ктитарева, О. Г. Михайлюка, Й. Д. Ремезовського та ін.

⁵⁰ Л. І. Коломійченко, назв. праця, стор. 100.

більшовиків — Н. Ленін. Цю книжку «До сільської бідноти» прочитав залпом, не відриваючись. Враження дістав виняткове. Мої симпатії й до того схилилися на бік більшовиків, а книжка В. І. Леніна поклала край моїм непевним революційно-соціалістичним настроям»⁵¹.

Масове поширення ленінської праці «До сільської бідноти» серед робітників, солдатів і селян відіграло велику роль у зміцненні союзу робітничого класу і трудового селянства, посиленні боротьби трудящих Росії проти царизму, капіталістів, поміщиків.

У 1902—1904 рр. на Україні розповсюджувались також інші твори В. І. Леніна. В той час у Києві, Одесі, Катеринославі, Харкові, Олександрівську, Юзовці, Херсоні, Полтаві, Маріуполі та багатьох інших місцях України були відомі ленінські праці «Крок вперед, два кроки назад», «Завдання російських соціал-демократів», «Лист до товариша про наші організаційні завдання», «Новий фабричний закон», «Завдання революційної молоді» та ін.⁵² В той же період на Україні розповсюджувався журнал «Заря». Київський комітет РСДРП тільки за період з вересня 1902 р. до травня 1903 р. розповсюдив 150 примірників № 2—3 і 4 цього журналу⁵³, в яких були опубліковані статті В. І. Леніна — «Випадкові замітки», «Гонителі земства і Аннібали лібералізму», перші чотири розділи праці «Аграрна програма російської соціал-демократії», «Внутрішній огляд». В № 2—3 «Зари» була опублікована праця Володимира Ілліча «Аграрне питання і «критики Маркса» під назвою «Пп. критики в аграрному питанні» — перший твір, під яким Володимир Ілліч підписався ім'ям — Ленін.

Таким чином, іскрівські організації у 1901—1904 рр. проводили велику роботу по розповсюдженню творів В. І. Леніна на Україні. Якщо в 1895—1900 рр. на Україні було відомо лише вісім назв праць В. І. Леніна, то у 1901—1904 рр. серед українських трудящих розповсюджувалось понад 65 ленінських праць (враховуючи надруковані в газеті «Искра» та журналі «Заря»).

Відомо, що з № 52 «Искра» перестала бути бойовим органом революційного марксизму, органом боротьби за марксистсько-ленінську партію. Меншовики, захопивши «Искру», перетворили її в орган боротьби проти партії, в трибуну проповіді опортунізму. Тому, вийшовши з редакції «Искры», більшовики підготували видання газети «Вперед», яка продовжувала традиції ленінської «Искры». Після III з'їзду РСДРП органом ЦК стала газета «Пролетарий». У 18 номерах газети «Вперед» і 26 номерах газети «Пролетарий» було опубліковано понад 100 статей і заміток В. І. Леніна. Ці газети регулярно пересилались у міста і села України.

У червні—липні 1905 р. В. І. Ленін написав книгу «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції». Відразу після виходу в світ книга В. І. Леніна була нелегально доставлена на Україну і широко розповсюджена серед більшовицьких комітетів і груп. Одеський більшовицький комітет вже в серпні 1905 р. одержав перші примірники книги В. І. Леніна. Як видно із звіту Дальницького райкому Одеської організації РСДРП, за період з 20 серпня до 5 вересня 1905 р. в районі було розповсюджено п'ять примірників книги Леніна⁵⁴.

Повідомляючи В. І. Леніна про одержання книги, секретар Одеського комітету С. І. Гусев писав: «Брошура Ваша («Дві тактики»)

⁵¹ Журн. «Пролетарская революция», 1925, № 1(36), стор. 40

⁵² Журн. «Красный архив», 1941, № 1, стор. 26—37.

⁵³ Газ. «Искра» від 15 липня 1903 р.

⁵⁴ Газ. «Пролетарий» від 11 жовтня 1905 р.

читається narozxvat. Хоч ми і одержали 100 примірників, але цього далеко не досить. Ми їх майже всі роздали пролетарям». Повідомляючи, що для вивчення книги організовано спеціальні пропагандистські гуртки, більшовики Одеси просили надіслати ще скільки було можливо примірників праці Леніна⁵⁵.

В архівах збереглися дані про конфіскацію поліцією книги В. І. Леніна в ряді міст і сіл України. За даними С. С. Гурвіча і П. М. Шморгуна, ленінська книга у 1905—1907 рр. була конфіскована в Одесі двічі, Харкові — двічі, Києві — п'ять разів, Конотопі — один раз (5 примірників)⁵⁶. Відомі факти вилучення поліцією книги В. І. Леніна і в наступні роки. Наприклад, у 1909 р. вона була виявлена в Харкові під час арешту В. С. Матросова⁵⁷.

Наведені факти дозволяють зробити припущення, що праця В. І. Леніна «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції» розповсюджувалась усіма більшовицькими організаціями України.

В той час було широко відоме написане В. І. Леніним «Повідомлення про III з'їзд Російської соціал-демократичної робітничої партії». В Одесі один тільки Дальницький райком партії за час з 20 серпня до 5 вересня 1905 р. розповсюдив 104 примірники «Повідомлення про III з'їзд РСДРП»⁵⁸.

Соціал-демократичні організації на Україні не лише широко розповсюджували опубліковані у «Вперед» і «Пролетарий» та окремими виданнями твори В. І. Леніна, а й перевидавали їх.

У 1905—1907 рр. комітети РСДРП на Україні перевидали такі ленінські праці: Одеський Комітет РСДРП — «Початок революції в Росії» (8 тис. прим.), «Постанова Виконавчого комітету Петербурзької Ради робітничих депутатів 14 (27) листопада 1905 р. про заходи боротьби з локаутом» (10 тис. прим.), «Проект резолюції про сучасний момент до IV (Об'єднавчого) з'їзду РСДРП» (2 тис. прим.); Миколаївський комітет РСДРП — «Початок революції в Росії» (2 тис. прим.), «Умираюче самодержавство і нові органи народної влади» (10 тис. прим.); Катеринославський комітет РСДРП — «Відкритий лист ЦК голові Ради РСДРП тов. Плеханову», «Повідомлення про III з'їзд РСДРП» (60 прим.), «Перше травня» (15 тис. прим.); Харківський комітет РСДРП — «Резолюції 3-го з'їзду РСДРП» (гектограф), «До сільської бідноти», «Кого обирати до Державної думи» (у скороченому вигляді); Конотопський комітет РСДРП — «Проект звернення до виборів» (20 тис. прим.); Сумська група РСДРП — «Пролетаріат і селянство»⁵⁹.

В червні 1906 р. у Києві в легальній більшовицькій газеті «Работник» була надрукована стаття В. І. Леніна «Напередодні». Це була перша на Україні газета, в якій була опублікована стаття В. І. Леніна⁶⁰. В той

⁵⁵ Журн. «Пролетарская революция», 1925, № 12, стор. 67—68.

⁵⁶ С. С. Гурвич, П. П. Шморгуни, Великие идеи ленинского труда «Две тактики социал-демократии в демократической революции» в листовках большевистских организаций Украины 1905 г., «Труды Киевского мединститута им. академика А. А. Богомольца, Кафедра общественных наук», вып. I, К., 1956, стор. 63—64.

⁵⁷ «Учені записки Харківського бібліотечного інституту», вип. III, стор. 105.

⁵⁸ Газ. «Пролетарий» від 11 жовтня 1905 р.

⁵⁹ Підраховано на основі таких матеріалів: В. І. Ленін, Твори, т. 10, примітка 11, «Листовки большевиков Украины периода первой русской революции (1905—1907 гг.)», К., 1955, стор. 13—14; «Революция 1905—1907 років на Україні. Збірник матеріалів і документів», стор. 146; журн. «Пролетарская революция», 1925, № 7, стор. 9; «Більшовицькі організації на Україні в період першої російської революції», К., 1955, стор. 70, 95, 118, 158, 206, 224; «До історії більшовицьких організацій на Україні в період першої російської революції», К., 1955, стор. 170.

⁶⁰ Примірник газети «Работник» зберігається у Державному архіві Київської області, ф. 183, спр. 2903.

же період в Одесі у видавництві «Буревестник» була видана праця В. І. Леніна «Аграрне питання і «критики Маркса»⁶¹.

Таким чином, як це вже точно встановлено дослідниками, в 1905—1907 рр. на Україні було перевидано 15 праць В. І. Леніна загальним тиражем близько 70 тис. примірників.

Крім цього, є відомості про перевидання в той період у Києві статті В. І. Леніна «Падіння Порт-Артура»⁶² і у Катеринославі та Одесі -- ленінської листівки «Три конституції або три порядки державного устрою»⁶³.

Наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. певну роль у популяризації ленінських праць відіграли видатні українські письменники П. Грабовський, Л. Українка, М. Коцюбинський, І. Франко. У 1896 р. в журналі «Життя і слово», який редагував І. Франко, були вміщені відомості про петербурзький «Союз боротьби за визволення робітничого класу» і про діяльність В. І. Ульянова. З експедиції «Искры» І. Франкові надсилалися твори В. І. Леніна «Що робити?», «Крок вперед, два кроки назад»⁶⁴. В особистій бібліотеці І. Франка зберігалася соціал-демократична брошура, в якій викладено зміст праці В. І. Леніна «До сільської бідноти». В кінці брошури вказано: «Хто хоче більше знати про все те, що ми сказали, нехай прочитає книжку Леніна «К деревенской бедноте»⁶⁵.

У період революційних подій 1905—1906 рр. пропагував ленінські праці М. М. Коцюбинський. В особистій бібліотеці М. М. Коцюбинського зберігся каталог книг, які безплатно розсилалися кореспондентам керованого ним у той час оціночно-статистичного бюро Чернігівського губернського земства. До списку книг, рекомендованих кореспондентам, включені праці В. І. Леніна «До сільської бідноти» і «Перемога кадетів і завдання робітничої партії»⁶⁶.

Після поразки першої російської революції 1905—1907 рр. настали важкі роки століпінської реакції. Але і в той період в країні не припинялось розповсюдження ленінських творів. Важливим засобом пропаганди ленінських ідей на Україні, як в цілому в Росії, у 1907—1910 рр. було розповсюдження газет «Пролетарий» і «Социал-демократ», в яких у вказаний період було опубліковано понад 100 праць В. І. Леніна.

У 1906—1907 рр. більшовицькі видання, в тому числі і газета «Пролетарий», яка виходила у Фінляндії, надсилалися на Україну (Київ, Харків, Одесу) з Петербурга і Москви. Наступ реакції обумовив необхідність перенесення видання газети «Пролетарий» у Женеву. Тому знову треба було вирішити питання організації пересилки більшовицької літератури з-за кордону в Росію, створення складів літератури, налагодження регулярної пересилки листівок, книг у партійні організації. Цією надзвичайно важливою справою і зайнявся В. І. Ленін, який у січні 1908 р. був змушений виїхати до Швейцарії.

⁶¹ Журн. «Красный архив», 1941, № 1, стор. 53.

⁶² Див. А. А. Малышев, Роль большевистской печати в борьбе за укрепление союза рабочего класса и крестьянства в период первой русской революции (1905—1907). Рукопис кандидатської дисертації, стор. 41. Автор посилається на ЦДІАМ СРСР, ф. 102, спр. 105, арк. 1.

⁶³ Див. «До історії більшовицьких організацій на Україні в період першої російської революції», стор. 101.

⁶⁴ В. Бонч-Бруевич, Мое листування з Іваном Франком (Із спогадів).

⁶⁵ І. Бас, До питання про участь Івана Франка в «Искре», «Літературна газета» від 11 квітня 1958 р.

⁶⁶ З. Х. Коцюбинська-Єфіменко, Михайло Коцюбинський, Життя і творчість, К., 1955, стор. 168.

Прибувши до Женеви, В. І. Ленін розпочав роботу по відновленню шляхів транспортування марксистської літератури через Одесу та Краків і Львів, що існували у 1900—1905 рр. У 1908 р. були спроби організувати по вказаних шляхах транспортування газети «Пролетарий» та інших марксистських видань, але ці спроби не дали позитивних результатів. Царська охранка дуже пильно слідувала за становищем на кордонах країни. 28 жовтня 1908 р. міністерство внутрішніх справ у циркулярі начальнику київської охранки писало: «За одержаними у департаменті поліції відомостями, Центральний Комітет Російської соціал-демократичної партії у зв'язку з повною відсутністю техніки на території імперії в сучасний момент вирішив транспортувати до Росії орган більшовицької фракції тієї ж партії «Пролетарий», що видається за кордоном, у достатній кількості примірників для поширення на місцях, причому для обслуговування Півдня Росії намічено створення центрального складу вказаного видання у м. Кам'янці-Подільському»⁶⁷. Київська охранка вжила заходів по посиленню агентурно-шпигунської діяльності у вказаному районі, що робило неможливим організацію транспортування більшовицьких видань.

Тільки з кінця 1908 р. було налагоджено регулярне транспортування більшовицьких газет «Пролетарий», «Соціал-демократ», листівок, що видавалися ЦК РСДРП, з-за кордону в Росію, в райони Дубно і Гродно⁶⁸, а вже звіти вони розсилалися партійним організаціям Росії і України. В 1907—1910 рр. газети «Пролетарий» і «Соціал-демократ» регулярно надходили до Одеси, Катеринослава, Чернігова та інших міст України. Значну роль у пропаганді ленінських ідей відіграла газета київських більшовиків «Железнодорожный пролетарий»⁶⁹. У статтях, які були опубліковані в газеті, давалась ленінська оцінка основних проблем розвитку соціал-демократичного руху в роки реакції.

У 1908—1910 рр. велику роботу по пропаганді ленінських ідей на Україні провів видатний діяч більшовицької партії В. В. Воровський, який у ряді статей, опублікованих у газеті «Одесское обозрение» і журналах «Образование» та «Современный мир», викладав ідеї, а іноді і докладний зміст творів В. І. Леніна.

У важких умовах реакції на Україні одна з статей В. І. Леніна була навіть перевидана. В № 4 газети миколаївських більшовиків «Борьба»⁷⁰ була передрукована з № 47 «Пролетария» стаття «Події на Балканах і в Персії», автором якої був В. І. Ленін.

У 1907—1910 рр. ряд ленінських праць було легально видано у Петербурзі і Москві. Частина цих творів розповсюджувалась і на Україні. У Харкові студенти університету мали в своїй неформальній бібліотеці збірник Вл. Ільїна (псевдонім В. І. Леніна) «За 12 лет» та «Календарь для всех на 1908 г.» із статтею В. І. Леніна «Міжнародний соціалістичний конгрес у Штутгарті»⁷¹. Видання цих ленінських праць було здійснено легально наприкінці 1907 р. видавництвом «Звено», на чолі якого стояв більшовик М. Кедров.

Легально видана у Москві геніальна книга В. І. Леніна «Матеріалізм і емпіріокритицизм» восени 1909 р. продавалась в Києві у книж-

⁶⁷ ЦДІА УРСР, ф. 276, оп. 1, спр. 68, арк. 127.

⁶⁸ Див. О. П'ятницький, Записки большевика, М., 1955, стор. 134; О. Н. Залежский, На партийном фронте между двумя революциями, Л., 1925, стор. 69—70.

⁶⁹ № 1 і 2 газети вийшли під назвою «Железнодорожный пролетарий», № 3—4 — під назвою «Южный пролетарий».

⁷⁰ Газета «Борьба» видавалась у вересні—грудні 1908 р. Вийшло чотири номери. По одному примірнику кожного номера газети зберігається у ЦДІА УРСР, ф. 386, оп. 1, спр. 1325, арк. 49, 56, 62, 67.

⁷¹ ЦДІА УРСР, ф. 304, оп. 1, спр. 343, арк. 316.

кових магазинах І. Симоненка і «Труд». По цій книзі у Київському політехнічному інституті з ініціативи приват-доцента П. О. Козьміна, який ідейно близько стояв до більшовиків і в 1917 р. вступив до лав Комуністичної партії, було проведено дискусію⁷².

Незважаючи на важкі умови роботи в період реакції, більшовики України зосереджували у своїх підпільних бібліотеках твори класиків марксизму-ленінізму. В 1909—1910 рр. у бібліотеці Харківського комітету РСДРП в числі іншої марксистської літератури зберігались праці В. І. Леніна «Розпуск думи і завдання пролетаріату», «Перемога кадетів і завдання пролетаріату», «Як міркує Г. Плеханов про тактику соціал-демократії», «Перегляд аграрної програми робітничої партії»⁷³.

В роки нового революційного піднесення значна роль у поширенні творів В. І. Леніна належала газеті «Правда», на сторінках якої у 1912—1914 рр. було опубліковано 265 праць Володимира Ілліча⁷⁴. За підрахунками П. А. Лаврова, «Правда» розповсюджувалась на Україні в 121 пункті⁷⁵, кожний номер розходився на Україні у кількості 4—5 тис. примірників⁷⁶.

У 1910—1914 рр. твори В. І. Леніна поширювались і окремими виданнями. Так, під час виборчої кампанії до IV Державної думи на Україні розповсюджувалась видана листівкою праця В. І. Леніна «Виборча платформа РСДРП». Є відомості про перевидання її Київським комітетом РСДРП⁷⁷. У Харківській губернії поширювалась брошура Володимира Ілліча «Перегляд аграрної програми»⁷⁸. Наприкінці 1913 р. в Києві, Іржаві, Катеринославі та інших містах України були одержані номери журналу «Просвещение» з надрукованою в них працею В. І. Леніна «Критичні замітки з національного питання».

З початком першої світової війни, особливо після арешту більшовицької фракції IV Державної думи, стало набагато важче розповсюджувати ленінські твори. У червні 1914 р. була закрита газета «Правда», припинилось видання більшовиками легальних журналів. Але і в той період більшовики не припиняли пропаганди ленінських ідей.

В період першої світової війни ряд важливих праць В. І. Леніна було надруковано у газеті «Соціал-демократ». Вже у листопаді 1914 р. на Україні став відомий № 33 цієї газети, де були надруковані написаний В. І. Леніним маніфест ЦК РСДРП «Війна і російська соціал-демократія» і стаття «Становище і завдання соціалістичного Інтернаціоналу». В 1915 р. більшовики Харкова одержали через Петербурзький комітет РСДРП кілька номерів журналу «Коммунист» (№ 1—2)⁷⁹, який видавався за кордоном. У вказаних номерах журналу були опубліковані статті В. І. Леніна «Крах II Інтернаціоналу», «Чесний голос французького соціаліста», «Імперіалізм і соціалізм в Італії (Замітка)».

Незважаючи на важкі умови роботи, більшовики України у 1915—1916 рр. організували передрук окремих праць В. І. Леніна. Так, у виданій в Харкові у листопаді 1915 р. газеті «Голос соціал-демократа» (200 прим.) були надруковані найважливіші статті В. І. Леніна про

⁷² П. М. Шморгун, Більшовики Київщини в роки столипінської реакції, «Український історичний журнал», 1958, № 4, стор. 30.

⁷³ ЦДА УРСР, ф. 304, оп. 1, спр. 607, арк. 49, 88.

⁷⁴ Див. «Русская периодическая печать (1895—окт. 1917), Справочник», М., 1957, стор. 201.

⁷⁵ П. А. Лавров, Рабочее движение на Украине в 1913—1914 гг., К., 1957, стор. 61.

⁷⁶ Історія Української РСР, т. I, К., 1953, стор. 666.

⁷⁷ Л. І. Коломійченко, назв. праця, стор. 106.

⁷⁸ ЦДА УРСР, ф. 336, спр. 3793, арк. 23.

⁷⁹ «Історія КП(б)У в матеріалах і документах», стор. 450.

ставлення до війни⁸⁰. У липні 1916 р. донецька організація РСДРП у газеті «Правда труда» повністю передрукувала з газети «Социал-демократ» ленінську статтю «Кілька тез»⁸¹.

Після повалення самодержавства в Росії більшовики розширили видавничу роботу. Було відновлено видання газети «Правда», через яку, як відзначав на VI з'їзді партії Я. М. Свердлов, Центральний Комітет здійснював ідейне і організаційне керівництво усією партією⁸². У квітні—вересні 1917 р. «Правда» опублікувала понад 190 праць В. І. Леніна. Більшовики України налагодили випуск газет, листівок, брошур у Харкові, Києві, Катеринославі, Одесі та інших містах.

Газети, що випускались на Україні більшовицькими комітетами, передруковували ленінські статті. Багато в цій справі зробила газета харківських більшовиків «Пролетарий». Опублікувавши 15 квітня 1917 р. ленінську статтю «Про двовладдя», редакція «Пролетария» у спеціальній передмові до статті писала: «З огляду на величезну важливість і складність питань, які висвітлює тов. Ленін, редакція вважає необхідним передрукувати статтю вождя революційної соціал-демократії, яка вміщена в «Правде». Надалі ми вважаємо необхідним вміщувати статті тов. Леніна з метою можливо більш широкого ознайомлення товаришів робітників з його тезами, думками, поглядами...»⁸³. Газета «Пролетарий» з честю виконала свою обіцянку. З квітня до вересня 1917 р. в ній було опубліковано 53 праці Володимира Ілліча, в тому числі «Про завдання пролетаріату в даній революції», «Україна», «Наші погляди», «Україна і поразка правлячих партій», «До лозунгів», «Уроки революції» та ін.

У березні—вересні 1917 р. статті В. І. Леніна були також надруковані у газетах «Звезда» («Про компроміси», «Як забезпечити успіх Установчих зборів», «Лист до товаришів» та ін.), «Донецкий пролетарий» («Три кризи», «Лист Леніна до Всеросійського з'їзду селянських депутатів», «До лозунгів», «Промова Леніна на першому Всеросійському з'їзді Рад» та ін.), «Голос социал-демократа», «Листи здалека», лист перший, «Про необхідність заснувати спілку сільських робітників Росії»).

Велику увагу приділили більшовики України пропаганді Квітневих тез і виступу В. І. Леніна на VII (Квітневій) Всеросійській конференції РСДРП, в яких було висунуто теоретично обґрунтований план переходу від буржуазно-демократичної революції до революції соціалістичної. Квітневі тези були опубліковані в «Правде» за 7 квітня під заголовком «Про завдання пролетаріату в даній революції». На Україні тези були передруковані в газетах «Пролетарий» і «Звезда»⁸⁴, які видавались масовими тиражами.

Газети «Правда», «Пролетарий», «Звезда» та інші, в яких були опубліковані Квітневі тези В. І. Леніна, розповсюджувались у багатьох містах і селах України. Старий більшовик В. Бабко пише, що у Конотопі «номери «Правды» з тезами В. І. Леніна, а їх було 70 примірників

⁸⁰ «Історія КП(б)У в матеріалах і документах», стор. 450; Історія Української РСР, т. I, стор. 757—758.

⁸¹ «Історія КП(б)У в матеріалах і документах», стор. 461.

⁸² «Шестой съезд РСДРП (большевиков). Протоколы», М., 1958, стор. 37.

⁸³ Газ. «Пролетарий» від 15 квітня 1917 р.

⁸⁴ Твердження Л. І. Коломієнко про те, що Квітневі тези В. І. Леніна були передруковані у Києві газетою «Голос социал-демократа», неправильне. Незважаючи на рішення, прийняте 15 квітня 1917 р. загальними зборами більшовиків Києва про надрукування газетою «Голос социал-демократа» ленінських тез, Г. Пятаков, який тоді очолював Київський комітет РСДРП(б), перешкодив виконанню цього рішення, і тези не були передруковані.

ків, довгий час переходили з рук в руки, від одного робітника до другого. У залізничних майстернях, згадує тов. Бабко, мабуть, не було жодного хоч трохи письменного робітника, який не прочитав би цього історичного документа⁸⁵.

Робітник-червоногвардієць металургійного заводу в Каменському (нині Дніпродзержинськ) І. Васильєв пише про те, як він і його товариші з нетерпінням чекали чергових номерів «Правды» і «Звезды» з матеріалами Квітневої конференції РСДРП. «Матеріали Квітневої конференції і виступ на ній Володимира Ілліча Леніна, пише І. Васильєв, у нас на заводі, зокрема в мартенівських цехах, робітники читали і поодиночі, і групами. Досвідчені пропагандисти Локтюхов, Симкін, Азоров, Юрга, Новиков і Румянцев допомагали робітникам глибше розібратися в цих історичних документах»⁸⁶.

Пропаганда тез В. І. Леніна і матеріалів Квітневої конференції серед робітників і солдатів сприяла їх згуртуванню навколо більшовиків, розумінню ними нового стратегічного завдання партії, яке полягало в переході від буржуазно-демократичної революції до революції соціалістичної.

У 1917 р. видавництва більшовицьких комітетів на Україні випустили ряд творів В. І. Леніна. Видавництво «Пролетарий» при Харківському комітеті РСДРП(б) видало окремою брошурою перший лист В. І. Леніна з циклу «Листів про тактику», а Одеський комітет РСДРП — «Відкритий лист до делегатів Всеросійського з'їзду селянських депутатів»⁸⁷.

Після VI з'їзду РСДРП(б) інтерес до творів В. І. Леніна на Україні ще більше зріс. З місць до ЦК РСДРП(б) надходили листи з проханням надіслати більшу кількість творів В. І. Леніна. З заводу «Русское общество» (Донбас), наприклад, писали: «Чи нема у вас надрукованих промов Леніна і, можливо, статей з аграрного питання? Пришліть по кілька примірників»⁸⁸.

ЦК РСДРП(б) вживав усіх заходів для задоволення прохань з України про надсилку ленінських праць.

Більшовицькі комітети на місцях турбувалися про те, щоб одержані праці В. І. Леніна ставали надбанням широких трудящих мас. Восени 1917 р. у багатьох випадках твори Володимира Ілліча читались на масових мітингах і зборах. Наприклад, «Відкритий лист делегатам Всеросійського з'їзду селянських депутатів» восени 1917 р. було прочитано на масовому мітингу робітників станцій Ветка і Юзов, Катеринославської губернії, на губернському з'їзді селянських депутатів у Полтаві та ін.⁸⁹

Розповсюджуючи газети і брошури, які видавались за кордоном, а також комітетами РСДРП Москви, Петрограда та інших міст Росії, більшовицькі організації України організували передрук ленінських праць. За неповними даними, у період з січня 1905 р. до вересня 1917 р. на Україні було перевидано 97 ленінських творів, у тому числі 79 пере-

⁸⁵ В. Бабко, В годы подполья, К., 1950, стор. 70—71.

⁸⁶ І. В. Васильєв, Наша бойова зброя, «Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні. Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції», К., 1957, стор. 277.

⁸⁷ «Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март—ноябрь 1917 г.). Сборник документов и материалов», К., 1957, стор. 75, 383.

⁸⁸ «Переписка секретариата ЦК РСДРП с местными партийными организациями (март — октябрь 1917 г.). Сборник документов», т. I, М., 1957, стор. 192.

⁸⁹ «Переписка секретариата ЦК РСДРП с местными партийными организациями (март — октябрь 1917 г.). Сборник документов», т. I, М., 1957, стор. 154.

друковано більшовицькими газетами і 18 видано листівками і брошурами.

Поширення ленінських творів на Україні у дожовтневий період сприяло ідейно-організаційному зміцненню більшовицьких партійних організацій та згуртуванню навколо них трудящих України. Ідеї ленізму стали прапором боротьби трудящих України, як і всієї Росії, за соціальне і національне визволення.

И. Д. РЕМЕЗОВСЬКИЙ

РЕВОЛЮЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ УЛЬЯНОВИХ НА УКРАЇНІ

Організатор і вождь Комуністичної партії Радянського Союзу В. І. Ленін, очолюючи революційну боротьбу трудящих усієї Росії, уважно слідкував за розвитком робітничого і соціал-демократичного руху на Україні, по-батьківському піклувався про долю українського народу, керував його боротьбою за соціальне і національне визволення, посилав для роботи на Україну найвидатніших діячів, своїх найближчих соратників і співробітників.

У різний час на Україні жили і вели революційну роботу сестри В. І. Леніна — Анна Іллінічна і Марія Іллінічна, брат Дмитро Ілліч та мати Марія Олександрівна.

Діяльність Ульянових на Україні розпочалася в перші роки ХХ ст. Це був період загострення всіх суперечностей капіталізму, який переріс у свою останню загниваючу стадію — імперіалізм. Весь хід економічного і політичного розвитку Росії зумовив визрівання революції, основною рушійною силою якої був робітничий клас. У Росію перемістився центр світового революційного руху, а російський пролетаріат став його авангардом.

Піднесення класової боротьби трудящих, наближення революції дедалі гостріше ставили питання про необхідність створення робітничої партії в Росії. Вирішальну роль у боротьбі В. І. Леніна за партію нового типу відіграла газета «Искра».

Однією з перших іскрівських організацій в Росії була самарська група іскрівців, у складі якої наприкінці 1901 р. працювали такі відомі діячі соціал-демократії, як Г. М. Кржижановський, Ф. В. Ленгнік, М. І. Ульянова, З. П. Невзорова-Кржижановська, М. О. Сільвін, Д. І. Ульянов та інші. Виконуючи настанови В. І. Леніна, самарська група іскрівців надіслала своїх представників у інші райони країни для об'єднання революційних сил навколо «Искры».

Д. І. Ульянов був направлений тоді в Одесу для розповсюдження «Искры» серед трудящих і організації у місті пункту по забезпеченню революційною літературою Півдня Росії. Він прибув до Одеси наприкінці березня 1902 р. і оселився для постійного проживання на М. Арнаутській вулиці (нині вул. Малиновського)⁹⁰ у будинку № 9, кв. № 4. До Одеси прибули також Р. Землячка та інші іскрівці. Вони створили іскрівську організацію, робота якої проходила під керівництвом Леніна.

⁹⁰ Центральний державний історичний архів УРСР (далі ЦДІА УРСР), ф. 385, оп. 1, спр. 911, арк. 102.

Ознайомившись з революційним підпіллям Одеси, Д. І. Ульянов писав до редакції «Искры»: «Літератури у них нема. Просять надіслати газету (пуд різних №№-ів)...»⁹¹.

Д. І. Ульянов, насамперед, взявся за налагодження привозу іскрівської літератури і навіть сам хотів поїхати за кордон, щоб швидше привезти до Одеси «Искру». У своєму листі до «Искры» Д. І. Ульянов писав: «Поки тут нічого нема, можна було б з'їздити за літературою»⁹².

Проте робота по організації іскрівського пункту в Одесі не дозволила Д. І. Ульянову самому виїхати за кордон. Потрібно було підібрати надійних людей на місці, знайти приміщення для збереження літератури, здобути кошти для закупки та перевезення літератури, встановити міцні зв'язки з особами, які підтримували і поділяли погляди «Искры».

Саме на цей бік справи звертала увагу агентів «Искры» Н. К. Крупська у своєму листі до Д. І. Ульянова 30 квітня 1902 р.⁹³ Вона розповіла Д. І. Ульянову про те, як раніше організувалось транспортування іскрівської літератури до Одеси, і висловила побажання, щоб ця справа була налагоджена.

Д. І. Ульянов, Р. Землячка, К. Левицький та інші іскрівці Одеси підібрали людей і створили у місті розгалужену мережу явок для одержання іскрівської літератури. Такими пунктами були товарний порт Одеси, залізнична станція Одеса-Товарна, вул. Рішельєвська (нині проспект Леніна), буд. № 10, торговий дім Бродського і К° та багато інших.

На ці адреси вже в середині 1902 р. почала надходити нелегальна література з-за кордону, серед якої було багато примірників «Искры».

Важливу роль відіграв зв'язок одеських іскрівців з херсонською групою революціонерів, яка займалась транспортуванням «Искры» Н. К. Крупська 2 травня 1902 р. повідомляла Г. М. Кржижановського в Самару: «Херсонців ми зв'язуємо з Юнаком (Д. Ульяновим.— *И. Р.*)»⁹⁴, а 6 травня вона оповістила його, що зв'язок Д. І. Ульянова з Херсоном уже встановлено⁹⁵.

В Одесі у 1902 р. «Искра» розповсюджувалась досить широко. Це давало можливість ознайомити партійних працівників і широкі кола робітників з працями В. І. Леніна, які публікувались на її сторінках. Про ту величезну роль, яку відігравала «Искра» в революційному вихованні робітничого класу, краще всього говорять заяви самих робітників. «Читаючи «Искру»,— писав один з одеських робітників,— ми були в курсі робітничого руху Росії...»⁹⁶. У листі до редакції «Искры» за підписом «робітник Півдня» підкреслювалось, що «газета розвіяла сумніви щодо можливості революції і підбадьорила робітників, які відчули себе і міцніше, і не одинокими»⁹⁷.

У травні 1902 р. Дмитру Іллічу вдалося влаштуватися на сезонну роботу лікарем земської грязевої лікарні в Холодній балці біля станції Гниляково під Одесою. Лікарня стала одним із тих місць, де часто зустрічались іскрівці. Тут вони влаштовували зібрання, інформували один одного про свою роботу, домовляючись про спільні дії. З приводу цього учасниця соціал-демократичного руху в Одесі Е. Левицька пише:

⁹¹ Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (далі — ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС), ф. 138, оп. 1, од. зб. 3, арк. 52.

⁹² Там же.

⁹³ Там же, арк. 38—39.

⁹⁴ Журн. «Пролетарская революция», 1928, № 7(77)—8(78), стор. 148.

⁹⁵ «Ленинский сборник», т. VIII, М.—Л., 1928, стор. 233.

⁹⁶ Журн. «Летопись революции», 1924, № 2, стор. 146.

⁹⁷ Газ. «Искра» № 14, січень 1902 р.

«Влітку приїхав Д. І. Ульянов, і часто обговорювалось питання про необхідність організувати групу, яка проводила б серед робітників погляди «Искры». Пам'ятаю літні вечори на Лимані, куди ми частенько приїздили до Дмитра Ілліча, — він був там лікарем, — довгі бесіди за шахматами і мрії про створення партійного органу і партійного центру»⁹⁸. Влітку 1902 р. в лікарні утворилась досить міцна група революційно настроєних лікарів, яка зайнялась спочатку поширенням одержуваної з-за кордону нелегальної літератури, а згодом і виготовленням та поширенням прокламацій.

Вплив іскрівців позначувався на всьому революційному житті міста і, насамперед, на становищі і діяльності Одеського комітету РСДРП, де тоді верховодили «економісти». В результаті наполегливої боротьби іскрівці зміцнили свої позиції і завоювали комітет на бік «Искры».

Розгортання діяльності іскрівців в Одесі сприяло піднесенню політичної боротьби робітників. «Настрій одеських робітників дуже революційний», — повідомлялося в одному з листів, направленому з Одеси до Швейцарії у другій половині 1902 р.⁹⁹

Зростання революційної боротьби трудящих в Одесі та повіті дуже непокоїло царських сатрапів, і вони вирішили завдати удару революційному підпіллю міста. 25 серпня 1902 р. була заарештована група лікарів-революціонерів у грязелікарні під Одесою. Д. І. Ульянов обвинувачувався у поширенні прокламацій, які закликали селян приєднатися до революційного руху робітників¹⁰⁰. Проте, не маючи прямих доказів, які стверджували б підпільну революційну діяльність Д. І. Ульянова, поліція змушена була 16 вересня 1902 р. випустити його з в'язниці¹⁰¹.

Після звільнення із в'язниці Д. І. Ульянов продовжував працювати в Одесі протягом усього листопада і початку грудня 1902 р., виконуючи своє партійне доручення. Лише 5 грудня він виїхав до Самари.

Дальша діяльність Дмитра Ілліча і всієї сім'ї Ульянових на Україні пов'язана з перебуванням у Києві. В. І. Ленін, приділяючи величезну увагу всім комітетам РСДРП на Україні, особливе значення надавав Київському комітетові. Після II з'їзду РСДРП Київ став місцем перебування російської частини Центрального Комітету РСДРП. Тут працювали члени ЦК партії Г. М. Кржижановський та Ф. В. Ленгнік.

Розмах діяльності російської частини ЦК вимагав великої кількості працівників. А їх якраз не вистачало. Це й викликало потребу направити до Києва сім'ю видатних революціонерів-професіоналів Ульянових — Анну Іллінічну, Марію Іллінічну та Дмитра Ілліча.

Приїхали Ульянови до Києва у вересні — жовтні 1903 р. Сестри і мати В. І. Леніна поселились на постійне проживання у 14 квартирі будинку № 12 на Лабораторній вулиці (тепер вул. Ульянових), а Д. І. Ульянов з дружиною — у 4 квартирі будинку № 32 на Пушкінській вулиці.

З приїздом до Києва Ульянови, незважаючи на те, що вони перебували під постійним наглядом охоранки, відразу поринули в кипучу революційну діяльність. Їм належить величезна роль у налагодженні роботи російської частини ЦК партії.

До Києва стали прибувати численні представники партійних комітетів. Усім потрібно було дати відповідь, порадити, допомогти. Цією

⁹⁸ Журн. «Пролетарская революция», 1922, № 6, стор. 136.

⁹⁹ Центральний державний історичний архів СРСР, ф. Департаменту поліції, 1898, спр. 5, ч. 19, т. 2, арк. 51.

¹⁰⁰ В. І. Ленін, Соч., т. 37, стор. 580.

¹⁰¹ ЦДІА УРСР, ф. 419, оп. 1, спр. 3037, арк. 116.

ділянкою роботи партійного центра в Києві безпосередньо займалися Д. І. Ульянов і З. П. Невзорова-Кржижановська. Вони зустрічалися з приїжджими товаришами, приймали членів партії на явках, розподіляли партійних працівників по комітетах¹⁰².

Дуже відповідальні обов'язки виконували в російській частині ЦК партії Анна Іллінічна і Марія Іллінічна. М. І. Ульянова була технічним секретарем російської частини ЦК РСДРП, вела переписку з В. І. Леніним і місцевими партійними комітетами Росії, інформувала їх про рішення ЦК партії. «Восени 1903 року,— пише М. І. Ульянова у своїй автобіографії,—[я] переїхала до Києва, де працювала у секретаріаті ЦК партії, ведучи листування з комітетами»¹⁰³.

Якщо врахувати, що вождь партії В. І. Ленін змушений був через жорстокі переслідування царизму перебувати в еміграції, то стає очевидним, що це листування було необхідною ланкою партійної діяльності.

Н. К. Крупська вказує, що до жовтня місяця 1903 р. з Києва до редакції «Искры» писав лише один кореспондент, та й то рідко¹⁰⁴. Навіть і тоді, коли до Києва переїхали Кржижановські, зв'язок листуванням спочатку був слабкий. З приїздом Ульянових справа значно поліпилась. Листи з Києва стали надходити до редакції «Искры» регулярно. Так, серед листів, одержання яких зареєстровано Н. К. Крупською в спеціальному зошиті «Входящие письма», зазначено, що у вересні 1903 р. з Києва було надіслано чотири листи, а в жовтні — вісім, у тому числі від «Андрія» (псевдонім Д. І. Ульянова), «Ведмедика», «Клера» (псевдонім Г. М. Кржижановського) та інших¹⁰⁵. Н. К. Крупська вела також окремий зошит з написом «Андрій», в якому реєструвала копії одержаних від нього листів та відправлену йому кореспонденцію. У зошиті зареєстровано одержання листів від «Андрія», надісланих 11.IX, 13.IX, 2.X, 13.X, 19.X 1903 р., та інших¹⁰⁶.

Дезорганізаторська поведінка меншовиків набирала загрозливих розмірів. Вони намагалися захопити до своїх рук місцеві комітети. Необхідно було негайно виконати вказівку В. І. Леніна про відрядження в партійні комітети людей, які б активно протидіяли меншовикам, розповіли рядовим членам партії про рішення II з'їзду РСДРП і викрили на місцях дезорганізаторів-меншовиків.

Значну роль у цій діяльності російської частини ЦК відіграв Д. І. Ульянов як делегат II з'їзду партії. Він займався інструктажем тих осіб, що направлялись російською частиною ЦК РСДРП у партійні комітети, зокрема М. М. Ессен, яка потім сама провела дуже велику роботу по пропаганді рішень II з'їзду партії.

Працюючи у Києві, Ульянови проводили широку пропаганду рішень II з'їзду партії, розповідали про його роботу, розповсюджували «Повідомлення про Другий черговий з'їзд російської соціал-демократичної партії», видане ЦК РСДРП у жовтні 1903 р., займалися поширенням праць К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна. Для проведення занять по вивченню матеріалів II з'їзду партії у Дмитра Ілліча був спеціальний рукописний «Конспект до викладу партійної програми»¹⁰⁷.

Водночас Ульянови проводили значну роботу по вишукуванню коштів для забезпечення діяльності партійних установ і організацій,

¹⁰² Журн. «Глобус», 1933, № 23 (167), стор. 356.

¹⁰³ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 124, оп. 1, од. зб. 13, папка 24.

¹⁰⁴ Там же, ф. 24, оп. 1, од. зб. 1421, арк. 21.

¹⁰⁵ Там же, ф. 124, оп. 1, од. зб. 1359, арк. 4—5.

¹⁰⁶ Там же, оп. 1, од. зб. 1419, арк. 2—3.

¹⁰⁷ ЦДА УРСР, ф. 275, оп. 1, спр. 73, арк. 239.

підтримували тісний зв'язок з усіма партійними комітетами Росії. Проте широка революційна діяльність Ульянових у Києві була тимчасово перервана їх арештами на початку 1904 р.

Надвечір 1 січня 1904 р. розпочалися арешти. Д. І. Ульянов і З. П. Невзорова-Кржижановська були схоплені прямо на вулиці. В ніч з 1 на 2 січня жандарми заарештували Анну Іллінічну, Марію Іллінічну, дружину Д. І. Ульянова Антоніну Іванівну та багатьох інших осіб і кинули їх до Лук'янівської в'язниці. Всього було заарештовано понад 30 чол.¹⁰⁸ В умовах жорстокого тюремного режиму Ульянови не припинили революційної діяльності. Вони очолили боротьбу політичних в'язнів проти сваволі тюремних катів.

У червні 1904 р. Марії Іллінічній вдалося домогтися звільнення з Лук'янівської тюрми, а 8 липня 1904 р. була звільнена і Анна Іллінічна. Сестри і матір Ульянови змушені були виїхати з Києва.

Дмитра Ілліча царські власті продовжували тримати у в'язниці. Охранка намагалася знайти матеріали, щоб звинуватити Д. І. Ульянова у революційній діяльності і вчинити над ним суд. Проте царським властям не вдалося здійснити задуману розправу. З приводу свого звільнення Д. І. Ульянов писав: «Наприкінці 1904 р. був звільнений, а «справа» наша скінчилася нічим, завдяки революції 1905 р.»¹⁰⁹.

Здоров'я Дмитра Ілліча і його дружини було зовсім підірване, і вони вирішили виїхати з Києва на ст. Чаплине, Катерининської (тепер Сталінська) залізниці, до рідних дружини.

Через кілька днів після приїзду Дмитро Ілліч одержав відомості про події 9 січня 1905 р. в Петербурзі і без офіційного дозволу властей, нехтуючи відпочинком, виїхав 27 січня 1905 р. з Чаплиного до Петербурга¹¹⁰.

У Петербурзі Ульянови з новою силою розгорнули революційну діяльність, беручи активну участь у революції 1905—1907 рр. Вони не поривали також зв'язку з Україною. Працюючи в різних містах Росії, Ульянови листувалися з партійними комітетами Півдня, з учасниками революційної боротьби, які проживали в Києві, Одесі, Криму та інших місцях.

У 1909 р. тяжко захворіла мати В. І. Леніна Марія Олександрівна. Дмитро Ілліч запропонував їй виїхати на лікування в Крим. В. І. Ленін підтримав думку брата. 9 квітня 1909 р. Марія Олександрівна у супроводі Анни Іллінічній виїхала до Криму¹¹¹, де перебувала з квітня до серпня 1909 р. Наприкінці літа 1909 р. Марія Олександрівна та Анна Іллінічна Ульянови переїхали з Криму в Катеринославську губернію.

А через рік і самому Д. І. Ульянову довелось поїхати в ці краї через тяжкий стан здоров'я.

Він прибув до Криму в квітні 1911 р.¹¹² і після короткочасного перебування у Сімферополі переїхав до Феодосії на посаду земського санітарного лікаря. Згодом до Феодосії приїхали і інші члени родини Ульянових. Ведучи велику партійну роботу, тримаючи постійний зв'язок з більшовицьким центром за кордоном, з В. І. Леніним, Ульянови були в центрі громадсько-політичного життя міста. Навколо них групувались передова інтелігенція і всі активні учасники революційного руху. Ульянови подали дійову допомогу місцевим більшовикам у розгортанні революційної боротьби. Не випадково саме на 1913 р. припадають три-

¹⁰⁸ ЦДІА УРСР, ф. 275, спр. 830, арк. 127—128.

¹⁰⁹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 124, оп. 1, од. зб. 1963, арк. 11.

¹¹⁰ Там же, ф. 15, оп. 1, од. зб. 20, арк. 67.

¹¹¹ Журн. «Исторический архив», 1958, № 2, стор. 13.

¹¹² ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 15, оп. 1, од. зб. 12, арк. 10.

вожні повідомлення царської охранки про пожвавлення соціал-демократичної діяльності у Сімферополі та Феодосії¹¹³.

Наприкінці травня 1913 р. Анна Іллінічна і Марія Олександрівна виїхали з Криму, а 2 червня 1913 р. прибули у Вологду до Марії Іллінічної¹¹⁴. Д. І. Ульянов продовжував працювати у Феодосії до початку світової імперіалістичної війни. В липні 1914 р. він був мобілізований. У своєму листі до матері від 22 липня 1914 р. Дмитро Ілліч повідомив: «Я призваний на війну і призначений лікарем у Севастополь. Днями їду туди»¹¹⁵.

У Севастополі Д. І. Ульянов був направлений в Другий тимчасовий військовий госпіталь, а згодом переведений у Перший госпіталь. Лікуючи солдатів, Д. І. Ульянов водночас проводив політичну роботу серед них, допомагаючи їм зрозуміти, хто є винуватцем їх мук і страждань, викривав імперіалістичний характер війни. З нетерпінням чекав Д. І. Ульянов у Севастополі листа від В. І. Леніна з конкретними вказівками про дальшу роботу. У своїх листах до матері він висловлював жаль з приводу того, що «від Володі нічого немає...»¹¹⁶.

Ясні, чіткі настанови про ставлення більшовиків до війни, про тактику більшовицької партії в нових умовах Д. І. Ульянов, як і всі більшовики країни, знайшов у геніальних працях В. І. Леніна «Війна і російська соціал-демократія», «Мертвий шовінізм і живий соціалізм», «Крах II Інтернаціоналу», «Про поразку свого уряду в імперіалістичній війні», «Про лозунг Сполучених Штатів Європи», «Соціалізм і війна» та ін.

Револьюційна діяльність Д. І. Ульянова в Севастополі була досить широкою, і царські власті вжили заходів, щоб перешкодити Дмитру Іллічу вести її далі, а то й притягнути його до судової відповідальності за законами воєнного часу. В листопаді 1914 р. начальник Севастопольського жандармського управління надіслав секретний запит в Одесу з проханням повідомити його про револьюційну діяльність Д. І. Ульянова¹¹⁷.

Під час війни на Україні перебувала і М. І. Ульянова. Після відбуття вологодського заслання вона повернулася до Москви, а коли розгорілася світова війна, вирішила проводити револьюційну роботу в армії. У Москві М. І. Ульянова закінчила термінові курси медичних сестер і навесні 1915 р. виїхала в діючу армію на Україну.

В 1915 р. М. І. Ульянова кілька разів приїздила на Україну в складі санітарного загону, який обслуговував військові частини російської армії в Галичині. Перебуваючи на Україні, М. І. Ульянова допомагала в роботі місцевим більшовикам, проводила пропаганду ленінських настанов у боротьбі за соціальне і національне визволення трудящих мас.

Під час війни багато міст південно-західних районів України відвідав також Д. І. Ульянов, у 1917 р. переведений до Одеси. Спочатку Д. І. Ульянов працював діловодом лікарсько-клінічного відділу, а згодом був призначений лікарем для доручень санітарного управління Румунського фронту. Восени 1917 р. він знову був переведений на постійну роботу до Севастополя¹¹⁸.

Д. І. Ульянов встановив тісний зв'язок із севастопольськими більшовиками і брав активну участь у боротьбі за встановлення Радян-

¹¹³ Партархів Кримського обкому КП України, ф. 150, оп. 150, зв'язка 5, од. зб. 66, арк. 153.

¹¹⁴ Г. Лозгачев-Елизаров, Незабываемое, Саратов, 1957, стор. 55.

¹¹⁵ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 15, оп. 1, од. зб. 33, арк. 69.

¹¹⁶ Там же, од. зб. 33, арк. 76.

¹¹⁷ ЦДА УРСР, ф. 385, оп. 1, спр. 818, арк. 83.

¹¹⁸ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 15, оп. 1, од. зб. 7, арк. 4.

ської влади в Криму. Трудящі Севастополя в середині грудня 1917 р. вигнали угодовців з Ради робітничих та матроських депутатів. У місті була встановлена Радянська влада. Контрреволюція повела наступ на Севастополь, намагаючись будь-що захопити його до своїх рук. На захист Радянської влади піднялись робітники і революційні загони моряків міста. В їх лавах боровся і Д. І. Ульянов.

Він знаходився безпосередньо на полі бою, подаючи медичну допомогу пораненим бійцям. Розповідаючи про це, Д. І. Ульянов у своєму листі до Анни Іллінічні писав: «У боях... під Бахчисараєм і далі до Сімферополя я тимчасово працював як лікар і перев'язував поранених»¹¹⁹.

На початку 1918 р. Радянська влада була встановлена і в інших містах Криму. В той момент Д. І. Ульянов, як завжди, знаходився у гущі подій. Він працював у редколегії газети «Таврическая правда» (орган Таврійського губернського комітету більшовиків). На початку громадянської війни Дмитро Ілліч переїхав до Євпаторії.

У період німецької окупації євпаторійська більшовицька організація створила і керувала роботою одного з найбільших кримських партизанських загонів, який мав назву «Красная каска». Партизани вели тривалу боротьбу з переважаючими силами ворога. Д. І. Ульянов як лікар, що йде на виклики до хворих селян, проникав до партизанів, подавав медичну допомогу пораненим, лікував хворих¹²⁰.

9 квітня 1919 р. в Євпаторії був створений революційний комітет. Д. І. Ульянова обрали заступником голови Євпаторійського ревкому. Про свою діяльність в Євпаторії Дмитро Ілліч розповідав: «...роботи там була сила-силенна, спати доводилось не більше 3—4-х годин на добу; тимчасом я зовсім ожив у цій обстановці і почував себе прекрасно»¹²¹.

У квітні 1919 р. на більшій частині Кримського півострова була відновлена Радянська влада. Відповідальні завдання радянського будівництва в Криму викликали потребу створити Кримську Радянську Соціалістичну Республіку. Д. І. Ульянов був призначений заступником голови Тимчасового робітничо-селянського уряду республіки і водночас народним комісаром охорони здоров'я та соціального забезпечення. Але оскільки голову Кримського радянського уряду не було призначено, ним фактично став Дмитро Ілліч.

Здійснюючи керівництво діяльністю уряду республіки, він брав активну участь у роботі господарчих органів, займався підготовкою декретів, постанов та розпоряджень Тимчасового робітничо-селянського уряду Кримської Радянської Соціалістичної Республіки з усіх питань, які висувала практика радянського будівництва. Д. І. Ульянов виявляв виняткову наполегливість, революційний розмах і працював з великим піднесенням. «У мене,— писав він своїй сестрі Марії Іллінічній,— самопочуття чудове, праця бадьорить»¹²².

Білогвардійці, сконцентрувавши в Криму великі сили, з допомогою імперіалістів США, Англії, Франції та інших країн розгорнули у червні 1919 р. новий наступ на радянські війська. Молоді нечисленні радянські військові загони в Криму примушені були відступати під тиском переважаючих сил білогвардійців.

Коли основна робота по евакуації радянських установ з Криму

¹¹⁹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 15, оп. 1, од. зб. 34, арк. 45.

¹²⁰ Газ. «Советская здравница» від 5 липня 1958 р.

¹²¹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 15, оп. 1, од. зб. 40, арк. 3.

¹²² Там же.

була проведена, Д. І. Ульянов і його товариші виїхали до Києва, а потім до Москви.

Д. І. Ульянов брав активну участь у боротьбі Червоної Армії проти інтервентів і білогвардійців на Україні та в Криму. В 1920 р. він перебував у Харкові, Олександрівську (Запоріжжя), Маріуполі та інших містах, проводив роботу у складі Тимчасового бюро Кримського обкому партії та ревкому. Після визволення Криму в листопаді 1920 р. Д. І. Ульянов розгорнув там напружену роботу як член новоствореного Кримського обласного комітету партії і ревкому. Він невтомно працював, відвідував робітничі колективи, виїжджав у повіти, виступав з доповідями на партійних нарадах, зборах робітників тощо.

На всіх ділянках партійної і радянської роботи Д. І. Ульянов був невтомним борцем за торжество політики Комуністичної партії, виконував найвідповідальніші доручення партійних органів. Найбільше уваги він приділяв справі охорони здоров'я трудящих, зокрема організації радянських курортів. У листі до Марії Іллінічни Д. І. Ульянов розповідав, що у нього «справ дуже багато: партійна робота і налагодження курортної справи»¹²³.

На початку грудня 1920 р. Радянський уряд призначив Д. І. Ульянова Головним уповноваженим Народного комісаріату охорони здоров'я РРФСР по організації курортів у Криму. В попередні роки, працюючи земським лікарем, Д. І. Ульянов відвідав усі міста і найвіддаленіші гірські куточки Криму, вивчив кліматичні умови Чорноморського узбережжя та цілощодню дію джерельних вод. Він ще тоді мріяв про використання цих природних багатств на благо народу, але це було неможливо в умовах царської Росії. Багатства Криму по-хижацькому розтрачувались на втіху невеличкої зграї царських сатрапів, поміщиків та капіталістів. Тільки за Радянської влади, коли робітники і селяни стали господарями своєї долі, стало можливим зробити Крим народною здравницею.

21 грудня 1920 р. В. І. Ленін підписав історичний декрет Ради Народних Комісарів РРФСР «Про використання Криму для лікування трудящих». Того ж дня текст декрету був переданий прямим проводом на адресу «Сімферополь — Ульянову»¹²⁴.

Ленінський декрет став основою для перетворення Криму у всенародну здравницю, для розгортання курортного будівництва всієї нашої країни.

Д. І. Ульянов займався відшукуванням і обладнанням приміщень для санаторіїв, забезпеченням їх медикаментами та продуктами харчування, навчанням обслуговуючого персоналу та іншими питаннями.

В результаті виняткових зусиль партійних і радянських органів та трудящих вдалося підготувати перші кримські здравниці для прийому робітників, селян і червоноармійців на лікування. Всього курорти Криму у 1921 р. прийняли 17 285 чол. відпочиваючих та хворих¹²⁵. Курорти Криму, Кавказу та інших районів стали справжніми здравницями для трудящих.

Наприкінці 1921 р. після виконання завдання Радянського уряду по налагодженню роботи Центрального управління курортів Криму Д. І. Ульянов був відкликаний до Москви на роботу в апараті Народного комісаріату охорони здоров'я РРФСР.

Револьюційна діяльність Ульянових у Києві, в Галичині, на Катеринославщині, в Криму та інших районах України сприяла роботі місце-

¹²³ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 15, оп. 1, од. зб. 40, арк. 26.

¹²⁴ Державний архів Кримської області, ф. 1188, оп. 3, спр. 108, арк. 77.

¹²⁵ ЦДАЖР СРСР, ф. 482, оп. 13, спр. 282, арк. 79.

вих партійних організацій, поживавленню їх зв'язку з масами, піднесенню боротьби за встановлення і зміцнення влади Рад.

Трудящі нашої республіки з вдячністю згадують самовіддану революційну діяльність Ульянових, що мала велике значення для перемоги влади Рад на Україні.

І. С. ХМІЛЬ

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У ЗДІЙСНЕННІ ЛЕНІНСЬКИХ ПРИНЦИПІВ РАДЯНСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ (1917—1920 рр.)

Створена українським народом під переможним прапором Великої Жовтневої соціалістичної революції Українська Радянська держава з першого дня свого існування активно боролась за забезпечення зовнішніх умов, необхідних для будівництва нового суспільства.

Вся зовнішньополітична діяльність Радянської України, як і РРФСР та інших радянських республік і Союзу РСР після його утворення, ґрунтувалася на ленінських принципах зовнішньої політики. У взаємовідносинах з капіталістичним світом Радянська Україна, відстоюючи ленінський принцип мирного співіснування, послідовно добивалася взаємного поважання територіальної цілісності і державного суверенітету, невтручання у внутрішні справи, мирного розв'язання питань, що викликали суперечки, рівноправного економічного співробітництва. У відносинах з радянськими республіками вона керувалась принципом пролетарського інтернаціоналізму, здійснюючи братерське єднання з ними в усіх галузях своєї діяльності, єднання, яке завершилося створенням Союзу РСР. Виходячи з принципу пролетарського інтернаціоналізму, Радянська Україна незмінно висловлювала своє співчуття і солідарність з усіма народами, що боролися за свою свободу та незалежність, за мир і дружбу.

Щоб показати, як проявлялися ленінські принципи радянської зовнішньої політики в діях Української РСР, спинимось на періоді громадянської війни та іноземної збройної інтервенції.

* * *

Зовнішньополітична платформа Радянської влади на Україні була намічена ленінським декретом про мир, прийнятим II Всеросійським з'їздом Рад з участю представників України. I Всеукраїнський з'їзд Рад підкреслював, що «в масштабі міжнародного руху російська робітничо-селянська революція виявилась єдиним органом, спроможним припинити 40-місячну імперіалістичну бойню, на російській же революції лежить обов'язок привести народи до загального демократичного миру»¹²⁶. У заяві представника Радянської України на Брест-Литовській мирній конференції 19 січня (1 лютого) 1918 р. говорилося: «Народний Секретаріат Української республіки дотримується принципів демократичного миру, проголошених російською революцією і підтри-

¹²⁶ «Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине (февраль 1917—апрель 1918). Сборник документов и материалов в трех томах, т. 2, Победа Великой Октябрьской социалистической революции и установление Советской власти на Украине (октябрь—декабрь 1917)», К., 1957, стор. 573.

маних українськими Радами,— миру без анексій і контрибуцій, миру, що забезпечував би народам право на самовизначення»¹²⁷.

Виступаючи за мир без анексій і контрибуцій, за право кожного народу на самовизначення, Радянська Україна слідом за Радянською Росією виступала за утвердження у відносинах між державами принципів невтручання у внутрішні справи, взаємного поважання територіальної цілісності і суверенітету. Лише в умовах міжнародних відносин, побудованих на таких основах, революційні маси і вибрані ними представницькі органи Радянської України бачили можливість необхідного для їх творчої роботи міцного миру.

Щоб запобігти втручанням з боку, зокрема, Німеччини і Австро-Угорщини у внутрішні справи України, її Радянський уряд тричі робив відповідні пропозиції урядам цих держав у період боротьби Радянської влади про вихід нашої країни з імперіалістичної війни. Як тільки його представники з'явилися на Брест-Литовській конференції, вони заявили, що договори і угоди, вироблені Четверним союзом з Центральною радою, яка не репрезентувала нікого, крім самої себе, могли набути чинності і визнання українського народу лише в разі підписання їх уповноваженою на те радянською делегацією¹²⁸.

Радянська Україна була готова взяти на себе в прийнятих межах умови цих договорів і угод. Надалі, коли Раднарком і ВЦВК Радянської Росії вирішили погодитися на німецький ультиматум і надіслати делегацію до Брест-Литовська, Народний Секретаріат також вирішив послати делегацію. Йї було доручено заявити, що договір, укладений державами Четверного союзу з Центральною радою, міг бути підписаний і робітничо-селянським урядом України при умові невтручання Німеччини і Австро-Угорщини у внутрішні справи України¹²⁹. Нарешті, II Всеукраїнський з'їзд Рад (18—19 березня 1918 р.), схваливши дипломатичні кроки ЦВК Рад України, заявив, що трудящі маси України «готові підписати навіть ті важкі умови, які нав'язуються Україні мирним договором Центральної ради з Австро-Німеччиною, але при обов'язковій умові цілковитого невтручання Австро-Німеччини у внутрішнє життя України і виведення австро-німецьких військ з усіх зайнятих ними частин України»¹³⁰.

Німецько-австрійські імперіалісти лишили тоді поза увагою миролюбні пропозиції Радянської України. Її робітники і селяни були позбавлені завоювань, здобутих ними в результаті Жовтневої революції, і приречені на кілька неймовірно тяжких місяців німецько-австрійської окупації, повних гніту й приниження.

Відроджена в ході народного повстання проти іноземної окупації та маріонеткового гетьманського режиму і зміцнена при братерській допомозі РРФСР у боротьбі проти буржуазно-націоналістичної Директорії та білогвардійської контрреволюції, Радянська Україна наприкінці січня 1919 р. знову вийшла на міжнародну арену. У зверненні до всіх народів і урядів від 28 січня Тимчасовий робітничо-селянський уряд України проголосив: «Робітники і селяни України, зв'язані нерозривними узами з робітниками і селянами усіх країн, мають твердий намір жити в мирі і дружбі з усіма народами». Тому

¹²⁷ «Мирные переговоры в Брест-Литовске, т. I (Пленарные заседания)», М., 1920, стор. 149.

¹²⁸ Там же.

¹²⁹ «Вісник УНР» від 26 лютого 1918 р.

¹³⁰ «Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 3, Борьба за распространение и упрочение Советской власти на Украине (декабрь 1917—апрель 1918)», К., 1957, стор. 323.

він запрошував «народи і уряди усіх країн встановити правильні дипломатичні зносини з Українською Соціалістичною Радянською Республікою»¹³¹.

В ноті урядам Англії, Франції, Італії, Японії та США від 6 лютого 1919 р. уряд УРСР, енергійно протестуючи проти здійснюваної правлячими колами цих країн збройної інтервенції і підтримки внутрішньої контрреволюції, вказував, що таке зловживання грубою силою суперечить неодноразовим заявам держав Антанти і програмі президента США Вільсона про надання народам колишньої Російської імперії права самим вирішувати свою долю. Вимагаючи виведення з її території військ держав Антанти, Радянська Україна з свого боку висловлювала готовність до мирного співіснування. Її уряд, розглядаючи пропозицію держав Антанти про переговори на Принцевих островах, погоджувався надіслати своїх делегатів для переговорів про виведення іноземних військ із своєї території. Він висловлював згоду укласти з країнами Антанти договір, який забезпечував би їх економічні інтереси, але не суперечив би інтересам робітничого і селянського населення України, основним принципам і гідності соціалістичної влади. З свого боку, імперіалістичні держави повинні були припинити втручання у внутрішні справи Радянської України, відмовитися від підтримки антирадянських сил та від інших дій, спрямованих на розпалювання громадянської війни.

Західні країни зображали справу таким чином, ніби їх пропозиція про зустріч на Принцевих островах була продиктована бажанням сприяти припиненню громадянської війни. Ідучи назустріч такому бажанню, уряд УРСР заявляв, що він прийняв посередництво РРФСР для досягнення угоди з буржуазно-націоналістичною Директорією, яка, користуючись підтримкою імперіалістів, була головним призвідцем громадянської війни на Україні¹³².

26 лютого 1919 р., коли тільки стали відомі умови угоди, якої дійшли командування французьких інтервенціоністських військ і буржуазно-націоналістична Директорія, Радянський уряд України виступив з нотого, в якій викрив юридичну і політичну безпідставність цієї змови. В той же час він знову висловив готовність «укласти мир з усіма державами Антанти, але при попередній умові, що французький уряд перестане дивитися на Україну як на майбутню колонію французького капіталу, як на новий Мадагаскар, Марокко та Індокитай». «Будь-які угоди, що не будуть зважати на повну економічну незалежність Української Радянської Соціалістичної Республіки.— попереджував її уряд,— наперед засуджені на невдачу»¹³³.

Днем раніше, 25 лютого, Український радянський уряд висунув пропозицію почати переговори з французьким та іншими союзними урядами про обмін їх підданих і військовополонених, що перебували на Україні, на громадян УРСР, заарештованих командуванням інтервенціоністських військ, а також громадян УРСР та українців-військовополонених, затримуваних у різних союзних країнах¹³⁴. 4 березня уряд УРСР, викривши спроби французького уряду обілити свою інтервенціоністську політику і уникнути відповідальності за наслідки цієї політики, знову повторив свої пропозиції. Для здійснення обміну громадянами французькому уряду пропонувалось взяти на себе по-

¹³¹ «Документи внешней политики СССР», т. II, М., 1958, стор. 51—52.

¹³² Там же, стор. 63.

¹³³ Там же, стор. 82.

¹³⁴ Там же, стор. 81.

середництво через його представників у Одесі, а також висловлювалось побажання, щоб таке посередництво взяли на себе представники нейтральних держав на Україні¹³⁵.

Як не намагалися уряди західних країн не мати справи з Радянською владою, вони, зважаючи на безвихідь, в якій опинилась навесні 1919 р. інтервенція, змушені були шукати згоди з радянськими республіками. 14 березня уповноважений Раднаркомом УРСР в Одесі був офіційно запрошений на французький крейсер, де між ним і французьким адміралом, що командував союзним флотом на Чорному морі, відбулася тривала розмова з питань політики обох сторін і перспектив взаємовідносин між ними¹³⁶. Ця зустріч мала місце через два дні після того, як у Москві представником уряду США Буллітом і урядом РРФСР було розроблено проект мирної пропозиції про врегулювання відносин країн Антанти і США з Радянською Росією.

Після цієї першої офіційної зустрічі представників Радянської України і західних держав відбувся ряд інших. Наприкінці березня мали місце переговори між представниками командування радянських і союзних військ, що діяли в районі Маріуполя. Ці переговори завершилися тим, що інтервенти очистили місто відповідно до вимог українського радянського командування¹³⁷. 10 квітня уповноважений Раднаркомом УРСР в Одесі спільно з представниками місцевих військових і цивільних властей відвідав командуючого союзним флотом. В ході розмови радянська сторона наполягала на врегулюванні питань, що постали у зв'язку з інтервенцією країн Антанти і США проти Радянської України, зокрема питань про повернення захоплених інтервентами при їх евакуації з Одеси радянських військових і транспортних суден і награваного майна, про забезпечення свободи судноплавства на Чорному морі та ін.¹³⁸

Ставлячи розв'язання всіх цих питань у залежності від вказівок зверху, союзне командування, проте, не виключало можливості дальших переговорів. А через кілька днів воно стало настійно пропонувати переговори з повноважними представниками центральних органів Радянської влади. В Севастополі відбулись три зустрічі представників місцевих органів Радянської влади і радянських військових частин, що діяли в Криму, з полковником Трусоном, який командував сухопутними військами союзників, а також одна зустріч з командуючим союзним флотом французьким адміралом Аме у присутності англійського адмірала Кольтбота і представника головного союзного командування, надісланого з Константинополя¹³⁹. Одержавши повідомлення про ці зустрічі, Г. В. Чичерін 23 квітня телеграфував урядові УРСР: «Будь ласка, слідкуйте за подібними переговорами, щоб не пошкодити і не випустити важливого»¹⁴⁰.

Уряд УРСР на пропозицію союзного командування продовжити і розширити переговори про виведення союзних військ відповів згодою¹⁴¹.

¹³⁵ «В защиту Советской Украины, Сборник дипломатических документов и исторических материалов», Харьков, 1921, стор. 23.

¹³⁶ Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (далі — ЦДАЖР УРСР), ф. 2, оп. 1, спр. 337, арк. 6.

¹³⁷ «В защиту Советской Украины», стор. 25—26.

¹³⁸ Газ. «Комуніст» від 12 і 17 квітня 1919 р.; ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 337, арк. 154—160.

¹³⁹ Газ. «Більшовик» від 24 квітня 1919 р.; ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 337, арк. 24—27, 32—34, 36—40.

¹⁴⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 337, арк. 30.

¹⁴¹ «В защиту Советской Украины», стор. 31.

Правлячі кола західних країн, подолавши свою розгубленість у зв'язку з провалами їх антирадянської інтервенції, зробили ставку на Колчака і Денікіна. Тому до переговорів з УРСР, що намічалися, вони поставились так само, як і до «місії Буллита», доля якої загальновідома. Уряд Радянської України 12 червня 1919 р. знову заявив, що він «готовий зараз, як і раніше, ввійти в переговори, які могли б уладнати всі існуючі непорозуміння»¹⁴². Але цей миролюбний заклик з боку Української РСР, як і попередні, не досяг своєї мети.

На Україні продовжували свою діяльність консули іноземних держав. Ніяких документів, які акредитували б їх при уряді УРСР, вони не мали. З свого боку, Радянський уряд України бажав для захисту прав та інтересів своїх громадян надіслати на основі взаємності своїх представників до країн, консули яких перебували на Україні. 31 березня 1919 р. уряд УРСР поставив перед іноземними консулами в Києві питання про те, чи згодні їх уряди на офіційне визнання УРСР? чи є вони офіційними уповноваженими? чи готові їх уряди забезпечити представникам УРСР можливість проїзду в межі їх держав для виконання там своїх функцій?¹⁴³. З визволенням Одеси ці питання були поставлені також перед іноземними консулами, що перебували там¹⁴⁴.

Незважаючи на те, що уряд Радянської України в своїх бажаннях не виходив за межі елементарних норм, ці його побажання не були вдоволені державами, яким вони були адресовані. Оскільки відповіді голландського та італійського урядів були незадовільні, а від решти урядів взагалі не надійшло ніякої відповіді, уряд УРСР змушений був запропонувати іноземним консулам залишити межі України. В листі, врученому в цьому зв'язку кожному з консулів, між іншим відзначалось, що «як тільки ми будемо поставлені у рівні умови, консули зможуть повернутися на Україну, щоб відновити свої обов'язки»¹⁴⁵.

Поряд з настійними намаганнями досягти мирного врегулювання і мирного співіснування із західними державами Радянська Україна приділяла значну увагу встановленню мирних відносин з такими сусідніми країнами, як Польща і Румунія.

До середини квітня 1919 р. українські радянські війська, здобувши перемогу над петлюрівськими бандами під Коростенем, почали зіткнутися з військами Польщі, які окупували частину Волинської губернії. Бажаючи уникнути воєнних сутичок, уряд УРСР звернувся до уряду братньої РРФСР з проханням про посередництво між УРСР і Польщею з метою добровільного виведення польських військ з території України. В разі згоди на посередництво уряд РРФСР уповноважувався заявити, що уряд УРСР готовий почати переговори з польським урядом для мирного розв'язання питання про кордони між Україною і Польщею¹⁴⁶. В той час у Москві перебував надзвичайний уповноважений польського уряду Венціковський. До нього й звернувся уряд РРФСР, погодившись взяти на себе посередництво. У своїй ноті від 15 квітня НКЗС РРФСР, виклавши пропозицію Радянської України, просив Венціковського зробити відповідні кроки перед польським урядом¹⁴⁷. Миролюбна пропозиція УРСР залишилась без від-

¹⁴² Газ. «Комуніст» від 13 червня 1919 р.

¹⁴³ Газ. «Комуніст» від 3 квітня 1919 р.

¹⁴⁴ Газ. «Комуніст» від 25 квітня 1919 р.

¹⁴⁵ «Документи внешней политики СССР», т. II, стор. 169.

¹⁴⁶ «Советская Украина и Польша. Сборник дипломатических документов и исторических материалов», X, 1921, стор. 21.

¹⁴⁷ «Документи внешней политики СССР», т. II, стор. 128—129.

повіді. Білопольські війська продовжували безчинствувати на українській території. Урядові УРСР нічого не залишалось, як констатувати у ноті від 22 липня, що політика правлячих кіл буржуазно-поміщицької Польщі перешкоджає будь-якому мирному співжиттю з сусідніми країнами¹⁴⁸.

Після визволення України від петлюрівського і денікінського нашествия питання про стосунки з Польщею стало центральним у зовнішній політиці УРСР. Повідомляючи про відновлення своєї діяльності, Радянський уряд України у зверненні до всіх народів і урядів від 19 лютого 1920 р. заявляв, що він сповнений твердої волі охороняти незалежність і недоторканість УРСР та бажає жити в мирі з усіма народами і державами, а також запрошував їх налагодити економічні та дипломатичні відносини з Україною. Особливо підкреслювалась необхідність укладення мирного договору з Польщею, оскільки саме в той час вороги українського народу шукали в Польщі виконавця своїх контрреволюційних планів і прагнули втягнути польський народ у війну проти українського народу. Солідаризуючись з заявою Раднаркому РРФСР від 28 січня¹⁴⁹ і зверненням ВЦВК від 2 лютого 1920 р.¹⁵⁰ про основи радянської політики щодо Польщі, уряд УРСР вказував, що він не має наміру провадити будь-яку агресивну політику щодо своїх сусідів або втручатися у внутрішні справи інших держав¹⁵¹.

22 лютого уряд УРСР звернувся до уряду Польщі з пропозицією почати переговори з метою укласти мирний договір. Він підкреслював, що ненормальність відносин між Польщею і Україною не могла не відбитися на політичних та економічних інтересах обох країн. Ця ненормальність заважала торгівлі, підтримувала штучно створювану національну ворожнечу і підготовляла умови для майбутніх конфліктів. «...Різниця в формах державної влади між Польщею і Україною не є перешкодою до укладення мирного договору»¹⁵²,—заявляв уряд Української РСР.

Замість того, щоб дати розумну відповідь на заклик і пропозицію Радянської України, білопольський уряд активізував військові дії проти неї. Однак уряд УРСР, як і уряд РРФСР, не залишав надій на відвернення війни. 6 березня уряд Радянської України знову підтвердив свої попередні мирні пропозиції урядові Польщі¹⁵³.

Зважаючи на те, що агресивність білопольських шовіністів підігрівалась імперіалістами західних держав, уряди РРФСР і УРСР адресували 7 березня спільну ноту цим державам. Радянські уряди заявили, що «вони бажають присвятити свої сили великому завданню свого внутрішнього відновлення і жити у мирі з усіма народами, якою б не була різниця між створеним у себе народами Росії і України ладом і політичними формами інших держав»¹⁵⁴. Вони вітали тенденцію певних кіл Заходу до нормалізації стосунків з радянськими республіками і висловлювались за співробітництво з метою розвитку добробуту всіх народів. Разом з тим у ноті підкреслювалось, що будь-який удар, завданий мирній відбудові Росії і України, був би ударом і по інтересах інших країн, оскільки вони були зв'язані з радянськими рес-

¹⁴⁸ «Совегская Украина и Польша», стор. 23.

¹⁴⁹ «Документы внешней политики СССР», т. II, стор. 331.

¹⁵⁰ Там же, стор. 335.

¹⁵¹ Там же, стор. 376—377.

¹⁵² Там же, стор. 387.

¹⁵³ Там же, стор. 399.

¹⁵⁴ Там же, стор. 401.

публіками. Новий воєнний удар намічався з боку Польщі, що, природно, загрожувало мирній відбудові радянських республік і можливості західних країн установити з ними нормальні економічні зв'язки. Уряди РРФСР і УРСР звертались до урядів країн Антанти і США з тим, щоб останні, використавши свій вплив на польський уряд, покладали край агресивним діям цього уряду і примусили його піти на мирні переговори. З свого боку, РРФСР і УРСР висловлювали бажання встановити з Польщею мирні, добросусідські відносини.

Одночасно мирні пропозиції були зроблені урядами РРФСР і УРСР Румунії¹⁵⁵.

Радянські пропозиції були, однак, ігноровані буржуазно-поміщицькими урядами Польщі і Румунії та їх покровителями — імперіалістами західних країн. Класова ненависть до робітничо-селянської влади перемогла здоровий глузд, і міжнародна буржуазія ще раз спробувала задушити цю владу на Україні і в Росії. 25 квітня озброєні західними державами білопольські війська і разом з ними петлюрівські банди рушили на Україну. Радянські республіки знову змушені були взятися за зброю.

Проте вже раніше, ніж відбулася ця остання спроба міжнародного імперіалізму розгромити країну Рад, боротьба радянських республік за мир і мирне співіснування почала давати свої результати. 2 лютого 1920 р. РРФСР уклала мирний договір з Естонією, 12 липня — з Литвою. Поряд з цими договорами, що фіксували повне визнання відповідними країнами РРФСР, остання спільно з УРСР уклала ряд угод з іноземними державами з окремих питань. 20 квітня 1920 р. Франція і Бельгія, 21 травня Угорщина і 5 липня Австрія підписали угоди з РРФСР та УРСР про взаємний обмін військовополоненими та іншими особами. Ці угоди були визнанням радянських республік де-факто. Більш того, французький уряд змушений був дати до своєї угоди заяву про те, що «він не буде втручатися у внутрішню політику Росії і не буде сприяти ніяким агресивним заходам проти радянських республік Росії і України»¹⁵⁶. Така ж заява була зроблена і бельгійським урядом¹⁵⁷.

Після розгрому білополяків і укладення Ризького мирного договору між Польщею і радянськими республіками в березні 1921 р. капіталістичні держави змушені були хоча б тимчасово примиритися з існуванням нової соціалістичної системи. Вступаючи в політичні і економічні стосунки з радянськими республіками, капіталістичні держави несамохіть визнавали неминучість мирного співіснування. В цьому виявилась життєвість радянської зовнішньої політики, істотну роль у здійсненні якої відіграла, спираючись на співробітництво і допомогу РРФСР, Радянська Україна.

* * *

Сама можливість створення Української Радянської держави впливала з демократичного, інтернаціоналістського характеру Великої Жовтневої соціалістичної революції. З перемогою Жовтневої революції пролетарський інтернаціоналізм знайшов у нашій країні повне і всебічне втілення в життя. В ході розв'язання національного питання і державного будівництва була підтверджена його життєвість і як

¹⁵⁵ «Документи внешней политики СССР», т. II, стор. 402, 409.

¹⁵⁶ Там же, стор. 462.

¹⁵⁷ Там же, стор. 467.

принципу внутрішньодержавної політики, і як принципу міждержавних відносин.

У міждержавних відносинах пролетарський інтернаціоналізм уперше був випробований радянськими республіками ще до їх об'єднання в Союз, а його найвищим виразом було саме утворення СРСР. У братерському єднанні з російськими і всіма іншими народами Радянської країни український народ здійснив всі свої соціальні і національні прагнення і впевнено буде комунізм. І в цьому — яскравий вираз як великої життєвої сили ідеології пролетарського інтернаціоналізму, так і непохитної вірності українського народу прапоріві цієї ідеології, вірності, загартованої під керівництвом Комуністичної партії в непримиренній боротьбі проти різного роду буржуазно-націоналістичних виродків, які намагалися штовхнути Україну в пазури міжнародного імперіалізму.

Українська РСР давала рішучу відсіч різним спробам ворожих сил роз'єднати її з РРФСР та іншими радянськими республіками і рішуче виступала за підтримку і захист всіх зарубіжних народів, що боролися за свою свободу і незалежність.

У згаданій заяві Народного Секретаріату на Брест-Литовській конференції про злочинну змову, яка намічалася у той час між німецько-австрійськими імперіалістами і українськими буржуазними націоналістами і мала на меті відірвати Україну від Росії, вказувалося, що український народ прагне до найшвидшого миру. Але цей мир він хоче укласти спільно з Російською федеративною республікою, в братерському єднанні з її трудящим населенням. Глибоко помиляються ті, підкреслювалося в заяві, хто вважає, що тільки кайдани царизму зв'язували Росію з Україною. Кайдани впали, але глибокий економічний і політичний зв'язок між братніми народами залишився, і цей зв'язок закріплюється на основі вільної угоди. І будь-які сироби протиставити Україну Росії і на цьому побудувати справу миру, попереджав Народний Секретаріат уряди Німеччини і Австро-Угорщини, базуються на хибній основі і тому приречені на провал. Хто шукає хвилинних успіхів, а не міцних мирних відносин, той повинен вести переговори про загальний мир з усіма народами Росії, зв'язаними спільними економічними, культурними і державно-федеративними відносинами ¹⁵⁸.

Велику вірність інтернаціональному обов'язку продемонструвала Радянська Україна своїм ставленням до Брестського договору, нав'язаного німецькими імперіалістами. Цей договір виривав Україну проти волі її робітників і селян з Радянської федерації. Однак українські представники на IV Всеросійському надзвичайному з'їзді Рад заявили, що вони, вважаючи необхідним закріплення соціальних завоювань Жовтневої революції і збереження Радянської влади в Росії, не можуть висловитися проти ратифікації цього договору ¹⁵⁹.

Коли трудящі України піднялися на збройне повстання проти іноземної окупації та маріонеткового гетьманського режиму і коли в Німеччині вибухла революція, німецький уряд Еберта-Шейдемана не пішов, однак, на врегулювання відносин з урядом Радянської України. Командування окупаційних військ вдавалося до зухвалих провокаційних дій щодо відроджуваної Радянської влади. Але Український

¹⁵⁸ «Мирные переговоры в Брест-Литовске», т. I, стор. 148—149.

¹⁵⁹ «Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине», т. 3, стор. 321.

радянський уряд, незважаючи на наявність у нього сил і засобів для збройної відсічі таким діям, терпеливо добивався мирного врегулювання всіх питань безпосередньо з солдатськими Радами німецької армії. Йому вдалося в грудні 1918 — на початку січня 1919 рр. досягнути угод з Радами окремих німецьких частин і з'єднань, а в середині січня підписати договір з Радою 1 корпусу німецької армії, що окупував Лівобережну Україну. Умови цих договорів визначали обов'язки сторін в забезпеченні проходу українських радянських військ на Україну і німецьких військ для евакуації¹⁶⁰. Пізніше було укладено угоду про умови передачі німецькою Радою урядові УРСР військового майна 1 німецького армійського корпусу на Україні¹⁶¹.

Таким чином, були уникнуті зайві жертви з обох сторін, полегшено відновлення Радянської влади на Лівобережній Україні і забезпечено безболісне виведення німецьких військ на батьківщину. ЦК КП(б)У і Радянський уряд України розглядали окупаційну армію не тільки як армію завойовників, а й як армію в масі своїй із селян і робітників, обдурених і змушених виконувати волю правлячих кіл Німеччини.

У своєму твердому намірі жити у мирі і дружбі з усіма народами Радянська Україна виходила з нерозривного інтернаціонального зв'язку її робітників і селян з трудящими усіх країн. Вказуючи на це, її уряд у зверненні до всіх народів і урядів від 29 січня 1919 р. особливо підкреслював свою єдність з урядами РРФСР та інших радянських республік і запрошував ці уряди укласти тісний оборонний союз проти будь-яких спроб повалити владу робітників і селян, що встановилася ціною неймовірно тяжких жертв¹⁶².

У боротьбі проти внутрішньої контрреволюції і міжнародного імперіалізму Радянська Україна спиралася на солідарність робітничого класу, трудящих мас усіх країн. У своїх зовнішньополітичних виступах, викриваючи злочинну діяльність урядів буржуазних країн, вона не раз безпосередньо зверталась до трудящих мас, закликаючи їх до солідарності з її боротьбою. Такі заклики містилися у зверненні уряду УРСР від 29 липня 1919 р. до трудящих Франції¹⁶³, від 30 липня 1919 р. — до трудящих Франції, Англії та Італії¹⁶⁴, від 1 липня 1920 р. — до трудящих Фінляндії та ін.¹⁶⁵ Засуджуючи ворожі дії імперіалістів, Українська РСР ніколи не ототожнювала ці дії з волею народних мас капіталістичних країн. Її ставлення до трудящих іноземних країн було висловлене, зокрема, в ноті урядові Греції від 28 лютого 1919 р.¹⁶⁶, Болгарії — від 22 квітня 1919 р.¹⁶⁷, Румунії — від 1 травня 1919 р.¹⁶⁸ та ін.

Багато лиха Українській РСР було завдано з боку буржуазно-поміщицької Польщі. Але Радянська влада ніколи не вважала відповідальними за це польських робітників і селян. Наприклад, в ноті від 11 червня 1920 р., вказуючи на відповідальність як самого польського уряду, так і урядів Англії, Франції, Італії та США, що підтримували його, за злочини білопольських інтервентів на Україні,

¹⁶⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 287, арк. 72, 76.

¹⁶¹ Там же, спр. 14, арк. 98.

¹⁶² «Документы внешней политики СССР», т. II, стор. 52.

¹⁶³ Там же, стор. 225.

¹⁶⁴ Там же, стор. 230.

¹⁶⁵ «Документы внешней политики СССР», т. III, 1959, стор. 10.

¹⁶⁶ «В защиту Советской Украины», стор. 13.

¹⁶⁷ «Документы внешней политики СССР», т. II, стор. 479.

¹⁶⁸ Там же, стор. 150.

уряди РРФСР і УРСР заявляли при цьому, що «трудящі маси Росії і України продовжують вважати польських трудящих своїми братами, обдуреними і кинутими всупереч своїй волі їх хазяями в цю несправедливу війну проти трудових народів Росії і України»¹⁶⁹. 22 липня уряд УРСР, повідомляючи уряд Польщі про репресивні заходи щодо полонених польських офіцерів і про оголошення заложниками польських аристократів, що перебували на Україні, вказував: «Ми їх оголошуємо відповідальними за злочини уряду, покровительством якого вони користувалися. Щождо польського пролетаріату і селянства, то й надалі вони лишаються нашим нерозривним союзником»¹⁷⁰.

З гарячим співчуттям ставилась Радянська Україна до боротьби народів інших країн за визволення, висловлюючи їм свою щирю підтримку і солідарність.

Виключну увагу виявила УРСР до Радянської Угорщини. Коли імперіалісти силами французьких колоніальних військ, Румунії та Чехословаччини почали злочинну інтервенцію проти Радянської Угорщини, Українська РСР вирішила подати дійову допомогу братньому угорському народові. Вона виступила з ультимативними дипломатичними заявами румунському уряду 1 травня 1920 р. спільно з РРФСР в питанні про Бессарабію і 2 травня в питанні про Буковину¹⁷¹. Свої законні вимоги щодо цих територій, насильно загарбаних боярською Румунією, Радянська Україна підтримала активними діями своїх військ. У розпорядженні військам, даному Реввійськрадою Українського фронту відповідно до постанови ВУЦВК від 4 травня, відзначалося, що своєю боротьбою проти румунських експансіоністів Радянська Україна не тільки визволяє українців та інших братів-робітників і селян Бессарабії і Буковини, а й відвертає небезпеку, яка загрожує їй самій в разі розгрому Радянської Угорщини¹⁷².

17 травня 1920 р. в Києві відбулося розширене засідання ВУЦВК з участю депутатів Київської Ради, представників фронтспілок, фабзавкомів. На цьому засіданні ВУЦВК постановив: вітати Радянську Угорщину з успіхами її Червоної Армії і знову доручити Раднаркому України та військовому командуванню подати всемірну допомогу братній Радянській Угорщині, що стікає кров'ю¹⁷³.

З радістю зустріла і гаряче вітала Радянська Україна також перемогу словацького пролетаріату і створення ним Словацької Радянської Республіки¹⁷⁴.

До кінця виконати свій інтернаціональний обов'язок перед братніми радянськими республіками, що утворилися в Угорщині і Словаччині, Українська РСР, однак, не змогла. Влітку 1919 р. вся Радянська країна опинилася у вогненному кільці зовнішніх і внутрішніх фронтів. Радянські республіки змушені були, об'єднавшись у військовий союз, повернути всі свої сили проти смертельної небезпеки, що нависла над ними.

* * *

Розглянуті моменти і приклади, що характеризують основні підвалини зовнішньополітичної діяльності Радянської України в роки громадянської війни та іноземної інтервенції, показові як з історич-

¹⁶⁹ «Документи внешней политики СССР», т. II, стор. 566.

¹⁷⁰ «Советская Украина и Польша», стор. 24.

¹⁷¹ «Документи внешней политики СССР», т. II, стор. 148—151.

¹⁷² «Советские Россия, Украина и Румыния (Сборник дипломатических документов и исторических материалов)», Харьков, 1921, стор. 33—34.

¹⁷³ «Документи внешней политики СССР», т. II, стор. 168—169.

¹⁷⁴ «В защиту Советской Украины», стор. 38.

ного, так і політичного поглядів. Вони дають уяву про зусилля Української РСР у боротьбі за торжество ленінських принципів зовнішньої політики. Вони ще раз підкреслюють справді демократичну природу Радянської влади на Україні і викривають цілковиту неспроможність фальсифікацій, яким піддається в сучасній буржуазній літературі історія Радянського Союзу, зокрема Радянської України, досвід національного і державного будівництва в нашій державі та її миролюбної зовнішньої політики.

В. Ф. СОКУРЕНКО

БОРОТЬБА БІЛЬШОВИКІВ ХАРКОВА ЗА ПЕРЕМОГУ ЛЕНІНСЬКОЇ ТАКТИКИ НА ВИБОРАХ ДО ІV ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ у 1912 р.

Виборча кампанія до ІV Державної думи займає важливе місце в історії класової боротьби робітників України, як і всього російського пролетаріату, в роки нового революційного піднесення. В. І. Ленін вказував, що в ході цієї кампанії зіткнулись і поміряться силами три класові угруповання, які існували на той час в Росії. До першого з них, — урядової контрреволюції, належали крайні праві партії — «Союз руського народу», націоналісти і октябристи, що виражали інтереси чорносотенних поміщиків-кріпосників та великої буржуазії. В другому таборі згурпувалися партії ліберально-монархічної буржуазії, очолювані партією кадетів. Третім виступав демократичний табір на чолі з робітничим класом і його бойовим авангардом — партією більшовиків.

Більшовики йшли на вибори з чіткою революційною програмою думської діяльності, озброєні ленінською тактикою. Свою діяльність у реакційній думі вони розглядали як важливий засіб революційної агітації, один із шляхів поєднання нелегальної роботи з використанням легальних можливостей, щоб «кликати маси до боротьби, роз'яснювати вчення соціалізму, виявляти всякий урядовий і ліберальний обман, викривати монархічні передсуди відсталих верств народу і класові корені буржуазних партій..., щоб готувати армію свідомих борців нової російської революції»¹⁷⁵.

Основні питання тактики більшовиків у виборчій кампанії і в думі були розроблені В. І. Леніним в численних статтях, надрукованих у газетах «Звезда» і «Правда», а також в теоретичному партійному журналі «Просвещение», у ленінських резолюціях «Про вибори до ІV Державної думи» і «Про думську соціал-демократичну фракцію», схвалених VI (Празькою) конференцією РСДРП. Тактична лінія більшовиків була спрямована на здійснення головного завдання партії на виборах і в самій думі — соціалістичної класової пропаганди і організації пролетаріату.

Більшовики проводили виборчу кампанію під лозунгами народної революції: демократична республіка, 8-годинний робочий день, конфіскація всієї поміщицької землі.

¹⁷⁵ В. І. Ленін, Твори, т. 17, стор. 436.

Величезне значення для розгортання передвиборної агітації більшовиків мала «Виборча платформа РСДРП», написана В. І. Леніним у березні 1912 р. Надрукована окремою листівкою від імені ЦК партії, вона була розповсюджена у найважливіших пролетарських центрах країни, у тому числі в Харкові і Катеринославі.

Завдання, що стояли перед партією у виборчій кампанії, вимагали найрішучішої боротьби проти меншовиків-ліквідаторів, троцькістів та інших опортуністів, які намагалися довести, ніби Росія вступила на шлях тривалого конституційного розвитку, що виключало можливість нової революції і давало змогу боротися лише за реформи. Думська діяльність розглядалась ними як самоціль, а робітничому класові вони відводили роль посібника ліберальної буржуазії. Заперечуючи необхідність самостійного виступу демократичного табору на виборах, ліквідатори, як і кадети, твердили, що в ході виборчої кампанії будуть боротися лише два табори: реакції — в особі правих урядових партій і «демократії» — в особі партії ліберальної буржуазії, яка нібито покликана виконати «історично прогресивну роль». Це був курс на позбавлення демократичного табору змоги брати самостійну участь у важливій громадсько-політичній кампанії, якою були вибори до IV Державної думи.

Згідно з виборчим законом від 3 червня 1907 р. Харківська губернія була однією з тих шести, яким надавалось право посылати в думу по одному депутату від робітничої курії. Це поклало велику відповідальність на Харківську більшовицьку організацію. Інтереси всього робітничого класу Росії вимагали зірвати плани опортуністів і забезпечити проходження в думу більшовицького депутата.

Виконання цього завдання ускладнювалось шаленим поліцейським терором та обмеженнями виборчих прав робітників. Щоб перешкодити проникненню в думу пролетарських депутатів, була встановлена триступнева система виборів, що відкривала широкий простір для всіляких антиробітничих махінацій під час виборів з боку властей і поліції. Спочатку робітники мали обирати уповноважених, уповноважені — виборщиків, а останні на губернських виборчих зборах — депутатів.

Вістря виборчого закону було направлено на обмеження виборчих прав робітників великих фабрично-заводських підприємств, які були найорганізованішою силою революційного руху. В Харкові робітники заводу Гельферіх-Саде, фарфорово-фаянсової фабрики Кузнецова і Іванівського цукрорафінадного заводу, тобто підприємств, на кожному з яких працювало близько 2 тис. робітників, обирали стільки ж уповноважених, скільки й робітники механічної майстерні Закржевського, друкарень Лібіна, Зільберберга, Бенгіса, Альтшулера, де працювало по 50—100 чол. Паровозобудівний завод, на якому в другій половині 1912 р. налічувалось 2700 робітників, мав право обирати лише двох уповноважених.

Указом царя вибори до IV думи були призначені на осінь 1912 р., однак більшовики Харкова, як і вся партія, розпочали підготовку до них задовго до визначеного строку. Особливо активно ця підготовка розгорнулася після Празької конференції РСДРП. Вона велась одночасно з наполегливою боротьбою більшовиків за відновлення і зміцнення нелегальної міської партійної організації, розгромленої охранкою в роки реакції, за єдність і політичне виховання робітників. Відродження на початку 1912 р. Харківської організації РСДРП мало вирішальне значення для розгортання революційного руху в місті, успішної підготовки і проведення виборчої кампанії. На чолі Харківського комітету ста-

ли загартовані більшовики Є. М. Адамович, В. І. Невський, М. П. Доброхотов, М. К. Муранов, М. М. Кабаненко, О. Є. Скороход та інші. Відновивши роботу, партійна організація Харкова відразу ж рішуче відмежувалася від ліквідаторів¹⁷⁶.

Справжньою школою політичного виховання робітничих мас Харкова були квітневі і травневі політичні страйки, які організували і очолили більшовики і які пройшли в місті під їх лозунгами. Під час страйків партійна організація постійно нагадувала робітникам про їх завдання на майбутніх виборах, викривала політику чорносотенних і ліберальних партій та дії ліквідаторів. Наприклад, у першотравневій відозві Харківського комітету РСДРП писалось: «Товариші робітники... Перед нами вибори до IV Державної думи. Хоч за законом від 3 червня в ній забезпечена більшість поміщикам, але для нас важливим є те, щоб там всенародно лунав сміливий голос наших представників соціал-демократів, щоб вони викривали уряд, дворянство, буржуазію, їх хижацькі інтереси, апетити і антинародну політику. Уряд намагатиметься перешкодити робітникам обрати своїх представників — соціал-демократів. Ваше ж завдання — провести на всі шість місць, відведених пролетаріату Росії, соціал-демократів. Ми повинні використати виборчу кампанію для згуртування і організації, для агітації за свої вимоги. Згуртуємось же, товариші! В єднанні сила»¹⁷⁷.

Влітку 1912 р. передвиборна боротьба політичних партій досягла високого напруження. Плазуючи перед лібералами, керівники харківських ліквідаторів почали переговори з представниками кадетської партії про висунення спільних кандидатів. В результаті досягнутої між кадетсько-прогресистським блоком та ліквідаторами угоди кандидатами до IV думи по другій міській курії було висунуто ліквідатора Піддубного і кадета Куликова¹⁷⁸. Водночас меншовики-ліквідатори почали висувати кандидатів у думу і по робітничій курії.

Щоб дати бій меншовикам і повністю розвінчати їх перед робітниками, більшовики 1 липня 1912 р. організували на одній із приватних квартир диспут, на який, крім ліквідаторів, були запрошені також передові робітники харківських підприємств. Не маючи аргументів, які можна було б протиставити обвинуваченням більшовиків, ліквідатори не з'явилися на збори і тим самим підтвердили свою безпринципність і цілковиту теоретичну неспроможність. Представник Харківського комітету прочитав присутнім на диспуті 40 робітникам доповідь про передвиборну кампанію і тактику РСДРП¹⁷⁹, яку робітники одностайно схвалили, засудивши виборчу платформу ліквідаторів і їх блок з ліберальними партіями¹⁸⁰. Завдяки енергійній агітації більшовиків спроби ліквідаторів підкорити своєму впливу робітників Харкова успіху не мали. Як пригадують сучасники, робітники із зневагою і презирством дивилися на кандидатів, яких висували ліквідатори, і називали Під-

¹⁷⁶ Е. Адамович, Восстановление подпольной большевистской организации в 1911—12 гг., журн. «Летопись революции», 1924, № 1 (6), стор. 151—152; Центральний державний історичний архів УРСР (далі — ЦДІА УРСР), ф. Південно-східного районного відділення, 1912, спр. 940, арк. 180.

¹⁷⁷ «Первое мая в царской России, 1870—1916. Сборник документов и материалов», М., 1939, стор. 239.

¹⁷⁸ ЦДІА УРСР, ф. Харківського губерньського жандармського управління (далі — ф. ХГЖУ), 1913, спр. 3928, арк. 17, 18; ф. Південно-східного районного охоронного відділення, 1912, спр. 941, арк. 251.

¹⁷⁹ ЦДІА УРСР, ф. Південно-східного районного охоронного відділення, 1912, спр. 942, арк. 31.

¹⁸⁰ «Рабочая газета» від 12 серпня 1912 р.

дубного і йому подібних «майбутніми Бріанами», «кабінетними соціал-демократами»¹⁸¹.

Яскравим свідченням негативного ставлення пролетарів Харкова до передвиборних заходів меншовиків був той факт, що 27 травня 1912 р. жоден з робітників не прийшов на збори, які ліквідатори намагались організувати на Основі для висунення своїх кандидатів по робітничій курії. На збори прийшло лише чотири меншовики з інтелігенції¹⁸².

У ході виборчої кампанії активізувала свою діяльність і українська буржуазно-націоналістична контрреволюція в особі партії «українських прогресистів». Харківська група цієї партії опублікувала в місцевій буржуазно-націоналістичній газетці «Сніп» свою «платформу», наскрізь пронизану ворожими українському і російському народам поглядами. Неоціненну допомогу Харківському комітету РСДРП у боротьбі проти українських націоналістичних партій подала газета «Правда». Уже в травні 1912 р. на її сторінках була опублікована стаття «Українські прогресисти», в якій гостро критикувалась їх програма і тактика. «Українські прогресисти,— писала «Правда»,— плоть від плоті і кість від кості російських прогресистів, тільки виступають під прикриттям надзвичайно мізерних національних вимог»¹⁸³. Вказуючи на необхідність єдиних дій пролетарів усіх національностей, «Правда» навчала робітників Харкова, що боротьба з націоналізмом на виборах — один із шляхів досягнення цієї головної мети¹⁸⁴.

ЦК РСДРП і особисто В. І. Ленін уважно стежили за ходом виборчої кампанії і керували нею, подаючи місцевим організаціям необхідну практичну допомогу. Велику роль у передвиборній мобілізації більшовицьких сил на Україні повинна була відіграти Південноросійська конференція, скликання якої готувалось за дорученням В. І. Леніна. На зборах партійної організації Харкова, що були скликані 1 липня 1912 р. з приводу підготовки до цієї конференції, з усією гостротою було поставлено питання про вибори до Державної думи. Збори категорично висловились за проведення до числа уповноважених і виборщиків «тільки «партійців» і ні в якому разі не ліквідаторів»¹⁸⁵. Хоч Південноросійська конференція через поліцейські репресії не відбулася, підготовка до неї сприяла активізації місцевих організацій партії.

Влітку 1912 р. для допомоги більшовицьким організаціям у проведенні виборчої кампанії В. І. Ленін послав у Росію агентів ЦК. Інессі Арманд було доручено відвідати ряд партійних комітетів на Україні. «Їхали з чужими паспортами, — пригадує Н. К. Крупська. — Інесса заїжджала до нас в Краків... Два дні прожила у нас, домовились з нею про все, дали їй всякі адреси, зв'язки, обговорили вони з Іллічем весь план роботи»¹⁸⁶. За дорученням В. І. Леніна Інесса Арманд відвідала Харківську організацію РСДРП¹⁸⁷, ознайомила з станом підготовки до виборів і передала місцевим більшовикам ленінські настанови.

¹⁸¹ Е. Адамович, назв. праця, стор. 151; ЦДІА УРСР, ф. Південно-східного районного охоронного відділення, 1912, спр. 940, арк. 192. В оцінці Піддубного харківські робітники не помилялися. Логіка зради привела його остаточно в табір контрреволюції. Після Лютневої революції Піддубний був воєнним комісаром Тимчасового буржуазного уряду по Харківській губернії.

¹⁸² Центральний державний історичний архів СРСР в Москві (далі — ЦДІА СРСР), ф. Департаменту поліції, Особливий відділ (далі — ф. ДП, ОВ), 1912, спр. 5, ч. 88-Б, арк. 141.

¹⁸³ Газ. «Правда» від 20 травня 1912 р.

¹⁸⁴ Газ. «Правда» від 25 вересня 1912 р.

¹⁸⁵ Г. С. Г а б, Выборы в IV Государственную думу по рабочей курьи на Украине. Рукопис кандидатської дисертації, КДУ ім. Т. Г. Шевченка, 1954, стор. 246.

¹⁸⁶ Н. К. Крупська, Спогади про В. І. Леніна, К., 1959, стор. 190.

¹⁸⁷ Е. Адамович, назв. праця, стор. 167.

Для керівництва виборчою кампанією більшовики Харкова за прикладом Петербурзької і Московської організацій партії створили загальноміський нелегальний орган — Виборчу комісію. Підтримуючи зв'язки з усіма партійними осередками підприємств, комісія у своїй діяльності спиралась на передових робітників, металістів залізничних майстерень і депо, заводів Бергенгейма, Мельгозе, Пільстрема і трамвайного депо¹⁸⁸. Створення Виборчої комісії дало більшовикам можливість централізувати підготовку до виборів, посилити боротьбу проти опортуністів.

У вересні 1912 р. передвиборна боротьба в місті досягла найвищого напруження. Загрозливе становище склалося на Харківському паровозобудівному заводі. Внаслідок втрат, яких зазнав партійний осередок ХПЗ під час квітневих і травневих страйків, лави його значно порідили, і це створювало певні труднощі у проведенні революційної роботи. Розуміючи, що на ХПЗ відверто ліквідаторські кандидатури уповноваженими на виборах не пройдуть, заводська меншовицька група 8 вересня 1912 р. висунула кандидатами робітників Кривошеева і Шibaєва, з яких перший був під впливом ліквідаторів, другий — меншовиком-партійцем¹⁸⁹.

Цей хід був розрахований на те, що Кривошеев і Шibaєв — неопослідовні соціал-демократи, але учасники страйкового руху — будуть підтримані робітниками і обрані уповноваженими, а в другому турі голосування — виборщиками. Губернські ж виборчі збори, де більшість належатиме представникам поміщицьких і буржуазних партій, проведуть у думу того з робітничих кандидатів, який буде найменш небезпечний для них. Таким способом ліквідатори планували зірвати обрання до думи більшовицького депутата і провести меншовика.

Більшовицька організація розгадала цей маневр ліквідаторів. Більшовики підняли робітників проти меншовицького плану виборів на ХПЗ. Під тиском робітників меншовики-ліквідатори змушені були піти на переговори з Харківським комітетом РСДРП. Під час переговорів, які відбувалися 11 вересня 1912 р., більшовики поставили перед ліквідаторами вимогу не перешкоджати проведенню єдиної виборчої кампанії, підкресливши, що на виборах до IV думи вирішуються питання загальнопартійного значення, які стосуються інтересів усього робітничого класу Росії. Меншовики відмовились виконати вимогу більшовиків і заявили про «повну автономію» своєї групи на виборах¹⁹⁰.

Комітет РСДРП вжив термінових заходів по зміцненню заводського партійного осередку, одночасно виступивши з різкою критикою розкольницьких дій ліквідаторської групи. Виконуючи рішення партійної організації, активну роботу на заводі проводили робітники-більшовики І. Г. Батишев-Корольов, О. П. Васильєв, І. М. Юпанов, В. П. Галкін, І. Слюсарєв, Г. Водоп'янов та інші. У боротьбі проти ліквідаторів комітет успішно використовував робітників-партійців М. І. Гурова та М. Ф. Плаксіна, які входили до заводської меншовицької групи, але фактично стояли на позиціях більшовиків.

На противагу меншовицьким кандидатам більшовицька організація ХПЗ виставила своїх кандидатів в уповноважені — робітників

¹⁸⁸ Газ. «Социал-демократ» від 12 січня 1913 р.

¹⁸⁹ ЦДІА УРСР, ф. Південно-східного районного охоронного відділення, 1912, спр. 942, арк. 189.

¹⁹⁰ Газ. «Социал-демократ» від 12 січня 1913 р.; ЦДІА УРСР, ф. Південно-східного районного охоронного відділення, 1912, спр. 942, арк. 199, 200.

М. І. Гурова, Г. Водоп'янова та І. М. Юпанова¹⁹¹. Обговорення кандидатур відбувалося при широкій участі робітників заводу. Так, затвердження кандидатури Г. Водоп'янова відбулося ввечері 19 вересня на конспіративній нараді в лісі на Основі. В ній взяли участь 60 робітників, а також члени Харківського комітету В. І. Невський, М. П. Доброхотов та інші більшовики. Присутні на нараді робітники ХПЗ висловились проти кандидатур меншовиків і підтримали кандидатуру Г. Водоп'янова¹⁹².

Для викриття антиробітничої політики меншовиків-ліквідаторів і кадетів, роз'яснення масам виборчої платформи партії і агітації за її кандидатів більшовики створили пропагандистську колегію в складі В. І. Невського, М. П. Доброхотова, Б. В. Авілова та О. В. Волкова¹⁹³. Через колегію більшовики тримали постійний зв'язок з газетою «Правда», систематично інформували її про підготовку до виборів у Харкові. В № 66 газети опубліковано дві статті про хід виборчої кампанії в Харкові. У статті «Ласкаві телята» газета роз'яснювала робітникам тактику більшовиків на виборах по другій міській курії, де ліквідатори разом з кадетами виставили своїх кандидатів. Друга стаття роз'яснювала важливість і необхідність завоювання на бік пролетаріату дрібних квартиронаймачів. Такі статті з'являлися у газеті «Правда» досить часто.

Харківський комітет РСДРП широко використав трибуну «Правды» для відкритого обговорення кандидатур, висунутих у ході виборчої кампанії правими та буржуазно-ліберальними партіями і ліквідаторами. 28 серпня 1912 р. у № 102 газети була опублікована стаття В. І. Невського «Харківський паровозобудівний завод». В ній гнівно і пристрасно викривались кандидати в уповноважені, висунуті на ХПЗ місцевими чорносотенцями. Закінчуючи вбивчу характеристику цих кандидатів, газета писала: «Є ще кандидати від так званих «ліквідаторів»... Ось що вони собою являють: заперечують необхідність робітничої партії, запевняють, що й за існуючого режиму робітники можуть успішно боротися за свої потреби... Невже харківські робітники-паровозники віддадуть свої голоси ворогам робітничого класу, не згуртуються і не оберуть істинних виразників своїх інтересів?»¹⁹⁴.

ЦК РСДРП високо цінив діяльність Харківської партійної організації в час виборів і, щоб зробити її досвід здобутком усієї партії, присвятив виборчій кампанії в Харкові передову статтю в «Правде» під заголовком «Приклад, гідний наслідування». «Приклад харківських товаришів,— писала газета,— заслуговує бути відзначеним як зразок для всіх робітників Росії... Свідомі робітники повинні подавати кореспонденції в «Правду» подібно харків'янам, з описом настрою робітни-

¹⁹¹ ЦДА УРСР, ф. Південно-східного районного охоронного відділення, 1912 спр. 942, арк. 196, 204.

¹⁹² Там же, арк. 206—207.

¹⁹³ В. Невський, Партийная организация в Харькове 1912 года, «Из эпохи «Звезды» и «Правды» (1911—1914)». вып. II, М., 1921, стор. 41. Б. В. Авілов тривалий час працював у Харкові. В роки першої російської революції входив до складу Харківської більшовицької групи «Вперед», насправді проводив меншовицьку лінію. На III з'їзді РСДРП виступив проти ленінського курсу на збройне повстання. В 1907—1910 рр. в роботі партійної організації участі не брав. В роки нового революційного піднесення — примиренець, член комітету РСДРП, відіграв певну позитивну роль на виборах до IV думи. В 1917 р. — меншовик-інтернаціоналіст. Після Великої Жовтневої соціалістичної революції відійшов від політичної діяльності.

¹⁹⁴ Газ. «Правда» від 28 серпня 1912 р.

ків, ступеня їх підготовки до виборів, вказуючи на ворожі кандидатури і т. д... Хай же прекрасний почин харків'ян не пропаде даром!»¹⁹⁵.

Зважаючи на величезне виховне значення «Правды», більшовики в період виборів до думи розповсюдили 5 тис. примірників газети¹⁹⁶.

Депутатом до IV думи по робітничій курії Харківська партійна організація вирішила провести робітника-залізничника М. К. Муранова — досвідченого більшовика, учасника революційних подій 1905—1907 рр. Обговорення кандидатури М. К. Муранова, як про це пише в своїх спогадах В. Р. Моргунов, відбувалося в приміській слободі Іванівці на квартирі більшовика Бобовнікова під охороною робітників, які розігнали шпигунів¹⁹⁷.

Рішенням губернатора вибори уповноважених по всій губернії були призначені на 20 вересня. Вони відбувались в умовах поліцейського терору і нестримної сваволі губернських властей. Тисячі робітників не були включені в списки виборців під тими чи іншими формальними причинами. У виборах мали право взяти участь лише 40% загальної кількості робітників Харківщини. Але й ця цифра здалася властям занадто великою. Шляхом «роз'яснень» до виборчого закону вони не допустили до виборів у Харкові 30%, а в Харківському повіті — 18% робітників, які мали право голосу¹⁹⁸. Внаслідок подібних обмежень з 300 тис. жителів Харкова у виборах до Державної думи взяло участь лише 15 628 осіб¹⁹⁹, тобто близько 5%.

Однак вжиті губернськими властями заходи не змогли послабити більшовицьких позицій. Це змушений був визнати і начальник охоронного відділення, який доповідав у Департамент поліції, що в Харкові «обрання по робітничій курії не соціал-демократа мало ймовірне»²⁰⁰.

В напруженій обстановці відбувалися вибори на ХПЗ. За кілька днів до виборів ліквідатори намагалися тут випустити листівку, але з допомогою робітників-партійців більшовики добилися вилучення, яку написали робітники М. І. Гуров і М. Іванов і яка була витримана в партійному дусі. Надрукована в одній з легальних друкарень у кількості 100 примірників, вона за день до виборів була поширена на заводі²⁰¹ і відіграла значну агітаційну роль.

У день виборів завод заповнили наряди поліції. Незважаючи на поліцейські перешкоди, у виборчих зборах взяли участь 654 робітники. За пропозицією більшовиків головою зборів було обрано робітника М. І. Гурова. Першим на зборах виступив представник кадетсько-прогресистського блоку. Він закликав присутніх «не голосувати за соціал-демократів», а віддати голоси кандидатам, висунутим заводською адміністрацією. М. І. Гуров виголосив у відповідь промову, в якій переконливо показав, що представляти робітників у думі може тільки соціал-демократ. В результаті голосування робітники ХПЗ провалили кандидатів, які були висунуті чорносотенцями та лібералами, і обрали своїми уповноваженими соціал-демократів М. І. Гурова і М. Я. Шибяєва²⁰².

¹⁹⁵ Газ. «Правда» від 7 вересня 1912 р.

¹⁹⁶ Газ. «Соціал-демократ» від 12 січня 1913 р.

¹⁹⁷ Партархів Харківського обкому КП України, ф. 10, од. зб. 195-а, арк. 4.

¹⁹⁸ Газ. «Соціал-демократ» від 12 січня 1913 р.

¹⁹⁹ ЦДІА УРСР, ф. Південно-східного районного охоронного відділення, 1912, спр. 1161, арк. 46, 47.

²⁰⁰ Там же, арк. 44.

²⁰¹ Там же, арк. 57, 58; спр. 942, арк. 203, 205.

²⁰² Ф. П. Остапенко, Укрепление большевистских организаций на Украине в 1912—1914 годах, Рукопис кандидатської дисертації, Інститут підвищення кваліфікації викладачів марксизму-ленінізму при КДУ ім. Т. Г. Шевченка, 1955, стор. 91—92.

Провал головної кандидатури меншовицької групи Кривошеева викликав переполох серед ліквідаторів. «Тепер надії на успіх мізерні, тому що серйозних загально визнаних кандидатів нема, а лєнінці, як і завжди, дуже швидко переконують безпартійних»,— скаржився у листі до меншовицької газети «Луч» один з ліквідаторських керівників П. Голубєв²⁰³.

Вибори уповноважених на інших заводах і фабриках міста свідчили про повну перемогу більшовицької організації. В депо Південних залізниць уповноваженим був обраний більшовик О. Є. Скороход, у депо міського трамваю — більшовик М. М. Доценко, на заводі Пілтстрем — член партійної організації токар Сидорєнко²⁰⁴, робітники депо на ст. Основа Північно-Донецької залізниці обрали своїм уповноваженим більшовика М. К. Муранова²⁰⁵. Більшовики і співчуваючі їм були обрані на заводах Мельгозе, Шапара, Трєпке і в більшості друкарєнь. Під час виборів робітники проявили високу дисциплінованість і організованість. За даними газети «Социал-демократ», на голосування в Харкові прийшло 100% допущених до виборів робітників, а в Харківському повіті — 91%. Майже всі обрані до числа уповноважених були соціал-демократами²⁰⁶.

Активно пройшли вибори уповноважених також у тих містах губернії, де існували великі металургійні та металообробні підприємства і діяли місцеві більшовицькі організації. На металургійних заводах Краматорська уповноваженими були обрані керівники заводської більшовицької організації — слюсар Т. Л. Крутько і вальцювальник Т. Ф. Зноєк²⁰⁷. Робітники Слов'янська обрали своїми уповноваженими чотирьох соціал-демократів²⁰⁸. «В загальних рисах можна сказати, — говорилось в звіті Харківського комітету, надісланому до ЦК РСДРП, — що по м. Харкову і по всій губернії переважна більшість уповноважених були або с.-д., або співчуваючі с.-д. Ліквідаторів було один чи два, чорносотєнцїв також, всі ж інші — лїві»²⁰⁹.

Друга ступінь виборів була особливо відповідальною для партійної організації. Робітничі уповноважені повинні були обрати чотирьох виборщиків. Проходження більшовицького депутата до думи могло бути забезпечене лише тоді, коли б усі виборщики були більшовиками.

В той час у Харків з петербурзького ліквідаторського центра спішно прибули Ю. Ларін та І. Гольдман, проте більшовики зірвали їх спроби врятувати харківських ліквідаторів.

Серед заходів, проведених партійною організацією для обрання у виборщики робітників-більшовиків, важливе значення мали збори 17 робітничих уповноважених, які представляли робітників Харкова, Краматорська і Слов'янська. Ці збори були організовані Харківським комітетом і відбулися 27 вересня у пригородній слободі Іванівці. Керував ними В. І. Нєвський²¹⁰. Щоб перешкодити висуненню у виборщики більшовицьких кандидатур, на збори прибули члєни ліквідаторської

²⁰³ ЦДІА УРСР, ф. Південно-східного районного охоронного відділення, 1912, спр. 1001, арк. 31.

²⁰⁴ Там же, спр. 942, арк. 208.

²⁰⁵ Там же, арк. 210.

²⁰⁶ Газ. «Социал-демократ» від 12 січня 1913 р.

²⁰⁷ Державний архів Харківської області (далі — ДАХО), ф. канцелярії Харківського губернатора (далі — ф. КХГ), 1913, спр. 3873, арк. 1.

²⁰⁸ ЦДІА УРСР, ф. Південно-східного районного охоронного відділення, 1912, спр. 942, арк. 218.

²⁰⁹ Газ. «Социал-демократ» від 12 січня 1913 р.

²¹⁰ ЦДІА УРСР, ф. Південно-східного районного охоронного відділення, 1912, спр. 942, арк. 218.

верхівки на чолі з Ю. Ларіним²¹¹. Однак 14 голосами проти трьох робітничі уповноважені висловились за проведення у виборщики більшовиків О. Є. Скорохода і М. К. Муранова. «Найвидатніші ліквідатори, — повідомляла газета «Социал-демократ», — які з'явилися спеціально, щоб каламутити воду, поїхали ні з чим. При підтримці найбільш партійних із меншовиків вдалося паралізувати вплив ліквідаторських сил»²¹².

З метою перешкодити обранню більшовицького депутата губернські власті вдалися до «роз'яснень», в результаті яких були скасовані вибори уповноважених на ХПЗ, заводі Шапара, в друкарнях Дрейшпуля, Яковлева та на інших підприємствах міста²¹³. Тому з 130 робітничих уповноважених до дня виборів залишилося 106, а на вибори прийшли лише 96 чол.²¹⁴

28 вересня, під час другого туру виборів, обстановка була надзвичайно напруженою. На противагу більшовицькому списку кандидатів меншовики висунули свій список, і це ускладнило справу. В зв'язку з тим, що голоси розподілялись між усіма кандидатами, абсолютну більшість голосів, необхідну для обрання, одержали лише двоє уповноважених — кандидати від більшовиків — робітник О. Є. Скороход (депо Південних залізниць) та М. П. Романенко (друкарня Зільберберга). До вибори, що відбулися наступного дня, також закінчилися перемогою більшовиків. Вони зуміли провести у виборщики М. К. Муранова (депо Північно-Донецької залізниці) та П. Н. Миколаєнка (оборотне депо Південної залізниці)²¹⁵. Таким чином, другий тур виборів також приніс перемогу Харківській партійній організації. «Результати виборів показали, — писала «Правда» в кореспонденції з Харкова, — що хоч у робітничому середовищі і спостерігається тепер деяка розпорошеність і деякий вплив безформної, нерішучої демократії, але лише стійкі, справжні соціал-демократи можуть зустріти міцну підтримку більшості робітників»²¹⁶.

Напередодні третього туру виборів загальні збори партійної організації Харкова, що відбулися вночі в районі міського кладовища, прийняли остаточне рішення провести депутатом IV думи М. К. Муранова²¹⁷. Три інші робітничі виборщики — Скороход, Романенко і Миколаєнка, — виконуючи рішення більшовицької організації та зборів уповноважених, добровільно зняли свої кандидатури на користь М. К. Муранова²¹⁸. 18 жовтня 1912 р. на губернських зборах по виборах до думи по робітничій курії був обраний М. К. Муранов — славний син харківського пролетаріату, видатний революціонер-більшовик.

Перемігши на виборах по робітничій курії, партійна організація Харкова взяла також активну участь і у виборах по другій міській курії, яку кадети вважали своєю. Дотримуючись ленінської тактики, більшовики прагнули згуртувати навколо соціал-демократів дрібнобуржуазних міських виборців, викрити лібералів перед народними масами, перешкодити проходженню до думи кадетського кандидата.

Боротьба більшовицької партії за завоювання на бік революції демократичних верств дрібної буржуазії викликала тривогу царських вла-

²¹¹ ЦДА УРСР, ф. Південно-східного районного охоронного відділення, 1912, спр. 943, арк. 71.

²¹² Газ. «Социал-демократ» від 12 січня 1913 р.

²¹³ Газ. «Правда» від 6 жовтня 1912 р.

²¹⁴ Газ. «Социал-демократ» від 12 січня 1913 р.

²¹⁵ Газ. «Правда» від 6 жовтня 1912 р.; газ. «Социал-демократ» від 12 січня 1913 р.

²¹⁶ Газ. «Правда» від 6 жовтня 1912 р.

²¹⁷ В. Невский, назв. праця, стор. 45.

²¹⁸ ДАХО, ф. КХГ, 1909—1912, спр. 2799, арк. 31; газ. «Социал-демократ» від 12 січня 1913 р.

стей, які вдалися до грубого маневру, щоб ослабити позиції демократичного табору. 18 вересня стало відомо, що за розпорядженням міністра внутрішніх справ друга міська курія поділялась на два відділення. Цим маневром уряд прагнув ізолювати заможну частину курії (перше відділення) від найбільш бідних верств міського населення (друге відділення) і дати можливість першим безперешкодно обрати свого виборщика.

Головною ареною боротьби більшовиків проти кадетів за демократичного виборця ставало друге відділення курії. Виходячи з того, що провести у виборщики більшовика по цьому відділенню не було можливості, партійна організація у відповідності з рішенням VI Всеросійської конференції більшовиків зробила важливий тактичний крок, направлений проти лібералів. Більшовики вирішили підтримати кандидатуру Піддубного. Це не було порушенням партійної тактики, бо він, хоч і не діяв як послідовний соціал-демократ, проте стояв на позиціях лівіше за кадетів. Цьому рішенням, як пригадує В. І. Невський, передувала тривала «обробка» Піддубного з боку більшовиків, які примусили його відмовитися від підтримки кадетів і протиставити себе їхньому кандидату²¹⁹.

В результаті виборів (вибори були двоступневими) по першому відділенню курії у виборщики пройшов кадет Лашкевич, а по другому — соціал-демократ Піддубний. «Своєю послідовністю і наполегливістю соціал-демократи примусили рахуватися з собою,— писала «Правда» у статті «Соціал-демократія на виборах у Харківській губернії»,— їх підтримали всі групи, лівіші за кадетів, і кандидат соціал-демократів одержав переважну більшість голосів»²²⁰. Трудящі Харкова сказали своє вирішальне слово і українським буржуазно-націоналістичним партіям — їх кандидати були провалені.

На губернських виборчих зборах чорносотенно-кадетська більшість, як і слід було чекати, віддала перевагу кадету Лашкевичу. Незважаючи на цю обставину, діяльність більшовиків на виборах по міській курії мала велике значення в справі завоювання широких верств демократичного населення на бік пролетаріату. Міський виборець рішуче проривав з кадетами і демонстративно переходив на бік соціал-демократів.

Важливе місце у революційному вихованні харківських робітників мало обговорення і прийняття «Наказу депутату від робітників Харківської губернії». Ідея складення цього наказу виникла під впливом появи відомого «Наказу петербурзьких робітників своєму робітничому депутату». Обговорення і прийняття «Наказу» відбулося 24 листопада 1912 р. на загальних зборах партійної організації за участю робітничих уповноважених — соціал-демократів, обраних під час першого туру голосування. Збори відхилили проект «Наказу», запропонований меншовиками, і схвалили «Наказ», вироблений більшовицькою організацією²²¹.

Складений на основі ленінської «Виборчої платформи РСДРП» і «Наказу петербурзьких робітників своєму робітничому депутату», «Наказ» робітників Харкова ясно і чітко визначав лінію поведінки депутата і діяльності всієї думської соціал-демократичної фракції на основі більшовицької стратегії і тактики. У «Наказі» говорилося, що робітничі депутати повинні використовувати трибуну думи не для боротьби за реформи, а для того, щоб «на кожному кроці викривати не тільки обман і злочини уряду та пануючих класів, а й повну непридатність існуючого політичного ладу і його неспроможність задовольнити народні

²¹⁹ В. Невський, назв. праця, стор. 43.

²²⁰ Газ. «Правда» від 6 жовтня 1912 р.

²²¹ ЦДІА СРСР, ф. ДП, ОВ, 1912, спр. 5, ч. 88, арк. 40, 50, 95.

потреби»²²², неухильно боротися за повну демократизацію політичного ладу, законодавче введення 8-годинного робочого дня, конфіскацію поміщицьких земель на користь селян.

Відповідно до більшовицької програми і тактики «Наказ» зобов'язував соціал-демократичну фракцію думи в боротьбі за вимоги РСДРП «підкорити своєму керівництву буржуазних демократів (трудовиків та ін.) і боротися проти впливу на них з боку лібералів»²²³. Надаючи величезного значення єдності партійних рядів, робітники Харкова вимагали від свого депутата «підтримувати єдність фракції на ґрунті підкорення партійним установам та рішенням більшості»²²⁴.

«Наказ депутату від робітників Харківської губернії» був переконливим свідченням високої політичної свідомості робітників України, яскравим проявом їх єдності з усім російським пролетаріатом. Він зобов'язував депутата «в гострий політичний момент зв'язатися з тим пролетаріатом, яким він обраний у члени думи, і обов'язково встановити найтісніший зв'язок з петербурзьким пролетаріатом»²²⁵.

Таким чином, завдяки наполегливій роботі, неухильному виконанню рішень VI Всеросійської партійної конференції, настанов ЦК і вказівок В. І. Леніна Харківська більшовицька організація виявилася на висоті політичних завдань, забезпечивши обрання до IV Державної думи більшовицького депутата. Водночас партія більшовиків здобула перемогу і в інших п'яти містах — у Москві, Петербурзі, Володимирі, Костромі і Катеринославі. Депутати-більшовики створили в думі більшовицьку фракцію, яка своєю боротьбою за інтереси трудящих мас вписала славу сторінку в історію революційного руху в Росії.

«Вибори до IV думи і масові політичні страйки 1912 р., у яких взяло участь до мільйона робітників, показали, — писав В. І. Ленін, — що наближається час, коли робітники знову на чолі всієї демократії рушать на завоювання свободи»²²⁶.

Успішне проведення виборчої кампанії до IV думи повністю підтвердило правильність ленінської революційної тактики. Вона сприяла зростанню політичної свідомості пролетаріату, дальшому піднесенню його революційної боротьби, згуртуванню багатомільйонних мас селянства навколо робітничого класу для вирішального штурму поміщицько-буржуазного ладу в 1917 р., для перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції.

²²² ЦДІА СРСР, ф. ДП, ОВ, 1912, спр. 5, ч. 88, арк. 127.

²²³ Там же.

²²⁴ Там же.

²²⁵ Там же.

²²⁶ В. І. Ленін, Твори, т. 18, стор. 375.

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

ТРУДЯЩІ УКРАЇНИ В. І. ЛЕНІНУ (1917—1923 рр.)

Інститут історії партії ЦК КП України — філіал Інституту марксизму-ленінізм при ЦК КПРС, готуючись до знаменної дати 90-річчя з дня народження засновник КПРС і Радянської держави, генія всього прогресивного людства В. І. Леніна, разом з партійними архівами України розгорнув роботу по виявленню і збиранню документів і спогадів про Леніна і увічнення його безсмертного ім'я.

Безмежна і незгасима любов трудящих нашої країни до В. І. Леніна відбит в численних документах і матеріалах, які зберігаються в партійних і державних архівах, музеях і бібліотеках. Листи до Леніна є яскравим свідченням тісного і неперушеного зв'язку Комуністичної партії з радянським народом.

Зібрані документи і матеріали складають спеціальну колекцію. Частина зібраних матеріалів увійде в збірник документів «Трудящиеся Украины В. И. Ленину, 1917—1923 гг.». Окремі документи друкуються в цьому номері журналу.

Ці документи різні за формою і за часом написання: листи і телеграми, рішення зборів і мітингів, з'їздів і конференцій, але всі вони проникнуті невичерпним революційним ентузіазмом, безмежною любов'ю до Радянської батьківщини, відданістю ідеям Комуністичної партії.

Документи до друку підготували наукові співробітники Інституту *П. і. Павлюк*, *С. Я. Случевська*, *Д. С. Щедрина*.

№ 1

Резолюція загальних зборів робітників Брянського заводу з привітанням до В. І. Леніна

18 листопада 1917 р.

Ми, робітники Брянського заводу, заслухавши короткий огляд про Петроград від т. Бека і привіт від товариша Леніна всім робітникам, шлемо також палкий привіт нашому товаришеві Леніну і будемо підтримувати його і міцно боротися за завойовані нами права і за розширення революції, щоб перетворити її в світову революцію і нещадну боротьбу з буржуазією всього світу.

«Известия Екатеринославского Совета рабочих и солдатских депутатов» № 195, 23 листопада 1917 р.

№ 2

Привітання В. І. Леніну від шахтарів Донбасу

12 січня 1918 р.

Товаришеві Леніну

Микитівка. Бюро військово-революційних комітетів Донецького басейну обурене зухвалою спробою контрреволюційної буржуазії, якій Ви так ненависні. Раді, що спроба обезглавити пролетаріат не вдалась. Від

імені шахтарів, які ведуть в цей час запеклу боротьбу, ми вітаємо Вас, товаришу Ленін.

Бюро Військревкомів.

«Правда» № 8, 12 січня 1918 р.

№ 3

Резолюція загальних зборів робітників і службовців заводу «Дека» м. Олександрівська, яка вітає розпуск Установчих зборів і висловлює гнів в зв'язку з замахом на життя В. І. Леніна

19 січня 1918 р.

Загальні збори, заслухавши доповідь члена Ради робітничих і солдатських депутатів т. Буфетова про розпуск Установчих зборів, ухвалили вітати цей рішучий захід Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів проти буржуазії і її прислужників — правих есерів і меншовиків — і вважають, що після Жовтневої робітничої і селянської революції єдиною владою є Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів. З приводу замаху на голову Ради Народних Комісарів і вождя пригнобленого народу товариша Леніна ми заявляємо, що цей підлий вчинок є не що інше, як негідний замах на народну Радянську владу робітників, солдатів і селян, тавруємо ганьбою і зневагою негідника, який підняв зброю на дорогого вождя пригнобленого народу.

Лозунгу вся влада Установчим зборам протиставляємо свій лозунг — вся влада Радам. Геть панування капіталу! Хай живе соціальна революція!

Резолюція ухвалена одноголосно.

Голова зборів (підпис)
Секретар (підпис)

«Донецкий пролетарий» № 73, 15 лютого 1918 р.

№ 4

Вітальна телеграма Полтавського губернського з'їзду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів до В. І. Леніна

15 квітня 1919 р.

МОСКВА, ЛЕНІНУ!

Вождю міжнародного пролетаріату робітники і селяни Полтавщини шлють свій привіт. Ми знаємо, що Ви прапор тієї незламної сили, що веде полетаріат до перемоги. Дивлячись на Вас, ми віримо в перемогу комунізму.

Привіт від Полтавського губернського з'їзду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, дорогий Володимире Іллічу.

Президія з'їзду

«Голос коммуниста» № 54, 17 квітня 1919 р.

№ 5

Привітання урочистого пленуму Катеринославської міської Ради робітничих і червоноармійських депутатів В. І. Леніну

18 квітня 1920 р.

Москва. Вождю всесвітнього пролетаріату товаришеві Володимирі Іллічу Леніну.

Перше урочисте засідання Катеринославської загальноміської Ради робітничих і червоноармійських депутатів вітає славного вождя міжнародної комуністичної революції товарища Леніна і в його особі міжнародний пролетаріат і обіцяє віддати свої сили і життя справі зміцнення комуністичної позиції і радянської політики в рядах робітників і селян Катеринославської губернії.

Пленум Ради

«Известия Екатеринославского губернского революционного комитета» № 79, 20 квітня 1920 р.

№ 6

Вітальна телеграма Харківської повітової партійної конференції КП(б)У до В. І. Леніна

22 квітня 1920 р.

Харківська повітова конференція КП(б)У вітає світового вождя робітничого класу і біднішого селянства товариша В. І. Леніна з приводу 50-річчя з дня Вашого народження.

Трудячі міста і села глибоко ціннують Ваші заслуги в справі розкріпачення робітничого класу від вікового гніту капіталізму. Часта зміна властей на Україні не могла не позначитися на робітничому класі і біднішому селянстві України. Проте Ваш заклик до праці, до дисципліни, що голосно пролунав, знаходить живий відгук серед всіх трудящих міста і села, і конференція разом з Вами заявляє: «Дисципліна, витримка — трудовий наш шлях».

Хай живе світова комуністична революція!

Хай живе вождь її товариш Ленін!

«Известия («Вісті») Всеукраїнського Центрального Исполнительного Комитета и Харьковского губревкома» № 104, 25 квітня 1920 р.

№ 7

Лист до товариша Леніна від незаможних селян з приводу 50-х роковин його народження

23 квітня 1920 р.

Шановний і любий Ілліч — проводир,
Великий всесвітній боець — пролетар!
Ми роковини свято справляти йдемо,
На вулиці речі такі несемо:
Сокиру, лопату, колун і пилу.
Бадьоро і стрійно йдемо по селу

До гурту, до праці на користь усіх,
 Бо кажуть робити і в свято не гріх!
 А жити без праці не можна ніяк —
 Так кожний міркує бідняк.
 Та знаємо: корисна праця бува
 Тоді лиш, коли — гуртова.
 Нам треба великої сили — руки, —
 І буде і дьоготь, і сіль, сірники.
 Так хай же живе і працює весь світ
 На рідний Совіт!
 Забули сказати: куркуль уже зніс
 (Примусили бідні, піддався і біс)
 І жито й пшеницю, що треба було.
 — Спасибі, розумне село!
 Отвіту такого нам Ленін прислав.
 Мені це списати бідняк наказав.
 Читайте, селяне, та згадуйте те:
 Чи так ви в ці дні живете?

За селян підписався писар Дядько Микола.

«Известия Всеукраїнського Центрального Исполнительного Комитета и Харьковско-го ревкома» № 102, 23 апреля 1920 г.

№ 8

Привітання В. І. Леніну від об'єднаного засідання Київської Ради робітничих та червоноармійських депутатів, фабрично-заводських комітетів, правліль професійних спілок

24 квітня 1920 р.

Об'єднане засідання Київської Ради робітничих та червоноармійських депутатів, фабрично-заводських комітетів, правліль професійних спілок шле палкий пролетарський привіт вождю світового комунізму — славному борцеві і керівникові робітничого класу — товаришеві Володимирові Ленінові. В 50-річні роковини з дня народження товариша Леніна робітники і червоноармійці м. Києва висловлюють непохитну упевненість, що велике світове повстання робітничого класу, яке розпочате під керівництвом товариша Леніна, буде доведено до переможного кінця.

Хай живе непохитний вождь пролетаріату Володимир Ленін! Хай живе світовий комунізм!

«Більшовик» № 92, 25 квітня 1920 р.

№ 9

Привітання В. І. Леніну від Київського губернського з'їзду Рад робітничих, червоноармійських і селянських депутатів

27 квітня 1920 р.

Київський губернський з'їзд Рад шле палкий пролетарський привіт вождеві світового комунізму товаришеві Леніну.

На Україну знов насунулась гроза.

Буржуазно-панська Польща намагається відіграти роль чергового ката українських робітників і селян. Але трудова Україна, навчена гір-

ким досвідом минулого, швидко піднімається і кидає всі свої сили на Червоний фронт.

В цю серйозну для трудової України годину з'їзд шле пролетарському вождеві свій привіт з цілковитою впевненістю, що трудова Україна з честю витримає останнє грізне випробування.

Хай живе вождь пролетарської революції товариш Ленін!
Хай живе світовий Комунізм!

«Коммунист» № 103, 29 квітня 1920 р.

№ 10

Вітальна телеграма урочистого засідання Амур-Нижньодніпровської Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів до В. І. Леніна

28 квітня 1920 р.

Вождю всесвітнього пролетаріату
Володимирові Іллічу Леніну

Перше урочисте засідання Амур-Нижньодніпровської Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів вітає славного вождя міжнародної комуністичної революції товариша Леніна і в його особі міжнародний пролетаріат і обіцяє покласти свої сили і життя в справі закріплення комуністичної позиції і радянської політики в рядах робітників і селян.

«Звезда» № 249, 30 квітня 1920 р.

№ 11

З резолюції I-го губернського з'їзду робітниць і селянок Поділля, який висловився проти поїздки В. І. Леніна на Генуезьку конференцію

8 березня 1922 р.

I-й губернський з'їзд робітниць і селянок Поділля категорично висловлюється проти посилки любимого і невтомного вождя пролетаріату Радянської Республіки товариша Леніна на Генуезьку конференцію¹. Про цю постанову довести до відома ВЦВКу.

Партархів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 28, оп. 1, од. зб. 1779, арк. 18-зв. Копія.

№ 12

Постанова загальних зборів робітників і службовців Нижньодніпровських вагонних майстерень з проською до В. І. Леніна не їхати на Генуезьку конференцію

23 березня 1922 р.

Заслухавши доповідь про міжнародне становище і внутрішнє становище, про Генуезьку конференцію і про голод в Радреспубліках, загальні збори робітників і службовців Нижньодніпровських вагонних

¹ Постановою Надзвичайної сесії ВЦВК від 27 січня 1922 р. В. І. Ленін був призначений головою делегації РРФСР на Генуезьку конференцію. В численних резолюціях і листах трудящі висловлювали побоювання, що це буде небезпечно для життя В. І. Леніна, і просили відмінити виїзд його до Генуї.

залізничних майстерень постановляють: просити Радянську владу вжити всіх заходів до відшкодування збитків, завданих бандитами, які виступали проти Радянської влади, при підтримці Антанти, бо існування банд без підтримки Антанти в Радеспубліці було немислиме, через що як державне господарство, так і кожен з нас зокрема не були б розорені.

При цьому загальні збори просять товариша Леніна не покидати меж Радеспублік, зберігаючи себе для трудящих мас як Республік, так і всього світу.

Партархів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, од. зб. 1005, арк. 18. Копія.

№ 13

Резолюція Новомосковської повітової широкої безпартійної червоноармійської конференції Катеринославської губернії з висловленням проти поїздки В. І. Леніна на Генуезьку конференцію

Квітень, 1922 р.

Заслухавши доповідь про завдання і цілі скликання Генуезької конференції, широка червоноармійська конференція констатує:

1. Світові капіталістичні держави неспроможні справитися з господарською розрухою і вимушені порвати економічну блокаду і піти по шляху торгових угод і визнання в остаточній формі великої Радянської федерації.

2. Генуезька конференція, яку скликають з цього приводу, буде в першу чергу мирною конференцією, бо мова йде про остаточне визнання Радянських республік.

Враховуючи важливість присутності на Генуезькій конференції наших кращих дипломатичних представників, ми, навчені гірким досвідом, категорично висловлюємось проти поїздки на конференцію палко любимого вождя Володимира Ілліча Леніна, бо не віримо гарантіям буржуазних хижаків і побоюємось, що ця поїздка може бути небезпечною для життя великого світового ідеолога комуністичного руху.

Партархів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, од. зб. 1005, арк. 6. Копія.

№ 14

Телеграма В. І. Леніну від загальних зборів робітників Брянського державного рудника Луганського повіту Донецької губернії

7 липня 1922 р.

Дорогого ідейного вождя Володимира Ілліча брянські гірники вітають в день Міжнародного кооперативного єднання, виражаючи глибоку відданість його заповітам істинного комуністичного кооперативного будівництва.

Партархів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, од. зб. 1540, арк. 54. Копія.

№ 15

*Вітальна телеграма В. І. Леніну від Запорізької партійної конференції**Не раніше 15 вересня 1922 р.*

Москва. Кремль, товаришу Леніну
Привіт від запоріzcів, товаришу Леніну

V Запорізька губернська партконференція шле Вам, Володимир Ілліч, палкий привіт. Ми — запоріzcі, зібравшись в умовах тяжкого голоду і величезних злиднів, — щасливі тим, що Ви знову повертаєтесь на революційну роботу, до керівництва рухом світового пролетаріату.

Ваше повернення знову на роботу вселяє успіх в нашу роботу, дає нам надію на перемогу на фронтах голоду, темряви і злиднів.

Ми раді, що ще раз надії наших ворогів не справились, ставка на Вашу хворобу не увінчалась успіхом.

Ми Вас, дорогой Володимир Ілліч, запевняємо, що незважаючи на голод, на нужду, будемо сміливо і рішуче творити справу комунізму.

Хай живе комунізм!

Хай живе пролетарська революція!

Президія

Партархів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 7, од. зб. 97, арк. 122. Оригінал.

№ 16

*Привітання В. І. Леніну в зв'язку з його одужанням від
IV волосного з'їзду незможних селян Михампільської
волості Летичівського повіту Подільської губернії
(Виписка з протоколу)*

13 жовтня 1922 р.

Заслухавши доповідь-інформацію про стан здоров'я і про те, що товариш Ленін уже приступив до роботи, ухвалили звернутися з таким привітанням: ми, робітники і селяни Михампільської волості, з'їхавшись на IV з'їзд комнезамів, шлемо палкий привіт народному вождю Володимирі Іллічу Леніну, дуже раді твоему одужанню і одночасно з цим клянемося, що справу революції, розпочату Володимиром Іллічем, доведемо до кінця і будемо боротися до останньої краплі крові і з буржуазією і контрреволюцією за визволення трудящих мас.

Хай живе 5-а річниця Жовтневої революції!

Хай живе Радянська влада у всьому світі!

Хай живе товариш Ленін, визволитель трудового незможного селянства і робітників від гніту капіталізму!

Голова з'їзду (підпис)
Секретар (підпис)

Партархів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 28, оп. 1, од. зб. 436, арк. 8. Копія.

№ 17

Привітання В. І. Леніну від III безпартійної Велико-Токмацької міської жіночої конференції Катеринославської губернії

15 жовтня 1922 р.

Москва. Товаришу Леніну!

III безпартійна міська жіноча конференція міста Великий Токмак вітає тебе, вождь пролетарської революції, і виражає радість з приводу твого одужання.

Дорогий наш вождь, Володимир Ілліч, ми впевнені, що ти приступиш знов до роботи, покажеш нам найкоротший шлях до подолання всіх труднощів на шляху відбудови нашого пролетарського господарства.

Хай живуть наші вожді і соціальна революція в усьому світі!

Партархів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 7, од. зб. 103, арк. 13-зв. Копія.

№ 18

В. І. Леніну від Ново-Ушицької повітової конференції комітетів незаможних селян Подільської губернії

20 жовтня 1922 р.

Дорогий Володимир Ілліч!

Ми, незаможні селяни Ушицького повіту, зібравшись на повітову конференцію для обговорення державних питань, зв'язаних з відбудовою сільського господарства і боротьбою з куркульством, що піднімається, поздоровляємо тебе з одужанням і бажаємо плідотворної роботи на благо трудящих і загибель буржуазії.

Партархів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 28, оп. 1, од. зб. 922, арк. 10. Оригінал.

№ 19

З протоколу загальних зборів робітників та службовців Славутського фаянсового заводу

1 вересня 1923 р.

Слухали: Городецький пропонує привітати сьогодні, в цей урочистий день, нашого великого вчителя і борця за свободу товариша Леніна і побажати йому швидшого одужання, надіславши йому привітальну телеграму.

Пропозиція ця викликала загальний ентузіазм всіх присутніх з проголошенням товаришу Леніну здравиці.

Ухвалили: Цінуючи великі заслуги товариша Леніна перед країною і трудящими, привітати товариша Леніна і надіслати йому телеграму.

Голова (підпис)
Секретар (підпис)

Партархів Хмельницького обкому КП України, ф. 548, оп. 1, од. зб. 18, арк. 254. Копія.

№ 20

З протоколу загальноміських партзборів Славутської організації, Шепетівського округу, Волинської губернії

8 вересня 1923 р.

Слухали: 1. Про п'ятиріччя замаху на товариша Леніна (доповідач т. Сташков).

Т. Сташков вказує на характер вождів соціал-угодовців і пролетарських вождів і розвал есерів, які організували замах на товариша Леніна і Урицького одночасно в Петрограді і Москві, на роль Леніна, який понад 25 років керував комуністичною партією, і його основну лінію, як лінію партії революційного комунізму і диктатури пролетаріату, на абсолютне заперечення коаліції з буржуазією. Це забезпечило товаришу Леніну вплив на маси країни під час захоплення влади і понині це забезпечує дальший успіх.

Ухвалили: 1. Заслухавши доповідь т. Сташкова про п'ятиріччя замаху на товариша Леніна, ми, члени і кандидати партії Славутської організації, вважаємо, що есери своїми пострілами отруєними кулями попали собі в саме серце.

Есерівська партія перестала існувати, а комуністична партія продовжує жити і переможно веде країну з однієї фази в другу. В цей момент, коли міжнародне становище сповнене серйозних подій, вчинки соціал-угодовських вождів свідчать про їх контрреволюційну роль в розвитку міжнародного революційного руху.

В той же час особа і діяльність товариша Леніна свідчить про те, що він плоть від плоті, кров від крові робітничого класу, який 25 років стоїть на чолі партії і своїм геніальним розумом завжди давав і дає належний аналіз подіям і належну орієнтацію.

І коли ми слухаємоповідомлення про поліпшення здоров'я товариша Леніна, посилюється наша надія, що Ілліч — революційна людина знову стане при кермі і вестиме до перемог.

Тільки комуністична партія може дати таких.

Хай живе Ленін!

Хай живе комуністична партія — секція Комінтерну!

Голова (підпис)
Секретар (підпис)

Партархів Хмельницького обкому КП України, ф. 458, оп. 1, од. зб. 16, арк. 10.

№ 21

Привітальна телеграма В. І. Леніну від широкої робітничої конференції Юзівського округу Донецької губернії

10 листопада 1923 р.

Широка робітнича конференція Юзівського округу від імені 64 000 робітників шле палкий привіт і побажання швидшого одужання вождю світової революції товаришу Леніну.

Німецькі робітники виступають на шлях смертної війни з своєю буржуазією, за диктатуру пролетаріату, що є продовженням Росій-

ської соціалістичної революції. Відсутність товариша Леніна в штабі Революції особливо гостро відчувається.

Скоріше до роботи, дорогий Ілліч.

Президія конференції.

Партархів Інституту історії ЦК КП України, ф. 57, оп. 1, од. зб. 326, арк. 39, Копія.

№ 22

Привітання В. І. Леніну від II Гайсинської партійної конференції

21 листопада 1923 р.

Гайсинська II партконференція починаючи свою роботу, шле полум'яний, братерський привіт учнів — вождю і вчителю світового пролетаріату Володимиру Іллічу ЛЕНІНУ.

Ми обіцяємо, всі завдання, що стоять перед конференцією, і нашу повсякденну роботу провадити в дусі того, чого вчив товариш Ілліч. Конференція бажає Вам швидшого одужання і висловлює палке бажання і надію бачити Вас незабаром на посаді керівника світової пролетарської революції.

Партархів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 28, оп. 1, од. зб. 640, арк. 1. Оригінал.

№ 23

Мандат про обрання В. І. Леніна Головою Мормулівської сільради Дзюнківського району Київської губернії

22 грудня 1923 р.

МАНДАТ

Пред'явник цього товариш Ленін Володимир Ілліч єсть дійсно Голова Мормулівської сільради Дзюнківського району, Бердичівської округи на Київщині, обраний Дзюнківським районним з'їздом Рад 19 листопада 1923 року, що підписами та прикладом печатки свідчиться.

Голова Райвиконкому (підпис)
Секретар (підпис)

ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, од. зб. 189, арк. 49. Копія.

ЛИСТУВАННЯ ЛЕНІНСЬКОГО ПАРТІЙНОГО ЦЕНТРА З ПАРТІЙНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ УКРАЇНИ В 1901—1912 рр.

Публікація листування великого вождя партії В. І. Леніна та його найближчого помічника Н. К. Крупської з місцевими партійними організаціями має важливе значення для історичної науки. В умовах нелегальної діяльності, коли партійний центр перебував за кордоном, листування було одним з головних засобів зв'язку центра з місцевими комітетами і джерелом інформації про стан партійної роботи в Росії. Шляхом листування ленінський партійний центр здійснював керівництво організаціями, спрямовував їх роботу.

Листи, що публікуються, стосуються різних періодів діяльності В. І. Леніна, спрямованої на створення і зміцнення марксистської революційної партії в Росії. У листах періоду ленінської «Искры» відображена велика робота редакції цієї газети по налагодженню транспортування та розповсюдженню газети в Росії, організації зв'язків та складів літератури, створенню нелегальних друкарень, об'єднанню іскрівців у єдину загальноросійську організацію, укріпленню позицій «Искры» у всіх місцевих комітетах (док. №№ 1—6). У листах цього періоду іскрівці повідомляли редакцію про свою діяльність, боротьбу з «економістами», перемогу іскрівського напрямку у місцевих комітетах (док. №№ 4—6).

У листі В. В. Вакара порушується питання про характер місцевих видань та організацію видавничої діяльності Київським комітетом РСДРП на початку 1903 р. (док. № 4).

У листі Н. К. Крупської до Київського комітету РСДРП від 2 жовтня 1903 р. міститься інформація про II з'їзд РСДРП і про розкольніцькі дії меншовиків після з'їзду (док. № 7).

З періоду 1905—1907 рр. друкуються три листи: Н. К. Крупської А. С. Шаповалову до Катеринослава, Рошина з Харкова до Н. К. Крупської і Н. К. Крупської Рошину та Д. Й. Двойрес до Харкова. У цих листах яскраво розкривається боротьба проти меншовиків та примиренців за зміцнення позицій більшовиків і забезпечення марксистського керівництва масами в умовах народної буржуазно-демократичної революції, що почалася (док. №№ 8—10).

Листи містять цінні відомості про стан партійних організацій на початку революції, про ленінське керівництво більшовиками, які працювали на Україні.

Величезний інтерес становлять листи Н. К. Крупської В. В. Воробському до Одеси, і до більшовиків Миколаєва у 1909 р., В. А. Дьоготь до Одеси у січні 1910 р., в яких Надія Костянтинівна інформує про боротьбу проти одзвістів, про засідання розширеної редакції газети «Пролетарий» та інші внутріпартійні справи (док. №№ 11—13).

Лист ЦК РСДРП партійним організаціям (док. № 14), який було розіслано після VI (Празької) конференції, показує, як встановлювався зв'язок ЦК з місцевими організаціями (док. № 14).

Листи, що публікуються, дають багато нових відомостей про зв'язки та керівництво ленінського партійного центру з партійними організаціями на Україні, про діяльність місцевих організацій.

Документи друкуються вперше.

Всі вони, за винятком двох, які були виявлені в ЦДІА УРСР, зберігаються в архіві Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС і становлять собою чернетки-автографи Н. К. Крупської або копії листів, одержаних з Росії. Документ № 2 — машинописна незавершена копія з архіву ІМЛ.

Документи датовані за новим стилем із зазначенням старого у дужках. Скорочені слова розшифровано в тексті без застережень.

Нерозшифровані ініціали і партійні імена у примітках не застерігаються. Публікацію документів підготували: *М. І. Горбунова, Р. О. Парфьонов, О. Д. Пухова, Т. Н. Степаненко.*

№ 1

*Редакція «Искры» — іскрівцям у Полтаву
25(12) серпня 1901 р.*

25/VIII. 10

1. «Обозрение за 1900 г.»¹ получили. «Революционную Россию»² еще нет.

С техникой дело обстояло так: центр с самого начала относился скептически к плану Акима³, но после его поездки за границу предоста-

вил ему и Лейбе⁴ свободу устроить это дело и на практике доказать его жизнеспособность. Теперь издание «Женщины-работницы» показало центру, что предприятие вполне надежное, и он относится к нему с полным доверием.

2. До сих пор с Женей⁵ не было формального соглашения, она взялась перевезти (у нее в руках транспортер) немного нашей литературы с тем, чтобы мы взяли на себя хлопоты по доставке до границы. Раз она условия не выполняет, мы воздержимся от дальнейших переговоров.

3. Что у Вас имеется на лицо в складе? Куда имеее возможность доставлять литературу? Можно ли посылать литературу багажом, на какой адрес, в каком количестве? Мы имеем очень смутное понятие о деятельности Наталки⁶, пишите отчет.

4. Относительно транспорта. У нас налажено уже два пути и начнет скоро действовать третий, очень хорошо пошли журналы⁷, так что острая нужда в путях миновала. Поэтому не предпринимайте ничего относительно севера, сообщите нам все подробности, и тогда мы напишем Вам, стоит ли предпринимать что или нет. Теперь нам приходится выбирать только самое выгодное и верное.

5. Рижанину денег не посылайте. За 36⁸ взялся платить 10 р. в месяц, но одновременно может дать ему около 100 р.

6. Ив.⁹ предложили жить в В[ильно], об аресте Л. вы, вероятно, уже знаете.

Очень путаете ключ.

Архів ІМЛ, ф. 24, оп. 8, од. зб. 18628, чернетка.

№ 2

*Н. К. Крупська — М. Д. Цюрупі в Херсон
30(17) квітня 1902 р.*

30.IV

Оба Ваши письма получили. В свое время писали Вам подробное письмо, оно, очевидно, пропало. Очень радует нас ваша удача. Мы послали Вам 5.III три пуда, теперь посылаем еще три. Слух об аресте лица, на которое вы писали, ложен, но адрес этот функционирует вяло. вот Вам другой*.

Очень важно, чтобы Вы связались непосредственно с русской организацией «Искры»¹⁰. Необходимо, чтобы люди, держащиеся одного направления, спелись между собой и работали сообща. Не найдете ли возможным передавать получаемую Вами литературу в русскую организацию «Искры», которая заведует распределением литературы «Искры» по России? В случае Вашего согласия дадим необходимые адреса для сношений.

Корреспонденции получили. Большое, большое спасибо. Написано замечательно талантливо. К сожалению, вторая корреспонденция очень сложна, потому не можем ее напечатать. Присылайте еще.

Песни (пока 4) выйдут на днях¹¹. Если Ваш человек будет за границей, пусть напишет на адрес «Искры», и мы укажем ему, как нас найти. Дайте адрес для явки.

Если у Вас есть связи с Одесским комитетом, свяжите с ним нашего человека¹². Напишите ему тем же ключом, которым пишете нам, по адресу: Мещанская, д. 5, кв. 1, госпоже Гольденберг. Дайте ход к Одесскому комитету. Если такового у Вас нет, то сообщите хоть это. Чело-

* Адреса не наведена.

век, которому будете писать, вполне наш, можете обращаться к нему с запросами.

Архів ІМЛ, ф. 138, оп. 1, од. зб. 3, арк. 40, копія.

№ 3

*Н. К. Крупська — Харківському комітету РСДРП
31(18) жовтня 1902 р. **

31.X

Письмо Альфы¹³ от 27.IX получено, адреса, зашифрованные по «Мцыри», не разобраны. Повторите обычным ключом. Из письма Альфы мы получили лишь очень слабое представление о характере и деятельности Харьковского комитета. Не поленитесь и напишите пообстоятельнее. Чем больше лиц будет писать, тем лучше. Если пишет одно лицо, то связь очень легко может порваться, кроме того, когда пишет несколько лиц, получается более всестороннее представление о положении дел.

Вы ничего не написали, например, об организации местной работы, теперь это один из насущных вопросов. Питер прислал подробный план организации местной работы, о том же обещала на днях прислать письмо и Москва. Очень интересно было бы, в виду выяснения вопроса, иметь и от вас письмо об этом. В интересах дела необходим оживленный обмен мнений, а лаконическое сообщение «комитет искровский» говорит очень мало.

Если дадите адрес для *склеенной корреспонденции*, пришлем письмо Ленина по поводу письма питерцев о местной работе¹⁴.

Итак, еще раз просим писать как можно больше. Нам интересны отзывы по тем или иным вопросам русских товарищей.

Всего лучшего.

Архів ІМЛ, ф. 24, оп. 9, од. зб. 28260, арк. 19. Чернетка рукою Н. К. Крупської.

№ 4

*В. В. Вакар з Києва — В. І. Леніну
8 квітня (26 березня) 1903 р. ***

26.III

Многоуважаемый господин редактор!

Уже несколько раз я Вам писал подробные письма о положении дел в Киевском комитете, но, к сожалению, как мне удалось недавно узнать, мои письма не дошли ни к Вам, ни к г. Плеханову. Пользуюсь случаем, чтобы еще раз попробовать написать Вам обо всем из жизни Киевского комитета за последние месяцы, что может иметь для Вас интерес. В начале ноября, как Вам известно, комитет пользовался очень незначительным влиянием, «Искра» была не в фаворе, к ее организационным планам относились, безусловно, враждебно, рабочедельцами подготавливался *сoup d'etat****, рабочие и пропагандисты совсем было решили признать комитет несуществующим и на общем собрании произвести выборы нового состава; такое собрание состоялось, но в силу полицейских условий должно было разойтись, ничего не постановив. Рабочедельцы выискивали повод, чтобы самостоятельно обосноваться и объявить комитет низложенным; для этой цели они настаивали на

* Дата визначена за змістом листа.

** Дата визначена за змістом листа.

*** — Переворот.

необходимости выяснить взгляды комитета по основным принципиальным (программным и тактическим) вопросам, по вопросу о демократическом принципе организации, об отношении к «Искре» etc.

Прошло несколько месяцев, и в настоящее время мы видим совершенно иную картину: комитет безусловно искровский, имеет значительное влияние на массы и занимает сравнительно прочное положение; достигнуто все это без всяких раздоров, расколов etc.

Прежние члены комитета — рабочедельцы, вышедшие из его состава, просят к нам обратно хотя бы в пропагандисты. Причины такой перемены постараюсь изложить для краткости по пунктам:

1) Опасность *coup d'état* со стороны рабочедельцев комитет устранил, решив не подымать и не обсуждать ни одного спорного вопроса, *если только это не вызывается повседневной практической работой*; вообще решили заниматься побольше делом и поменьше разговорами о деле.

2) Решили принять в состав комитета рабочих, чего раньше не было. Фактически они были даже *выбраны* рабочими организациями, так как наш выбор и выбор рабочих совпал. Но эта маленькая уступка демократическому принципу была парализована другим нашим молчаливым решением пореже собираться, а действовать в одиночку на основании строгого разделения труда. За всю зиму было всего четыре собрания комитета, да и то неполных, на некоторые не явились лица, заведующие конспиративными функциями.

3) Были приложены все старания к тому, чтобы привезти возможно больше «Искры» и другой заграничной литературы.

и 4). Немалое значение в деле объяснения нашего успеха я приписываю литературной деятельности комитета, заведывание которой было поручено мне.

Очень благоприятное впечатление произвело на рабочих введенное мною обыкновение, чтобы цеховые листки и другие издания, требующие знания жизни рабочих, писались бы самими рабочими. Агитационное значение этих листков было очень велико. Вообще издательская деятельность комитета за эту зиму была довольно усиленная: всего начиная с ноября по сие время издано типографским способом 35 прокламаций и листков разных названий, примерно, в количестве 35 тыс. экземпляров и, кроме того, несколько цеховых листков на гектографе. В числе этих 35 экземпляров было издано 9 номеров «Киевского с.-д. листка»¹⁵, о котором я хотел бы поговорить подробнее, так как придаю ему очень большое значение.

Отличительной чертой литературного издательства Киевского комитета (впрочем, как и всех других) вплоть до ноября 1902 г. было полное игнорирование местной жизни. Я положительно не помню за все предшествующие годы существования Киевского комитета *ни одной строчки, в которой комитет реагировал против явлений окружающей его действительности*. Единственная связь с действительностью сказывалась в мелких «цеховых» листках. Вся же остальная местная литература состояла или из догматического изложения основных положений социал-демократической программы, или же из общих рассуждений о необходимости политической борьбы, о сущности самодержавия, пользе демонстраций, о кризисах и т. п. Одним словом, литература была по преимуществу *пропагандистского* характера, дававшая читателям совокупность нескольких социал-демократических *идей*. Агитационной же литературы в том смысле, как Вы ее понимаете, т. е. литературы освещающей с социал-демократической точки зрения какой-либо факт окружающей жизни и стремящейся вызвать у читателя *чувство* возмущения

и дать ему политическое знание,— такой литературы у нас совершенно не было. Не будучи в комитете, я уже в течение двух лет, время от времени старался изменить несколько тот характер, который носила литературная деятельность комитета. Мои попытки внести в литературу комитета элемент обличительный, злободневный, политически-агитационный не увенчались сначала успехом.

Помню, например, что комитет отказался утилизировать сообщение о крупном взяточничестве высшей администрации Юго-Западного Края, предпочитая витать в сфере общеизвестных с.-д. истин. Между тем это сообщение после напечатано в «Vorwärts'е»¹⁶, где оно было снабжено заглавием «Russische Panama»*. Не далее как в прошлом году весной в комитет был передан замечательно характерный секретный приказ Драгомирова, содержащий в себе наставления войскам, как себя держать во время демонстраций (целить в ноги для того, чтобы попасть в живот etc). Этот циркуляр также утилизирован не был и не был даже сохранен.

Факты эти говорят сами за себя. О мелких умалчиваю. Ничего, впрочем, удивительного в этом нет, так как всякое учение проходит сначала стадию догматического изложения и лишь потом облекается в плоть и кровь, но *теперь* облечь на местах социал-демократические идеи в плоть и кровь, конкретизировать по мере возможности те общие шаблонные рассуждения о произволе и насилии самодержавного правительства, рассуждения, которые в общей форме превратились в какую-то однообразную жвачку, я считаю весьма важным делом.

Что Киев является достаточно крупным центром, чтоб представить интересный для агитации материал, в этом не может быть сомнения: у нас генерал-губернаторство, сосредоточие духовенства и военщины, университет, политехникум, сложная система судебных и административных установлений, «Киевлянин»¹⁷, целая масса правительственных учреждений вплоть до жандармского управления включительно, которые *совершенно не обращали на себя* внимания социал-демократов. Явление совершенно ненормальное. В кратком письме я не могу изложить всех доводов в пользу развития местной политически-агитационной литературы, укажу лишь на то, что я вижу в ней пользу преимущественно в трех отношениях:

1). Чисто политически-агитационное значение: революционизирование масс и приобретение ими политического знания окружающей их жизни.

2). Установление разделения труда между местным и общерусским издательством. (Пункт очень важный, на котором, к сожалению, не могу подробно остановиться).

3). Злободневная обличительная печать является непосредственным орудием политической борьбы; она содействует водворению и торжеству гласности.

Технически-конспиративные преимущества имеют также очень большое значение.

Руководствуясь всеми этими и другими еще соображениями, (которые, если позволите, изложу в особой статейке для «Искры»), я принял на себя редактирование всех изданий Киевского комитета. Провести полностью свои взгляды я не мог, так как в самом комитете нет ни одного лица, определенно мыслящего на этот счет; убежденных противников нет, но нет также и убежденных сторонников. Все-таки тенденция в указанном направлении проводилась мною, главным образом, в «Киевском социал-демократическом листке».

* — «Російська Панама».

Все киевские издания пересылались мною при случае в «Искру». Посылаемые мною по почте «Листки», кажется, не доходили. При настоящем письме пересылаю последние прокламации. Было бы в высшей степени желательно, чтобы Вы или же г. Плеханов высказались в печати по вопросу о киевских изданиях или же письменно сообщили мне свое мнение. В случае, если бы такая поддержка с Вашей стороны была бы нам оказана, число активных сотрудников и помощников в деле издания «Листка» сильно возросло бы и мы могли бы поставить отдельную технику специально для издания «Листка» в увеличенном размере: по листу писчей бумаги еженедельно.

Фактически это вещь вполне осуществимая. Но как-то не хочется теперь браться за это дело, так как убежденности в необходимости его у членов комитета не чувствуется. Раздаются, например, голоса, что на местную жизнь не стоит обращать внимания, что она слишком мелка, что «Листок» якобы является «кустарничеством» (?) (Ваш термин), что нужны не такие издания, а прокламации на общие темы, в которых были бы «выводы», указывались бы средства борьбы, листки на темы: «Чего хотят социал-демократы?», «Что такое политическая свобода?», «Что такое социализм?». На это отвечаю, что я, понятно, не враг листов общего характера, но полагаю, что обсуждение таких тем должно быть преимущественно задачей общерусского заграничного издательства.

Разработка же их местными силами именно и будет «кустарничеством», так как такая работа требует более совершенных литературных и технических средств, чем те, которыми мы располагаем.

Отчасти причиной предъявления таких требований к местному издательству является то обстоятельство, что у нас давно уже не было такой популярно-агитационной литературы (вернее, пропагандистской), как, например, брошюры Плеханова «Чего хотят социал-демократы?»¹⁸, Бебеля «Социалистическое общество», Браке «Долой социал-демократов!» и т. д. Брошюры такого рода, знакомящие рабочих в популярной, интересной форме с основами социал-демократического учения, совершенно необходимы.

На них имеется громадный спрос. Хорошо было бы издать и летучий листок на такую тему, написанный самым популярным образом в виде разговора или в форме катехизиса (хотя бы), как это делают немцы. Как бы то ни было, нам на месте заниматься этим невозможно. Вы сами убедитесь в этом, прочитав листок, который теперь печатается у нас под заглавием «Почему русскому рабочему нужна политическая свобода?». Он написан недавно вступившим в комитет товарищем, выбранным несколько дней тому назад для совместного редактирования со мной местной литературы. Я согласился на издание такого «Листка» отчасти для того, чтобы иметь лишний аргумент против такого типа *местных* изданий.

Таким образом, Вы видите, что вопрос о дальнейшем характере и направлении местного издательства остается покамест открытым.

Я проделал опыт; попробовал ввести несколько новый тип изданий. Здесь на месте сильной оппозиции нет, но члены комитета не решаются также и высказать открыто одобрение, боясь, как бы в конце концов не быть обвиненными в ереси. При таком положении, повторяю, расширять дело — не резон; но и вести его в прежнем микроскопическом масштабе также нет ни малейшей охоты.

С нетерпением жду ответа и поддержки.

Р. С. 26-го марта в Киевском Университете состоялась сходка; прилагаю описание ее, занесенное мне одним из ее участников.

К сожалению, я не мог достать последних изданий комитета. Пришлю их Вам через несколько дней с другим случаем.

Архів ІМЛ, ф. 24, оп. 8, од. зб. 28208, копія ред. «Искры».

№ 5

*Р. С. Землячка з Одеси — редакції «Искры»
10 квітня (28 березня) 1903 р. **

16.IV на Львж. Письмо от 28.III.

Дорогой товарищ!

На днях я послала вам извещение о признании местным комитетом «Искры» руководящим органом²⁰. Победа далась трудно, но зато корни пущены глубоко. Выборное начало уничтожено по всем инстанциям. «Борьба»²¹ погибла и в этом единственном своем городе. Представителю ее пришлось выйти из комитета. Мандат отнят у Рязанова.

Я уезжаю: требуют к Юрию²² да и делать мне здесь больше нечего. Оставляю вместо себя Емельяна, который будет с вами переписываться**. Человек это надежный, совершенно свой.

Здесь кое-что налаживается по делу о платках²³.

Пишите мне на адрес Юрия. Ваше молчание продолжает приводить меня в большое недоумение.

Архів ІМЛ, ф. 24, оп. 9, од. зб. 28252, л. 19, копія ред. «Искры».

№ 6

*Р. С. Землячка з Катеринослава — редакції «Искры»
22(9) травня 1903 р.*

22.V *** на № 3, получено 3.VI

Все Ваши письма получили. Новая явка****. Выполняйте скорее обещание, касающееся людей; здесь крайняя нужда в этом отношении. Новый адрес для писем*****.

Положение Матвея²⁴ улучшается. Оппозиция при последнем издании²⁵. Не сегодня-завтра она вся перейдет на нашу сторону. Сам комитет ортодоксально искровский, это не мешает ему быть до крайности слабым во всех отношениях. Ощущается недостаток в людях, в связях с обществом. Работать при таких условиях, которые окружают сейчас комитет, крайне трудно! Приходится разом исполнять чуть ли не все функции при самой ужасной материальной обстановке. Все присланные Вами адреса и связи использованы.

Архів ІМЛ, ф. 24, оп. 9, од. зб. 28252, арк. 22, копія ред. «Искры».

* Дата визначена за змістом листа.
** Далі не розшифровано.
*** Дата дається за новим стилем.
**** Явка не наведена.
***** Адреса не наведена.

№ 7

*Н. К. Крупська — Київському комітету РСДРП
2 жовтня (19 вересня) 1903 р.**

2.X

Дорогие товарищи, получили Ваше письмо от 17/IX с адресами для «Искры». Из них разобрали только три, остальные два местами расплылись, так что нельзя разобрать, повторите. «Искру» выслали все время аккуратно, но теперь, очевидно, строже стали следить на почте, так как отовсюду жалуются на то, что «Искра» не доходит.

Вы, вероятно, уже слышали о съезде. Бунд ушел из партии. Против федерации и вообще позиции, занятой Бундом, высказывались все, в том числе и члены «Южного рабочего». Органом партии признана «Искра». «Южный рабочий» распущен громадным большинством, также «Союз заграничных социал-демократов». Принята (единогласно) программа партии (программа «Искры» с незначительными поправками), приняты, громадным большинством, устав и ряд резолюций. Но по вопросу о составе центров разошлись между собою искряки. Был избран ЦК и ЦО. В ЦО выбраны Плеханов, Ленин и Мартов, но Мартов отказался войти в редакцию без бывших невыбранных членов редакции.

ЦК тотчас же приступил к работе. Пришлось начинать при очень тяжелых условиях, пустой кассе, безлюдьи после повсеместных разгромов. Организационным Комитетом почти ничего не сделано по части распределения сил и литературы.

ЦК и ЦО предложили всем товарищам сообща работать над организацией партии, но меньшинство очень недоволено составом центров и проповедует «легальный бойкот», т. е. отказ от содействия работе центральных учреждений (так, Мартов и невыбранные члены редакции отказались писать в «Искру», хотя их просили об этом). Конечно, такой отказ и стремление подрывать авторитет центральных учреждений принесут очень большой вред делу.

Большинство комитетов высказалось, впрочем, пока в том смысле, что подчиняются постановлениям съезда и будут всячески содействовать его работе.

Не знаю, как высказался Киевский комитет, так как резолюции его еще не получили.

Более подробно о съезде Вам расскажет товарищ, которого мы просили повидаться с Вами.

«Искру» будем посылать.

Шлем горячий привет и пожелание всякого успеха.

Архів ІМЛ, ф. 24, оп. 4, од. зб. 1421, арк. 9—10, чернетка рукою Н. К. Крупської.

№ 8

*Н. К. Крупська — О. С. Шаповалову в Катеринославі
4 лютого (22 січня) 1905 р.***

Через тетеньку²⁶ и Чухну²⁷. 4.II

Дорогой товарищ, получили Ваше письмо. Очень и очень оно печально. Из Вашего письма неясно, впрочем, как Вы поступили: заявили ли официально об уничтожении комитета и передали все связи меньшинству или же вы этого не сделали и только поставлены в фактическую невозможность выступить в качестве комитета. Отдавать Екатеринославу

* Дата визначена за змістом листа.

** Дата визначена за змістом листа.

на растерзание меньшевикам очень уж обидно. Конечно, мы не виним Вас, из Вашего письма видно, как тяжело Вам приходилось, но все же отдавать комитет им нельзя. Если какое-нибудь соглашение состоялось, истолкуйте его как временное, состоявшееся на время революционных дней. Мы готовы помочь, чем можем, но для этого необходимы постоянные и правильные сношения. Во-первых, необходим адрес (а еще лучше два) для писем к Вам. Мы писали в Екатеринослав много раз и ни на одно письмо не получили ответа. Нужно найти адрес чистого и *аккуратного* человека, который бы тотчас по получении передавал Вам письма. Адрес перешлите через тетеньку или дяденьку, с которыми у Вас, верно, есть шифр. Через них же сообщите шифр, которым будете писать. С адресом поспешите. Если переберетесь в другое место, то и оттуда первым делом пришлите свой адрес. Адрес шифруйте тщательнее, чтобы не было ошибок. Затем нужна явка для посылки людей и оказий с литературой. Явка для нас необходима, без нее мы не можем ничем помочь. Затем нужно достать ряд адресов для посылки в конвертах «Вперед»²⁸ и др. литературы. Их можно прислать химией без шифра. Большевики имеют много адресов, в Екатеринослав мы посылаем «Вперед» в нескольких экземплярах, но они, очевидно, попадают в руки меньшевиков, так как адреса старые. Итак, необходимо поскорее прислать адрес для писем, явку и адреса для «Вперед». Если Вы официально не заявили об упразднении комитета, то дело еще поправимо. Мы послали к Вам уже троих хороших работников, хорошо осведомленных о положении дел в партии и знакомых с большевистской и меньшевистской литературой. Сможем, пожалуй, прислать и еще. Если нужны будут листки, можем составлять их тут, но для этого опять-таки нужен адрес и правильная переписка. Уступать позицию меньшинству нельзя ни коим образом — это значит сдавать позиции людям, крайне неустойчивым в принципиальном отношении. Вчера еще «Искра», например, проповедывала, что массовые демонстрации — «низший тип» демонстраций, а «высший тип» — это выступления на либеральных собраниях, вчера еще она говорила о том, что от либералов надо добиться только *обещания* стоять за всеобщее прямое и равное избирательное право и тогда можно вступить с ними в соглашение (как будто бы можно когда-нибудь верить обещаниям либералов!), вчера еще «Искра» говорила, что нельзя их утрашивать, а сегодня она уже метнулась в другую сторону и возвещает, что «самодержавие схвачено за горло» — когда до этого еще, ох, как далеко! Конечно, сейчас меньшевики стараются использовать момент в свою пользу; теперь, де, не время для разногласий, подчиняйтесь скорее меньшинству, но мы тут; Питер и Одесса испытали уже к чему ведет тактика уступок меньшинству. Питерцы и одесситы пустили меньшевиков к работе, и те подняли невероятную смуту, парализовали всю работу и в конце концов выступили в качестве особых, утвержденных Центральным Комитетом групп. Конечно, больно, обидно, горько, что в такой момент приходится работать врозь, но вместе работа невозможна. Нужна крепкая, сплоченная партия, и надо скорее заложить ее основу, а для того, чтобы заложить ее основу, надо сплотить *свои* ряды! Таким путем придем скорее к цели. Пускай меньшевики временно окажутся сильнее, но успех их может быть только временный, так как не может оказаться жизненной социал-демократическая группа, положившая в основу своей деятельности беспринципность и дезорганизацию всякой партийной работы. Не унывайте, дела большинства не так уж плохи. Вы попали в исключительно тяжелые условия. Заработаем отлично. Присылайте скорее шифр и адрес.

№ 9

Рошин з Харкова — редакції «Вперед»
23(10) лютого 1905 р.

10.11—905

Рошин²⁹, знакомий Едуарда³⁰.

У нас нет связи с бюро³¹, а потому мы обращаемся к Вам, редакция «Вперед», за разрешением нашего практического вопроса.

Дело вот в чем: у нас в Харькове есть в настоящее время работоспособная группа из 9 человек, есть связи с рабочими железнодорожных мастерских (с 3000 рабочих), среди ремесленников, студентов, железнодорожных чиновников, учеников зубоучебных школ и др. Мы решили работать самостоятельно, игнорируя местный комитет, во-первых, как организацию бонапартистов, насквозь пропитанную узким кружковщиным духом и потому антипартийную, как организацию, явно не подчиняющуюся старому ЦК; во-вторых, что еще важнее, потому что, как нам известно, в партии произошел раскол, санкционированный ЦК, ибо как иначе смотреть на утверждение в Петербурге, в Одессе особой группы наряду с комитетом, в Екатеринославе — нового комитета вместо старого.

Правда, в местном комитете есть один большинстинец — примиренец тов. Вольский³² (этот псевдоним был известен ЦК), но от того, что комитет смешанный, а не меньшевистский, дело нисколько не меняется, так как сам Вольский, как увидим, стоит на узкокружковщинской точке зрения да еще майоризован меньшевистами. Вдобавок, он выбыл на неопределенное время. Все это дало нам основание сплотиться 30-го января в группу и 3-го февраля приступить к работе (пропагандистской, агитационной и организационной) среди рабочих, кстати сказать, очень сочувственно к нам относящихся и крайне недовольных комитетом за его трехлетнюю бездеятельность.

Никто из нас в организации местного комитета не состоял, с Вольским же у меня были такие отношения: несколько месяцев тому назад Вольскому было отказано в приеме его в комитет, и он хотел действовать помимо него, завести независимо от комитета местную работу. Я обещал ему помогать. Вдруг комитет предлагает Вольскому прием, но Вольский отказывается, ибо кое-что предпринял против комитета: написал о комитете корреспонденцию и передал ее мне, а я послал ее в Одесский комитет для пересылки Вам с просьбой настоять на ее напечатании в «Искре». Получив приглашение вступить в комитет, Вольский попросил меня задержать печатание корреспонденции, я написал в Одессу, и его желание было исполнено. Успокоившись за судьбу корреспонденции, Вольский дал ответ комитету, что согласен вступить в него, но комитет отказал теперь.

Вольский опять решил действовать помимо комитета, а я и еще один товарищ обещали ему содействовать. Вдруг комитет снова предлагает Вольскому вступить в него. Тот дает согласие, выговаривая себе право (sic!) устройства дискуссий по организационному вопросу, право распространения литературы большинства и право уйти из комитета, если общепартийные или местные условия сделают его дальнейшее пребывание в нем, как сторонника большинства, неудобным. Давши такое согласие комитету, он сейчас же сообщает об этом мне и другому товарищу, так сказать, своим триумвирам. Мы сказали, что ничего не имеем против его вступления, ибо при наличности наших сил удобнее повести борьбу с комитетом путем его колонизирования большинством, нежели путем борьбы извне.

Но вот приезжает из Одессы один товарищ с весьма солидной рекомендацией от двух членов Екатеринославского комитета, моих знакомых. Я веду приезжего к Вольскому, и через него приезжий предлагает местному комитету свои услуги по работе. Ответ комитета: мы справимся о нем в Одессе (а рекомендовал его член Екатеринославского комитета, работавший с ним вместе в Одессе и хорошо его знавший как работника-организатора). Видя в этом не более, как замаскированный отказ в приеме на работу, приезжий и другие местные большевики, я в том числе (триумвиры остальные не присутствовали), решили объединиться в группу, о чем я тотчас же послал оповестить своих триумвиров. Но Вольский выбыл, а другой ничего мне на это не сказал. Вольский неожиданно скоро вернулся. В его отсутствие мы уже приступили к работе.

Как только я свиделся с Вольским, я ему сейчас же все сообщил, но он восстал против меня и моих единомышленников, говоря, что мы дезорганизаторы, кустари, анархисты и пр., стал упрекать меня в непоследовательности в отношении к нему, что мы, ведь, связаны соглашениями.

Я возразил, что по отношению к нему непоследовательным был лишь тем, что, заключая «триумвират», не определил условий своего выхода из него, а что касается остального, то мы стоим на разных точках зрения.

Вольский упрекнул моих единомышленников, что не считались не только с комитетом, но и с наличными в городе большевиками, что никто нас не уполномочивал здесь действовать. Я ответил, что его не было, когда начались эти действия. Я тут же заметил ему, что все мы, как большевики, должны прежде всего считаться не друг с другом, а с бюро или редакцией «Вперед» как доверенными учреждениями большинства и предложил ему обратиться совместно к Вам за разрешением спора. Вольский отказался, предлагая третейский суд на месте, но я отказался от этого. Ну, разве это не кружковщина «триумвиратом» ограничивать себя, отказываясь от обращения к представителям большинства в целом? Таковы обстоятельства.

Мы бы, конечно, сами ничего не предприняли, не посоветовавшись с бюро или редакцией, но отсутствие связи (до тех пор, пока Эдуард не получил от Вас ответа) изолировало нас. И мы теперь спрашиваем Вас: согласны ли Вы с нами, что мы имеем основание поступать так, как мы поступали? Не вредим мы этим большинству в целом, давая противникам поздний повод обвинять нас в «дезорганизации» (дезорганизаторов, конечно). Ответьте на имя Эдуарда, если можно, телеграммой: «Да» (согласны) или «Нет». Вольский еще не выступал против нас публично, а потому я просил бы пока о нем лично ничего не печатать из моего письма. Если же он выступит против нас в «Искре», то мое письмо пусть будет ответом на его выступление. Впрочем, я тогда сумею ему хорошо ответить.

Архів ІМЛ, ф. 25, оп. 20, од. зб. 19408, копія закордонного більшовицького центра.

№ 10

*Н. К. Крупська — Рошину і Д. І. Двойрес в Харків
9 березня (24 лютого) 1905 р.*

Рошину и Эдуарду

9.III

Письмо Рошина об истории с Вольским получено, хотя адрес был написан неточно. Надо 22а.

Мы послали уже Вам два письма по адресу, сообщенному с оказией. Получены ли эти письма? Из последнего Вы увидите, каков наш взгляд на образование в Харькове особой большевистской организации:

мы считаем такое образование очень желательным. Партия теперь, усилиями меньшинства, разорвана фактически, ЦК повсюду утверждает наряду с комитетами большинства свои меньшевистские группы. Было бы смешным формализмом, если бы большинство теперь не стало делать того же. Конечно, оно никогда не станет прибегать к демагогии, подсиживаниям, клевете, к которым так часто прибегали в своей дезорганизаторской деятельности [меньшевики]. Дело иногда доходит до чудовищных размеров, трудно даже верить: до подкупа малосознательных рабочих, до натравливания на большевиков рабочих. Из Воронежа пишут, что меньшевистские рабочие чуть не убили одного большевика выстрелом из револьвера, но вести свою линию будем и будем организоваться независимо от меньшинства.

Присылайте побольше корреспонденций о Харькове.

Ну, пока что кончаю. Крепко жмем руку и желаем всякого успеха в работе.

Посылку телеграмм считаем вещью неосторожной.

Архів ІМЛ, ф. 25, оп. 10, од. зб. 19409, чернетка-автограф.

№ 11

*Н. К. Крупська — В. В. Воровському в Одесу
28(15) січня 1909 р.*

28.1

Жозефине ³³

Дорогой друг, деньги 100* будут высланы немедленно. Адресов в Киев, Екатеринослав и Херсон у нас нет **... чтобы сообщили **... Спишитесь также по этому поводу с ***... На внутреннем к[онверте] имя и отчетство нашего знакомого ****... где-то по дороге. Что касается его **... все обстоит более **... благополучно.

Конференция состоялась ³⁴. Было 5 большевиков, 5 поляков, 3 бундиста, 3 меньшевика, латыши отсутствовали. Резолюции приняты все в большевистском духе (они вам уже посланы). Будет выходить Центральный орган ³⁵. Ближайший номер выйдет не позже 15/II нового стиля. Большевики и бундовцы разбиты в России страшно.

Большевики, плохо ли — хорошо ли, держатся, но в их среде пошла склока. Перед конференцией «левые» (отзовисты, махисты) чинили всяческие скандалы. Попытались объявить себя всероссийской большевистской конференцией (было 2 москвича, 2 питерца и 1 уралец) и, пользуясь перевесом одного голоса (3 отзовиста и 2 антиотзовиста), упразднить Большевистский Центр, раскассировать редакцию «Пролетария» ³⁶, навязать «Пролетарию» отзовистское направление, распорядиться деньгами и пр. Попытка не удалась, но они рвут и мечут, созывают большевистскую конференцию. Впрочем, не следует думать, что в России преобладают отзовисты.

После уже конференции пришло **... из Москвы, что двое отзовистов, приехавших от Москвы, не являются представителями большинства московской конференции. В № 7 «Рабочего знамени» ³⁷ **** ... отзовизм отчитан так, что чудо. Это направление, поскольку оно вырисовалось на конференции, является какой-то карикатурой на большевиков ***** ...

Архів ІМЛ, ф. 377, оп. 8, од. зб. 33853, оригінал.

* Далі нерозбірливо.

** Далі одне слово нерозбірливо.

*** Далі кілька слів шифру.

**** Далі кілька слів нерозбірливо.

***** Далі до кінця півтори сторінки хімічного тексту не проявлено.

№ 12

*Н. К. Крупська — в Миколаїв
20(7) листопада 1909 р. **

20.XI

1. Пошли сегодня отправлять деньги, оказалось — без имени посылать нельзя, одной фамилии мало, а имени Вашего не знаю. Немедля телеграфируйте его по адресу: Arbatsky, 11 rue Jupain Paris.

2. Высылаем 100 руб.

3. Лева передайте привет, напишу ему на днях.

4. Дальнейшее передайте Семену. Дорогой друг, шлю Вам горячий привет от всех здешних товарищей, знающих Вас, шлю также привет Пуришкевичу, Л. и другим. Насчет денег пишите точнее. Много дать не сможем, пока посылаем 100 руб. Насчет Кати Ваши подозрения подтвердились. Удалось выяснить, что муж ее — провокатор. Бурцев опубликовал его фамилию, а также двух других с.-д. провокаторов: Анны Егоровны Серебряковой и питерского рабочего Сонетова.

Напишите по адресу № 33. Luis Defize 31, rue de Jérón Liegè. Бельгия.

О партийных делах писать затрудняюсь, не зная с чего начать. На большевистской конференции практики приперли Максимова³⁸ к стене и потребовали подчинения резолюциям Большевистского Центра, принятым громадным большинством. Выяснилось, что за спиной БЦ [он] вел недопустимую агитацию против БЦ, подчиняться резолюциям Максимов отказался и ушел. В №№ была устроена школа³⁹, куда организации посылали учеников. Максимов и К° задумали презрять эту школу в организационный центр новой фракции, но это не удалось благодаря отпору со стороны учеников. Несогласно мыслящих максимовцы выперли из школы, и дело распалось. В России максимовцы только портят всюду работу, особенно стараясь дезорганизовать деятельность социал-демократов в легальных обществах, в массах успеха не имеют, организации всюду разбиты, но сознательные рабочие понемногу налаживают работу по-новому.

Ну, крепко, крепко жму руку. Всего лучшего, товарищи, желаем сил. Авьось, увидимся еще.

Н. К.

На конверте написано:

Николаев, Херсонской губ.,
угол Соборной и Таврической,
дом Курчатова.
M-elle P. П. Шварц.

ЦДІА УРСР, ф. 359, спр. 29, л. 124, копія.

№ 13

*Н. К. Крупська — В. А. Дьоготь в Одесу
21 (8) січня 1910 р. ***

21.I

Дорогой товарищ, Ваших два письма и новинку (половину) получили. Спасибо большое. На днях напишем подробно.

Принятые Одесским комитетом резолюции очень порадовали нас.

* Лист получено в Миколаєві 20(7) листопада 1909 р.

** Дата дана за картотекою ІМЛ.

Сейчас пишу только пару слов, чтобы известить о получении всего и сообщить следующее: Бакинский комитет объявил провокатором Александра Пруссакова (слесарь из Петербурга, среднего роста, брюнет, смуглое лицо, лет 30—32). Он с лета состоял на службе охраны. Теперь по сведениям бакинских товарищей Пруссаков в Одессе, работает там в типографии. Примите к сведению.

С товарищеским приветом. Н. К.

Архів ІМЛ, ф. 377, оп. 8, од. зб. 33761, чернетка.

№ 14

*ЦК РСДРП — партійним організаціям
Не пізніше квітня 1912 р.*

Письмо Центрального Комитета к организациям № 1 *
(Организационные вопросы)

Товарищи. Центральный Комитет окончательно конституировался и приступил к исполнению своих задач. Кроме полученных Вами листов («За партию» и «Избирательная платформа РСДРП») в скором времени будет еще первомайский листок. ЦК проектирует издавать в ближайшем будущем газету информационного характера «Известия ЦК», газету, ставящую себе целью информирование и сплочение местных организаций вокруг ЦК. В виду того что одному лишь ЦК не удастся справиться с задачей партийного сплочения, необходима систематическая материальная и, особенно, моральная поддержка со стороны местных организаций, нужна дружная работа центра и товарищей на местах. Поэтому мы просим Вас поддерживать самые живые связи с ЦК, возможно близко сойтись с окружающими Вас группами и связать их с ЦК.

Присылайте в ЦК письма, резолюции, протесты, критику действий ЦК, одобрение или порицание — словом, все, в чем может выразиться воля местной организации.

Выражайте Ваше отношение к последним важным событиям в жизни нашей партии — к общепартийной конференции, к ее резолюциям.

Сообщайте о Ваших планах работы, местной и общепартийной.

Напишите немедленно, удобно ли будет выставить в первомайском листке условный лозунг открытого выступления в той или иной форме в тех листах, где по расчету местной организацией это считается возможным.

Сообщите вкратце, что удалось Вам сделать по части подготовки к выборам в IV думу.

С товарищеским приветом. ЦК РСДРП.

ЦДІА УРСР, ф. 275, спр. 661, арк. 45, друкарський відбиток.

ПРИМІТКИ

1. Мається на увазі брошура «Внутреннее обозрение за 1900 г.», видана групою «Южный рабочий».
2. «Революционная Россия» — есерівська газета, виходила з кінця 1900 до 1905 р. З січня 1902 р. — центральний орган партії есерів.

* В целях объединения партийной работы и упрочения связей между местными организациями и центральными Центральный Комитет находит полезным отправить ряд писем к организациям по наиболее важным вопросам партийной работы. Означенное письмо является первым по порядку. Прим. документа.

3. Аким — Л. І. Гольдман, іскрівець, організатор нелегальної іскрівської друкарні в Росії, пізніше меншовик.
План Акіма — план організації нелегальної друкарні в Росії.
4. Лейба — Л. М. Радченко, агент «Искры» в Полтаві у 1901 р., пізніше меншовичка.
5. Женья — соціал-демократична група «Южный рабочий». Існувала з 1900 по 1903 р.
6. Наталка — Полтавська група сприяння «Искре», виникла у 1900 р.
7. Журнали — різні легальні періодичні журнали, головним чином, спеціальні, які надсилались до Росії на адреси відомих громадських діячів. Поміж рядків статей у журналах зашифровувались листи, а в обкладинку вклеювались примірники «Искры».
8. Заб — П. М. Лепешинський (1868—1944), визначний діяч Комуністичної партії. В 1901 р. брав активну участь у розповсюдженні «Искры», жила у Пскові.
9. Ів. — І. І. Радченко (1874—1942), член КПРС з 1898 р., організатор транспорту «Искры».
10. Мова йде про російську організацію «Искры», яка була створена за пропозицією В. І. Леніна наприкінці січня 1902 р. у Самарі.
11. Йдеться про іскрівське видання «Песни борьбы», яке вийшло у липні 1902 р.
12. Йдеться про Д. І. Ульянова, який був направлений російською організацією «Искры» до Одеси.
13. Альфа — Г. М. Паромова.
14. Мається на увазі твір В. І. Леніна «Письмо к товарищу о наших организационных задачах».
15. «Киевский социал-демократический листок» — нелегальний орган Київського комітету РСДРП. Видавався у Києві з 1901 по 1903 р.
16. «Vorwärts» («Вперед») — центральний орган німецької соціал-демократичної партії (1876—1933 рр.).
Після смерті Ф. Енгельса в ньому систематично друкувались статті опортуністів, які запанували в німецькій соціал-демократії на II Інтернаціоналі.
17. «Киевлянин» — реакційна літературна і політична газета Південно-Західного краю, яка виходила в Києві (1864—1916 рр.).
18. Мається на увазі теоретична частина брошури Геда і Лафарга «Программа рабочей партии», видана у 1888 р. в Женеві під назвою «Чего хотят социал-демократы?» з передмовою та примітками Г. В. Плеханова.
19. Ё. — В. В. Вакар (1878—1926), член КПРС. З 1902—1903 рр. — член Київського комітету і активний кореспондент «Искры».
20. Заяву Одеського комітету було одержано редакцією «Искры» 15(2) квітня 1903 р.
21. «Борьба» — група в складі Д. Б. Рязанова, Ю. М. Стеклова та Л. Гуревича виникла у 1900 р. в Парижі, вороже ставилась до «Искры».
22. Юрій — група «Южный рабочий». Входила до організаційного комітету по скликанню II з'їзду. Мабуть, автор має на увазі цей комітет.
23. Дело о платках — організація забезпечення нелегальних працівників партії паспортами.
24. Матвей — Катеринославський комітет РСДРП, організований у 1898 р. на основі катеринославського Союзу боротьби за визволення робітничого класу.
25. Опозиция — група «економістів», яка назвала себе у березні 1903 р. комітетом РСДРП.
26. Петенька — С. В. Вржосен, родичка Л. М. Книпович (див. прим. 27).
27. Чухна — Л. М. Книпович (1856—1920), член КПРС з 1895 р., визначна діячка Комуністичної партії. В 1905 р. була членом Одеського комітету РСДРП.
28. «Вперед» — нелегальна більшовицька газета, видавалась у Женеві з 4 січня до 18 травня 1905 р. Вийшло 18 номерів. Керував газетою В. І. Ленін.
29. Роцин (він же Санін) — псевдонім не розшифрований.
30. Эдуард — Д. І. Двойрес, у 1905 р. працювала технічним секретарем харківської більшовицької групи «Вперед».
31. Мається на увазі Бюро комітетів більшості, сформоване у вересні — грудні 1904 р. на південній, Кавказькій та північній конференціях комітетів РСДРП для підготовки III з'їзду РСДРП — 18.
32. Вольский — Б. В. Авілов, соціал-демократ, журналіст і статистик. У 1905 р. працював у Харкові, брав участь від Харківської групи «Вперед» на III з'їзді РСДРП, щодо меншовиків займав у той час примиренську позицію. З 1918 р. від політичної діяльності відійшов — 18.
33. Жозефина — В. В. Воробський (1871—1923), член КПРС з 1894 р., видатний діяч Комуністичної партії.
34. Йдеться про V конференцію РСДРП, яка відбулася в Парижі 3—9 січня 1908 р.
35. Йдеться про нелегальну газету «Социал-демократ» — центральний орган РСДРП. Виходила з грудня 1908 р. до січня 1917 р. Перший номер вийшов у Росії. Майже весь його тираж був захоплений поліцією. Видання було перенесено за кордон. «Социал-демократ» № 2 вийшов у Парижі 28 січня 1909 р.

36. «Пролетарий» — нелегальний центральний орган більшовиків, Газета видавалась з 1906 до 1908 р.
37. Рабочее знамя» — нелегальна більшовицька газета. Орган Московського міського і окружного комітетів РСДРП. Видавалась у Москві з березня до грудня 1908 р., всього вийшло 7 номерів.
38. Максимов, О. О. Богданов — літературні псевдоніми О. О. Малиновського (1873—1928 рр.). В 1903 р. приєднався до більшовиків. В 1907—1908 рр. став на шлях одзовізму і ревізіонізму. В 1909 р. на засіданні розширеної редакції газети «Пролетарий» був виключений з лав більшовиків.
39. Капрійська школа — антипартійна школа, створена одзовістами, махістами і богобудівниками — О. О. Богдановим, Г. О. Алексінським та А. В. Луначарським — на острові Капрі в 1909 р., центр усіх антиленінських груп, які об'єдналися для боротьби проти більшовиків.

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

В. М. МАЗИЛО

СПОГАДИ ПРО В. І. ЛЕНІНА — ВАЖЛИВЕ ДжЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ КПРС

Історія Комуністичної партії Радянського Союзу нерозривно зв'язана з життям, революційною боротьбою і творчою діяльністю Володимира Ілліча Леніна. Тому вивчення історії партії немислиме без знання життя і діяльності В. І. Леніна. В основу вивчення історії партії і життя В. І. Леніна покладено його твори та найважливіші партійні документи. Велике значення мають спогади про В. І. Леніна.

У спогадах розглядаються історичні події через призму безпосередніх вражень їх учасників, замальовуються живі картини боротьби, наводяться факти, що розширюють наші уявлення про минулі події. Спогади становлять велику цінність не тільки для масового читача, а й для викладачів суспільних і особливо історичних дисциплін.

Це стосується й спогадів про В. І. Леніна, що вийшли з друку за останні роки. Серед них найбільш повним є тритомний збірник, підготовлений Інститутом марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, два томи якого вже вийшли з друку¹. У першому томі висвітлюється життя і діяльність В. І. Леніна з перших кроків його революційної боротьби до перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. Другий том присвячено, головним чином, післяжовтневому періодові. Спогади про В. І. Леніна видані також окремими книгами і брошурами. Хоч вони написані різними авторами, їх об'єднує почуття щирої любові і глибокої поваги до В. І. Леніна — мудрого вченого і полум'яного політичного борця, великого майстра революційної стратегії і тактики, непримиренного до ворогів революції, уважного і чуйного до товаришів, глибоко обізнанного з життям трудящих, оточеного всенародною любов'ю і повагою.

У спогадах оживає історія революційного руху. Автори розповідають про особисте життя Володимира Ілліча і його соратників, про їх діяльність. Спогади дозволяють краще зрозуміти відомі факти з життя В. І. Леніна і партії. Так, загальновідомо, що приїзд В. І. Леніна до Петербурга восени 1893 р. і початок його революційної діяльності знаменували собою настання нового, ленінського етапу в розвитку марксизму. В. І. Леніну було чуже книжне, абстрактне розуміння марксизму. Теорія була для нього керівництвом до революційної дії. В марксизмі В. І. Ленін бачив могутню зброю революційного перетворення життя, визволення трудящих від експлуатації. З великою образністю і силою говорить про це у своїх спогадах один з найближчих соратників В. І. Леніна Г. М. Кржижановський: «І от на наших північних рівнинах з'являється незвичайна людина, яка, як ніхто, розуміє розючу си-

¹ «Спогади про В. І. Леніна», ч. 1, К., 1957, і ч. 2, К., 1958.

лу тієї зброї, що викувана генієм Маркса. Для неї марксист — насамперед революціонер. Бурхливо вривається вона в цей арсенал запасної зброї німецької соціал-демократії, зриває бойову зброю з стін, розчиняє вікна і двері, б'є на сполох і скликає до себе мільйони трудящих, озброюючи їх Марксовою зброєю для боротьби з капіталізмом і його слугами не на життя, а на смерть. Такою людиною був В. І. Ульянов-Ленін»².

Наведення цієї характеристики в лекції справляє надзвичайне враження на слухачів. Образність і пристрасність, з яким говорить Г. М. Кржижановський про В. І. Леніна, захоплює їх. Вони ще глибше проймаються думкою про велич В. І. Леніна, геніальність його думок і розмах боротьби.

Одним з найважливіших в історії нашої партії був період її створення. Партія народжувалась у важкій боротьбі з різними опортуністичними течіями всередині робітничого руху. Велике місце займала боротьба з народництвом як головною перешкодою для перемоги марксизму в Росії. Її почав Г. В. Плеханов і завершив В. І. Ленін. Але викладачеві не завжди вдається показати, що нове вніс Володимир Ілліч у цю боротьбу. В підручній та іншій допоміжній літературі на це не завжди звертається належна увага.

Чітку відповідь на це питання дає у спогадах про В. І. Леніна С. Міцкевич, якому довелося слухати ленінські виступи проти народників, читати в рукописі працю «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?» і брати участь у підготовці її до видання. Розповідаючи про появу взимку 1893—1894 року у ліберально-народницьких журналах статей проти марксизму, С. Міцкевич підкреслює, що цим виступам не давалось належної відсічі. Не було теоретичної праці, що, з одного боку, сформулювала б основні програмні й тактичні лозунги, а з другого — викривала шкідливість народницької ідеології. Книги Г. В. Плеханова «Соціалізм і політична боротьба» та «Наші незгоди» були присвячені критиці старого народництва (Бакунін, Ткачов, Лавров), ідеї якого вже не були популярними. С. Міцкевич підкреслює, що відчувалась велика потреба в праці, яка дала б відсіч нападам народників на марксизм, викрила їх дрібнобуржуазну суть і звела у єдину систему марксистські філософські, економічні і політичні ідеї відповідно до російських умов. Саме такою і була книга В. І. Леніна «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?». «Можна сказати,— пише С. Міцкевич,— що ця праця була маніфестом революційного марксизму в Росії, першим програмним документом більшовизму.

По суті основні програмно-теоретичні й організаційно-тактичні питання прийдешньої в Росії революції вже поставлені в цій праці Леніна, і тут же намічене їх розв'язання в дусі революційного марксизму. В цій книзі Ленін завершив розгром народницької ідеології, початий Плехановим»³.

В. І. Ленін не тільки викрив і ідейно розгромив ліберальних народників як ідеологів куркульської верхівки села, а й незаперечно показав, що роль керівної сили у боротьбі проти царизму і капіталізму покликаний відіграти робітничий клас, що цю роль він успішно виконає тільки в союзі з селянством під керівництвом марксистської партії.

II з'їзд РСДРП займає особливе місце в історії нашої партії. На

² «Спогади про В. І. Леніна», ч. I, стор. 144.

³ Там же, стор. 129.

ньому була створена революційна пролетарська партія. Тому не випадково у спогадах про В. І. Леніна йому відводиться чимало уваги. У багатьох з них ми знаходимо найдетальніше змалювання гострої боротьби, що розгорнулася на з'їзді між більшовиками і меншовиками і яка після з'їзду ще більше загострилася. Зазнавши поразки на з'їзді, меншовики намагалися зірвати його рішення, дезорганізувати роботу партії. Досить докладно про це говориться у спогадах П. Лепешинського, що вмщував багато гострих політичних карикатур у більшовицьких газетах. Він розповідає, до яких підлих прийомів вдалися меншовики, зокрема Троцький, Мартов та їх прихильники, зводячи наклепи на В. І. Леніна і більшовиків, а також про негідну роль Г. В. Плеханова у цій боротьбі. Особливо ненависний більшовикам, пише П. Лепешинський, був Троцький, автор брошури «Наші політичні завдання», в якій цей ренегат шельмував стару «Искру», характеризує її, як демократичну газетку, призначену для буржуазно-радикальної інтелігенції, і зводячи всякі наклепи на Леніна. «Тому в своїх політичних карикатурах, — пригадує автор, — я з особливим задоволенням змальовував Троцького, цього Балалайкіна і самозакоханого Нарциса, то мишеням, що розігралося і танцює канкан над «трупом» готового воскреснути кота, то дрібним поліцейським чином, що висить за дорученням «їх благородія» (дільничного начальства) на телефоні і т. д. і т. п.»⁴.

У спогадах про В. І. Леніна є багато цікавого і цінного про героїчну боротьбу і стійкість більшовиків, їх стратегію і тактику в революції 1905—1907 рр. Відомо, що більшовики не тільки активно виступали за збройне повстання, а й робили все для його підготовки, проявляючи героїзм і шохвилини ризикуючи життям. Очолював і спрямовував діяльність більшовиків В. І. Ленін. Розповіді про це ми знаходимо в працях багатьох авторів. Особливо цінними є спогади Н. К. Крупської та А. В. Луначарського.

Одержавши в еміграції повідомлення про події 9 січня 1905 р., В. І. Ленін закликав партію до підготовки збройного повстання і сам готувався до нього, напружено вивчаючи мистецтво збройної боротьби. «Ілліч не тільки перечитав і якнайстаранніше простудіював, продумав усе, що писали Маркс і Енгельс про революцію і повстання, — розповідає Н. К. Крупська, — він прочитав немало книг і про воєнне мистецтво, обдумуючи всебічно техніку збройного повстання, організацію його. Він займався цією справою далеко більше, ніж це знають...»⁵.

А. В. Луначарський розповідає, як В. І. Ленін після поразки грудневого збройного повстання виступав на зборах петербурзьких робітників з промовою про необхідність партизанської війни проти уряду, організації бойових п'ятірок і десятків і т. д. і який величезний вплив це справляло на присутніх⁶.

Ці спогади спростовують хибну думку, яка поширювалась нещодавно в історико-партійній літературі про те, що В. І. Ленін не був фахівцем у воєнних питаннях.

При висвітленні причин поразки московського збройного повстання у підручниках і лекціях цілком вірно викривається зрадницька роль меншовиків, зокрема петербурзьких, які очолювали тоді Раду робітничих депутатів, верховодили у Петербурзькому партійному ко-

⁴ «Спогади про В. І. Леніна», ч. 1, стор. 190.

⁵ Н. К. Крупська, Спогади про Леніна, К., 1959, стор. 91.

⁶ Див. «Спогади про В. І. Леніна», ч. 1, стор. 304—305.

мітеті і не перешкодили перекиданню військ з Петербурга до Москви для придушення повстання. Але при цьому нерідко забувають, що керовані В. І. Леніним петербурзькі більшовики робили все можливе, щоб не допустити перекидання військ з Петербурга до Москви і допомогти повстанню. «Більшовицький апарат у Петербурзі, — згадує А. В. Луначарський, — під керівництвом Леніна зробив усе від нього залежне, щоб допомогти московському повстанню, принаймні, щоб припинити сполучення між Петербургом і Москвою»⁷. Він розповідає, що більшовиками були виділені спеціальні групи, на які було покладено завдання організувати страйк на Миколаївській залізниці, розібрати залізничну колію. В результаті цього, зазначає автор, «заворушення на залізниці були величезні, колію розібрали, але сили наші виявились недостатніми»⁸.

Царському урядові вдалося придушити грудневе збройне повстання. Меншовики розцінили це як поразку революції і капітулювали перед чорносотенною реакцією. Зовсім по-іншому поставились до цього В. І. Ленін і більшовики. У своїх спогадах Н. К. Крупська говорить про це: «Історія показала, що в революції п'ятого року робітничий клас зазнав поразки, але переможений не був: його готовність до боротьби не була зламана. Цього не розуміли ті, хто нападав на Леніна за його «прямолинійність», хто після поразки не вмів нічого сказати, крім того, що «не треба було братися за зброю»⁹.

Керовані В. І. Леніним, більшовики і в умовах жорстокої реакції не втратили надії на близькість нової революції, не припиняли діяльності по підготовці мас до її здійснення. «На противагу маловірам, які поховали всяку надію на нову революцію, — пише С. І. Голнер, — Ленін переконливо доводив, що нова революція не тільки неодмінно прийде, але що вона близька. Ні одне із завдань, що їх робітники і селяни ставили в першій революції, не розв'язане: ні питання про землю, ні питання про 8-ми годинний робочий день, ні питання про демократичну республіку»¹⁰.

У спогадах про В. І. Леніна є багато цінних розповідей про боротьбу більшовиків на чолі з В. І. Леніним у роки реакції за чистоту марксистської теорії, за збереження і зміцнення нелегальної партії.

В багатьох спогадах — Є. Онуфрієва, С. Багоцького, А. Ільїна-Женевського, Я. Ганецького, О. Бадаєва, Г. Петровського, Ф. Самойлова, В. Коларова та інших — розповідаються цікаві факти і важливі деталі з життя і діяльності В. І. Леніна в роки нового революційного піднесення і світової імперіалістичної війни¹¹. В них показано, що величезна теоретична робота В. І. Леніна, його невтомне керівництво більшовицькою партією і міжнародним революційним рухом, неперемінна боротьба проти опортунізму і ревізіонізму мали вирішальне значення для загартування і підготовки більшовиків до революції, для згуртування революційних елементів у міжнародному робітничому русі.

Велика Жовтнева соціалістична революція знаменувала докорінний поворот у житті людства. Її керманцем був великий Ленін. Тому спогади про В. І. Леніна та його діяльність у той період мають надзвичайно велике значення. Серед них особливий інтерес викликають спогади петроградських робітників, видані окремою збіркою¹². Вони написані без-

⁷ «Спогади про В. І. Леніна», ч. 1, стор. 303.

⁸ Там же.

⁹ Н. К. Крупська, «Спогади про Леніна», стор. 90—91.

¹⁰ «Спогади про В. І. Леніна», ч. 1, стор. 419—420.

¹¹ Там же, стор. 422—467.

¹² «Ленін — вождь Октябрю. Воспоминания петроградских рабочих», Л., 1956.

посередніми учасниками революційних подій і тому найяскравіше відтворюють їх. Всі спогади проінняті безмежною любов'ю до Володимира Ілліча, до партії. В них дається яскрава характеристика В. І. Леніна як любимого вождя і учителя, натхненника і організатора Великого Жовтня, підкреслюються його скромність, простота, уважність і чуйність до людей.

Спогади у збірнику розміщені в п'яти розділах і відбивають найважливіші етапи боротьби за перемогу соціалістичної революції, роль в ній В. І. Леніна і партії починаючи від зустрічі вождя на Фінляндському вокзалі 3 квітня 1917 р. до перемоги збройного повстання у Жовтні та історичного II Всеросійського з'їзду Рад.

Приїзд В. І. Леніна до Петрограда мав величезне значення для більшовицької партії, викликав приплив нових могутніх сил революції. У своїх знаменитих «Квітневих тезах» В. І. Ленін дав партії і пролетаріату ясну перспективу боротьби за перехід від буржуазно-демократичної до соціалістичної революції. Відчуті всю велич і запалюючу силу цього документа міг тільки той, хто пережив ці події. Ось що говорить у своїх спогадах колишній робітник Русько-Балтійського заводу Ф. М. Матвеев: «Після повернення із заслання я став працювати агітатором Петроградського комітету більшовиків. Нашій агітаційній роботі спочатку не вистачало конкретності. Ми обмежувались загальними закликами, не завжди змілі роз'яснити зміст і значення подій, що відбувались, дати чітку характеристику тій або іншій партії, діям Тимчасового уряду. І тільки з приїздом В. І. Леніна становище докорінно змінилось»¹³. І далі: «Озброєні «Квітневими тезами», ленінською установкою на соціалістичну революцію, більшовики ніби знайшли точку опори»¹⁴.

В багатьох спогадах ми знаходимо яскраві матеріали про контрреволюційне обличчя меншовиків та інших дрібнобуржуазних партій у період Великої Жовтневої революції. А. В. Луначарський у своїх спогадах «Смольний у велику ніч» розповідає, як серед загального піднесення і урочистості, що панувала на з'їзді, виділяються ворожі революції виступи меншовиків. Повідомлення про взяття повсталими Зимового палацу і арешт представників Тимчасового уряду було зустрінuto бурєю невтихаючих оплесків. «Тимчасом, — говорить А. В. Луначарський, — меншовик поручик Кучин, який відіграв велику роль у тодішній армійській організації, зійшовши на трибуну, погрожував нам негайно привести в Петроград солдатів свого фронту. Він читав резолюції проти Радянської влади... і закінчив прямими погрозами на адресу Петрограда, який насмілився піти на «таку авантюру»¹⁵. Меншовики були вигнані із з'їзду, як це підкреслюють у своїх спогадах Н. К. Крупська¹⁶, робітник Путиловського заводу І. Ф. Єремеев та інш.¹⁷.

Продовженням Великої Жовтневої соціалістичної революції була боротьба партії за зміцнення Радянської влади. Особливий інтерес становить боротьба партії за перші соціалістичні перетворення, створення Радянської держави, нового апарату управління і т. д. Перші кроки в галузі управління Комуністичній партії доводилось здійснювати у надзвичайно складній і важкій обстановці, переборюючи і ламаючи шалений опір ворогів революції. Дуже яскраво розповідає про це у своїх спогадах М. П. Горбунов. «Незважаючи на декрети уряду і вимоги від-

¹³ «Ленін — вождь Октябрю...», стор. 218.

¹⁴ Там же, стор. 219.

¹⁵ «Спогади про В. І. Леніна», ч. 1, стор. 534.

¹⁶ Див. Н. К. Крупська, Спогади про Леніна, стор. 309.

¹⁷ Див. «Ленін — вождь Октябрю...», стор. 215—216.

пуску коштів, — пише він про створення фінансових органів, — Державний банк зухвало саботував. Народний комісар фінансів т. Менжинський ніякими заходами, аж до арешту директора Державного банку Шипова, не міг примусити банк відпустити потрібні революції кошти»¹⁸. І далі він розповідає, як Шипова привезли в Смольний і там тримали деякий час. Але і це нічого не дало. Навіть після призначення нового директора і урядового комісара Держбанку кошти довелось взяти майже силою. «Спираючись на нижчих службовців і кур'єрів,... загрожуючи Червоною Гвардією, — говорить М. П. Горбунов, — ...примусили касира видати необхідну суму»¹⁹. Далі йдеться про те, як ці гроші привезли у Смольний і урочисто вручили В. І. Леніну, як їх зберігали. «В одній із сусідніх кімнат відвели для зберігання першої радянської казни одягну шафу, оточивши цю шафу півколом із стільців і поставивши вартового. Окремим декретом Раднаркомом було встановлено порядок зберігання і використання цих грошей. Так було покладено початок нашому першому радянському бюджету»²⁰.

Умови праці радянських людей в перші дні після революції були дуже важкими. О. Г. Шліхтер згадує, що коли його призначили комісаром земельних справ, для нього не знайшлося не тільки окремого кабінету, а навіть окремого стола. Спочатку він працював у загальній канцелярії Раднаркомом за столиком, призначеним для відвідувачів Володимира Ілліча²¹. Сам Раднарком займав усього лише кілька кімнат у Смольному. О. Г. Шліхтер розповідає, як під час першого відвідання Раднаркомом він був вражений надзвичайною простотою двох прилеглих до кабінету В. І. Леніна кімнат — прийомної і загальної канцелярії, якими, власне, і обмежувались апартаменти першого радянського уряду²². У раднаркомівській прийомній, крім звичайного стола, дивана і кількох простеньких стільців, нічого не було, згадує О. Г. Шліхтер, підкреслюючи, що все це якнайкраще впливало на відвідувачів. «Скільки радості і задоволення повинна була залишати ця простота обстановки в душі робітника, який приходив у Смольний у різних справах до свого, робітничого уряду. Тут для нього було все своє, все близьке і знайоме. Особливо це почуття близькості повинні були відчуті робітник і селянин, коли вони приходили у раднаркомівську канцелярію, в ту кімнату, яка безпосередньо вела в службовий кабінет Леніна»²³.

У спогадах багатьох авторів детально змальовується, як у важкі роки громадянської війни Комуністична партія і Радянський уряд, керовані В. І. Леніним, підняли народ на боротьбу проти внутрішніх і зовнішніх ворогів, відзначається роль В. І. Леніна. «В ці важкі для республіки роки, — говорить Л. Фотієва, — часто доводилося бачити Володимира Ілліча, який, глибоко замислившись, схилився над картою, розкладеною ним на столі в робочому кабінеті. Він відзначав лінію розташування наших військ, слідкував за просуванням сил ворога і разом з іншими керівними діячами партії і Радянського уряду обдумував і обговорював стратегічні плани розгрому ворога»²⁴.

Як справедливо відзначає Л. Фотієва, всі основні, принципові настанови з питань організації регулярної Червоної Армії і флоту, зміцнення тилу і оборони Радянської держави давалися В. І. Леніним. Керую-

¹⁸ Н. П. Горбунов, Воспоминания о Ленине, М., 1933, стор. 15—16.

¹⁹ Там же, стор. 16.

²⁰ Там же.

²¹ Див. «Спогади про В. І. Леніна», ч. 2, стор. 66.

²² Там же, стор. 64.

²³ Там же, стор. 65.

²⁴ Л. Фотієва, Из жизни Ленина, М., 1959, стор. 23.

чи Центральним Комітетом партії, Радою Народних Комісарів і Радою робітничо-селянської оборони, В. І. Ленін був ініціатором і автором багатьох рішень, зв'язаних з обороною Радянської держави²⁵. Про роль В. І. Леніна як організатора і керівника Радянської держави у ті роки яскраво свідчать такі дані. За роки громадянської війни та іноземної інтервенції (1918—1920 рр.) В. І. Леніним було написано і надіслано на різні ділянки фронту, в усі кінці країни близько 500 листів і телеграм з питань оборони²⁶. Крім того, багато директив В. І. Леніна були адресовані «Всім Радам» або «Всім Губкомам партії» і т. д.

В. І. Ленін підтримував постійний зв'язок з фронтом, брав безпосередню участь у виробленні оперативних планів розгрому ворога і допомагав їх здійсненню. Один з активних учасників громадянської війни М. С. Кедров пише, що де б він не перебував у той час, він завжди «тримав зв'язок з Кремлем і відчував невидиму руку, яка спрямовувала і керувала всіма військовими операціями»²⁷. І далі: «В критичну хвилину всі поспішали до Леніна, як до якоря порятунку»²⁸. М. С. Кедров підкреслює, що якщо вдалося розгромити ворога, який переважав своєю силою, то в цьому заслуга насамперед нашої партії, її ЦК і особисто В. І. Леніна. Завдання було виконано тому, вказує автор спогадів, що тверда рука великого керівника вела радянський корабель до пам'яченої мети²⁹.

У спогадах багатьох авторів є чимало цінного і цікавого про керівництво партією на чолі з В. І. Леніним боротьбою трудящих мас Радянської Росії за відбудову народного господарства, піднесення промисловості і сільського господарства, розвиток важкої індустрії, електрифікацію країни, розв'язання завдань культурного будівництва та інш. Зокрема, багато розповідається про велику роботу В. І. Леніна по зміцненню Радянської держави і налагодженню діяльності її апарату. Очолюючи Раду Народних Комісарів, В. І. Ленін робив все для того, щоб наблизити апарат Радянської держави до мас. Він сам був зразком чуйності і уважності у ставленні до людей праці, до рядових працівників. В. І. Ленін не терпів бюрократизму, бездушності, тяганини і беззаконня, дуже уважно ставився до скарг трудящих і навіть глузував з тих, хто вважав за генебне скаржитись. «Пам'ятаю, — говорить М. П. Горбунов, — як за пропозицією Володимира Ілліча був виданий навіть спеціальний декрет про те, як треба скаржитись і складати акти на беззаконні дії властей»³⁰.

Як ніхто, В. І. Ленін розумів силу колективу і колективності в роботі і керівництві. А. А. Андреев у спогадах підкреслює, що незважаючи на суворий порядок, який Володимир Ілліч підтримував на засіданнях Уряду і ЦК, під час їх ніколи не відчувалось вимушеності, панувала дружня обстановка, всі вільно висловлювали свої думки³¹. «Головуючи на засіданнях, — пише А. А. Андреев, — Ленін ніколи не претендував на те, щоб його думка вважалась останнім словом. Як тільки виявлялось найменше розходження в думках і пропозиціях, голосування було правом на всіх засіданнях ЦК і РПО»³².

Володимир Ілліч вражав не тільки своєю величчю і геніальністю, а й простою і скромністю. Він не терпів ніяких звеличень своєї особи.

²⁵ Л. Фотієва, Из жизни Ленина, стор. 23.

²⁶ Там же, стор. 25.

²⁷ «Спогади про В. І. Леніна», ч. 2, стор. 82.

²⁸ Там же, стор. 85.

²⁹ Там же, стор. 82.

³⁰ Там же, стор. 60.

³¹ Там же, стор. 34.

³² Там же.

Наскільки нетерпимо ставився до всякого вихваляння, свідчить такий факт, про який розповідає у спогадах А. А. Андреев: «Це було в 1920 році. В журналі «Коммунистический Интернационал» була вміщена стаття М. Горького про Леніна, яку М. Горький написав щиро, сповнений добрих почуттів до Володимира Ілліча, але написав по-своєму, по-горьковському... Ленін, обізнавшись з цією статтею, зажадав негайно зняти її або конфіскувати номер журналу. Оскільки номер журналу був уже розісланий, то, звичайно, питання про конфіскацію відпало. Проте Ленін вимагав суворого рішення ЦК, яке вказувало б на недоречність таких статей і забороняло надалі вміщувати їх у журналі. Таке рішення за пропозицією Леніна було прийняте»³³.

З наведеного видно, яке важливе значення має використання спогадів про В. І. Леніна при вивченні історії КПРС. Вони розширюють, поглиблюють наші знання про героїчну боротьбу партії за соціалістичну перебудову суспільства. В них ми знаходимо найяскравіше змалювання величних образів тих, хто віддав сили і життя служінню цій меті. Серед них — світлий образ В. І. Леніна, все життя якого було героїчним подвигом в ім'я народу. За влучним виразом Л. Фотієвої, «все життя В. І. Леніна було безкорисливим і великим подвижництвом в ім'я захисту інтересів трудящих і визволення їх від капіталістичного рабства, в ім'я світлого майбутнього людства»³⁴.

³³ «Спогади про В. І. Леніна», ч. 2, стор. 36.

³⁴ Л. Фотієва, Из жизни Ленина, стор. 115

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ЗБІРКА ТВОРІВ БІЛЬШОВИКА-ЛЕНІНЦЯ

О. Г. Шліхтер, Вибрані твори. Редакційна колегія:
Д. Ф. Вірник, О. С. Короїд, С. О. Ктітарев, Ф. Є. Лось,
А. О. Шліхтер. Вид-во АН УРСР, К., 1959, 707 с.

Останнім часом вийшло з друку кілька збірок вибраних творів видатних діячів Комуністичної партії і Радянської держави, присвячених питанням історії революційної боротьби, відбудови народного господарства нашої країни після громадянської війни, індустріалізації і колективізації сільського господарства¹. Серед цих збірок є й одномітник вибраних творів О. Г. Шліхтера.

Велика і багатогранна наукова та публіцистична спадщина О. Г. Шліхтера не втратила свого значення і нині, тому не можна не вітати ініціативи АН УРСР у справі перевидання кращих творів цього більшовика-ленінця.

Вміщені в одномітнику праці О. Г. Шліхтера характеризують їх автора як визначного діяча Комуністичної партії і галантовитого вченого-революціонера.

В основу побудови одномітника покладено проблемно-тематичний і хронологічний принципи. В межах проблем, що за своєю назвою збігаються з назвами розділів книги, збережено внутрішню логічну і історичну послідовність творів. Збірка починається вступною статтю Д. Ф. Вірника «Життя і творчий шлях О. Г. Шліхтера».

Особливе місце в творчості Олександра Григоровича посідають його спогади (розділ перший), в яких він яскраво розповідає про свої зустрічі з вождем Комуністичної партії В. І. Леніним у 1906—1921 рр.

О. Г. Шліхтер наводить яскраві факти, що характеризують життя і діяльність великого Леніна, його чуйне ставлення до трудящих і непримиренність до їх ворогів. Із спогадів, названих «Ілліч, яким я його знав», перед нами постає образ вождя, який керував революцією 1905—1907 рр.,

а після її поразки згуртував партію і робітничий клас, по-новому розставляв більшовицькі кадри, вів непримиренну боротьбу проти ідеологічної реакції, протиставляючи меншовицькому ідейному занепадництву марксистсько-ленінську ідеологію більшовицької партії.

Яскраво описує О. Г. Шліхтер діяльність В. І. Леніна в дні переможної Жовтневої революції, показує величезні труднощі, в яких Іллічу доводилось створювати перший у світі народний уряд.

В жовтневі дні О. Г. Шліхтер перебував в Москві, де працював членом Військово-революційного комітету і комісаром продовольства міста і області. Незабаром В. І. Ленін викликав його до Петрограда і доручив розпустити апарат колишнього міністерства землеробства Тимчасового уряду і приступити до створення Наркомзему.

Статті «Ленін і Комінтерн» та «Ленін у боротьбі з ухилами» автор присвятив висвітленню ролі В. І. Леніна в утворенні Комуністичного Інтернаціоналу, в згуртуванні навколо нього комуністичних партій капіталістичних країн. О. Г. Шліхтер показує боротьбу Ілліча з усілякими ухилами починаючи з часу зародження нашої партії і до останніх днів його життя.

Мемуарні твори О. Г. Шліхтера є цінним джерелом для вивчення історії нашої партії і держави, життя і діяльності В. І. Леніна.

В розділі «Питання історії революційного руху на Україні» вміщено праці, написані О. Г. Шліхтером у дожовтневий період і присвячені висвітленню окремих етапів революційної боротьби робітничого класу.

У спогадах «В пітьмі реакції», що стосуються середини 80-х років XIX ст., О. Г. Шліхтер розповідає про свої перші революційні кроки. В той час він навчався у Прилуцькій гімназії, з якої його було виключено за участь у виступі учнів 7—8 класів на знак протесту проти переслідувань московських студентів царським урядом. Потяглися довгі роки шукань вірних шляхів у революційному русі.

¹ С. М. Киров, Избранные статьи и речи (1912—1934), М., 1957; Я. М. Свердлов, Избранные произведения, т. 1, М., 1957; Г. К. Орджоникидзе, Статьи и речи, тт. 1, 2, М., 1956, 1957; В. В. Куйбышев, Избранные произведения, М., 1958; М. В. Фрунзе, Избранные произведения, тт. 1, 2, М., 1957.

1902 рік. О. Г. Шліхтер — член Київського комітету РСДРП. Як твердий іскривець-ленінець він веде боротьбу з меншовицькою більшістю комітету, встановлює постійні зв'язки з робітниками, проводить серед них велику агітаційну роботу. В той час політична обстановка в країні ставала все гострішою. Наближалась революція.

9 січня 1905 р. цар розстріляв мирну демонстрацію робітників, це викликало масове обурення і протести з боку робітничого класу країни. Події тих днів яскраво висвітлені О. Г. Шліхтером у статтях «Напередодні великих боїв пролетаріату» і «9 січня та «царева чорна сотня». Характеризуючи революційну боротьбу народу після 9 січня, О. Г. Шліхтер писав, що доти «мовчазна, покірлива Росія перетворилася у величезний киплячий казан. Микола II один по одному випускав скорботні маніфести про «нечувані заклоти», але країна відповідала на його призови зосередженою мовчанкою і готувалась до розплати, що здавалася такою близькою» (стор. 134).

У праці «Державна дума та її роль в революції» О. Г. Шліхтер, змальовуючи історичні моменти першої російської революції, роз'яснює пролетарським масам Росії буржуазну суть облудної Державної думи, викриває її цілі і завдання. Аналізуючи причини, які примусили царський уряд 6 серпня 1905 р. видати маніфест про скликання думи, О. Г. Шліхтер показує, що дума являла собою пародію на народне представництво і була спробою самодержавства якщо не придушити, то хоча б затримати революційний рух в країні, розгромити його керівництво і з допомогою буржуазії змусити трудящих коритися самодержавству. Більшовики закликали робітників і селян до активного бойкоту думи, виставляючи лозунги збройного повстання, створення революційної армії і тимчасового революційного уряду.

У статті «Дії думи та думська тактика «меншовизму» О. Г. Шліхтер роз'яснював, що тактика меншовиків, які вітали царську думу, домагаля ліберальній буржуазії обманювати народні маси, відволікала пролетаріат від революційної боротьби.

Через 20 років, аналізуючи причини поразки першої російської революції, зокрема поразки селянського руху на Україні (стаття «1905 рік на Україні»), О. Г. Шліхтер вказував, що селянські маси в той час ще не розуміли, що царизм можна повалити тільки при наявності тісного союзу з робітничим класом. Крім того, селянський рух набув свого найбільшого розвитку тоді, коли вже відчувалися ознаки занепаду революційної енергії міського пролетаріату. За таких умов царизм, розправившись із жовтневим страйком, повсталими робітниками Червоної Пресні, Донецького басейну, розгромив і селянський рух.

Більшу частину своєї революційної, партійної і наукової діяльності О. Г. Шліхтер провів на Україні, зокрема в Києві. У брошурі «Київ за жовтневих днів 1905 р.» він яскраво розповідає про страйки протесту на підприємствах міста проти царських злодіянь 9 січня 1905 р., відтворює картини грандіозної демонстрації робітників на Хрещатику 18 жовтня 1905 р., під час якої він кілька разів виступав з промовами.

Незважаючи на часті арешти, заслання та інші жандармські перешкоди, О. Г. Шліхтер ще до революції створив багато оригінальних, переважно аграрно-статистичних праць. Вони становлять значну частину його наукової спадщини. Деякі з них, як наприклад «Кустарні промисли в Єнісейській губернії» та інші, заслуговують на окреме видання. У вміщеніх в третьому розділі однотомника статтях «Аграрно-селянське питання напередодні революції 1905 р.», «Полтавське земство в ролі благодійника селян-неплатників Полтавської губернії», «Кілька слів про «Всеросійську селянську спілку» і «Селянське господарство напередодні 1905 р.» автор з марксистських позицій, на основі теоретичного аналізу соціально-економічних процесів розвитку дореволюційного села викрив антиісторичні, шкідливі народницькі твердження про особливість російської селянської общини, розкрив куркульський характер ліберальних земств та меншовицьких і есерівсько-народницьких аграрних програм.

Твори О. Г. Шліхтера з аграрно-статистичних питань відіграли значну роль при складанні аграрної програми більшовицької партії. Вони, за словом Д. Вірника, «розкривали соціально-економічні основи союзу робітничого класу і селянства в боротьбі за буржуазно-демократичну революцію та її перетворення в соціалістичну революцію, зміцнювали ідеологічну зброю у боротьбі з ліберальним народництвом, есерами та меншовиками» (стр. 33).

Глибока наукова і теоретична підготовка О. Г. Шліхтера і ряд його дореволюційних марксистських досліджень сприяли успішній розробці ним питань про аграрні відносини в умовах диктатури пролетаріату і будівництва соціалізму. Праці, які були написані О. Г. Шліхтером у той час і які вміщено в четвертому розділі однотомника під назвою «Питання соціалістичної реконструкції сільського господарства», належать до числа перших і найбільш важливих праць з питань соціалістичної перебудови на селі.

З теплотою і щирістю О. Г. Шліхтер говорив про нове село та його людей (стаття «Нове село»). На основі аналізу значного фактичного і цифрового матеріалу він показав, як Радянська влада завойовувала на свій бік бідняків і середняків, як вони поступово ставали головною силою на селі, особливо в боротьбі з куркульством.

Велике значення в розробці і поглибленні марксистської теорії мають праці О. Г. Шліхтера «З підсумків XIV з'їзду ВКП(б)» і «XV з'їзд ВКП(б) та робота на селі». В них автор спинається на успішних відбудови народного господарства і зміцненні соціалістичного сектора, говорить про необхідність індустріалізації країни, залучення середняка до активної громадської діяльності на селі. У статтях викладено ленінське вчення про нову економічну політику, підкреслено, що побудова соціалізму в Україні Рад матиме вирішальне значення для ліквідації капіталістичного рабства в усьому світі. В останній з названих праць О. Г. Шліхтер спинається на завданнях партійних організацій в світлі рішень XV з'їзду ВКП(б) про соціалістичну перебудову сільського господарства.

У статті «Радгоспи як організатори колективізації сільського господарства» О. Г. Шліхтер на яскравих прикладах з досвіду радгоспу ім. Шевченка, Березівського району, Одеської області, показав, що робота організованої при радгоспі тракторної колони піднесла господарську і виробничу активність селян на новий шабель.

О. Г. Шліхтер уважно вивчав досвід роботи тракторних колон, які за прикладом тракторної колони радгоспу ім. Шевченка були утворені в інших районах України, пильно стежив за поступовим їх перетворенням у тракторні бригади, а потім в МТС. Він завжди вказував на їх важливе значення в справі соціалістичного перетворення села. В результаті цих досліджень О. Г. Шліхтер написав у 1927—1929 рр. ряд статей, об'єднаних в однотомнику під спільною назвою «МТС — знаряддя соціалістичної реконструкції сільського господарства».

В умовах переходу індивідуального селянського господарства на соціалістичні рейки великі і почесні завдання поклалися на працівників агрономічної науки. Звертаючись до них у праці «Соціалістична реконструкція сільського господарства та завдання радянської агрономії», О. Г. Шліхтер підкреслював, що в повсякденній роботі, поєднуючи теорію з практикою, радянські агрономи повинні завжди пам'ятати, що реконструкція сільського господарства нашої країни — це найважливіше завдання, яке революція поставила на порядок денний перед земляними та агрономічними працівниками (стор. 438).

Найважливішим питанням будівництва соціалізму в країні присвячена стаття О. Г. Шліхтера «До підсумків листопадних пленумів ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У» (1928 р.).

Актуальним завданням у галузі проведення суцільної колективізації і розвитку сільського господарства автор присвятив статтю «Суцільна колективізація і наші найближчі завдання». У праці «Ленін та

колективізація» О. Г. Шліхтер висвітлює ленінський план соціалістичного перетворення сільського господарства, дав аналіз помилок, допущених деякими партійними працівниками в процесі колективізації.

Виступаючи в 1930 р. на I Всеукраїнській конференції аграрників-марксистів з доповіддю «Проблеми соціалістичної реконструкції сільського господарства», О. Г. Шліхтер, виходячи з практики колгоспного будівництва, показав значні переваги великих колективних господарств перед дрібними індивідуальними селянськими господарствами. Він підкреслив велике значення МТС і радгоспів у справі організаційної і технічної допомоги колгоспам.

У розділі «Питання продовольчої політики та практика продовольчої боротьби» вміщено праці, написані О. Г. Шліхтером у 1917—1919 рр., коли він за завданням ЦК партії і особисто В. І. Леніна працював на продовольчому фронті. У статті «Продовольче питання як економічне завдання боротьби за владу» показано намагання контрреволюційного Тимчасового уряду і його есеро-меншовицьких прихвостів задумати революцію «кїстлявою рукою голоду».

У праці «Хроніка продовольчого страйку» О. Г. Шліхтер описав страйк контрреволюційно настроєних працівників колишнього апарату міністерства продовольства та їх спробу зірвати постачання продовольством армії і населення.

У праці «Перший Всеросійський продовольчий з'їзд» автор проаналізував загальне продовольче становище в країні і виклав заходи партії та уряду по реорганізації продовольчої справи в центрі і на місцях.

Різним питанням організації продовольчої справи на Україні присвячено статті, об'єднані спільною назвою «Борьба за хліб на Україні».

У розділі «Проблеми розвитку продуктивних сил Радянської України» вміщено праці, написані Олександром Григоровичем в останні роки життя і присвячені народно-господарському використанню Великого Дніпра та малих річок УРСР, а також дослідженню корисних копалин України.

Всі праці О. Г. Шліхтера тісно пов'язані з життям і насущними потребами нашого народу. Вони мають велике значення для вивчення історії революційного руху на Україні, історії соціалістичного будівництва в республіці та історії економічної думки кінця XIX і перших десятиліть XX ст.

Редакційна колегія в основному правильно упорядкувала однотомник вибраних творів О. Г. Шліхтера. Але в тематичному комплектуванні збірника є ряд недоліків.

Відомо, що О. Г. Шліхтер активно боровся проти націоналістичних угруповань і викривлень у проведенні ленінської нашої

нальної політики на Україні. На жаль, праці з цього циклу у збірник не ввійшли. У спадщині О. Г. Шліхтера є праці, присвячені історії зовнішньополітичних зв'язків СРСР, які і на сьогодні не втратили актуальності і могли б бути з успіхом використані при вивченні історії міжнародних відносин та культурних зв'язків СРСР з іншими країнами. На жаль, і вони в одностомнику не надруковані.

В цілому вихід в світ одностомника вибраних творів О. Г. Шліхтера є визначною

подією в розвитку історичної науки. Вміщені в ньому праці допоможуть радянським людям краще вивчити історію Комуністичної партії і Радянської держави, історію життя і діяльності В. І. Леніна.

Бажано було б, щоб наші видавництва випустили в світ збірники вибраних творів Г. І. Петровського, Д. З. Мануїльського, В. Я. Чубаря та інших визначних діячів Комуністичної партії та Радянської держави, які працювали на Україні.

Ю. П. ЛАВРОВ

МИНУЛЕ І СУЧАСНЕ БУКОВИНИ

За останні два роки в Чернівцях і усіх районах Чернівецької області були видані брошури, що розповідають про минуле й сучасне Радянської Буковини. Вони створювались на основі численних історичних довідок про окремі села. В підготовці цих брошур брали участь працівники сільських Рад, культурно-освітніх установ, учителі шкіл і сільські активісти. В основу брошур лягли матеріали, зібрані у відділах пропаганди і агітації райкомів партії. В деяких з них використані і друковані матеріали, видані ще до возз'єднання Північної Буковини з Радянською Україною.

В брошурах наводиться багато фактів, що свідчать про зрадницьку діяльність українських буржуазних націоналістів, які плазували перед іноземними загарбниками і допомагали їм фальсифікувати історію Північної Буковини. Всупереч історичній правді націоналісти Смаль-Стоцький, М. Кордуба та інші всіляко намагались довести «окремешність» і «відрубність» Північної Буковини від України. «Доля наша, — заявляли вони, — завжди якнайтісніше злучена із судьбою цісарського двору...» (австро-угорською монархією. — *Н. С.*)².

В брошурах розповідається про неймовірно тяжке соціальне становище, національну дискримінацію і політичну безправність українського населення Буковини за часів панування іноземних гнобителів. Так, в брошурі, виданій у Вижницькому районі, вміщено розповідь мешканця м. Вижниці С. Гершока про тяжкі умови праці за часів боярської Румунії. «Безрадісне було в мене життя, — говорить він. — Вже з малих літ я працював на тартаці, що належав капіталістові Білграю. Робочий день складався з 12—14 годин, умови праці були нестерпними, а заробіток мізерний. Два місяці треба було працювати, щоб придбати блаженські черевики»³.

Особливо важкою була праця лісорубів. Піла, сокира та мазолісті руки — от і всі знаряддя виробництва. Жили лісоруби в жахливих умовах. Курына колиба — таке було житло лісоруба⁴.

В найбільш упорядкованій частині Чернівців проживали буржуазія і чиновники, а трудяще населення тулилося на окраїнах у дерев'яних і глиняних халупах, покритих соломом. Важкі життєві умови спричинили велику смертність серед міської бідноти. У 1886 р. в Чернівцях померло від голоду 2262 чол., або майже 7% населення міста⁵.

Важким тягарем для трудящих Буковини було безробіття. За офіційними даними буржуазної статистики у 1939 р. налічувалося близько 12 тис. безробітних⁶.

У тяжких умовах перебувало селянство Буковини. Безземелля і малоземелля, відсутність тягла і сільськогосподарського реманенту, ручний обробіток виснаженого ґрунту, мізерні врожаї, які не могли забезпечити й напівголодне існування сім'ї, поневір'яння по паймах — таким було життя буковинського селянина. Кращі землі належали поміщикам, церкві і куркулям. У Садгирському районі, наприклад, близько 50% земельних угідь належало поміщикам. Селяни мали в своєму користуванні лише по 1—2 га землі. 2/3 селянських господарств були безземельними. Кращими землями павколо Садгори володіли барон Мустяца, куркуль Казарішук та ін.⁷ Подібні дані містять у собі і брошури інших районів⁸.

⁴ «Під радянською зорею», стор. 10.

⁵ «Чернівці», Львів, 1957, стор. 13.

⁶ Там же, стор. 17.

⁷ «Великі перетворення», Садгора, 1957, стор. 4.

⁸ «По шляху боротьби і перемог», Хотин, 1958, стор. 12; «Минуле і сучасне Заставнівського району, Чернівецької області», Чернівці, 1958 р., стор. 8—9; Ю. Фердман, М. Крупник, Під сонцем Великого Жовтня, Сторожинець, 1957, стор. 61; Л. Яворський, Під

² Газ. «Буковина» від 25 лютого 1905 р.

³ «Під радянською зорею», Вижниця, 1958, стор. 10.

І досі в пам'яті населення Буковини збереглися численні факти страшного минулого, коли заради землі брат убивав брата, а сусіди павіки ставали ворогами. Трагедія сім'ї Івоника Жижияна з с. Димка, Глибоцького району, яскраво змальована О. Кобилянською в її творі «Земля», не була єдиним випадком на Буковині⁹.

Розорені і безземельні селяни продавали свою робочу силу поміщикам і куркулям. Важко працюючи, вони одержували по 15—20 лей за день. Про мізерність цієї платні свідчать ціни того часу. В 1938 р. за метр бавовняної тканини треба було заплатити 120 лей, за кілограм солі — 8, за літр гасу — 10 і за коробку сірників — 2 леї.

Багато селян змушені були обробляти поміщицьку і куркульську землі з полонини, або за відробітки, при цьому, як вказував В. І. Ленін у своїй праці «Розвиток капіталізму в Росії», заробіток хотинського селянина-половинщика був нижчий, ніж заробіток поденного батрака¹⁰.

Примітивний обробіток землі і відсутність органічних та мінеральних добрив призводили до виснаження ґрунтів, які з року в рік давали дедалі менші врожаї. Так, за підрахунками Бабівської сільської Ради, Сторожинського району, селяни цього села, які свого часу орендували землі поміщика Медведицького, платили йому орендної плати в 1937 р. на 11% більше, ніж у 1927 р., а врожайність за ці 10 років знизилась на 37%¹¹.

Рятуючись від голодної смерті, селяни масами емігрували в Канаду, США, Бразилію, Аргентину та інші країни. Лише з одного Кіцманського району з 1890 до 1940 р. емігрувало 8650 чол.¹² Але й на чужині їх чекала виснажлива праця або голодна смерть. Часто бідняки поверталися ні з чим, так і не заробивши на клептик омріяної землі. Про жалюгідне життя емігрантів розповідається у багатьох буковинських піснях.

Українське населення Буковини зазнавало тяжкого національного гніту. Іноземні загарбники проводили асиміляторську політику, намагаючись знищити українську мову і культуру. У відкритому в 1875 р. в Чернівцях університеті викладання велося тільки німецькою мовою. В декреті австрійського імператора говорилося: «Новий уні-

верситет буде виховувати молодих людей у вірнопідданському дусі, бо доказом нашої любові до Буковини і є це повеління»¹³. Національний склад слухачів університету за австрійського панування підтверджував цю «любов» до українського населення: в 1875 р. серед студентів університету було лише 40 українців, а в 1900 р. — 35¹⁴.

Одним з перших актів окупаційного режиму румунських бояр в галузі національної політики була заборона української мови. В таємному урядовому розпорядженні, розісланому всім примарям, говорилося: «Ми поінформовані, що жителі нашого краю демонстративно розмовляють українською мовою в усіх випадках та обставинах. Такого роду виклик нашій нації повинен бути негайно присічений. В усіх громадських містах розмовляти виключно порумунському»¹⁵.

Умови навчання в школах були жахливі. На потреби народної освіти окупанти відпускали мізерні кошти. Так, на утримання шкіл Вижицького повіту з розрахунку на одного учня витрачалось у рік лише 6 лей¹⁶. Школи не мали найнеобхіднішого обладнання, зимою майже не опалювалися. Румунська газета «Дрептата» в лютому 1924 р. повідомляла, що «в більшості сіл школи закриті. Діти не можуть навчатися через те, що школи не опалюються і невістачає вчителів. Купська і Ніжишолетрівецька школи (тепер Глибоцького району.— Н. С.) через нестачу дров працюють один раз на тиждень»¹⁷. Вчитель Велико-Будсько-Годинівської початкової школи (тепер Герцаївського району) в своєму рапорті до примарії писав, що 1922/23 навчальний рік пройшов з великими труднощами. На 100 учнів у школі було лише дві парти, на них розміщалось 20 учнів, а останні 80 — цілий учбовий рік змушені були стояти¹⁸. Більшість дітей українців на Буковині лишалась поза школою, не одержувала навіть початкової освіти. Майже 80% дорослого населення Буковини було неписьменним. В багатьох селах письмених можна було полічити на пальцях. В с. Хряцька, Герцаївського району, наприклад, напередодні возз'єднання із 783 чол. дорослого населення читати і писати вміли лише п'ять чоловік¹⁹.

Низьким був і культурний рівень населення. Клубів і бібліотек не існувало. Кінотеатри працювали тільки в Чернівцях та Сторожинці, але й вони були малодоступними для простого трудівника. В Чернівцях, Сторожинці, Хотині та кількох ін-

сонцем Великого Жовтня квітує колгоспна Сокирянщина, Сокиряни, 1957, стор. 5; В. Іванцов, Що дала Радянська влада трудящим Вашківецького району, Вашківці, 1957, стор. 6.

⁹ Р. Дуб, Великі зміни, Кіцмань, 1957, стор. 9; Ю. Фердман, М. Крупник, назв. праця, стор. 6; «Величчя перетворення», Кельменці, 1957, стор. 3; Л. Яворський, назв. праця, стор. 4—5.

¹⁰ В. І. Ленін, Твори, т. 3, стор. 164.

¹¹ Ю. Фердман, М. Крупник, назв. праця, стор. 7.

¹² Р. Дуб, назв. праця, стор. 8.

¹³ «Чернівці», стор. 13.

¹⁴ Там же, стор. 14.

¹⁵ Д. Гапій, Соціалістичні перетворення на Буковині, Чернівці, 1949, стор. 44.

¹⁶ «Під радянською зорею», стор. 29.

¹⁷ Газ. «Дрептата» від 17 лютого 1924 р.

¹⁸ «Про минуле і сучасне Герцаївського району», Герци, 1957, стор. 10.

¹⁹ Там же.

них містах існували так звані національні будинки, при яких працювали і бібліотеки, але ці «заклади культури» були недоступними для трудового населення. «Українським національним будинком» у Вижницькому користувалися лише поміщики та лісозаводчики. Єдина у Вижницькому повіті бібліотека належала поміщикові²⁰. У Кіцманському районі в 1939 р. налічувалось усього 11 радіоприймачів, що належали попам, жандармам і чиновникам, які були і єдиними передплатниками газет²¹.

Зате на Буковині не було недостатку в корчмах, які зустрічалися не тільки в селах, а й на хуторах і перехрестях шляхів. На території колишнього Вижницького повіту, де не було жодної загальнодоступної культурно-освітньої установи, налічувалось близько 70 корчом²².

Сивушний дурман корчми доповнювавсь церковним. Релігія відеоікала трудящі маси від революційної боротьби за своє соціальне і національне визволення, вчила коритися поневолювачам. Австро-угорська монархія і боярська Румунія особливо піклувалися про добробут церкви. Буковинський митрополит мав 8,5 тис. га кращої орної землі, 231,6 тис. га лісу, 38 зариблених озер, 248 житлових будинків у столицях майже всіх країн Європи, 26 заводів і фабрик, 5 курортів²³.

Церква завжди виступала як бездушний експлуататор. У брошурі Герцаївського району розповідається про попа Бринзея із с. Лукип, який внаслідок жорстокої експлуатації батраків і різних махінацій зібрав великі кошти. Він був членом кількох акціонерних товариств. У церкві ж цей піп закликав віруючих відректись від усіх земних благ, що викликають гнів господній. А коли селянин Костине Марку зауважив, що проповіді суперечать особистому життю попа, Бринзей подав на нього в суд за образу бога²⁴. В тій же брошурі розповідається про попа с. Тарнавки Штефанеску, який був настільки жадібним, що з-за клаптиків землі пересудився з кожним третім селянином²⁵.

Окупанти зовсім не піклувались про охорону здоров'я трудового населення Буковини. До воз'єднання на одного лікаря припадало понад 13 тис. чол. Бідняк не міг розрахувати на допомогу лікаря. В тих же випадках, коли обставини примушували звертатися до лікаря, лікування розорювало селян. Колгоспник сільгоспартії «40-річчя Жовтня», Кіцманського району, Якубівський розповідає, що лікар тільки за огляд його хворого батька взяв 500 лей і порекомендував повезти хворого на опера-

цію до лікаря с. Неполоківці. Операція мала коштувати 18 тис. лей. Мати продала корову, телицю, клапоть землі, але поки збирали гроші, хворий помер²⁶.

Важким тягарем для трудящих були численні прями і побічні податки. У 1939 р. сільськогосподарський податок становив 70% усіх бюджетних прибутків боярської Румунії²⁷. Крім основного податку, селяни платили страхові збори, внески на утримання пожежної команди, за подання заяви, звернення до державної установи, одержання довідки чи посвідчення і т. п.²⁸ За довідку доводилось платити 100 лей, за паспорт на 3 місяці — 500 лей, на 12 місяців — 1000 лей²⁹.

Становище селянства погіршувалось низькими цінами на продукти сільського господарства і дорожнечою промислових товарів. Щоб купити коробку сірників, треба було продати три кілограми пшениці³⁰.

Таким безпросвітним, невимовно тяжким було минуле трудящих мас Північної Буковини. Далі у брошурах розповідається про великі соціалістичні перетворення, які відбулися на Буковині за роки Радянської влади.

За короткий час. м. Чернівці перетворилося у великий промисловий центр. Тут створено текстильний, панчішний, гумовозвугтевий, мебльовий і масложировий комбінати, машинобудівельний, металофурнітурний і інструментальний заводи, швейні фабрики і фабрика головних уборів³¹. У 1959 р. здано в експлуатацію хлібокомбінат і завод по калібровці насіння кукурудзи. У районах Чернівецької області побудовані Кельменецький цукровий завод³², Сокирянський завод будівельних матеріалів, Лужанський завод залізобетонних конструкцій. Реконструйовані і в кілька разів збільшили обсяг виробництва Хрещатинський цукрокомбінат і Зарожанський цукровий завод, Вижницький³³ і Неполоківський деревообробні комбінати, Путилський і Берегометський ліспромгоспи. Обсяг промислового виробництва на кінець 1959 р. збільшився проти 1945 р. майже у 13 разів.

Швидкими темпами розвивається і сільське господарство. Колгоспи області, більшість з яких цього року відзначає десятиріччя свого існування, перетворилися у великі багатогалузеві господарства. Колгоспи і радгоспи Буковини за 11 місяців 1959 р. одержали на кожні 100 га сільськогосподар-

²⁶ Р. Дуб, назв. праця, стор. 17.

²⁷ «Про минуле і сучасне Герцаївського району», стор. 11.

²⁸ Там же.

²⁹ Ю. Фердман, М. Крупник, назв. праця, стор. 7.

³⁰ Там же.

³¹ «Чернівці», стор. 22.

³² «Величчі перетворення» (з минулого і сучасного Кельменецького району, Чернівецької області), Кельменці, 1957, стор. 19.

³³ «Під радянською зорею», стор. 10.

²⁰ «Під радянською зорею», стор. 27.

²¹ Р. Дуб, назв. праця, стор. 16.

²² «Під радянською зорею», стор. 27.

²³ Дані експозиції Чернівецького краєзнавчого музею.

²⁴ «Про минуле і сучасне Герцаївського району», стор. 11.

²⁵ Там же.

ських угідь по 56 ц м'яса і 297 ц молока. По підвищенню продуктивності тваринництва Чернівецька область, як відзначалось на жовтневому Пленумі ЦК КП України (1959 р.), зайняла перше місце серед областей республіки.

На базі бурхливого розвитку промисловості і сільського господарства неухильно підноситься матеріальний добробут і культурний рівень трудящих. В області працює державний університет, медичний інститут, 19 технікумів і середніх спеціальних учбових закладів, 502 середні і початкові школи. Майже повністю ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. Невпізнано змінилися села Буковини³⁴. Наприклад, взяти с. Романківці, Сокирянського району. Тут є середня, дві початкові і вечірня школи, в яких працює 40 вчителів; багато випусників шкіл закінчило вищі учбові заклади країни. Якщо в селі до возз'єднання працював лише один медпрацівник, то тепер тут 6 лікарів і 10 медичних сестер³⁵.

У Кельменецькому районі до возз'єднання майже не було культурно-освітніх закладів. Зараз тут 35 клубів і 14 масових бібліотеки, працює кінотеатр і 12 кінопересувов. У райцентрі, а також в селах Дністрівка, Бабино, Левинці, Бузовиця і Комарово споруджені будинки культури, розпочато будівництво будинків культури та клубів у селах Зелена, Росошани, Новоселиця, Вовчинець, Подвір'ївка та на хуторах Путрино, Браїлів, Лопатів, Верх-

ня Слобідка та інших. 25 колгоспів мають свої духові оркестри. У культурно-освітніх закладах працюють сотні гуртків художньої самодіяльності. В багатьох колгоспних будинках культури виступають артисти театрів і філармоній Києва, Чернівців, Кам'янець-Подільського, Стрия та інших міст³⁶.

Найважливішим досягненням є духовне зростання людей. Колись забиті, темні, безправні люди завдяки Радянській владі піднялися до становища повноправних господарів своєї долі, стали державними діячами, знатними людьми країни. Імена передовиків виробництва—Марії Микитеї, Фрозини Василінчук, Марії Шелегон, Олександри Зубік і багатьох інших відомі далеко за межами області.

В перші дні після возз'єднання Ольга Кобилянська писала: «У неділю я вперше побачила красноармійців. Один як другий спокійні, ввічливі, люди з поведженням зразковим, яке виховує в людині природна, невимушена дисципліна, люди з славними сяючими обличчями. Я бачила перед собою велике чудо. Колись пригноблених, визискуватих селян, їх дітей переробили на людей, свідомих своєї гідності, на чудових громадян чудової країни. І тепер я добре розумію ту рівноправність, яка панує в Країні Рад, де нема ані холопа, ані пана, де немає визискувача і немає раба»³⁷.

Те, що писала Ольга Кобилянська про воїнів Радянської Армії у 1940 р., можна сказати тепер про кожну людину Радянської Буковини.

Н. Й. СИРОТА

³⁴«Життя нове, щасливе», Глибока, 1958, стор. 24.

³⁵Л. П. Яворський, Під сонцем Великого Жовтня квітує колгоспна Сокирянщина, стор. 18.

³⁶«Величні перетворення», стор. 20.

³⁷Газ. «Комуніст» (Київ) від 2 липня 1940 р.

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

ЗБІРНИК ДОКУМЕНТІВ З ІСТОРІЇ ЛЕНІНСЬКОГО КОМСОМОЛУ УКРАЇНИ

«Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны. Документы и материалы». Составители: А. В. Боголюбов, Т. Н. Кольяк, П. В. Палагин, М. А. Самодед, В. Ф. Семеняка, А. М. Стадник, И. М. Фурман. Редакторы: Н. Р. Доний, В. С. Федорченко. Госполитиздат УССР, К., 1959, 656 с.

40 років тому комсомольські організації України об'єдналися в єдину Комуністичну Спілку Молоді України. Комсомол України народився в бурхливі, тяжкі для Батьківщини часи і з перших днів свого існування став вірним помічником Комуністичної партії у боротьбі за соціалізм.

Саме цим легендарним дням заснування і боротьби комсомолу України за Радянську владу присвячено документальний збірник «Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны», підготовлений Інститутом історії партії ЦК КП України та кафедрою марксизму-ленінізму Київського технологічного інституту харчової промисловості.

Цінність збірника полягає насамперед у тому, що він є першою серйозною спробою публікації документів з історії українського комсомолу. Досі історики і комсомольський актив мали в своєму розпорядженні лише кілька журнальних статей, надрукованих до ювілейних дат, зокрема до 20-річчя ВЛКСМ і ЛКСМУ, і окремі маленькі документальні публікації. Ці видання—«Перший з'їзд ЛКСМУ» (1927 р.), «Мобілізації комсомолу України на фронті громадянської війни» (1939 р.)—висвітлювали лише окремі питання історії комсомолу України, були підготовлені на незадовільному науковому рівні. Тому вихід у світ нового, повноцінного за своїм змістом і науковою обробкою збірника документів з історії українського комсомолу не можна не вітати.

Редактори і складачі збірника провели велику роботу. Вміщені в збірнику 552 документи, значна частина яких вперше вводиться до наукового обігу, яскраво розповідають, як у бурхливі дні 1917 р. на Україні виникли перші організації робітничої молоді в Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі та в багатьох інших промислових центрах, містах і селах.

В збірнику показано керівну роль більшовицької партії у створенні перших ор-

ганізацій революційної молоді на Україні. Під керівництвом більшовицьких організацій спілки робітничої молоді брали участь у формуванні загонів Червоної гвардії, вели запеклу боротьбу з меншовиками, есерами та націоналістами, поширювали більшовицьку літературу, готувалися до збройного повстання. У дні Жовтневих боїв молоді червоногвардійці були в перших лавах бійців з буржуазним Тимчасовим урядом.

Подіям, що передували створенню комсомолу України, присвячено розділ «Створення і діяльність соціалістичних спілок робітничої молоді на Україні (1917—1918 рр.)». В цьому ж розділі вміщено і матеріали I з'їзду Російської Комуністичної Спілки Молоді, який відбувся в жовтні 1918 р.

В суворих умовах громадянської війни, в дні жорстокої боротьби з денікінською навалою 26 червня 1919 р. зібрався I з'їзд спілок робітничої молоді України. З'їзд організаційно оформив Комуністичну Спілку Робітничої Молоді України, затвердив її програму і статут. У спеціальних резолюціях про взаємовідносини з КП(б)У і з РКСМУ з'їзд підкреслив, що комсомол України цілком поділяє програму партії і працює під її безпосереднім керівництвом, що КСРМУ є складовою частиною всеросійського комсомолу.

Про величезну організаційну і політико-виховну роботу більшовицьких організацій України, місцевих спілок робітничої молоді по підготовці I з'їзду КСРМУ розповідають документи, вміщені в розділі «Створення комсомолу України. I з'їзд КСРМУ (січень—червень 1919 р.)». Вмілий добір документів дає змогу скласти уявлення про перші кроки діяльності місцевих спілок молоді на Україні, про їх нерозривний зв'язок з партійними організаціями. Ряд документів свідчить про готовність молодих робітників і селян України разом з комуністами зі зброєю в руках йти на фронт проти Денікіна.

Цій великій епопеї — боротьбі радянського народу з бандами Денікіна, що становили влітку 1919 р. головну загрозу для молодій Радянській Республіці, — присвячено спеціальний розділ збірника «Комсомол України в період боротьби проти денікінщини». Документи розповідають про величезну допомогу комсомольських організацій України Південному фронту, про героїчну боротьбу комсомольців у денікінському тилу. Найбільший інтерес становлять опубліковані в збірнику оригінали доповідей, відозв та інших документів комсомольського підпілля Одещини, які разом з вміщеними тут вже відомими документами яскраво змальовують мужню боротьбу одеських комсомольців.

Про багатогранну політичну, організаційну та виховну роботу комсомольських організацій України на початку 1920 р. під час короткої мирної передишки розповідають понад 120 документів, вміщених у розділі «Комсомол України в період мирної передишки (січень — квітень 1920 р.)».

Слід особливо відзначити ряд оригінальних документів про боротьбу комсомолу України з українськими і єврейськими націоналістами, про спільну боротьбу комуністів і комсомольців з білопольськими окупантами у Волинській губернії.

Мабуть, чи не найбільш цікавим є розділ «Комсомол України в період боротьби проти білополяків і Врангеля і переходу до мирного соціалістичного будівництва (травень—грудень 1920 р.)», в якому вміщено понад 200 документів. У квітні 1920 р., виконуючи волю своїх хазяїв — імперіалістів Антант, — війська панської Польщі разом з недобитками українських буржуазних націоналістів на чолі з Петлюрою почали наступ на Україну і 6 травня захопили Київ.

Саме в той тяжкий для України час в Харкові відбувся II з'їзд комсомолу України (травень 1920 р.), який приділив основну увагу мобілізації трудящої молоді на боротьбу з білополяками. У палкій відозві «До революційної молоді сіл України» делегати з'їзду закликали: «Так нумо ж уся молодь села з молоддю міста до зброї, до червоного війська, щоб геть скасувати польсько-панську неволю й визволити як працюючий люд України, так і польських робітників і селян». В перших лавах тисяч українських комсомольців, які вирушили на Західний фронт, було 25% делегатів II з'їзду КСМУ. Разом з комсомольцями України проти білополяків билася понад 3 тис. членів Російської Комуністичної Спілки Молоді. Документи збірника розповідають про масовий ентузіазм комсомольців-добровольців. Комсомольські організації України влітку 1919 р. виділили тисячі молодих бійців-добровольців на боротьбу проти білогвардійців Врангеля, які разом з білополяками ставили ударну силу третього походу Антант проти Радянської республіки.

За роки громадянської війни комсомол

під керівництвом Комуністичної партії зміцнів і політично і організаційно, його лави значно зросли. І якщо в 1918 р. український комсомол налічував лише 22 100 чол., то на початок 1921 р., після закінчення громадянської війни, число комсомольців зросло до 400 тис.

В документах знайшли своє відображення величезна політико-виховна робота серед робітничої і селянської молоді, допомога фронту, участь в організації і проведенні суботників, робота по зміцненню місцевих комсомольських організацій. Збірник насичений документами про провідну роль Комуністичної партії в організації, роботі і зміцненні комсомолу України.

Крім документів керівних партійних установ, згрупованих у збірнику в самостійний розділ, в книзі зібрана велика кількість матеріалів — протоколів, постанов, циркулярів губернських, повітових та інших місцевих партійних організацій, присвячених питанням комсомольської роботи. Особливо цікаві резолюції партійних органів на доповіді про роботу місцевих комсомольських організацій. Звертають на себе увагу, зокрема, документи, які освітлюють історію комсомольського руху в Західній Україні.

Вміщені в збірнику матеріали губернських і повітових з'їздів і конференцій КСРМУ поряд з численними звітами, доповідними записками та іншими матеріалами місцевих комсомольських організацій дозволяють читачу скласти повне уявлення про організацію і роботу Київської, Полтавської, Харківської та інших губернських комсомольських організацій протягом усієї громадянської війни. Поєднання загальноукраїнських матеріалів з місцевими становить особливу цінність збірника.

Слід відзначити і вдалу структуру збірника. Документи розміщені за хронологічною ознакою і згруповані за тематикою. Розділам, що безпосередньо стосуються діяльності комсомолу України, передують промови і статті В. І. Леніна, які мають програмне значення для комсомолу.

Позитивною рисою збірника є широке коло джерел, використаних при підборці документів. У збірнику вміщено документи з архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КІРС, архіву Інституту історії партії ЦК КІ України, Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, архіву ЦК ВЛКСМ, Центрального державного архіву воєнно-морського флоту, музею Революції СРСР, обласних партійних і державних архівів УРСР. Використано періодичні видання, в першу чергу газети періоду Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни, що видавалися в губернських і повітових центрах України. Переважна більшість документів (450 з 552) вперше вводиться до наукового обігу.

Звертає на себе увагу різноманітність документів. У збірнику поряд із звітами, доповідями, протоколами, постановами, резолюціями, циркулярами партійних і комсомольських організацій вміщено газетні повідомлення, статті та кореспонденції, відозви, оголошення, листівки та інші матеріали. Здебільшого це яскраві і переконливі документи, що мають велику пізнавальну та наукову цінність і загалом добре висвітлюють процес зародження, ідейного та організаційного зміцнення комсомольських організацій України.

Складачі здійснили велику, копітку роботу по археографічній обробці документів. Переважна більшість документів має вдачі заголовки, текст документів наводиться відповідно до існуючих правил. Правильно складені і легенди до документів.

Збірник забезпечений необхідним довідковим апаратом. Крім невеликої передмови, в якій викладено завдання і основні археографічні принципи побудови збірника, читач знайде необхідні додаткові відомості, насамперед, в примітках наприкінці книги. Користування збірником полегшує показник центральних і місцевих партійних та комсомольських організацій, які розміщені в алфавітному порядку в межах колишніх губерній Української РСР. До збірника додано також список скорочених слів, перелік використаних джерел і показник вміщених документів.

Звичайно, збірник не вільний від деяких недоліків. На наш погляд, слід було більше уваги приділити публікації документів з історії молодіжного руху на Україні в 1917—1918 рр., зокрема з історії боротьби робітничої і селянської молоді проти австро-німецьких окупантів в 1918 р. Бажано було б у збірнику вичити і документи про бойові подвиги молодих бійців і командирів у лавах Червоної Армії під час збройної боротьби з денікінцями, петлюрівцями та іншими ворогами радян-

ського ладу. Слід було відшукати документи про інтернаціональні зв'язки молоді того періоду.

Деякі недоліки допущені і в археографічній обробці документів. Окремі заголовки недосить чіткі. Так, заголовки «Із протоколу № 2 засідання Чернігівського губкому КП(б)У» (док. 46), «Із протоколу засідання Подольського губкому КП(б)У» (док. 221) не дають уяви про зміст документів. Таких заголовків небагато, але все ж цього можна було уникнути. Не завжди уніфіковано географічні ознаки в заголовках документів. В одних випадках наводяться назви села, волості і губернії, в інших — назви сел, повіту і губернії. В окремих випадках у легенді немає вказівки про аутентичність документів (наприклад, док. 343). Щоправда, такі випадки поодинокі.

Оскільки збірник розрахований на масового читача, слід було уважніше підійти до складання приміток. Нам здається, зокрема, що необхідно було б дати в них коротку політичну характеристику різних буржуазно-націоналістичних партій та організацій («Поалей-Ціон», «Ком-фербанд» (док. 218) і т. п.

Збірник не має іменного покажчика, тому було б доцільно в примітках подати коротку характеристику деяких партійних, радянських і комсомольських діячів (О. Стасова, М. Ратманський та ін.). Бажано було б, звичайно, розкрити всі псевдоніми. Варто було також скласти хронологічний покажчик найважливіших подій з історії молодіжного і комсомольського руху на Україні.

Проте всі вказані недоліки, які можна буде легко усунути в наступних виданнях книжки, не знижують цінності збірника. Його, безумовно, з цікавістю прочитають і спеціалісти-історики, і широкі кола читачів.

В. А. МОРОЗОВ

СПОГАДИ ПРО БЕЗСМЕРТНОГО ВОЖДЯ

«Незабутні зустрічі. Спогади про Володимира Ілліча Леніна».
Редактор-упорядник В. І. Лапій. Вид-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», К., 1958, 136 с.

Ім'я В. І. Леніна — найвидатнішого революціонера і мислителя, організатора і вождя Комуністичної партії Радянського Союзу, засновника першої в світі соціалістичної держави, вчителя і друга трудящих усього світу — близьке і дороге всьому прогресивному людству. Під прапором ленінізму згуртовуються багатомільйонні народні маси в боротьбі за комунізм. В історії не було людини, яка б зробила для трудового народу так багато, як Володимир Ілліч. Його могутній розум, ки-

пучий організаторський талант і невичерпна енергія, все його життя були спрямовані на те, щоб визволити трудящих від експлуатації, підняти їх на боротьбу за світле майбутнє.

Захоплює і повчальне життя В. І. Леніна запалює радянських людей на нові подвиги, вчить успішно боротися за перемогу комунізму. Ось чому читачі з великим інтересом зустріли вихід із світу підготовленого видавництвом ЦК ЛКСМУ «Молодь» збірника спогадів про Ілліча.

В добре оформленій та ілюстрованій книжці зібрано спогади тридцяти трьох старих членів партії, яким довелося зустрічатися і працювати з Володимиром Іллічем. Збірник містить змістовні і різноманітні матеріали, що читаються з неослабним інтересом. В них з великою любов'ю показуються окремі періоди і епізоди з життя В. І. Леніна, висвітлюються різні сторони його кипучої діяльності.

В. І. Леніна завжди глибоко хвилювала доля трудящих України. В збірнику спогадів на переконливих прикладах ілюструються безпосередні зв'язки Володимира Ілліча з революційним рухом на Україні, розкривається величезна роль В. І. Леніна у боротьбі робітників і селян України за своє соціальне і національне визволення.

Збірник відкривається спогадами видатного діяча Комуністичної партії і Радянської держави Р. С. Землячки, яка з глибоким хвилюванням ділиться своїми враженнями від зустрічей з В. І. Леніним, із захопленням згадує чіткість його думки і ясність розуму, вміння підійти до людини прямо і просто. Вона пише: «Важко говорити про Ілліча взагалі і особливо окремими епізодами його життя. Він — увесь сталій, з одного куска вилитий, звів на себе єдину волю і мозок усього пролетаріату. Залізна логіка його думки, послідовність у кожному русі його волі, гармонійність усього життя цього велетня глибоко запам'яталися мені» (стор. 5).

Активний діяч революційного підпілля М. І. Васильєв-Южич розповідає, як він вліткв 1905 р. за дорученням В. І. Леніна був направлений до Одеси для зв'язку з екіпажем повсталого броненосця «Потемкин». «Завдання дуже серйозні. Вам відомо, що броненосець «Потемкин» перебуває в Одесі,— інструктував Ленін Васильєва-Южина,— є побоювання, що одеські товариші не зуміють як слід використати повстання, що спалахнуло на ньому. Постарайтеся за всяку ціну потрапити на броненосець, переконайте матросів діяти рішуче й швидко. Добийтеся, щоб негайно висадили десант. У крайньому випадку не зупиняйтеся перед бомбардуванням урядових установ. Місто треба захопити в наші руки» (стор. 8). У спогадах підкреслюється різке змінення Леніна швидко і безпомилково розбиратися в будь-якій обстановці, показується, як допоміг він Васильєву-Южину знайти правильну лінію боротьби в конкретних умовах.

З великим інтересом читаються спогади К. Є. Ворошилова про першу зустріч з Володимиром Іллічем. К. Є. Ворошилов пише про свій приїзд з Луганська до Петрограда на нараду делегатів ІV (Об'єднаного) з'їзду РСДРП. Тут він вперше побачив В. І. Леніна. «Володимир Ілліч справив на мене величезне враження,— розповідає К. Є. Ворошилов,— все в ньому здалося незвичайним. І його манера говорити, і його простота, і, головне, очі, що

пронизували і свердлили душу» (стор. 16).

Після тяжких років реакції, що настала за поразкою першої буржуазно-демократичної революції, в Росії почалося повне піднесення робітничого руху. Перебуваючи в еміграції, Володимир Ілліч уважно стежив за зростанням революційних настроїв у масах, постійно керував діяльністю більшовицьких організацій. В ті роки В. І. Ленін багато уваги приділяв підготовці кадрів з-поміж робітників. Цікаві відомості про те, як виховував В. І. Ленін новий тип революційного парламентарія, містяться у спогадах Г. І. Петровського.

Всі ті, хто зустрічався з Володимиром Іллічем, захоплювалися широтою і багатогранністю його знань, його глибокою обізнаністю з внутрішньою обстановкою країни. З квітня 1917 року після багатьох років еміграції В. І. Ленін повернувся на батьківщину. Його приїзд мав величезне значення для більшовицької партії, для революції. Завдання, за здійснення якого партія боролась протягом багатьох років,— повалення царського самодержавства— було здійснене. В нових умовах потрібне було нове орієнтування партії, і його дав В. І. Ленін. Це міг зробити тільки такий велетень думки і революційної дії, яким був Володимир Ілліч. У спогадах С. І. Гопнер і О. Г. Горбачова розповідається про виступи В. І. Леніна на VII (Квітневій) Всеросійській конференції РСДРП(б), які озброїли партію планом боротьби за переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну.

У спогадах старого комуніста П. М. Гудими, незважаючи на їх невеликий обсяг, теж є немало цікавого. Автор розповідає про виступ Ілліча на II Всеросійському з'їзді Рад, що проголосив перехід усієї влади в центрі і на місцях в руки трудящих. Промова В. І. Леніна справила незабутнє враження на трудящі маси, вселила в них непохитну віру в перемогу соціалізму в країні. «Ленінське слово, виголошене з трибуни з'їзду, поширювалося серед народних мас,— пише автор спогадів,— запалювало їх і піднімало на здійснення завдань соціалістичної революції і зміщення влади Рад» (стор. 51).

Велике місце в збірнику займають спогади, що стосуються періоду боротьби за встановлення Радянської влади. На багатьох сторінках розповідається про величезну роль В. І. Леніна в успішній боротьбі трудящих України проти націоналістичної контрреволюції, за Радянську владу.

Одним з важливих методів ленінського керівництва боротьбою українського народу за перемогу соціалізму були бесіди з представниками українських трудящих. Численні делегації приїздили до В. І. Леніна з своїми питаннями і пропозиціями. Володимир Ілліч завжди жваво відгукувався на прохання прийняти делегатів з України, які бачили в ньому свого друга і захисника. Він уважно вислухував їх, допомагав товариською порадою, зброєю

і т. п., дізнавався від них про стан справ на місцях. Деlegates розносили слова Леніна по всій Україні. Про це розповідають у своїх спогадах П. Т. Кривділ, Ф. Ф. Гнеповський, С. Л. Білько, І. І. Шмиров, І. Я. Грязев, Г. І. Чумак та ін. Член КПРС з 1905 р. П. Т. Кривділ був у складі делегації енакіївських робітників на прийомі у В. І. Леніна. У своїх спогадах він пише, що за розпорядженням В. І. Леніна делегати одержали 700 гвинтівок, 70 наганів і багато патронів для озброєння загонів Червоної гвардії (стор. 54).

Доля України, окупованої військами австро-німецького імперіалізму, глибоко хвилювала Володимира Ілліча. Великий вождь вживав усіх заходів до якнайшвидшого визволення українського народу. Старий комуніст С. Т. Лукашенко згадує, як він з товаришами був у В. І. Леніна на прийомі. Ілліч, згадує С. Т. Лукашенко, вислухав їх розповідь про боротьбу проти окупантів і з боєм у голосі сказав: «Росія і Україна — роз'єднані. Це — неможлива річ. У найближчий час ми вкомплектуємо і зміцнимо Червону Армію, допоможемо Україні звільнитися від окупантів» (стор. 77).

У тяжку годину з особливою силою виявились геніальні здібності В. І. Леніна як воєнного стратега. Він приділяв багато уваги будівництву регулярної Червоної Армії. Цікавий факт пригадує член КПРС з 1918 р. І. А. Ряснянський. В числі командирів 2-го українського зведеного полку йому вдалось зустрітись з Іллічем. Командири розповіли В. І. Леніну про те, як суворо вони карали порушників дисципліни; Володимир Ілліч схвалив їхні дії. «Так і тільки так треба виховувати бійців революції,— говорив він,— не допускати беззаконня і порушення військової дисципліни, особливо тепер, коли ми створили регулярну Червону Армію, яка повинна бути найдисциплінованішою армією в світі» (стор. 70).

В. І. Ленін безпосередньо очолив оборону країни, керував перебудовою тилу на воєнний лад, розробляв плани найважливіших військових операцій. Жодне важливе рішення партії і Радянського уряду з воєнних питань не розв'язувалось без нього.

З його активною участю було розроблено план перекидання Кінної армії С. М. Будьонного на Україну. Ця армія подала величезну допомогу трудящим України в їх боротьбі проти польських панів. Про військово-організаторський талант В. І. Леніна пише у своїх спогадах прославлений полководець громадянської війни Маршал Радянського Союзу С. М. Будьонний.

Спогади збірника показують постійне піклування Леніна про зміцнення авторитету Комуністичної партії і Радянської держави, яскраво характеризують Ілліча як великого державного діяча. В. І. Ленін керував усіма сторонами життя молодого

Радянської республіки. Партія, робітники і селяни Радянської країни, що взяли владу у свої руки, не мали досвіду державної роботи. В. І. Ленін закликав «вчитися управляти країною, вчитися того, що становило раніше монополію буржуазії»¹.

В. І. Ленін був першим в історії державним діячем, тісно зв'язаним з трудящими масами. Він вірив у невичерпність скарбниці народної мудрості. Тому він не тільки вчив маси, а й сам вчився у них і закликав партійних і радянських працівників повсякденно прислухатися до голосу трудящих. Розповідаючи про В. І. Леніна, член партії з 1919 р. С. Т. Лукашенко лише, як Ілліч рекомендував чекістам-фронтникам частіше радитися з робітниками і селянами, спиратися на них у своїй практичній діяльності. «Досвід трудящих мас,— казав їм Ілліч,— велика справа» (стор. 76).

Скучно, але яскраво розповідає старий більшовик Ю. П. Євдокименко про роботу I Конгресу Комуністичного Інтернаціоналу. Його спогади цінні тим, що вони ще раз показують нам В. І. Леніна як вождя світового революційного робітничого руху, вчителя і друга трудящих мас. Розповідаючи про величезну силу впливу Володимира Ілліча на делегатів Конгресу, автор підкреслює, як високо цінили і поважали Ілліча іноземні комуністи. «Відчувалось, що в цьому великому залі,— пише автор,— серед представників різних країн і націй, він — центр, до якого тягнуться сотні сердець» (стор. 102).

В ході громадянської війни і особливо після її переможного закінчення Володимир Ілліч велику увагу приділяв відбудові і розвитку народного господарства України, в першу чергу основної вугільно-металургійної бази всієї країни — Донбасу. Він особисто спрямовував зусилля партії на відбудову Донбасу. Він постійно цікавився станом справ на шахтах і заводах, приймав робітничі делегації, радився з ними, як більше дати країні вугілля і металу. «Без вугільної промисловості,— підкреслював В. І. Ленін,— ніяка сучасна промисловість, ніякі фабрики й заводи немислимі. Вугілля — це справжній хліб промисловості, без цього хліба промисловість стоїть...»²

Робітничий клас Донбасу постійно відчував батьківське піклування і підтримку В. І. Леніна. Любов Ілліча до простих трудівників запалювала робітників Донбасу на подолання неймовірних труднощів, зв'язаних з відбудовою вугільної промисловості. Про це дуже цікаво розповідають старі комуністи І. І. Шмиров, Ю. П. Євдокименко, С. А. Борисенко, П. І. Мешков, О. В. Єсава.

Не можна без хвилювання читати спогади Ф. П. Дідука і В. Я. Чубаря, в яких

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 303.

² В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 448.

розкривається любов Ілліча до української літератури і мови. На прийомі селян-незаможників, серед яких був і член КПРС з 1918 р. Ф. П. Дідук, Ілліч на питання, чи розуміє він українську мову, відповів, що розуміє і любить українську мову, читає твори Шевченка, Франка та інших українських письменників. В українській мові, як згадує В. Я. Чубар, Ленін бачив могутню зброю комуністичної освіти трудящих. Завжди непримиренний до злісних ворогів народу — українських буржуазних націоналістів — Володимир Ілліч водночас вів нещадну боротьбу з російським великодержавним шовінізмом.

Незважаючи на свою короткість і уривчастість, розповіді людей, які зустрічались з В. І. Леніним, відтворюють яскравий образ великого вождя і є важливим джерелом поповнення наших знань про його кипуче життя і діяльність.

Проте збірник, на жаль, має і окремі недоліки, яких не можна обминути.

У спогадах Г. І. Петровського допущена історична неточність. Розповідаючи про Поронінську нараду більшовиків, яка відбулася у вересні 1913 р., автор пише, що на пропозицію В. І. Леніна нарада ухвалила, щоб Г. І. Петровський, як депутат від України, виступив у думі з промовою з національного питання. Дали автор твердить, що незабаром після повернення до Петрограду він виголосив у думі цю промову, написану Іллічем. В дійсності ж ця промова була виголошена Г. І. Петровським у думі 20 травня 1913 р.³, тобто до Поронінської наради.

³ Див. В. І. Ленін, Твори, т. XVI, Додатки, стор. 680—685.

З передмови до збірника видно, що, готуючи спогади до друку, видавництво мало своїм завданням показати безпосередні зв'язки Володимира Ілліча з Україною. Тому до збірника мали увійти лише ті спогади, автори яких були учасниками революційного руху на Україні. Проте у спогадах М. П. Смахтіна нема жодного слова про Україну, та цього і не можна було сподіватись, бо автор їх працював у Ризі. Тимчасом у збірник могли бути включені цікаві спогади Г. М. Кржижановського «Про Володимира Ілліча»⁴, Д. З. Мануїльського «В ті дні»⁵, В. П. Затонського «Уривки з спогадів про українську революцію»⁶, Є. Б. Бош «Зустрічі і бесіди з Володимиром Іллічем (1915—1918 рр.)»⁷.

В кінці книги видавництву слід було б подати короткі біографічні відомості про авторів спогадів, прізвища більшості з яких не відомі читачам.

Незважаючи на ці недоліки, збірник спогадів про Ілліча є корисною книгою. Вона з інтересом читається, в ній вміщений багатий матеріал, не відбитий в інших виданнях.

Ю. В. БАБКО

⁴ Див. «Спогади про В. І. Леніна», т. I, К., 1957, стор. 141.

⁵ Див. газ. «Комуніст» від 16 січня 1940 р.

⁶ Див. журн. «Літопис революції», 1929, № 4, стор. 139—172.

⁷ Див. журн. «Пролетарская революция», 1924, № 3, стор. 155—173.

ВИДАТНІ БІЛЬШОВИКИ-ЛЕНІНЦІ

К л а в д и я Д р о з д о в а, Матвей Константинович Муранов, Харьковское областное издательство, 1958, 151 с.; С. Герцман, Иван Федорович Смирнов-Ласточкин, Держполітвидав УРСР, К., 1959, 69 с.

За останні роки на Україні вийшло ряд брошур і статей про життя і революційну діяльність видатних представників старої ленінської гвардії більшовиків, славних борців за владу Рад на Україні. Серед них — брошури про А. Іванова і Ф. Сергеева (Артема), О. Пархоменка і М. Щорса. Радянська громадськість позитивно відгукувалась на ці видання⁸.

Одним з видатних борців за перемогу Жовтневої революції і побудову соціалізму в нашій країні був М. К. Муранов, про якого К. Дроздова написала цікавий історико-біографічний нарис. В минулому простий робітник-залізничник Харкова,

М. К. Муранов у 1904 р. вступив до більшовицької партії. У 1912 р. робітники Харківщини обрали його депутатом IV Державної думи. Незабаром після виборів М. К. Муранов виїхав нелегально за кордон до В. І. Леніна. Особисте знайомство з вождем партії, дружня розмова і поради Володимира Ілліча про депутатську діяльність допомогли М. К. Муранову з честю виконувати всі завдання партії.

М. К. Муранов, як член ЦК партії, вів велику агітаційну роботу в масах, брав активну участь у підготовці Жовтневого збройного повстання в Петрограді і роботі II Всеросійського з'їзду Рад. Після перемоги Жовтневої революції М. К. Муранов на відповідальній партійній і державній роботі у Москві. В 1939 р. він важко за-

⁸ Див. «Український історичний журнал», 1958, № 4, стор. 138—140.

хворів і перейшов на пенсію. Але і після цього він уважно слідує за політичним життям, не пориває зв'язків з Україною, зокрема з Харковом, аж до своєї смерті 9 грудня 1959 р.

Написана на багатих архівних матеріалах, книга К. Дроздової читається легко, з інтересом. Вона правильно висвітлює революційний шлях М. К. Муранова, хоч і має окремі неточності. На стор. 17, наприклад, автор говорить про створення Харківської більшовицької групи «Вперед» на чолі з Ф. А. Сергеевим (Артемом) як представником ЦК РСДРП. Це не відповідає дійсності, тому що ЦК в той час перебував у руках меншовиків і більшовик Ф. А. Сергеев не мав з ним нічого спільного. На стор. 18 йдеться про резолюцію Харківської більшовицької групи щодо підготовки повстання, прийняту нею в травні 1905 р. відповідно до рішень III з'їзду РСДРП. Насправді ця резолюція була прийнята працівниками периферії міського району Харківської групи «Вперед», а не всією групою і не після III з'їзду РСДРП, а ще до його роботи, бо вона зачитувалась на одному з засідань з'їзду і була включена до його протоколів. На стор. 31 автор говорить про існування Харківської більшовицької групи у 1911 р. і помилково називає її групою «Вперед», хоч такої назви вона тоді не мала. У книжці недостатньо висвітлено роль М. К. Муранова у діяльності харківської партійної організації у 1912—1914 рр., слабо використано його листування з місцевими організаціями та окремими комуністами і кореспонденції, надруковані в газеті «Правда».

Цікаву брошуру про революційний шлях І. Ф. Смирнова-Ласточкина написав С. Герцман. І. Ф. Смирнов розпочав свою революційну діяльність у Москві, потім працював у Царицині і Ростові. В 1912 р. він переїхав на Україну і став одним з визначних діячів більшовицького підпілля, активним борцем за перемогу Радянської влади на Україні. У найтяжчі часи іноземної інтервенції на півдні України ЦК пар-

тії направив І. Ф. Смирнова (з паспортом на ім'я купця М. Ласточкина) в Одесу, де він очолив підпільний обком партії та обласний ревком. На цьому бойовому посту в квітні 1919 р. Смирнов-Ласточкин загинув смертю героя. Невтомна діяльність московського робітника І. Ф. Смирнова серед трудящих Києва, а потім Харкова й Одеси — невмирущий зразок втілення ленінських ідей дружби і братерства народів, яскравий приклад єдності класових інтересів робітників різних національностей в боротьбі проти царизму і капіталізму. Голова ВУЦВК Г. І. Петровський назвав Смирнова-Ласточкина одним з великих борців за соціалістичну революцію, найкращим з солдатів Комуністичної партії.

С. Герцман провів велику роботу по виявленню розрізнених і ще не вивчених матеріалів, зв'язаних з діяльністю Смирнова-Ласточкина. І все ж деякі її сторони залишилися у брошурі не висвітленими. Автор, зокрема, нічого не сказав про діяльність І. Ф. Смирнова в Царицині до його переїзду в Ростов. Він зовсім обійшов матеріали про участь І. Ф. Смирнова в роботі I з'їзду КП(б)У, хоч про це вже говорилося у працях М. Майорова та інших істориків.

Брошура С. Герцмана має недоліки і в археографічному оформленні. В ряді місць автор цитує уривки з документів без посилань на джерела (стор. 4, 12, 16, 17, 19, 42, 44, 53, 54, 61 та ін.), робить глухі посилання на журнали і збірники, не вказуючи прізвища автора і назви статті (стор. 8, 23, 24 та ін.). На стор. 24 наводиться цитата з посиланням на архів, у той час як цей документ вже опубліковано у збірнику «Борьба за власть Советов на Киевщине»⁹. У брошурі є і друкарські помилки.

Незважаючи на окремі недоліки, рецензовані брошури, безумовно, заслуговують позитивної оцінки. Вони стануть корисним посібником для всіх, хто вивчає славне героїчне минуле нашої партії.

П. М. ШМОРГУН

ЛЕНІНСЬКА «ИСКРА» НА УКРАЇНІ

С. О. К т и т а р е в, Ленінська «Искра» і піднесення революційного руху на Україні, Вид-во АН УРСР, К., 1959, 375 с.

Створення ленінської газети «Искра» було величезною подією в історії російського і міжнародного робітничого революційного руху. Про роль «Искры» в розгортанні революційного руху на Україні вийшло в світ багато праць. Найзначнішою серед них є книга С. О. Ктитарева. Автор використав широке коло архівних і друкованих джерел, зібрав різноманітний матеріал і створив цікаве наукове дослідження.

У своїй книзі С. О. Ктитарев на багатому конкретному матеріалі висвітлює

розвиток капіталістичних відносин у промисловості і сільському господарстві України наприкінці XIX — на початку XX ст., боротьбу робітничого класу і трудящих мас селянства проти експлуататорів, процес складання і зміцнення союзу робітничого

⁹ «Борьба за власть Советов на Киевщине (март 1917—февраль 1918 гг.), Сборник документов и материалов», К., 1957, стор. 371.

класу і селянства і виникнення марксистських організацій на Україні.

Особливу увагу автор приділив висвітленню процесу швидкого переростання промислового капіталізму в імперіалізм в Росії і на Україні. На конкретних фактах С. О. Ктитарева показує, як розвиток капіталізму дедалі більше сприяв зростанню промисловості, залізниць і торгівлі. Характерною рисою капіталістичного промислового розвитку нашої країни наприкінці XIX і на початку XX ст. було те, що за короткий строк виникали великі промислові райони і центри. На нових промислових підприємствах зосереджувались багатотисячї маси робітників.

Автор показує соціальне розшарування на Україні. Відомо, що капіталізм, розвиваючись, втягував у свою орбіту міських дрібних кустарів та сільськогосподарських виробничників і сприяв їх швидкій пролетаризації.

Селянство центральних областей Росії також було джерелом поповнення робітничого класу України. В Донбасі і Кривому Розі працювали селяни Курської, Орловської, Рязанської, Тульської та інших губерній, а також робітники Петербурга, Москви, Іваново-Вознесенська та інших промислових центрів Росії. Формування пролетаріату на Україні за рахунок російської, української та інших національностей сприяло зміцненню інтернаціональних зв'язків пролетаріату всієї країни, посилювало могутність робітничого руху.

В книзі наводиться багато фактів, які говорять про тяжкі умови праці і низьку заробітну плату робітників на шахтах, заводах і фабриках України, висвітлюється процес росту свідомості робітничого класу і селянства, розвитку їх боротьби проти капіталістів, поміщиків, кукурлів і царського самодержавства. Широко показано форми боротьби трудящих на різних історичних етапах в кінці XIX на початку XX ст.

Автор підкреслює, що страйковий рух робітників набув найбільшого розвитку в 1902—1903 рр. Страйкова боротьба дедалі більше загострювалася на відміну від страйкового руху в другій половині 90-х років, набувала нових форм. Від економічних страйків робітники переходили до політичних. Велику роль у цьому відіграли виступи робітників під час першотравневих свят. Могутні політичні демонстрації на початку XX ст. стали повсюдним явищем.

В книзі С. О. Ктитарева зроблено всебічний аналіз кореспонденцій лєнінської «Искры» як найбільш об'єктивного марксистського джерела для вивчення історії селянських заворушень на Україні на початку XX ст. Автор, використовуючи конкретний матеріал, розповідає, як селяни вели боротьбу проти царського самодержавства і поміщиків.

С. О. Ктитарева приділив значну увагу виникненню і діяльності марксистських організацій на Україні. На багатьох прикла-

дах він показує, як соціал-демократи на таємних зборах, мітингах, у листівках і газетах роз'яснювали робітникам і трудящим селянам, що єдиним шляхом визволення трудящих мас є повалення царського самодержавства, встановлення демократичної республіки, завоювання 8-годинного робочого дня і передача землі селянам. У книзі висвітлюються питання про велику увагу вождя Комуністичної партії В. І. Леніна до революційного руху робітників і селян України, їх боротьби за своє соціальне і національне визволення, показується, як В. І. Ленін через «Искру» конкретно керував соціал-демократичними організаціями України.

Автор наводить багато прикладів про те, як за вказівкою В. І. Леніна у багатьох містах України створювались іскрівські групи, на чолі яких стояли агенти і кореспонденти «Искры». Активними агентами «Искры» в різні часи працювали: в Києві — Ф. М. Ленгнік, П. А. Красіков, М. М. Литвинов, М. Є. Бауман, О. Г. Шліхтер; у Катеринославі — І. В. Бабушкін, І. Х. Лалаєвич, М. Цхакая; в Одесі — Д. І. Ульянов, Р. С. Землячка, К. О. Левицький; у Херсоні — Л. Д. Цюрупа і М. Д. Цюрупа; в Полтаві — В. П. Ногін. Багато зробив для організації зв'язку з іскрівськими організаціями Харкова, Кременчуга, Кишинєва, Єлисаветграда, Миколаєва, Катеринослава та інших міст України І. І. Радченко. Агенти «Искры» встановлювали тісний зв'язок з місцевими комітетами РСДРП, передавали їм вказівки і поради В. І. Леніна. Вони організовували доставку «Искры» та іскрівських видань на Україну, влаштовували читку та обговорення матеріалів, надрукованих в «Искре», серед робітників. Перелові робітники високо цінили «Искру» за її революційну роботу.

Автор приділяє значну увагу висвітленню питання керівництва соціал-демократичних іскрівських організацій України революційним рухом робітників, селян, студентів і показує, як вони вели боротьбу проти «економістів», народників, есерів, буржуазних націоналістів, ліберальної буржуазії, керуючись настановами лєнінської газети «Искра».

Проте монографія С. О. Ктитарева не позбавлена і ряду істотних недоліків. Насамперед це стосується структури праці і формулювання її основних розділів і параграфів.

На нашу думку, автор штучно розчленував матеріал першого і другого розділів. У першому розділі «Економічне становище України і розвиток соціал-демократичного руху в країні в кінці XIX — на початку XX ст.» йдеться про економічне становище України в кінці XIX і на початку XX ст., про соціал-демократичний рух до заснування лєнінської газети «Искра», про заснування В. І. Леніном «Искры» і розповсюдження «Искры» на Україні. У другому розділі «Промислова криза початку

XX ст. на Україні у висвітленні «Искры». Соціал-демократичні організації України на чолі робітничого класу в період революційного піднесення 1900—1903 рр.» розповідається про піднесення революційного руху на Україні і про керівництво соціал-демократичними іскрівськими організаціями України цим рухом. Цілком зрозуміло, що таке штучне розчленування єдиного матеріалу, одних і тих же питань нічим не виправдане.

Значно краще було, коли б автор у першому розділі висвітлив всі питання економічного становища України і піднесення революційного руху, а в другому розділі дав характеристику соціал-демократичного руху, висвітлив створення Леніним «Искры» і показав її роль у керівництві революційним і соціал-демократичним рухом на Україні.

Зовсім невдало сформульована автором більшість розділів і параграфів. Так, другий розділ називається «Промислова криза на початку XX ст. на Україні у висвітленні «Искры»...», третій розділ — «Висвітлення ленінською «Искрою» селянського руху на Україні», четвертий — «Висвітлення ленінською «Искрою» студентського і ліберального буржуазного руху на Україні». В такому ж дусі сформульовані майже всі параграфи II, III і IV розділів книги: «Ленінська Искра» про революційний рух в армії і флоті», «Ленінська «Искра» про селянський рух на Україні», «Искра» про студентський рух на Україні» і т. д. Таке формулювання питань мимоволі створює у читача враження про те, що «Искра» була простим спостерігачем і регістратором подій, а не колективним пропагандистом, агітатором і організатором. Наведені в цьому розділі факти про студентський рух стосуються здебільшого Києва. Не показано, як вели боротьбу проти царського са-

модержавства студенти інших міст України. В книзі слабо розкрито боротьбу іскрівських організацій з ліберальною буржуазією за трудящі маси міста і села.

Окремі положення книги вимагають уточнення й обґрунтування. Так, на стор. 72 написано, що «через представника редакції «Искры» в Києві В. М. Крохмалю київська група підтримувала зв'язки з іскрівськими групами Петербурга і Москви». На стор. 172 вказується, що «член Київського комітету В. М. Крохмаль був запеклим захисником опортунізму. Розходження київського комітету з редакцією «Искры» торкалися основних питань побудови партії». Висвітлюючи питання страйкового руху, автор навіть величезну кількість цифрового матеріалу як по окремих містах і підприємствах, так і в цілому по країні, але недостатньо проаналізував і узагальнив його. Так, на 112 стор. автор пише, що в 1903 р. у страйковому русі брало участь 86 832 робітники, а на 143 стор. вказує, що у 1903 р. «у страйках брали участь сотні тисяч робітників».

Наведеними фактами не вичерпуються недоліки, які є в книзі С. О. Ктитарева. Однією з причин, які обумовили наявність цих недоліків, неточностей, є, на наш погляд, відсутність достатнього аналізу і критичного підходу до використаних джерел та літератури.

Відзначені недоліки не знижують загальної позитивної оцінки рецензованої праці. С. О. Ктитарев не тільки узагальнив усе те, що було раніше створено дослідниками з цього питання, а й значно розширив і доповнив наші знання про ленінську «Искру» на Україні. Ця проблема була і лишається актуальною і становить великий науковий і політичний інтерес.

П. І. ДЕНИСЕНКО

БІЛЬШЕ ВИМОГЛИВОСТІ ДО ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Г. Е м ч е н к о, В. І. Ленин и донецкий пролетариат, Книжное издательство, Сталино-Донбасс, 1959, 62 с.

Брошура Г. Ємченка «В. І. Ленин и донецкий пролетариат» викликала значний інтерес у читачів. На основі вивчення та узагальнення певного архівного матеріалу, більшовицьких газет і мемуарної літератури автор зумів показати значення діяльності В. І. Леніна для долі донецьких трудящих.

У першому розділі брошури показано боротьбу донецького пролетаріату за своє соціальне і національне визволення в роки царизму. Південь України привертая увагу В. І. Леніна ще на початку його революційної діяльності. В. І. Ленін використовував у своїх ранніх працях багато фактичного матеріалу з питань економічного розвитку Донбасу.

Становище пролетаріату України, в тому числі донецького, його боротьба проти капіталізму цікавили В. І. Леніна в роки боротьби за організацію й об'єднання сил робітничого класу Росії, за створення пролетарської партії.

Виникнення марксистських гуртків і соціал-демократичних організацій на Донбасі було нерозривно зв'язано з іменами учнів та соратників В. І. Леніна — І. В. Бабушкіна, Артема (Ф. А. Сергєєва), К. Є. Ворошилова, Г. І. Петровського та ін.

Велику роль у справі згуртування революційних сил донецького пролетаріату відіграла ленінська «Искра». На початку 1902 р. під впливом «Искры» тут створюється «Соціал-демократичний союз гірничо-

заводських робітників Півдня Росії». Автор детально спиняється на боротьбі В. І. Леніна за цей союз, коли після II з'їзду партії до його керівництва проникли опортуністи. В. І. Ленін високо оцінив роль донецького пролетаріату в революції 1905—1907 рр.

Спиняючись на історії більшовицьких організацій Донбасу у період нового революційного піднесення, автор відзначає їх заслуги в справі зміцнення зв'язків з масами, керівництва класовою боротьбою пролетаріату.

Значно зміцніли зв'язки донецьких більшовиків з масами в роки першої світової війни. Відстоюючи ленінські інтернаціоналістські позиції в роки імперіалістичної війни, вони випускали листівки, встановлювали зв'язки з Петербургом та Катеринославом. Під керівництвом більшовиків на Донбасі відбувся ряд страйків.

Другий розділ брошури присвячений показу ролі В. І. Леніна у боротьбі донецького пролетаріату за владу Рад в роки громадянської війни та іноземної інтервенції.

З великою радістю та ентузіазмом зустріли на Донбасі звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Донецький пролетаріат розгорнув боротьбу проти каледінської контрреволюції за встановлення влади Рад. Автор наводить багато фактів, що свідчать про ту допомогу, яку подавали Радянський уряд і особисто В. І. Ленін донецьким пролетарям у цій боротьбі. Не ослаблювалось ленінське піклування про Донбас і під час боротьби з німецькими інтервентами та денікінськими бандами.

Про діяльність В. І. Леніна по відбудові Донбасу Г. Ємченко розповідає у третьому розділі брошури. «Підняття Донбасу, нафти і металургії до передвоєнної продуктивності — це основне завдання всього нашого господарства, на розв'язання якого повинні бути спрямовані всі наші зусилля»¹⁰, — писав тоді В. І. Ленін. За пропозицією В. І. Леніна РНК РРФСР у згоді з Всеукраїнським революційним комітетом в січні 1920 р. прийняв рішення створити в районі Південно-Західного фронту Українську трудову армію, головним завданням якої була відбудова Донецького басейну. В. І. Ленін був ініціатором створення при РНК РРФСР спеціальної комісії по відбудові донецької промисловості. Відбудова Донбасу була складовою частиною ленінського плану ГОЕЛРО.

У брошурі Г. Ємченка наведено документи, які показують різнобічну діяльність В. І. Леніна по відродженню Донбасу, його піклування про механізацію вугледобутку, поліпшення матеріально-побутових умов шахтарів та ін.

Проте не всі розділи брошури однаково насичені фактичним матеріалом. Особливо

недостатньо висвітлено питання про ленінське керівництво визвольною боротьбою трудящих Донбасу в дореволюційний час, про вплив на цей рух з боку В. І. Леніна. Не можна писати про керівництво В. І. Леніна донецьким пролетаріатом, проминувши цілий період історії революційної боротьби трудящих проти царизму — період реакції. І в ті тяжкі роки В. І. Ленін продовжував пильно слідкувати за становищем більшовицьких організацій України, в тому числі й Донбасу. За дорученням В. І. Леніна на Донбас приїжджав С. І. Гусев, там працювали С. В. Косіор, В. Я. Чубар. Вони здійснювали зв'язок партійних організацій з ленінським більшовицьким центром. На адресу більшовиків Донбасу надходили газети «Пролетарий» і «Соціал-демократ».

Мало фактичного матеріалу наводить автор про зв'язки В. І. Леніна з Донбасом у роки нового революційного піднесення (до речі, автор чомусь цей період датує 1912—1914 рр.). Тут за завданням ленінського центра періодично працював Ю. Лутовінов та ін. Велику роль у згуртуванні більшовицьких організацій України, в тому числі й Донбасу, навколо В. І. Леніна відіграла щоденна легальна більшовицька газета «Правда», про яку автор навіть ні разу не згадує. Тимчасом донецькі пролетарі займали провідне місце по Україні серед усіх передплатників цієї газети, про що свідчить стаття Н. К. Крупської в «Пролетарской правде» (№ 20, 3 січня 1914 р.). Автор також обминає факт створення в 1914 р. з ініціативи В. І. Леніна спеціально для робітників Донбасу при газеті «Правда» «Шахтерского листка», два номери якого вийшли з друку. Розповідаючи про донецькі організації РСДРП напередодні та в роки Першої російської революції (стор. 11—12), автор не дає їм чіткої характеристики. Відомо, що більшість цих організацій тоді перебувала під впливом меншовицького Донецького союзу. Без будь-яких підстав Г. Ємченко на стор. 15 заявляє про факт створення на Донбасі восени 1916 р. за рекомендацією В. І. Леніна обласного партійного центра — Донецького комітету РСДРП.

Автор допускає перебільшення, коли зазначає, що донецькі більшовики налагодили випуск газети «Правда труда». В дійсності було випущено тільки два номери газети. Говорячи про цю підліпну більшовицьку газету, слід було зазначити, що в передову статтю першого номера цієї газети майже повністю було включено ленінську працю «Кілька тез».

Слабким місцем брошури є те, що в ній не показано керівництва Донецькою партійною організацією з боку ЦК КП України. Більш того, протягом усієї брошури, за винятком першої сторінки вступу, не вживаються навіть терміни «Комуністична партія України» і «ЦК КП України».

В праці недостатньо використані матеріали українських партійних і державних

¹⁰ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 401.

архівів. Якщо й є посилання на архів Луганського обкому КП України, то це, головним чином, матеріали мемуарного характеру. Автор рідко звертається до української преси.

Мають місце фактичні неточності, редакційні недоробки, інколи немає посилань на першоджерела. Так, на стор. 19 автор пише: «Підготовкою Жовтневого збройного повстання на Донбасу керували за дорученням ЦК партії Ф. А. Артем і К. Є. Ворошилов. Вони очолили роботу обласного комітету РСДРП, вибраного в липні 1917 р. на першій партійній конференції Донецько-Криворізького басейну». Тимчасом К. Є. Ворошилов не входив до складу обласного комітету більшовиків Донецько-Криворізького басейну, обраного в липні 1917 р.

На стор. 28 цитата з твору В. І. Леніна подана без належного зв'язку з текстом. Там же по-різному названа посада В. А. Антонова-Овсієнка. Насправді він був призначений народним комісаром по боротьбі з контрреволюцією на півдні Росії.

На стор. 37, де йдеться про те, що В. І. Ленін звертав велику увагу на оборону Донбасу від денікінців, написано: «В телеграмі командуючому Південним фронтом М. Б. Каменеву він (В. І. Ленін. — Т. К.) писав: «Абсолютно необхідно, щоб Ви особисто не тільки перевірили і прискорили, а й самі довели підкріплення до Луганська». Тут автор допустив кілька помилок: по-перше, ленінська цитата подана

без застережень про те, що вона скорочена; по-друге, Каменев, якому адресувалась телеграма, не був командуючим Південним фронтом; по-третє, ініціали Каменєва не М. Б., а Л. Б.

Г. Ємченко протягом трьох сторінок брошури (стор. 53—56) дослівно списує текст редакційної статті журналу «Социалистический труд», 1957, № 10, стор. 11—13.

Мають місце також помилки у датуванні подій (стор. 19, 22).

У дуже незадовільному стані науково-довідковий апарат брошури. Наприклад, 6 разів по-різному називається Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС — «Партархів ІМЕЛ при ЦК КПРС» (стор. 24), «Партархів ІМЛ при ЦК КПРС» (стор. 36), «Центральний партархів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС» (стор. 41), «Архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС» (стор. 42), «Центральний партархів ІМЛ при ЦК КПРС» (стор. 47), «Центральний партійний архів ІМЛ» (стор. 54).

У посиланнях на твори В. І. Леніна (4-е видання) номера томів подані чомусь римськими шифрами. Інколи перед назвою газети наводиться слово «газета», а інколи дається тільки назва самої газети (стор. 24 і 26).

Всі ці недоліки значно знижують наукову та пізнавальну цінність брошури.

Т. М. КОЛИШЕР

ЦІННЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРО СЕЛЯНСЬКИЙ РУХ НА УКРАЇНІ

Н. Н. Лещенко, Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года (60-е годы XIX ст.),
Изд-во АН УССР, К., 1959, 522 с.

Скоро минає сто років з часу скасування кріпосного права в Росії, здійсненого царським урядом внаслідок «воєнної поразки, страшних фінансових утруднень і грізних заколотів селян¹¹. За оцінкою В. І. Леніна, це був великий історичний перелом на шляху перетворення кріпосницької Росії у буржуазну монархію. «...Після 61-го року, — писав В. І. Ленін, — розвиток капіталізму в Росії пішов з такою швидкістю, що за кілька десятиріч відбувалися перетворення, які зайняли в деяких старих країнах Європи цілі століття»¹².

Незважаючи на свою важливість, скасування кріпосного права в Росії, в тому числі і на Україні, вивчене ще недостатньо. Досить сказати, що в українській радянській історіографії досі немає жод-

ної узагальнюючої праці з цього важливого питання. Тому книга М. Н. Лещенка становить значний науковий інтерес. В ній глибоко досліджується реформа 1861 р. на Україні і змальовується досить повна картина наслідків скасування кріпосного права на Лівобережній, Південній і Правобережній Україні.

Марксизм-ленінізм учить, що реформи є побічним продуктом революції. М. Н. Лещенко вперше на прикладі України 60-х років XIX ст. широко і переконливо розкрив цю важливу тезу, показавши, що саме селянський рух і антицаристська боротьба революційної демократії 60-х років XIX ст. були головними причинами, що зумовили реформу 1861 р. і прискорили реалізацію законоположень 19 лютого. В цьому полягає значна наукова цінність праці.

Монографія М. Н. Лещенка є результатом багаторічної роботи автора над величезною кількістю друкованих і ар-

¹¹ В. І. Ленін, Твори, т. 4, стор. 383.

¹² В. І. Ленін, Твори, т. 17, стор. 90.

хивних джерел. Ним досліджено близько 60 фондів центральних державних архівів СРСР, УРСР, обласних архівів України, а також рукописних фондів, що зберігаються в бібліотеках, використано статистичні збірники, законодавчі матеріали, періодичну пресу, мемуари і тогочасну художню літературу. Переважна більшість фактичного матеріалу вперше вводиться до наукового обігу.

Автором складено понад 50 статистичних таблиць, які яскраво характеризують динаміку селянських рухів на Україні на різних етапах проведення реформи 1861 р. і в різних районах України, класифікують рухи за формами боротьби, зміни в падільному землекористуванні поміщицьких селян, які відбулися на Україні в результаті реформи, число обезземелених селян, розмір викупних платежів тощо.

Як відомо, В. І. Ленін вважав, що матеріалізм включає в себе партійність, «зобов'язуючи при всякій оцінці події прямо і відкрито ставати на точку зору певної суспільної групи»¹³. Керуючись цією настановою, автор оцінює висвітлювані ним події з точки зору інтересів пригнобленого класу селянства, з точки зору прогресу, з точки зору всього дальшого розвитку нашої країни.

Автор досліджує процеси соціально-економічного розвитку і класової боротьби на Україні в їх нерозривному зв'язку з аналогічними процесами в усій Росії. В книзі переконливо спростовуються твердження українських буржуазних націоналістів і ліберальних авторів про «гармонію класових інтересів» всередині української нації, про її «безбуржуазність» і «безкласовість», про «цілковиту відокремленість» історичного процесу на Україні. В книзі знайшли правдиве відображення економічні і політичні зв'язки і спільність інтересів українського і російського народів.

Автор викриває лицемірство українських лібералів 60-х років, що на словах виступали за розвиток української національної культури і називали себе селянолюбамі, а насправді активно підтримували кріпосницьку реформу з її згубними для селян уставними грамотами, допомагали царизмові зміцнювати поміщицько-кріпосницький лад.

Книга М. Н. Лещенка складається із вступу, шести розділів і заключення.

У вступі автор дає ґрунтовний критичний аналіз літератури, друкованих та архівних джерел.

У першому розділі показуються соціально-економічні передумови скасування кріпосного права, класова боротьба селянства проти поміщиків в українських губерніях напередодні реформи, висвітлюється грабницький характер маніфесту і положень 19 лютого 1861 р. Підкреслюючи наявність безпосереднього зв'язку між се-

лянським рухом 60-х років і виступами селян у передреформний період, автор разом з тим відзначає і ряд особливостей селянських заворушень, викликаних оголошенням маніфесту і положень 19 лютого, введенням уставних грамот, переводом селян на викуп тощо. Книга містить обґрунтовану періодизацію селянського руху 60-х років на Україні.

У другому розділі висвітлюється селянський рух, що розгорнувся у зв'язку з оголошенням законодавчих актів 19 лютого в березні — травні 1861 р. У третьому розділі показуються селянські рухи, які виникли в зв'язку з утворенням і початком діяльності так званих «селянських» установ — по суті фіктивного селянського «самоврядування», мирових посередників, губернських по селянських справах «присутствій» (червень—вересень 1861 р.). У четвертому розділі висвітлюється селянські заворушення, викликані введенням уставних грамот (кінець 1861 р. — зима 1862/63 р.). У п'ятому розділі аналізується селянський рух, який розгорнувся на Україні в зв'язку із завершенням введення уставних грамот і переводом селян на викуп (1863 р.). У шостому розділі висвітлюється боротьба селянства в українських губерніях у 1864—1869 рр. проти кабальних викупних платежів, важкої поміщицької експлуатації та інших численних пережитків кріпосництва.

Автор наводить багато даних про виступи селян у різних селах. Ці місця книги читаються з неослабним інтересом.

Автор глибоко і правдиво змальовує спробу революціонерів-демократів Росії і України підняти селян на повстання навесні 1863 р., а також ставлення українського селянства до повстання польської шляхти на Правобережній Україні. Він показує, що нечисленність революціонерів, недостатня організованість і утопізм їх поглядів, відірваність польських повстанців від польського і тим більш українського селянства, загальна темнота і відсталість селян і відсутність робітничого класу зумовили невдачу вимріяного революціонерами-демократами і повсталими селянами всенародного селянського повстання.

Автор ґрунтовно дослідив селянські рухи березня — травня 1861 р., довівши, що їх розмах був значно ширшим, ніж досі вважалося в нашій літературі. За його підрахунками, на Україні тоді відбулося 622 селянських виступи в 925 селах з населенням понад 400 тис. чол. Після цього спостерігався спад. Так, влітку 1861 р. заворушення охопили 153 населених пункти з кількістю населення близько 100 тис. чол. З жовтня 1861 р. до січня 1863 р. відбувалося нове піднесення руху. В цей час заворушення охопили 1314 населених пунктів з населенням близько 800 тис. чол. Навесні і влітку 1863 р. селянські виступи охопили 681 село з населенням понад 350 тис. чол., у вересні — грудні 1863 р. — 155 сіл, що мали близько 100 тис. чол. жите-

¹³ В. І. Ленін, Твори, т. 1, стор. 364.

лів, у 1864—1869 рр. — понад 1100 сіл з населенням близько 500 тис. чол.

Водночас автор показав, що і в період найвищого піднесення селянського руху 60-х років ним була охоплена порівняно невелика частина сіл України — приблизно 15% її населення.

М. Н. Лещенко відзначив, що значна кількість селянських виступів супроводжувалась захопленням поміщицьких лісів, сутінками з місцевими органами влади, поліцією та військами. У виступах 60-х років загалом переважали активні методи боротьби.

Автор встановив, що найбільшого розмаху селянський рух набув на Правобережжі, і переконливо розкрив причини цього явища.

Він довів, що внаслідок реформи 1861 р. понад 8% селян зовсім втратили польові наділи. Селянське землекористування на Лівобережжі і на Півдні зменшилось майже на 1 млн. десятин. Втрачені селянами землі опинилися в руках поміщиків.

За методами дослідження, за широтою охопленого статистичного, архівного та іншого матеріалу, за науковими наслідками дослідження монографія М. Н. Лещенка є цінною фундаментальною працею з історії аграрних відносин і селянських рухів на Україні у 60-х роках XIX ст.

Проте монографія не позбавлена окремих недоліків.

Автор шукав пояснення того факту, що поряд із зростанням у 1862—1863 рр. кількості сіл, які повставали проти поміщиків, у більшості випадків селяни все ж підписували грабійницькі для них уставні грамоти. Архівні матеріали не дають чіткої відповіді на це питання. Її можна знайти в опублікованих у журналі «Вестник Европы» у 1900 р. мемуарах Воропонова. Цей дослідник був зв'язаний з багатьма селянами різних сіл і повітів Поділля. Він розповідав, що мирові посередники і поміщики нав'язували уставні грамоти селянам багатьох сіл саме в ті дні, коли розносилися загрозливі чутки про жорстокі поліцейські і військові репресії у сусідніх селах. Цього джерела не використав автор рецензованої монографії.

М. Н. Лещенко не використав також статей автора цих рядків про київську козачину 1855 р.¹⁴ і оперував застарілими та значно заниженими цифрами про кількість селян, забитих і поранених у сутичках з військом, не відзначив, що у 1855 р. селянський рух пройшов два етапи тощо.

На стор. 75 книги М. Н. Лещенка інвентарну реформу неточно визначено як «введення урядом інвентарних записів» (інвентарі у маєтках Правобережжя існували задовго до інвентарної реформи). На стор. 97 твердиться, що за інвентарни-

ми правилами селяни мусили відбувати нічний караул лише один раз на місяць. Насправді за інвентарними правилами другої редакції, які саме й діяли з 1849 до 1861 р., кожний селянський двір повинен був відбувати по два караули за місяць. Автор не зазначає, що згонні дні виконувались не з двора, а з кожної працездатної особи.

М. Н. Лещенко не пояснює, чому в протилежність центральній Росії та іншим районам України на Правобережжі мирові посередники призову середини 1863 р. були значно ліберальніші (а деякі навіть уважні до окремих вимог селянства), ніж попередній склад посередників.

Автор не звернув уваги на те, що на Правобережній Україні у 1861—1862 рр. були вироблені губернськими по селянських справах «присутствами» урочні положення, які замінили урочне положення інвентарних правил, і не дає аналізу цих положень.

Автор недостатньо проаналізував законодавство, яке було видано царським урядом для Правобережної України у розвиток і доповнення указу від 30 липня 1863 р. Саме це додаткове законодавство служить ключем до розуміння того, чому на Правобережжі селянський викуп за землю перевищував ринкову ціну землі у 2,5—3,7 раза, а в решті українських губерній — у 4,5—7,8 раза.

В рецензованій праці не згадано про те, що на Правобережжі у 1864 р. і низніше майже у всіх поміщицьких маєтках були складені нові уставні грамоти, чим офіційно було визнано неправильними всі уставні грамоти 1862—1863 рр. Не сказано також, що в 10—11% поміщицьких маєтків Правобережжя були складені у 1862—1863 рр. дуже невигідні для селян викупні договори, які зберігали чинність і після указу від 30 липня 1863 р. Лише наприкінці 60-х років XIX ст. губернським по селянських справах «присутствам» було наказано перевірити ці викупні договори і внести до них поправки або замінити їх викупними актами.

Навряд чи правильно називати селянський рух жовтня 1861—лютого 1863 рр. першим найбільш масовим опором селян політиці поміщицької держави (стор. 343, 515). Хіба селянський рух на Правобережній Україні у зв'язку з введенням інвентарних правил 1847—1848 рр., який охопив понад 300 сіл, не був масовим опором селян політиці царизму? Або селянський рух квітня—травня 1861 р., що, за розрахунками самого автора, охопив понад 400 тис. селян? Найбільш масовим рух кінця 1861—початку 1863 рр. можна назвати тільки, не враховуючи тривалості цих рухів. Адже 400 тис. селян включалися у рух навесні 1861 р. протягом двох місяців, а рух 900 тис. селян у жовтні 1861—січні 1863 рр. є сумою окремих рухів протягом цілих 16 місяців.

Невдалим слід визнати характеристи-

¹⁴ Див. «Вісник АН УРСР», 1957, № 4, і «Исторические записки Института истории АН СССР», 1958, № 62.

ку одним і тим же словом «мізерна» заробітну плату у 17, 28 і... 57 коп. на день (стор. 455—156).

Недоліком праці є те, що в ній недостатньо досліджено, який саме прошарок селянства найактивніше боровся у 1861—1869 рр. проти поміщиків, з якої саме його частини переважно вийшли призвідці і ватажки селянських виступів. Безперечно, в епоху кріпосного права проти поміщиків боролися всі верстви селян, але розшарування селянства розпочалося не після реформи 1861 р., а до неї, і дослідження соціальної приналежності хоч би 15—20% тієї кількості селян, які були організаторами і керівниками руху (це можна зробити, оскільки додатком до більшості грамот були подвірні списки, в яких зазначалися розміри землекористування окремих селянських дворів), дало б можливість визначити, які саме верстви селян у 60-х роках були найактивнішими борцями проти кріпосницького характеру реформи і залишків кріпацтва — тяглі селяни, пішчгородники.

Слід було також проаналізувати соціальний склад старост і волосних старшин у 1861—1862 рр. і в наступному.

Неточним є твердження автора, що у

1830—1850 рр. скарги селян на поміщиків супроводжувались, як правило, припиненням панщинних робіт.

Книгу добре видано і оформлено. На жаль, в ній є друкарські помилки. Так, с. Ташлик, Київської губ., де був збудований великий цукровий завод Семирєнка і Яхненка, названо «Таглік» (стор. 440). С. Ковалівка названо «Ковачевкою» (стор. 447). Особливо прикрим є той факт, що «издельную» повинність (тобто панщину, на відміну від грошової повинності або оброку) всюди названо «издольной». Тільки при дуже уважному читанні, виходячи з того, що на стор. 122 грошову повинність названо «оброком», а «издельную» повинність «панщинной», читач може зрозуміти, що всюди замість «издольная» йому слід читати «издельная».

Проте названі недоліки книги не зменшують тієї високої позитивної оцінки, якої вона заслуговує. Монографія М. Н. Лещенка є значним вкладом у дослідження історії скасування кріпосного права і селянського руху 60-х років. Її з великим інтересом і користю прочитають наукові працівники, викладачі вузів, учителі, студенти та інші читачі.

А. З. БАРАБОЙ

З ІСТОРІЇ КЛАСОВОЇ БОРОТЬБИ ТРУДЯЩИХ УКРАЇНИ

І. О. Гуржій, *Боротьба селян і робітників України проти феодально-кріпосницького гніту (з 80-х років XVIII ст. до 1861 р.)*, вид-во «Радянська школа», К., 1958. 165 с.

Радянська історична наука приділяє велику увагу вивченню історії робітничого класу і селянства нашої Батьківщини. Великий науковий інтерес становить, зокрема, вивчення історії боротьби селян і робітників України проти феодально-кріпосницького гніту. Цій важливій проблемі присвячена нова монографія І. О. Гуржія.

Автор поставив перед собою завдання показати основні форми і зміст боротьби селян і робітників на Україні з 80-х років XVIII ст. до 1861 р., детально висвітлити виступи селян і робітників проти кріпацтва, прослідкувати взаємозв'язок селянських рухів та робітничих повстань на Україні з антикріпосницькою боротьбою народних мас Росії, показавши одночасно його важливі особливості, обумовлені своєрідністю соціально-економічних відносин на Україні.

Всебічно вивчивши матеріали обласних і республіканського архівів і використавши велику кількість різноманітних друкованих джерел, автор поставив і вірно розв'язав комплекс питань про боротьбу селян і робітників України проти феодально-кріпосницького гніту.

На основі марксистського аналізу багатого фактичного матеріалу автор переконливо розкриває жахливу картину ста-

новища селян і робітників України в умовах посилення розкладу феодально-кріпосницької системи наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.

Основними групами тогочасного селянства були поміщицькі і державні селяни. З кінця XVIII ст. до 1861 р. на Україні переважала група поміщицьких селян. Так, у 1858 р. поміщицькі селяни чоловічої статі становили 60% загальної кількості селян, державні — 40% (стор. 9). Поміщицькі селяни України, за незначним винятком, відбували панщину. Напередодні реформи 1861 р. лише 1,2% кріпосних селян були на оброці. Державних селян за характером їх повинностей автор книги поділяє на дві групи: на селян, що платили оброк, і тих, які були на так званому «господарському становищі». Багато державних селян було переведено на становище військових поселенців.

Велику роботу здійснив автор для визначення характеру землекористування на Україні. До реформи 1861 р. помішки України зосереджували у своїх руках основну частину орних земель, угідь і лісів. У 40-х роках XIX ст. їм належало на Правобережній Україні понад 75%, на Лівобережній Україні — близько 70% і в Південній Україні — до 69% усієї землі

(стор. 11). Від світських феодалів, які володіли великими земельними наділами, не відставали і духовні (Києво-Печерська лавра, Святогорський монастир на Харківщині та ін.).

Детально розповідається в книзі про селян, які зовсім не мали земельних наділів. Обезземелених і розорених трударів, число яких дедалі збільшувалося, поміщики переводили у розряд дворових, і вони постійно працювали на панському дворі. Цих селян поміщики переводили також на постійну панщину з видачею голодного місячного утримання натурою. Таку форму експлуатації називали «місячництвом». За висловом автора, вона була однією з найжорстокіших форм кріпосницької експлуатації (стор. 13).

Масовим явищем на Україні була щоденна панщина. Разом з тим селяни сплачували поміщикам різноманітні натуральні і грошові повинності. Так, на Поділлі селяни змушені були видавати поміщикам десяту візюю від приплоду, десяту частину зібраного меду, по дві-три курки, певну суму грошей на худобу та ін. (стор. 16).

В праці розповідається, як поміщики торгували селянами, змушували з них, катували, заковували в кайдани тощо.

В книзі наводиться багато даних про те, як церква захищала інтереси панівного класу, освячувала нестерпні умови селянської праці, жорстокі знущання над трудящими. Духовний собор Києво-Печерської лаври дозволяв, наприклад, управителю Кропив'янського маєтку карати селян ланцюгом, колодою, ув'язнювати і чистити інші знущання.

Непосильним тягарем лежали на селянах різні повинності, зокрема податки на користь держави, рекрутчина тощо.

Як відомо, кінець XVIII і перша половина XIX ст. характеризуються розкладом і кризою феодально-кріпосницької системи, зародженням і розвитком капіталістичного укладу.

Цей процес, зокрема, проявлявся у зростанні кількості вільнонайманих робітників. Якщо в кінці XVIII ст. основна частина промислових робітників була кріпосною, то на 1861 р. вільнонаймані робітники становили вже 54%. Автор показує своєрідність процесу формування робітничого класу на Україні. Складаючись в основному з українців, він частково формувався за рахунок робітників, прибулих чи переведених з промислових районів Центральної Росії. «Остання обставина, — підкреслює автор, — мала велике економічне і політичне значення. Відіграючи значну роль в розвитку промисловості України, російські робітники вносили пізніше в середовище українських робітників передовий досвід боротьби проти експлуататорів за вільне і щасливе життя» (стор. 31).

Дослідження цієї проблеми має велике наукове і політичне значення. Воно викриває облудні, антинаукові твердження ук-

раїнської буржуазно-націоналістичної історіографії, нібито на Україні не існувало ні своєї національної буржуазії, ні свого робітничого класу, а значить, не було і об'єктивних умов для соціалістичної революції і встановлення диктатури пролетаріату.

В праці розкрито підневільне становище робітників (панщинних, кабальних, приписних, посесійних), їх безправність і повну залежність від поміщиків і купців — власників промислових підприємств. Більшість робітників одержувала таку мізерну платню, що її ледве вистачало навіть для підтримання злиденного існування.

І в таких тяжких умовах робітничі і селяни України вели постійну боротьбу проти жорстокої експлуатації, визиску і сваволі, за визволення з-під нестерпного кріпосницького гніту.

Значною за своїм розмахом була антикріпосницька боротьба селян України. Невпинно наростаючи, вона проявлялась у різних формах. Дійовою формою цієї боротьби були протести селян проти феодально-кріпосницького гніту. Детально висвітлюються автором і такі її форми, як подання скарг, підпали поміщицьких садів, розправи з поміщиками, втечі селян. Матеріали книги значною мірою поповнюють історичну літературу про селянські рухи на Україні кінця XVIII — першої половини XIX ст.

Поневолені селяни України вели також запеклу антикріпосницьку боротьбу шляхом відкритих масових виступів і збройних повстань. Нова хвиля селянських рухів спалахнула у відповідь на царський указ 1783 р., який узаконив остаточне закріпачення селян Лівобережної України. Поряд з поміщицькими у боротьбу включалися державні селяни і козаки. За підрахунками автора, протягом 80—90-х років XVIII ст. на Україні відбулося близько 50 значніших селянських виступів. Майже половина з них супроводжувалась збройними сутичками з урядовими зійськами.

Автор показує, що характерними рисами селянських заворушень кінця XVIII ст. були їх впертість і тривалість (в с. Морозівці повстання тривало близько 4 років, в Рождественському — 2, в Турбаях — 4 роки). Виступи селян були настільки рішучі, що примушували органи царської влади не тільки вдаватись до репресій і військової сили, а й задовольняти деякі вимоги повсталих. Так, морозівці і турбайці були переведені в розряд державних селян, група селян Злодіївки, Пен і Угрюдів — в стан козаків.

У першій половині XIX ст. селянські рухи частішають, набирають масового характеру, особливо після Вітчизняної війни 1812 р. Розглядаючи селянські виступи у першій чверті XIX ст., автор підкреслює, що вони мали певний вплив на формування світогляду декабристів.

Відомо, що в 40-х роках XIX ст. в умовах кризи феодально-кріпосницької си-

стеми господарства на Україні так само, як і в Росії, почався перехід від дворянсько-революційного до різночинного (революційно-демократичного) періоду визвольного руху. Революційні демократи, а серед них і видатний син українського народу Т. Г. Шевченко, боролися за розв'язання селянського питання шляхом народного збройного повстання.

Селянські виступи другої чверті XIX ст. не тільки кількісно зростали, а й ставали більш гострими, про що свідчить зростання кількості повстань, для придушення яких власті вдавались до війська. З наведених автором даних видно, що коли протягом першої чверті XIX ст. царський уряд 15 разів посилав військо проти повсталих селян (не враховуючи селянських виступів на Дону в 1820 р.), то протягом наступних 29 років на придушення селянських заворушень війська посилалися 259 разів.

Грунтуючись на архівних матеріалах, І. О. Гуржій висвітлює селянський рух на Україні під час польського повстання 1830—1831 рр. і революційних подій 1848 р. в Західній Європі, селянські заворушення на західноукраїнських землях, зокрема на Буковині.

Новим етапом боротьби селян проти феодално-кріпосницького гніту були 50-і роки XIX ст. Характерною рисою селянських рухів цього періоду, як показує автор, було зростання недовіря селян не тільки до місцевих, а й до центральних органів влади. Лише цар в уяві селян був ще носієм «справедливості».

Особливо зросли селянські рухи в роки Кримської війни. Відомо, що ця війна показала економічну, політичну і військово-технічну відсталість кріпосної Росії. Поразка у війні та повстання селян змусили царський уряд взятися за розв'язання селянського питання.

Опублікування царських рескриптів віленському (20 листопада 1857 р.) і петербурзькому (5 грудня 1857 р.) губернаторам, що мали організувати комітети для обговорення питання «про покращання побуту поміщицьких селян», не припинило селянських рухів. І. О. Гуржій спростовує безпідставні твердження буржуазних істориків про те, ніби після цих рескриптів рух селян почав спадати і вони терпеливо чекали реформи. Наведені в книзі дані, навіть офіційного характеру, свідчать, що в Росії у 1858 р. відбулося 86 селянських виступів, у 1859—90, в 1860 р.—108 (стор. 145).

І. О. Гуржій показує, що боротьбі селянства були властиві і слабкі сторони—стихийність, розривність, локальність, царистські ілюзії, відсутність свідомості класової єдності, ясності мети. В праці роз'яснюються причини, що зумовили таке становище.

В книзі наводиться ленінська оцінка революційної ситуації 1859—1861 рр. По-

казано, чому вона не привела до революційного вибуху.

Автор досліджує боротьбу робітників проти соціального гніту наприкінці XVIII—у першій половині XIX ст. Він відзначає, що праця на мануфактурних підприємствах, фабриках і заводах не лише давала робітникам технічні навички, а й розширяла їх кругозір, сприяла формуванню у них класової свідомості і почуття класової солідарності.

Боротьба робітників у той час, як видно з книги, відбувалась у формі скарг, втеч, відмов працювати, підпалів промислових підприємств, повстань. Підсумовуючи висвітлення боротьби робітників України проти соціального гніту в кінці XVIII—першій половині XIX ст., І. О. Гуржій зазначає, що «в умовах, коли пролетаріат ще не виділився із загальної маси кріпосного селянства і не сформувався як клас, ця боротьба була стихійною, слабо організованою, позбавленою політичних вимог. Боротьбі тогочасних робітників були властиві всі ті слабкі сторони, якими характеризується селянський рух, якщо ним не керує робітничий клас» (стор. 166).

Боротьба робітників спільно з селянськими рухами кінця XVIII—першої половини XIX ст., підкреслює автор, розхитувала феодално-кріпосницьку систему, сприяла загибелі кріпосного права, готувала умови для свідомої класової боротьби промислового пролетаріату в пореформений період.

Монографія І. О. Гуржія не позбавлена окремих недоліків. Розглядаючи умови праці і становища селянства на Україні наприкінці XVIII ст., І. О. Гуржій не розкриває відмінностей економічного розвитку і соціально-економічних відносин на Лівобережній і Правобережній Україні, які повною мірою впливали як на становище селян, так і на розгортання їх боротьби проти кріпосницького гніту. В книзі, наприклад, не пояснюється, чому на Лівобережній Україні знаходилась переважна більшість державних селян. Не умотивованим є твердження автора про те, що на Правобережній Україні переважали державні селяни, які залишилися на так званому «господарському становищі» (стор. 10). Для читача не ясна також причина того, чому надільна земля селян Правобережної України становила близько 37% поміщицької, а селян Новоросії—тільки 14%, до того ж незрозуміло, до якого періоду ці дані стосуються—XVIII ст. чи середини XIX ст.

В першому розділі автор вірно зауважує, що селяни-кріпаки ставали предметом торгівлі і обміну, та цю важливу тезу слабо розкрито. На стор. 120 читаємо: «Звертає на себе увагу і той факт, що в другій половині 40-х років кількість селянських виступів на Україні зростає в цілому в 2 рази, а на Правобережній—в 3,5 раз». Цей висновок автору слід було б пояснити. І. О. Гуржій наводить цікаві дані про за-

ворушення державних селян у 1830 — 1836 рр. (стор. 118), але з тексту не можна зрозуміти, де вони відбувались — на Україні чи в Росії в цілому. Недосить чітко показано становище вільнонайманих робітників і еволюції їх заробітної плати. В праці надзвичайно мало, лише побіжно висвітлюється боротьба селян на західно-українських землях, зокрема на Буковині, а про боротьбу робітників на цих землях взагалі нічого не говориться.

При повторному виданні книги її слід доповнити картами, які ілюстрували б розташування промисловості, місця селянських заворушень і повстань, виступів робітників та ін.

Дослідження І. О. Гуржія є значним вкладом в радянську історіографію. Науковці і широке коло читачів одержали книгу, в якій на основі марсистсько-ленінської методології і широкого кола архівних та друкованих джерел всебічно висвітлено героїчну боротьбу селян і робітників України проти феодално-кріпосницького гніту, показано основні форми і напрями цієї боротьби, а також проаналізовано історичне значення селянських рухів і робітничих виступів у розхитуванні і ліквідації феодално-кріпосницького способу виробництва.

П. В. МИХАЙЛИНА

КНИГА ПРО БОРОТЬБУ АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ ЗА ДРУЖБУ З РАДЯНСЬКИМ СОЮЗОМ

В. С. Коваль, Боротьба в США з питань політики щодо СРСР в роки Великої Вітчизняної війни (липень 1942 р.— червень 1943 р.), Вид-во АН УРСР, К., 1958, 140 с.

Радянсько-американські відносини в роки війни привертають все більшу увагу дослідників. Проте буржуазні праці з цієї тематики цілком присвячені вивченню стосунків між двома державами і залишають осторонь внутрішньополітичну боротьбу в США, яка мала величезний вплив на зовнішню політику країни та її стосунки з Радянським Союзом.

Цей головний напрям американських¹⁵ і англійських¹⁶ досліджень, а також мемуарної літератури¹⁷ не є випадковим. Буржуазні автори прагнуть будь-що замовчати

боротьбу, яку вели прогресивні сили американського народу проти намагань реакційних правлячих кіл проводити політику, відкрито ворожу до СРСР.

На відміну від цих авторів, радянські історики, досліджуючи радянсько-американські стосунки періоду війни, не лишають поза увагою внутрішню боротьбу в США навколо питань зовнішньої політики¹⁸. Проте довгий час ми не мали праці, яка була б спеціально присвячена дослідженню внутрішньої боротьби в США з питань політики щодо СРСР в роки війни. Цю істотну прогалину до певної міри заповнює рецензована праця В. С. Коваля.

Автор показує напружену боротьбу між

¹⁵ W. W. Williams, *American-Russian Relations 1781—1947*, New York, 1952; R. E. Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, New York, 1948; W. L. Langer and S. E. Gleason, *The Challenge to Isolation 1937—1940*, New York, 1952; W. L. Langer and S. E. Gleason, *Undeclared War 1940—1941*, New York, 1953; T. Bailey, *America faces Russia*, New York, 1950; H. Feis, *Churchill, Roosevelt, Stalin. The War They Waged and the Peace They Sought*, Princeton, 1957; T. Higgins, *Winston Churchill and the Second Front 1940—1943*, New York, 1957; R. G. Tagwell, *The Democratic Roosevelt. A Biography of Franklin D. Roosevelt*, New York, 1957.

¹⁶ D. Dean, *The United States and Russia*, Cambridge, 1948; W. H. McNeill, *America, Britain and Russia. Their cooperation and conflict, 1941—1946*, London, 1953.

¹⁷ W. Churchill, *The Second World War*, vol. I—VI, London, 1949—1955; E. Stebtinius, *Roosevelt and the Russians, the Yalta conference*, New York, 1949; W. Leahy, *I was there*, New York, 1950.

¹⁸ И. М. Майский, Проблема второго фронта в англо-американской историографии, «Вопросы истории», 1958, № 1; Г. М. Тавровская, К вопросу о создании антигитлеровской коалиции (июнь 1941 — июнь 1942 г.), «Вопросы истории», 1957, № 12; М. М. Белоусов, Политика США по отношению к СССР в конце второй мировой войны. Автореферат диссертации, 1959; Йо го ж, Кто же несет ответственность за «холодную войну», «Международная жизнь», 1958, № 11; М. Мильштейн, Нечестная игра с открытием второго фронта, «Международная жизнь», 1959, № 1; А. В. Георгиев, Американский изоляционизм в период второй мировой войны, «Ученые записки МГУ», Вып. 114-й, История, 1947; В. Л. Кузнец, О роли народных масс в США в период вступления страны во вторую мировую войну (1939—1941 гг.), «Вестник Ленинградского университета», № 14, Серия истории литературы, вып. 3, стор. 49—63.

прогресивними силами і реакцією навколо питань зовнішньої політики. Надзвичайна гострота цієї боротьби обумовлювалася непримиренним антагонізмом між визвольними, антифашистськими цілями трудового народу Америки у війні та імпералістичними, профашистськими прагненнями правлячого класу США. Головним проявом цього антагонізму, була боротьба навколо питання про політику щодо СРСР, про співробітництво з соціалістичною державою, яка несла основний тягар у війні проти блоку фашистських агресорів і втілювала у собі високі визвольні ідеали антигітлерівської коаліції.

Незважаючи на свої численні зобов'язання, реакційні правлячі кола США не бажали відкрити другого фронту у 1942 р. і цим подати необхідну допомогу союзникові. Навпаки, їх політика була спрямована на зовсім інше, на сприяння взаємному виснаженню обох сторін на радянсько-німецькому фронті. «Це певний вигреш, коли два могутні вороги продовжують розбивати голови один одному», — цинічно писала «Нью-Йорк дейлі ньюс» у розпал Сталінградської битви, маючи на увазі Німеччину і Радянський Союз (стор. 33). «Ми можемо безпечно чекати до того часу, поки захід не стане вирішальним театром... Другий фронт повинен бути першим фронтом» — підкреслювала найвпливовіша американська буржуазна газета «Нью-Йорк таймс» 8 жовтня 1942 р. (стор. 32).

Прогресивні сили Америки рішуче виступили проти підступної політики правлячих кіл, бо вона таїла смертельну небезпеку для самого американського народу, який розумів, що тільки у союзі з СРСР він може добитися перемоги над фашистськими агресорами.

Автор показує, як влітку і восени 1942 р., у період найвищого напруження оборонних боїв Радянської Армії, коли під Сталінградом вирішувалася доля всього людства, у Сполучених Штатах виник і набув величезного розмаху справді народний рух за другий фронт. В цьому рухові брали участь найширші маси американського народу, охоплені гарячим прагненням подати негайну дійову допомогу союзникові, поєднати свої зусилля з героїчною боротьбою Радянського Союзу.

Народний рух за другий фронт, за зміцнення бойового співробітництва Сполучених Штатів з Радянським Союзом докорінно змінив внутрішньополітичну ситуацію в Америці. Боротьба мас проти антинародної політики реакції, докладно показана в книзі, привела до згуртування всіх передових сил американського народу в один могутній табір прогресивних, антиреакційних сил. Головною силою прогресивного табору був багатомільйонний робітничий клас, його керівником — Комуністична партія США.

Утворення могутнього прогресивного табору в США мало величезне значення, тому що «він став найважливішою запорукою зміцнення бойового співробітництва США

з СРСР, гарантією ведення Америкою антигітлерівської війни до рішучого кінця та зриву зсередины реакційних, агресивних планів американського імпералізму у другій світовій війні», — пише автор (стор. 55).

В книзі показано, як слідом за переломом в ході Великої Вітчизняної війни, несподіваним для правлячих кіл США, які чекали поразки СРСР у війні з Німеччиною, стався крутий антирадянський поворот їх політики. Американські реакціонери, прагнучи будь-що обмежити або зрівати перемогу Радянського Союзу, поставили за мету укласти сепаратний мир з Німеччиною, щоб окупувати Європу, поки туди не вступили війська переможної Радянської Армії, і врятувати німецький імпералізм від загибелі.

Антирадянський поворот зовнішньополітичного курсу американського імпералізму викликав надзвичайне загострення політичної боротьби в Сполучених Штатах. Реакція розгорнула шалений наступ, прагнучи розгромити прогресивний табір і усунути його зростаючий вплив на зовнішню політику країни. Наводячи багатий фактичний матеріал, автор яскраво показує напруженість боротьби між реакцією і прогресивними силами, яка у першій половині 1943 р. охопила усі сфери політичного життя Америки.

Американські комуністи на чолі з У. Фостером своєчасно показали реальну небезпеку антинародного сепаратного миру і підняли всі прогресивні сили країни проти авантюристичних прагнень реакційних кіл. Ведучи непримиренну боротьбу проти загрози сепаратного миру, керований комуністами прогресивний табір успішно зривав зсередины намагання реакційних кіл здійснити антирадянський і глибоко ворожий життєвим інтересам американського народу задум. Підсумки цієї боротьби вже за першу половину 1943 р. ясно показували, що реакція була безсила створити в країні умови, сприятливі для сепаратного миру, робили цей мир неможливим.

Заслугою автора є предметне викриття зрадницької ролі американського правоопортуністичного ревізіонізму, який захопив у свої руки керівництво профспілковим рухом США.

Найбільш відверті американські ревізіоністи не приховували своєї ворожості до Радянського Союзу протягом усієї війни. «Останній постріл ще не пролунав. Його ще буде зроблено. Останній постріл буде зроблено з вільної Америки — і цим пострілом більшовицький режим буде розбито вщент», — писала у 1942 р. одна з американських правоопортуністичних газет (стор. 44).

Проте до антирадянського повороту американського імпералізму подібні вихватки були поодинокі і опортуністи відігравали другорядну роль у боротьбі реакції проти прогресивного табору. Після зміни курсу зовнішньої політики правлячих кіл, як переконливо показує автор, підривні дії пра-

вих опортуністів стали основним засобом боротьби реакції проти прогресивного табору. Ревізіоністські зрадники робітничого класу прагнули розвалити прогресивний табір зсередини, підірвати дружні почуття трудового народу Америки до Радянського Союзу і підготувати цим сприятливу обстановку для виходу США з війни проти гітлерівського блоку.

Найважливіше місце у планах реакції займав ревізіоністський праволіквідаторський капітулянтський браудерівський ухил всередині керівництва КП США, що зародився відразу після антирадянського повороту зовнішньої політики американського імперіалізму і був одним з наслідків наступу реакції проти прогресивного табору і його основної сили — робітничого класу. Аналізуючи джерела і суть браудерівського ухилу, автор переконливо показує, що цей ухил виник перш за все як «прагнення буржуазної агентури всередині авангарду робітничого класу США сприяти здійсненню агресивних зовнішньополітичних планів американського імперіалізму шляхом ліквідації компартії, як умови підготовки внутрішнього тилу до відкритої боротьби проти СРСР» (стор. 115—116).

Слід підкреслити, що автор не схибив у своїх політичних оцінках діячів американського робітничого і профспілкового руху — як реакційних, так і прогресивних. Докладна характеристика політичного обличчя і діяльності цих діячів у роки війни, що містяться в книзі, багато в чому пояснює нинішню лінію їхньої поведінки.

Рецензована монографія є помітним явищем в нашій літературі з новітньої історії США. Використавши широке коло нових матеріалів і спираючись на марксистсько-ленінську методологію, автор створив оригінальне дослідження, присвячене розв'язанню важливої наукової проблеми.

Одним з наслідків цього дослідження є висвітлення першого історичного прикладу утворення в США могутньої антиреакційної коаліції демократичних сил країни під керівництвом робітничого класу, що в конкретних історичних умовах другої світової війни виникла як прогресивний табір широкого демократичного фронту, що об'єднав усі прогресивні елементи на базі спільної боротьби проти гітлеризму.

Автор на протязі всієї книги показує величезне, вирішальне значення діяльності комуністів у боротьбі прогресивних сил, їх провідну і керівну роль у цій боротьбі. Викриття браудеризму, як політичного напрямку, глибоко ворожого марксизму-ленінізму, набуває особливо актуального значення саме сьогодні, коли сучасний американський ревізіонізм, очолюваний Дж. Гейтсом, тісно пов'язується з браудеризмом і не приховує свого ідейного походження від нього.

В. С. Коваль доводить помилковість пануючої в літературі думки про те, що головними авторами антирадянської політики в питанні про другий фронт були англійські

реакціонери. В книзі вперше показано вирішальну роль реакційних кіл США у визначенні і розробці цієї підступної політики, а також крутий і особливо гостро ворожий Радянському Союзові поворот політики правлячих кіл Америки у питанні про другий фронт і сепаратний мир після Сталінградської перемоги.

В роки другої світової війни у боротьбі з корінних питань зовнішньої політики прогресивні сили Америки, підняті і керовані Комуністичною партією, добилися перемоги над реакцією. Цей висновок автора переконливо випливає з усього дослідження, і це говорить про політичну актуальність і наукову цінність монографії.

Книга не позбавлена окремих недоліків. В ній відсутній історіографічний огляд. У вступі автор наводить всю вітчизняну літературу з проблеми, але не дає характеристики використаних іноземних джерел, які є основною базою дослідження.

Аналізуючи зовнішню політику США, автор спирається виключно на іноземні, головним чином американські документи. Це цілком закономірно, але слід було також використати «Переписку» глав урядів СРСР, США і Англії, видану Держполітвидавом.

Можна пожалкувати про надмірний лаконізм другого розділу книги, в якому йде мова про поворот зовнішньополітичного курсу американського імперіалізму після перелому в ході Великої Вітчизняної війни на користь Радянського Союзу. Цей розділ носить допоміжний характер до розв'язання головного завдання дослідження і свою робочу функцію цілком виконує. Проте питання, висвітлювані в розділі, настільки важливі, що розгляд їх, на наш погляд, треба було значно розширити.

На стор. 36—37 міститься цікава наукова розвідка про справні цілі відомого рейду союзницьких військ на Дьєпп у серпні 1942 р., з допомогою якого американсько-англійська реакція намагалася створити враження про «неможливість» відкриття другого фронту. Слід було, проте, зазначити, що під назвою «Імператор» ця операція фігурувала в ранній стадії планування, остаточно вона називалася «Джубілі».

Мають місце також деякі неточності. Відомий діяч профспілкового руху США Дж. Карен фігурує у книзі як «Керен» (стор. 24), сенатор Най — як «Ній» (стор. 45). Є в книзі ряд незазначених друкарських помилок.

Книга видана загалом непогано, але викликає рішуче заперечення перенесення всього наукового апарату на кінець тексту. Це створює великі незручності при користуванні книгою.

В рецензованій монографії висвітлюються найскладніші і найменш досліджені питання історії другої світової війни. В книзі показано боротьбу прогресивних сил США за дружбу і мирне співіснування з Радянським Союзом, що набирає особливого значення в наші дні.

А. К. МАРТИНЮК

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

РОБОТА В. І. ЛЕНІНА У ЖЕНЕВСЬКІЙ БІБЛІОТЕЦІ (1905—1908 рр.)

В. І. Ленін близько семи років прожив у Швейцарії. Вперше в цю країну В. І. Ленін приїхав у квітні 1895 р., щоб зустрітися з діячами групи «Визволення праці» — Г. В. Плехановим та іншими і домовитися з ними про видання й доставку в Росію соціалістичної літератури.

В липні 1900 р. В. І. Ленін вдруге віджає за кордон, щоб організувати видання загальноросійської марксистської газети. Цього разу він провів у Швейцарії близько 3½ років, сповнених напруженої праці та боротьби за ідейну чистоту, організаційну єдність і революційне гартування партії робітничого класу. Саме в ті роки він відстояв і розвинув далі основи марксистської філософії — діалектичний та історичний матеріалізм.

Напружена творча праця вимагала глибокого і всебічного вивчення найрізноманітніших галузей людських знань. Володимир Ілліч багато часу працював у бібліотеках та читальнях Швейцарії.

Добре відомі списки книг, які читав він у бібліотеках Берна, Аарау, Базеля, Нефшателя і Лугано¹. Але до цих списків не увійшли книги, які брав Володимир Ульянов у бібліотеці женевського «Читацького Товариства», членом якого він був з 12 грудня 1904 до 16 грудня 1908 р. В нещодавно виданій книзі «Ленін у Швейцарії» її автор швейцарець Моріс Піанзола вміщує фотокопію анкетної картки Володимира Ульянова з цієї бібліотеки. В. І. Ленін любив користуватися її читальнею, бо, як свідчить Н. К. Крупська, це була величезна бібліотека з прекрасними умовами для роботи. Сюди надходило багато газет і журналів французькою, німецькою, англійською мовами. В бібліотеці було дуже зручно працювати. У розпорядженні Ілліча був цілий кабінет, де він міг писати, ходити з кутка в куток, обдумувати статті, брати з полиць яку завгодно книгу². Але які саме книжки читав Ілліч у цій бібліотеці, досі було невідомо.

¹ «Ленинский сборник XXX», М., 1937, стор. 266—278, 315—323.

² Н. К. Крупська, Спогади про Леніна, К., 1959, стор. 85

Ще в 1920 р. у французькому буржуазному журналі «Комедія» появилася стаття, передрукована реакційним «Меркюр де Франс», з переліком книжок, які читав В. І. Ленін у 1905 і 1908 рр. у женевській бібліотеці. Її автор, швейцарець Гі де Пурталес, аж ніяк не симпатизував ідеям комунізму. Не розуміючи системи добору літератури для читання В. І. Леніна, він вважав, що французька література необхідна була В. І. Леніну «перш за все для розваги». Незважаючи на це, матеріал, який Пурталес зібрав в архівах Женеві, має велике значення. Цей матеріал проливає світло на дворічну працю Ілліча в женевській бібліотеці, вводить нас у його творчу лабораторію.

З опублікованого Пурталесом списку видно, що в 1905 р. В. І. Ленін прочитав у цій бібліотеці 19 книг 14 авторів. Шість з них — це твори Гі де Мопассана (романи «Життя», «Любий друг», збірки новел «Заклад Тельє», «З лівої руки», «Орля» та «Іветта»), Віктора Гюго («93-й рік») та Еркмана-Шатріана («Оповідання гори»).

З політичної та історично-наукової літератури в списку фігурують твори учасників Паризької Комуні — «Історія Паризької Комуні» Лісагаре та «Спогади» Кюзере. З останньої книги В. І. Ленін переклав і вмістив у газеті «Вперед» розділ про тактику барикадних боїв «Завдання загонів революційної армії»³. Мабуть, з питаннями Далекого Сходу та подіями російсько-японської війни пов'язується читання В. І. Леніним книжок Лінча («Корея, Китай») та німецького економіста Мартіна («Справжня Японія»)⁴.

В. І. Ленін глибоко вивчав історію французької буржуазної революції 1789—1793 рр. Він читав «Політичну історію

³ Газ. «Вперед» від 10(23) березня 1905 р.; «Ленинский сборник V»; М.—Л., 1926, стор. 456; «Ленинский сборник XXVI», М.—Л., 1934, стор. 353, Біографія Кюзере, написана В. І. Леніном.

⁴ Згадується в «Ленинском сборнике XVI», М.—Л., 1931, стор. 181—183.

французької революції» Олара⁵, «Історію соціального руху у Франції (1892—1902)» Вейля⁶, твори Кіне, Амелія, Мінє, чотири-томну «Історію сучасної Франції (1871—1900)» Аното. На цьому закінчується перелік книг, які В. І. Ленін читав у женеvській бібліотеці в 1905 р. В листопаді того ж року він повернувся до Петербурга.

У січні 1908 р. В. І. Ленін знову приїхав до Женеви. У списку книг, прочитаних ним в бібліотеці того року, знаходимо 35 назв 32 авторів, французько-німецький словник та журнал «Двогизневі зошити», редактором якого був прогресивний журналіст Шарль Пері.

Список відкривається книжкою Ф. Саломона «Німецькі партійні програми», яку В. І. Ленін згадає у конспекті твору К. Рейса «Аграрне питання і аграрний рух у Сілезії в 1848 році»⁷. Далі йде книжка уродженця Галичини, професора Віденського університету, прихильника ідей Маркса Антона Менгера «Народна політика». Водночас В. І. Ленін читав «Майбутнє Росії і Японії» Рудольфа Мартіна.

З роботою В. І. Леніна над книгою «Матеріалізм і емпіріокритицизм», розпочатою в лютому 1908 р., пов'язано читання книг французького математика А. Пуанкаре («Цінність науки»), творів англійського філософа-ідеаліста Юма («Трактат про людську природу»), творів Гегеля, книжки австрійського емпіріокритика Маха «Механіка», книги Снайдера «Жартина світу з точки зору сучасного природознавства» (в німецькому перекладі), в якій ясно й популярно викладено цілий ряд новітніх відкриттів у фізиці і в інших галузях природознавства⁸. Саме тоді Ілліч читав журнал «Двогизневі зошити» (т. 8) і статтю Ульвіга «Уявлення фізиків про матерію», надруковану в журналі «Психологічний щорічник» (1908). Замикає список книга Лейре «Вальдек-Руссо і Третя Республіка».

З французької художньої літератури зустрічаємо ще раз збірку новел Мопассана «Місячне сяйво», романи «Знедолені» та «Трудівники моря» і два томи поезій Гюго, «Тартарен в Альпах» Доде, твори Корнеля, роман Бурже «Учень», драму Ростана «Орленя», романи «Мадам Боварі» Флобера, «Щастя» Сюллі-Прюдома та «Євгенія Гранде» Бальзака.

Глибоко вивчаючи французьку мову та літературу, В. І. Ленін виявляв інтерес до гаких праць, як «Порівняльна граматики французької мови» Ейера, «Прикладна граматики» Паріса, «Стилістика» Балі,

«Мистецтво писання» Альбалья, «Історія французької літератури» Лансона, твори Віне, Пелісьє, Біне, Морійо та Плана.

Складений у хронологічному порядку список дає можливість встановити послідовність читання В. І. Леніна. Після книжки Лінча Володимир Ілліч читає роман Мопассана «Життя», після «Історії Комуни» Лісагаре — книжку Золя «Земля», а пізніше роман «Любий друг» Мопассана, після Маха — «Тартарена з Тараскона» Доде. Образ Тартарена В. І. Ленін виступав у своїх виступах⁹. Читання таких письменників, як Мопассан, Гюго та інші, давало змогу Іллічу удосконалити знання живої французької мови, любов до якої прищепила йому ще в дитинстві мати Марія Олександрівна і якою він так часто виступав за кордоном на зборах, з'їздах, робив доповіді. Художня література доповнювала історично-наукові твори і була для В. І. Леніна творчим відпочинком після читання наукових праць.

Наводимо трохи скорочений переклад статті з «Меркюр де Франс» від 15 грудня 1920 р.

«В журналі «Comoedia» («Комедія») гр-н Гі де Пурталес помістив дуже цікаву статтю «Читання Леніна».

Допущений до каталогів книг, які випускали члени женеvського «Читацького товариства» з 1905 до 1908 р., Гі де Пурталес склав для нас список творів, які читав Ленін під час свого перебування в еміграції.

Так ось, у 1905 і 1908 рр. записався в женеvське «Читацьке товариство» молодий росіянин. Внесений у список як студент університетів Берна, Лозанни, а згодом Женеви, він назвав себе публіцистом, заявив, що народився у 1870 р., і підписав анкетну картку товариства своїм власним прізвищем — Vladimir Ouljanoff (Володимир Ульянов). Це була спокійної вдачі, дуже стримана, тиха, скромна і ввічлива людина, що акуратно приходила читати 8 чи 10 днів. Нікому тоді й на думку не спадало, що через десять років, так несподівано, він стане відомим під ім'ям Леніна. Тому з величезним здивуванням постійні відвідувачі бібліотеки стародавнього міста впізнали пізніше в ілюстрованій газеті в рисах диктатора всієї Росії свого скромного колегу Ульянова.

Гр-н де Пурталес наводить повний перелік творів, які читав Ленін, із зазначенням сторінок реєстраційного журналу за 1905 і 1908 рр., щоб, як він каже, полегшити можливі дальші розшуки.

1905 рік

344. Лінч — «Корея, Китай»; Мопассан — «Життя»; Мартін — «Справжня Японія»; 357. Лісагаре — «Історія Паризької Комуни»; 370. Золя — «Земля»; Олар — «Політична історія французької

⁵ «Ленинский сборник XVI», стор. 60; «Ленинский сборник XXIV», 1933, стор. 196; «Ленинский сборник XXVI», стор. 166; «Ленинский сборник XXX», стор. 315.

⁶ В. І. Ленін, Твори, т. 8, стор. 176—178.

⁷ «Ленинский сборник XXXI», М.—Л., 1938, стор. 330.

⁸ В. І. Ленін, Твори, т. 14, стор. 325.

⁹ В. І. Ленін, Твори, т. 17, стор. 189.

революції»; 389. Кіне — «Революція»; Клюзре — «Спогади»; 391. Аното — «Сучасна Франція»; 409. Лісагаре — «Історія Паризької Комуни»; 417. Мопассан — «Любий друг»; 426. Мопассан — «Заклад Тельє»; 426. Мопассан — «З лівої руки»; 493. Амель — «Французька революція»; Міньє — «Французька революція»; 554. Мопассан — «Орля»; Еркман-Шатріан — «Оповідання гори»; 566. Гюго — «Дев'яносто третій рік»; 581. Вейль — «Історія республіканської партії у Франції»; Мопассан — «Іветта».

1908 рік

317. Саломон — «Німецькі партійні програми»; 318. Менгер — «Народна політика»; Мопассан — «Місячне сяйво»; Пуанкаре — «Цінність науки»; Мартін — «Майбутнє Росії»; 323. Закс — «Французько-німецький словник»; 342. Гюго — «Злидарі»; Ейер — «Порівняльна граматики французької мови»; 363. Юм — «Трактат про людську природу»; 375. План — «Вибір галліцизмів»; 392. Гегель — Твори; 393.

Мах — «Механіка»; 440. Доде — «Тартарен в Альпах»; 453. Віне — Хрестоматія; 454. Снайдер — «Всесвітня картина (сучасного природознавства згідно з наслідками найновіших дослідів)»; 460. Гюго — «Роздуми»; 463. Гюго — «Легенда віків»; 465. Тьєрсо — «Свята й співи Республіки»; 470. Корнель — Твори; 476. Г. Паріс — «Прикладна граматики»; Віне — «XIX-е століття»; 483. Пейо — «Виховання волі»; 492. Пелісьє — «Нариси про сучасну літературу»; Віне — «Психологічний рік»; 494. Двотижневі зошити, 8-й том; 498. Род — «Нові студії про XIX-е століття»; Марійо — «Роман у Франції»; 508. Бурже — «Учень»; Гонкур — Вибране; 510. Баллі — «Стилістика»; Альбаля — «Мистецтво писання»; 531. Гюго — «Грудівники моря»; 544. Ростан — «Орленя»; Флобер — «Мадам Боварі»; 549. Сюллі-Прюдом — «Щастя»; 553. Лансон — «Історія французької літератури»; 564. Бальзак — «Євгенія Гранде»; 571. Лейре — «Вальдек-Руссо і Третя Республіка».

М. М. ГРЕСЬКО

НАУКОВА ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

ПІДГОТОВКА ДО ВІДЗНАЧЕННЯ 90-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ В. І. ЛЕНІНА

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ
ЦК КП УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-
ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

Колектив Інституту готується гідно зустріти знаменну дату — 90-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна, великого вождя трудящих усіх країн, засновника Комуністичної партії і першої в світі Радянської держави.

Наукові співробітники Інституту разом з працівниками Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук підготували до друку збірник статей «Ленінським шляхом», в якому узагальнено великий матеріал про видатну роль В. І. Леніна у керівництві революційним рухом на Україні, у створенні комуністичної партії України і Української радянської держави, розкрито титанічну роботу В. І. Леніна і ленінського ЦК у розгортанні героїчної боротьби українського народу проти іноземної воєнної інтервенції і внутрішньої контрреволюції, показано невтомну працю трудящих республіки на чолі з випробуваним авангардом — Комуністичною партією по відбудові народного господарства, здійсненню заповітів і вказівок Ілліча щодо індустріалізації країни, колективізації сільського господарства та проведення культурної революції. Збірник ознайомить читачів з величезними перетвореннями на Україні за роки Радянської влади, зокрема з тими змінами, що сталися за останній час в народному господарстві, культурі та в матеріальному становищі трудящих України у зв'язку з виконанням рішень XX і XXI з'їздів КПРС.

Завершується робота над збірником документів «Переписка ленінського партійного центра з партійними організаціями України 1901—1907 гг.». У збірник входять листи В. І. Леніна і його соратників, а також повідомлення з місць, які розповідають про величезну організаторську діяльність В. І. Леніна по згуртуванню більшовицьких сил у політичну партію революційного пролетаріату, відображають стан і боротьбу місцевих партійних організацій напередодні і в період проведення першої російської революції.

Ведеться робота над збірником документів «Трудящі України В. І. Леніну». У збірнику будуть вміщені численні листи, привітання В. І. Леніну, в яких виражена всенародна повага і любов трудящих України до свого вождя. До ленінських свят Інститут переклав на українську мову 38-й том Творів В. І. Леніна і готує брошури про переклад, видання і розповсюдження на Україні ленінських праць.

Інститут разом з Київським філіалом музею В. І. Леніна проведе наукову сесію. Науковці Інституту виступлять серед населення з лекціями і доповідями про В. І. Леніна.

26 грудня 1959 р. відбулася нарада завідуючих партійними архівами обкомів КП України. Перед працівниками партійних архівів поставлені завдання розгорнути роботу по виявленню нових документів, листів трудящих, фотознімків та інших матеріалів, а також пам'ятників і пам'ятних місць, які зв'язані з життям і діяльністю Великого Леніна.

В. П. ЛУКІН

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ АН УРСР

Інститут історії АН УРСР планує провести наукову конференцію, присвячену 90-річчю з дня народження В. І. Леніна.

У зв'язку із знаменною датою науковці Інституту виступлять серед населення з доповідями: «В. І. Ленін — натхненник і організатор перемоги і зміцнення Радянської влади на Україні», «Ленінська національна політика і розквіт Радянської України в братній сім'ї народів СРСР», «В. І. Ленін як історик», «З історії перебування В. І. Леніна за кордоном», «Втілення ідей В. І. Леніна про будівництво комунізму в рішеннях XXI з'їзду КПРС», «В. І. Ленін про завдання виховання молоді», «Боротьба В. І. Леніна проти буржуазного націоналізму та великодержавного шовінізму напередодні та під час першої світової війни», «В. І. Ленін про війни та армію феодальної доби», «Нові матеріали про розповсюдження творів В. І. Леніна на Україні на початку XX ст.», «Про ленінський стиль роботи», «В. І. Ленін — великий друг народу», «В. І. Ленін — вождь і

людина», «В. І. Ленін і українська радянська культура».

Крім того, співробітники Інституту історії Р. Г. Симоненко і І. Ф. Черніков видали брошуру «Ленінський принцип мирного співіснування — генеральна лінія зовнішньої політики СРСР». Готуються також до друку такі праці: «В. І. Ленін про дружбу російського і українського народів» (Д. І. Мишко); «Ленінське керівництво революційним рухом на Україні» (Ф. Є. Лось); «В. І. Ленін про союз робітничого класу і селянства» (М. Н. Лещенко); «В. І. Ленін про дружбу українського і російського народу» (О. І. Лугова); «Боротьба В. І. Леніна з буржуазним націоналізмом» (Ф. О. Ястребов); «Ленінська «Искра» і революційний рух на Україні» (Ю. П. Лавров).

О. П. ЛОЛА

ВИЩА ПАРТІЙНА ШКОЛА ПРИ ЦК КП УКРАЇНИ

Слухачі і всі працівники ВПШ активно готуються до відзначення ленінських днів. У квітні буде проведено наукову сесію, присвячену 90-річчю з дня народження В. І. Леніна. На пленарному засіданні сесії будуть заслухані доповіді ректора школи доцента А. Т. Чеканюка «Торжество ленінських ідей будівництва комунізму» і доцента В. Т. Оратовського «Про дальший розвиток марксистсько-ленінської філософії у рішеннях КПРС».

На засіданнях секцій слухачі, викладачі і наукові працівники зроблять понад 40 наукових доповідей та повідомлень, в яких висвітлюється багатогранна діяльність геніального вождя і засновника Радянської держави і Комуністичної партії В. І. Леніна, його роль у розвитку міжнародного комуністичного і робітничого руху.

Крім наукової сесії, школою будуть проведені спільно з місцевими партійними і радянськими організаціями виїзні наукові сесії, присвячені 90-річчю з дня народження В. І. Леніна, на промислових підприємствах Києва, в колгоспах і радгоспах Київської, Вінницької, Чернігівської, Черкаської та інших областей України. Викладачі школи готують збірник наукових праць, присвячений 90-річчю з дня народження В. І. Леніна.

Викладачі та слухачі школи виступлять з лекціями та доповідями в колгоспах, радгоспах, на підприємствах республіки.

В. І. КОРОБКО

КИЇВСЬКИЙ ФІЛІАЛ ЦЕНТРАЛЬНОГО МУЗЕЮ В. І. ЛЕНІНА

До 90-річчя з дня народження В. І. Леніна буде видано путівник по музею. Заплановано написати сценарій повнометражного документального кольорового фільму

на тему «Україна славить Леніна», а також взяти участь у створенні літературного сценарію художнього фільму «Сім'я Ульянових у Києві». До експозиції музею буде введено ряд нових документів і матеріалів. Заплановано організувати в музеї цикл лекцій «Ленінські читання» — про життя та діяльність В. І. Леніна — з виступами після лекцій людей, які знали Володимира Ілліча і зустрічалися з ним. Будуть прочитані лекції на верстатобудівному заводі ім. Горького та в Яготині. Працівники музею виступлять по радіо і телебаченню з розповідями про В. І. Леніна і роботу музею. Разом з Держполітвидавом та видавництвом «Мистецтво» музею готує альбоми «В. І. Ленін і Україна» і «Образ В. І. Леніна в українському образотворчому мистецтві».

Буде подана допомога пропагандистам і агітаторам у підготовці до виступів перед трудящими на теми: «Життя та діяльність В. І. Леніна», «Жити і працювати по Іллічу». Планується влаштувати виставку українського політичного плаката з зображенням В. І. Леніна чи його висловленнями. На виборчій дільниці будуть проведені урочисті збори працівників музею і виборців, присвячені дню народження В. І. Леніна.

А. Г.

КИЇВСЬКИЙ ОРДЕНА ЛЕНІНА ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

До 90-річчя з дня народження В. І. Леніна кафедра історії КПРС готує збірник наукових праць, ряд монографій, наукову сесію, студентські теоретичні конференції та ленінські читання.

В збірнику наукових праць викладачів та аспірантів кафедри вміщені статті про керівництво В. І. Леніна боротьбою за владу Рад на Україні, про ленінську дружбу російського і українського народів в боротьбі за перемогу соціалістичної революції і побудову соціалізму, про роль В. І. Леніна у зміцненні партійних організацій України в період переходу на мирну роботу, про боротьбу КП України за проведення в життя ленінського кооперативного плану на Україні та ін.

90-річчю з дня народження В. І. Леніна присвячені також праці доц. Й. Д. Ремезовського «Ульянови на Україні», доц. В. Є. Лосєва «Боротьба В. І. Леніна за скликання III з'їзду партії». На всіх факультетах готуються студентські теоретичні конференції: на перших курсах на тему «Жити і працювати по-ленінськи», а на других — п'ятих курсах — «Ленінізм — прапор мільйонів у боротьбі за побудову комунізму».

До святкування ювілею в університеті будуть проведені ленінські читання, під час яких викладачі кафедри виступлять з

лекціями «В. І. Ленін — організатор і вождь Комуністичної партії Радянського Союзу», «Ленінізм — прапор мільйонів у боротьбі за перемогу комунізму в усьому світі», «Життя В. І. Леніна — немеркнучий зразок служіння народів», «Ленінський стиль роботи» та ін. Викладачі та аспіранти кафедри прочитають також ряд лекцій для трудящих міста, області і республіки.

Кафедра разом з парторганізаціями підшефних підприємств (заводу «Трансигнал» і колгоспу «Правда» Бориспільського району) готує спільні засідання, присвячені 90-річчю з дня народження В. І. Леніна. Кабінет кафедри історії партії готує виставку «Життя і діяльність В. І. Леніна» та виставку його праць.

О. Ф. ЯХНО

**ХАРКІВСЬКИЙ
ОРДЕНА ТРУДОВОГО
ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ім. О. М. ГОРЬКОГО**

Кафедра історії КПРС випустила сьомий том «Учених записок». Ряд статей тома пов'язані з діяльністю В. І. Леніна. Здано до друку восьмий том «Учених записок», присвячений 90-річчю з дня народження В. І. Леніна. Вийшла з друку монографія О. А. Протопопова «Перемога Великого Жовтня — класичне здійснення ленінської теорії пролетарської революції».

У 1959 р. члени кафедри опублікували кілька наукових статей, пов'язаних з діяльністю В. І. Леніна. Кандидат історичних наук Б. М. Щербаненко опублікував статтю «Из истории разработки В. И. Лениным идеи союза рабочего класса и крестьянства в 90-х годах XIX в.»; старший викладач Ш. Ф. Агеев — «Руководящая роль «Социал-демократа» в борьбе местной большевистской печати против мировой империалистической войны»; старший викладач В. Л. Харитонова — «Пропаганда большевистскими организациями Украины ленинских установок по вопросам войны, мира и революции в годы первой мировой войны (июль 1914 — февраль 1917 гг.)».

Крім опублікованих статей, члени кафедри підготували і здали до друку багато інших матеріалів.

О. О. ВОСКРЕСЕНСЬКИЙ

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ім. ІВ. ФРАНКА**

Кафедри історії КПРС, політичної економії і філософії Львівського державного університету до 90-річчя з дня народження В. І. Леніна запланували випустити науковий збірник під назвою «Велика сила ідей ленінізму». До збірника будуть включені статті «В. І. Ленін — організатор і вождь Комуністичної партії і Радянської держави»; «Ленінська теорія соціалістичної революції і її дальший розвиток у рішеннях XX і XXI з'їздів КПРС»; «Розповсюдження праць В. І. Леніна в Галичині»; «В. І. Ленін про принципи матеріальної заінтересованості при соціалізмі»; «Ленінський стиль у партійній роботі» та ін.

Крім того, буде організовано теоретичні конференції і виставки, прочитано багато лекцій до 90-річчя з дня народження В. І. Леніна.

А. С. ЗАШКІЛЬНЯК

**ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Викладачі кафедри історії КПРС готують доповіді, з якими виступатимуть у квітні 1960 р. на науковій конференції університету, присвяченій 90-річчю з дня народження В. І. Леніна. В роботі конференції візьмуть також участь викладачі кафедри політичної економії, діалектичного та історичного матеріалізму, представники факультетів університету.

Викладачі кафедри історії КПРС готують ряд статей до обласної газети «Радянська Буковина» і виступи по обласному радіомовленню. Вони візьмуть активну участь у читанні лекцій, присвячених життю і революційній діяльності В. І. Леніна, для робітників, колгоспників та інтелігенції Чернівецької області.

На всіх факультетах університету розпочалася підготовка до студентських теоретичних конференцій. Студентський актив виступить з лекціями і доповідями про життя і революційну діяльність В. І. Леніна перед робітничою і колгоспною молоддю області.

І. Ф. КАЛЮЖНИЙ

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ РАДЯНСЬКИХ ІСТОРИКІВ

**МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ
З ПИТАНЬ ІСТОРІЇ
КОМУНІСТИЧНОГО РУХУ**

З ініціативи інститутів марксизму-ленінізму комуністичних і робітничих партій соціалістичних країн щорічно проводяться

конференції з питань історії міжнародного робітничого і комуністичного руху. 25 серпня — 2 вересня 1959 р. у Бухаресті відбулася V конференція, в роботі якої взяли участь представники 25 країн: Австрії, Албанії, Бельгії, Болгарії, Великобританії, Демократичної Республіки В'єтнам, Данії, Індії, Індонезії, Італії, Канади, Китаю,

Корейської Народно-Демократичної Республіки, Монгольської Народної Республіки, Німецької Демократичної Республіки, Норвегії, Польщі, Радянського Союзу, Румунії, Угорщини, Федеративної Республіки Німеччини, Франції, Чехословаччини, Чилі і Швеції.

На пленарних засіданнях конференції було обговорено два питання: 1) боротьба комуністичних і робітничих партій за єдність робітничого класу; 2) завдання історичної науки у боротьбі проти сучасного ревізйонізму. У трьох комісіях, з участю представників усіх делегацій, було обговорено план і проспект підручника з історії міжнародного робітничого і комуністичного руху, питання про публікацію партійних документів, зміцнення зв'язків і обмін досвідом роботи інститутів і комісій історії партії комуністичних і робітничих партій.

Доповідь з першого питання зробив директор Інституту історії партії при ЦК Румунської робітничої партії Г. Василюк. Доповідач всебічно висвітлив боротьбу комуністичних і робітничих партій за єдність робітничого класу, показав, що ця єдність була вирішальним фактором розгрому фашизму і утвердження народно-демократичного ладу в ряді країн Європи і Азії. Саме на цьому ґрунті було досягнуто співробітництво комуністичних і соціал-демократичних партій і об'єднання їх у ряді країн на основі принципів марксизму-ленінізму. Єдність і дальше згуртування робітничого класу є вирішальною умовою боротьби за мир, демократію і соціалізм.

Доповідь Г. Василюк викликала великий інтерес учасників конференції. В обговоренні її взяли участь 19 чол. Вони доповнили доповідь численними фактами з історії боротьби своїх партій за єдність робітничого класу, висловили багато цінних думок і пропозицій щодо дальшого згуртування сил робітничого класу.

Доповідь з другого питання зробив заступник директора Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС М. І. Шатагін. Він показав велике значення з'їздів комуністичних і робітничих партій, що відбулися за останні роки, для дальшого розвитку комуністичного руху та ідейного і політичного розгрому сучасного ревізйонізму, піддав гострій критиці ревізйоністські погляди в основних питаннях марксизмо-ленінської теорії, дав короткий огляд книг, брошур і збірників документів, присвячених питанням боротьби з ревізйонізмом, які вийшли за останній час, підкреслив значення видань творів класиків марксизму-ленінізму у вихованні та загартуванні кадрів.

В обговоренні доповіді М. І. Шатагіна взяло участь 15 учасників конференції. У своїх виступах вони приділили особливу увагу критиці ревізйоністської програми СКЮ, прийнятої навесні 1958 р., а також висвітлили питання боротьби проти про-

явів ревізйонізму, догматизму і сектантства у своїх партіях.

Доповіді і виступи на конференції дають цінний матеріал для наукової розробки проблем історії міжнародного робітничого і комуністичного руху, для боротьби проти буржуазних і ревізйоністських фальсифікаторів історії.

На своєму заключному пленарному засіданні конференція прийняла загальну резолюцію і схвалила рекомендації, розроблені комісіями. В резолюції відзначається зростання і зміцнення співробітництва істориків-комуністів різних країн, підводяться деякі підсумки роботи інститутів і комісій історії партії робітничих і комуністичних партій, визначаються чергові завдання на найближчий період. Конференція схвалила в цілому план і проспект підручника з історії міжнародного робітничого і комуністичного руху, а також затвердила заходи по організації колективної роботи над ним.

Учасники конференції вирішили провести чергову, VI конференцію у 1961 р., присвятивши її проблемам історії робітничого руху напередодні і в роки другої світової війни. Доповідь доручено підготувати Інституту історії партії при ЦК Болгарської Комуністичної партії і співповідь — Історичній Комісії ЦК Комуністичної партії Франції.

Конференція продемонструвала повну єдність поглядів братніх партій в розумінні історії міжнародного робітничого і комуністичного руху. Її матеріали і рішення мають важливе значення для творчої колективної роботи над науковими працями, які допомагатимуть ідеологічній роботі братніх комуністичних партій.

М. Р. ДОНІЙ

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ «РУХ ОПОРУ ТА НОВЕ ПОКОЛІННЯ»

20—23 листопада 1959 р. з ініціативи Міжнародної федерації борців Опору (ФІР) у Флоренції (Італія) відбулася міжнародна конференція «Рух Опору та нове покоління».

В конференції взяли участь делегати від 15 країн — представники національних організацій Опору, історики та викладачі, відомі італійські громадські та політичні діячі сенатори У. Терраччінні, Е. Паррі, а також голова провінціального управління Флоренції Фабіані. Конференцію відкрив заступник голови ФІР сенатор Е. Тібальді.

В основній доповіді відомий історик італійського руху Опору професор Римського університету Р. Батталья головну увагу приділив викладанню історії антифашистської боротьби народів у школах та вищих навчальних закладах, висвітленню цієї боротьби в літературі та творах мистецтва, а також спинився на питанні про вихован-

ня молодого покоління в дусі ідей Опору — ненависті до фашизму та боротьби проти його відродження.

В обговоренні доповіді взяло участь 30 чол. Доповідачі обмінювалися досвідом навчання та виховання молоді в різних країнах і значно доповнили матеріал доповіді Р. Батталі.

Значний інтерес учасників конференції викликали виступи члена французького Комітету по вивченню історії другої світової війни професора Канського університету М. Дебуа, голови Комітету по вивченню історії Опору в Греції депутата грецького парламенту К. Піромаглу, директора Інституту новітньої історії в НДР доктора В. Бартеля, редактора дитячого італійського журналу «Піонер» Р. Реналді. Ці доповіді, а також західно-німецький письменник д-р І. Россен навели яскраві факти, що свідчать про небезпеку відродження фашизму в ряді капіталістичних країн та розкладаючий вплив реакційних сил на молодь. Вони запропонували встановити міжнародний контроль над нацистськими архівами у ФРН з метою їх збереження. Доктор І. Россен, який представляв на конференції «Об'єднання осіб, що переслідувалися при нацистському режимі», звернувся із закликом подати моральну підтримку цій організації в зв'язку із загрозою заборони її урядом ФРН.

У виступах радянських делегатів на конференції — Міністра освіти Латвійської РСР В. Самсона, доктора історичних наук професора Б. Тельуховського та старшого наукового співробітника Інституту історії АН УРСР В. Клякова повідомлялося про вивчення історії антифашистської боротьби в радянських школах та вузах, висвітлення її в радянській літературі

та про інші різноманітні форми й методи знайомства молоді з героїчною антифашистською боротьбою народів у роки другої світової війни.

В резолюції конференції відзначалося, що, «незважаючи на різні точки зору, всі присутні одностайно визнали необхідність поглибити вивчення історії Опору на науковій основі та виховувати нове покоління в дусі ідей Опору, особливо сьогодні, коли на життєвий шлях вступає молодь, яка не зазнала безпосередньо на собі страхіть війни, розв'язаної фашизмом, і не брала участі у боротьбі за свободу, яку вели народи Європи».

З цією метою конференція ухвалила ряд конкретних рекомендацій про посилення збору документальних матеріалів з історії антифашистської боротьби та їх зберігання, про взаємний обмін науковою інформацією між установами та окремими особами, які займаються вивченням історії Опору, про їх активну участь у міжнародному історичному журналі ФІР «Зошити Опору».

Конференція рекомендувала розглядати історію Опору як одну з головних складових частин сучасної історії, включити її у шкільну програму, починаючи з перших класів школи, у тій формі, яка найкраще підходить для розуміння дітьми, та ряд інших конкретних заходів по вихованню молоді в дусі ідей Опору тощо.

Конференція закликала діячів культури, науки та борців Опору «постійно і наполегливо працювати в дусі міжнародного співробітництва та дружби, щоб примара війни та гноблення не загрожувала більше щастю молоді».

В. І. КЛОКОВ

ЗАСІДАННЯ РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ КООРДИНАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ З ІСТОРІЇ

10 грудня 1959 р. в Інституті історії АН УРСР відбулося засідання координаційної комісії з історії, на якому було розглянуто питання про хід виконання семирічного плану науково-дослідної роботи, координацію роботи над створенням багатотомної «Історії Української РСР» та затверджено план роботи комісії на 1960 р.

Питанню координації роботи над створенням багатотомної «Історії Української РСР» було присвячено виступ члена-кореспондента АН УРСР І. О. Гуржія. Доповідач розповів, що підготовка до створення багатотомної історії УРСР здійснюється в тісному контакті установами Відділу суспільних наук АН УРСР, університетами, вузами, музеями та іншими науковими закладами республіки; проведено значну роботу по створенню авторського колективу.

У виступах про хід виконання семирічного плану науково-дослідної роботи підкреслювалась необхідність кожного року підбивати підсумки виконання семирічно-

го плану науково-дослідної роботи в галузі історичної науки, ставити на розгляд координаційної комісії питання про друкування планових праць науковців, подавати допомогу консультаціями товаришам з периферії.

І. Я. Омеляненко, К. Г. Ципко та Г. В. Марченко говорили про труднощі видрукування підготовлених науковцями праць. Про необхідність організації допомоги периферійним науковцям консультаціями говорив І. Я. Омеляненко.

У постанові, прийнятій на засіданні комісії, вказується, що на план-проспект багатотомної «Історії Української РСР» ще не надійшли зауваження і пропозиції ряду кафедр історії університетів і педінститутів. Підкреслено необхідність надалі скликати наукові конференції, розгорнути творчі дискусії з головних проблем історії українського народу.

Н. А СИРОВАТСЬКА

ПЕРША РЕСПУБЛІКАНСЬКА НАРАДА З ПИТАНЬ ТОПОНІМІКИ І ОНОМАСТИКИ

30 листопада — 2 грудня 1959 р. в Києві відбулася перша республіканська нарада з питань топоніміки та ономастики, скликана Інститутом мовознавства АН УРСР. В її роботі взяли участь історики, археологи, мовознавці, географи, етнографи, працівники мовознавчих кафедр університетів та педінститутів УРСР, співробітники різних установ та закладів міста, представники Москви, Ленінграда, Мінська, Риги, Вільнюса, Рязані, Оренбурга, а також вчені з Польської Народної Республіки.

Заступник директора Інституту мовознавства АН УРСР К. К. Цілуйко у доповіді «Завдання української топоніміки в зв'язку з підготовкою до V Міжнародного з'їзду славістів» відзначив певні досягнення топонімістів України і запропонував конкретні організаційні заходи для поліпшення роботи в галузі топоніміки. Доповідач зауважив, що вивчення української топоніміки у дожовтневий період мало здебільшого суто філологічний характер. У радянський час посилюється увага до історії української мови, а в зв'язку з цим і до наукових досліджень в галузі української топоніміки, яка допомагає з'ясувати багато явищ з історії мови. Набувають лінгвістичного характеру й топонімічні розвідки про мовно-етнічні стосунки слов'янських і неслов'янських народів. Виникає необхідність у визначенні місця топоніміки серед інших суспільних наук.

Поряд з використанням таких цінних джерел, як літописи, карти (історичні, етнографічні тощо), збірки ділових документів (грамоти, акти) і т. д., важливим джерелом стає записування власних географічних назв з уст народу як шляхом спеціальних експедицій, так і через мережу вчителів-кореспондентів. К. К. Цілуйко підкреслив значення розробки питань словотворення географічних назв, їх етимологічного складу, топонімічної термінології і лексикології, питань правопису власних географічних назв.

Робота в галузі української топоніміки повинна виходити із завдання створення атласа та словника української топонімії.

Доповідач відзначив необхідність координації топонімічної роботи між установами Академії наук, Міністерством вищої і спеціальної середньої освіти та Міністерством освіти УРСР.

Правильне координування завдань та робота Інституту мовознавства АН УРСР, університетів, педінститутів, обласних та районних відділів народної освіти сприятиме піднесенню української топоніміки на рівень вимог сучасної науки.

Проф. Ленінградського університету О. І. Попов у доповіді «Основні завдання історичного вивчення топоніміки в СРСР» вказав на серйозне значення вивчення топонімічного матеріалу для дослідження іс-

торії того чи іншого краю і народів, які його заселяли протягом різних періодів. Топоніміка, пікреслив він, як допоміжна історична дисципліна може відіграти значну роль при перевірці гіпотез і фактів, які стосуються палеоісторії.

Використання топонімічного матеріалу потребує попередньої обробки його з врахуванням історичних, географічних і лінгвістичних даних.

Основні недоліки існуючих досліджень — упередженість і односторонність тлумачення топонімічних матеріалів без врахування даних інших історичних дисциплін, недостатність лінгвістичної обробки, надмірне захоплення довільним розчленуванням місцевих імен з виділенням так званих «річкових суфіксів» — все це є причиною дуже обережного, а подекуди й недовірливого ставлення істориків до використання даних топоніміки в історичних дослідженнях. Причиною цього є також необізнаність істориків з топонімічним матеріалом, породжена випадковим характером більшості друкованих праць з топоніміки та історичної географії.

Перед топонімістами стоїть завдання узагальнити досягнуті результати і створити відповідні посібники, довідники тощо, які значно полегшать роботу археологів, істориків, лінгвістів, географів.

Не слід, проте, приписувати топонімічним дослідженням можливість, яких вони не мають. Навряд чи можна встановити на основі топонімічних даних ареали поширення знайдених археологами в північній Євразії окремих дрібних неолітичних культур, які входять у загальний комплекс так званих культур ямково-гребінцевої кераміки. Однак велика кількість топонімічних досліджень дає надійний матеріал і має принципове значення для палеоісторії.

Настав час для систематичного і докладного викладу основ топоніміки як лінгвістичної та історичної науки, вивчення її в університетах.

О. І. Попов висловив також думку про необхідність створити Всесоюзне топонімічне товариство з друкованим органом.

З доповіддю на тему «Топоніміка як джерело до вивчення історії краю» виступив на конференції проф. Н. П. Мілонов (Рязань). Доповідач відзначив, що вивчення топоніміки істориком можливе лише у контакті з лінгвістом-діалектологом. Топоніміка з давніх-давен використовувалася як одне з основних джерел історичної географії. У зв'язку з розвитком радянської історичної науки значення топоніміки виходить за рамки історичної географії. Топоніміка, ставши цінним джерелом історичних досліджень, перетворюється на самостійну історичну дисципліну. Встановлення взаємозв'язку топоніміки з іншими дисциплінами

дає можливість датувати топоніми, розрізняти різні нашарування, з'ясувати історичні умови, в яких вони виникли, з'ясувати історичний зміст того чи іншого явища.

Топоніміка інше є єдиним ключем для з'ясування багатьох складних питань історії, особливо стародавньої. Якщо в даному районі добре вивчені й датовані археологічні пам'ятки, то і його топоніміка може бути датована. Нерідко при цьому властиво з'ясувати етнічну належність археологічних пам'яток.

Збір на певній території даних топоніміки, етнографії та інших історичних джерел часто також є основою для вивчення історії краю, простеження процесу його заселення та колонізаційних рухів. Так, за даними топоніміки, етнографії та писемних джерел, у південних районах Рязанської області встановлені заселення в XVI—XVII ст. районів «засічної межі».

При вивченні історії сіл і міст топоніміка є одним з показників елементів старого і нового в колгоспах і соціалістичних містах.

Питанню заселення слов'янами Прикарпаття і Подунав'я присвятив свою доповідь — «Давньослов'янська топоніміка Прикарпаття та Подунав'я» — старший науковий співробітник Інституту археології АН УРСР М. Ю. Брайчевський. Аналіз топонімічних імен у джерелах I—V ст. н. е. свідчить, на його думку, про наявність слов'янського населення у Прикарпатті і Подунав'ї на початку нової ери.

Про наслідки опрацювання матеріалів, зібраних Інститутом мовознавства АН Латвійської РСР, розповіла В. Ф. Дамбе у доповіді «Про збирання і вивчення топоніміки Латвійської РСР та про підготовку топонімічного словника».

На нараді були також заслухані і обговорені доповіді «До методики дослідження власних імен в епіграфічних пам'ятках Північного Причорномор'я» (проф. В. П. Петров, Інститут археології АН УРСР), «Походження деяких географічних назв на території СРСР та питання методики збирання топонімічного матеріалу» (А. С. Кара-Моско, Київський державний університет), «Борістенес—Данапріс—Дніпро» (проф. А. О. Білецький, Київський державний університет), «Дослідження топоніміки у зв'язку з даними етнографії» (Н. В. Подольська, Інститут мовознавства АН СРСР), «Значення місцевих термінів для утворення географічних назв» (проф. Е. М. Мурзаев, Інститут географії АН СРСР), «Питання словотворчої будови топонімічних назв на Львівщині» (доц. Є. М. Посацька-Черняхівська, Львівський державний університет), «До характеристики місцевих топонімічних назв північної

Буковини» (В. С. Лимаренко, Чернівецький державний університет), «Топонімічні назви Буковини в пам'ятках XIV—XVII ст.» (доц. М. Ф. Станівський, Чернівецький державний університет), «Рошош (Роша) Рошешний, Росошани Чернівецької області та споріднені топонімічні назви УРСР» (доц. Ю. О. Карпенко, Чернівецький державний університет), «Передача російською мовою географічних назв Української РСР» (Г. П. Бондарук, Центральний науково-дослідний інститут геодезії, аерозйомки і картографії), «Про написання українських географічних назв засобами російської графіки» (доц. І. П. Сунцова, Київський державний університет), «До питання про топонімію Полтавщини XIV—XVI ст.» (О. С. Стрижак, Дніпропетровський університет), «Українські чоловічі прізвища старої Полтавщини на —енко» (І. Д. Сухомлін, Дніпропетровський державний університет), «Про принципи укладання покажчиків населених пунктів генерального опису Лівобережної України 1765—1769 рр.» (Л. А. Попова, Центральний державний історичний архів УРСР в Києві).

На заключному засіданні було прийнято рішення, в якому відзначається, що дослідження з топоніміки та ономастики становлять спільне завдання мовознавства, історичної науки, етнографії, археології та географії і посідають важливе місце серед проблем, які стоять перед суспільними науками.

У рішенні підкреслюється, що в УРСР за останні роки значно посилилась робота в галузі топоніміки та ономастики (опубліковані топонімічні збірники і окремі статті, ведеться робота по обстеженню топонімії окремих областей УРСР), але загальний стан розвитку досліджень ще не відповідає вимогам (спеціалісти з топоніміки та ономастики не об'єднані, немає координації між мовознавцями, істориками, географами і етнографами, бракує загальноприйнятої програми для збирання топонімічного матеріалу, не створено друкованого органу з топоніміки та ономастики, не розроблено методики записування та наукової обробки географічних назв та власних імен людей, не розроблені проблеми методології і фахова термінологія).

Нарада накреслила ряд організаційних заходів до поліпшення роботи в галузі топоніміки та ономастики.

Перша республіканська нарада з питань топоніміки та ономастики становить важливу подію в науковому житті України. Вона, безумовно, сприятиме дальшому розвитку досліджень з української топоніміки та ономастики.

Г. І. НІКУЛІН

З М І С Т

Нові документи про Україну, підписані В. І. Леніним (1918—1920 рр.)	3
Передова — Великий вождь і вчитель трудящих	8

СТАТТІ

Ф. П. ШЕВЧЕНКО — В. І. Ленін про пізнання історичного процесу	19
І. І. КОЛОМІЙЧЕНКО — Торжество ленінського плану соціалістичного будівництва на Україні	33
Г. М. ЦВЕТКОВ — Ленінський принцип мирного співіснування перемагає	46
М. Ф. ЛЕБОВИЧ (<i>Львів</i>) — В. І. Ленін про революційні події в Угорщині у 1918—1919 рр.	57

ПОВІДОМЛЕННЯ

А. І. ГОРОБЕЙ — Роль Київського філіалу Центрального музею В. І. Леніна у пропаганді ленінської спадщини	66
Ж. І. ІСАЄНКО — Увічнення пам'яті В. І. Леніна на Україні	72
С. А. ВОРОБИЙОВА, Т. К. МОЛОДІД — Видання і переклад творів В. І. Леніна на Україні в роки Радянської влади	74
Л. Ю. БЕРЕНШТЕЙН — З історії розповсюдження творів В. І. Леніна на Україні в дожовтневий період	80
Й. Д. РЕМЕЗОВСЬКИЙ — Революційна діяльність Ульянових на Україні	91
І. С. ХМІЛЬ (<i>Москва</i>) — Роль Української РСР у здійсненні ленінських принципів радянської зовнішньої політики (1917—1920 рр.)	99
В. Ф. СОКУРЕНКО — Боротьба більшовиків Харкова за перемогу ленінської тактики на виборах до IV Державної думи у 1912 р.	109

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

Трудящі України В. І. Леніну (1917—1923 рр.). — Підготували П. І. ПАВЛЮК, С. Я. СЛУЧЕВСЬКА, Д. С. ЩЕДРИНА	120
Листування ленінського партійного центра з партійними організаціями України в 1901—1912 рр. Підготували М. І. Горбунова, Р. О. Парфьонов, О. Д. Пухова, Т. Н. Степаненко.	130

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

В. М. МАЗИЛО (<i>Вінниця</i>) — Спогади про В. І. Леніна — важливе джерело вивчення історії КПРС	146
--	-----

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Ю. П. ЛАВРОВ — Збірка творів більшовика-ленінця	154
Н. Й. СИРОТА (<i>Чернівці</i>) — Минувле і сучасне Буковини	157

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

В. А. МОРОЗОВ — Збірник документів з історії Ленінського комсомолу України	161
Ю. В. БАБКО — Спогади про безсмертного вождя	163
П. М. ШМОРГУН — Видатні більшовики-ленінці	166
П. І. ДЕНИСЕНКО — Ленінська «Искра» на Україні	167
Т. М. КОЛІШЕР — Більше вимогливості до історичних досліджень	169
А. З. БАРАБОЙ — Цінне дослідження про селянський рух на Україні	171

<i>П. В. МИХАЙЛИНА</i> (Чернівці) — З історії класової боротьби трудящих України	174
<i>А. К. МАРТИНЮК</i> — Книга про боротьбу американського народу за дружбу з Радянським Союзом	177

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

<i>М. М. ГРЕСЬКО</i> (Львів) — Робота В. І. Леніна у Женевській бібліотеці (1905—1908 рр.)	180
--	-----

НАУКОВА ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

ПІДГОТОВКА ДО ВІДЗНАЧЕННЯ 90-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ В. І. ЛЕНІНА

<i>В. П. ЛУКІН</i> — Інститут історії партії ЦК КП України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС	183
<i>О. П. ЛОЛА</i> — Інститут історії АН УРСР	—
<i>В. І. КОРОБКО</i> — Вища партійна школа при ЦК КП України	184
<i>А. Г.</i> — Київський філіал Центрального музею В. І. Леніна	—
<i>О. Ф. ЯХНО</i> — Київський ордена Леніна державний університет ім. Т. Г. Шевченка	—
<i>О. О. ВОСКРЕСЕНСЬКИЙ</i> (Харків) — Харківський ордена Трудового Червоного Прапора державний університет ім. О. М. Горького	185
<i>А. С. ЗАШКІЛЬНЯК</i> (Львів) — Львівський державний університет ім. Ів. Франка	—
<i>І. Ф. КАЛЮЖНИЙ</i> (Чернівці) — Чернівецький державний університет	—

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ РАДЯНСЬКИХ ІСТОРИКІВ

<i>М. Р. ДОНІЙ</i> — Міжнародна конференція з питань історії комуністичного руху	185
<i>В. І. КЛОКОВ</i> — Міжнародна конференція «Рух Опору та нове покоління»	186

<i>Н. А. СИРОВАТСЬКА</i> — Засідання республіканської координаційної комісії з історії	187
<i>Г. І. НІКУЛІН</i> — Перша республіканська нарада з питань топоніміки і опомастики	188

СОДЕРЖАНИЕ

Новые документы об Украине, подписанные В. И. Лениным (1918—1920 гг.)	3
Передовая — Великий вожьд и учитель трудящихся	8

СТАТТІ

<i>Ф. П. ШЕВЧЕНКО</i> — В. И. Ленин о познании исторического процесса	19
<i>И. И. КОЛОМИЙЧЕНКО</i> — Торжество ленинского плана социалистического строительства на Украине	33
<i>Г. Н. ЦВЕТКОВ</i> — Ленинский принцип мирного сосуществования побеждает	46
<i>М. Ф. ЛЕБОВИЧ</i> (Львов) — В. И. Ленин о революционных событиях в Венгрии в 1918—1919 гг.	57

СООБЩЕНИЯ

<i>А. И. ГОРОБЕЙ</i> — Роль Киевского филиала Центрального музея В. И. Ленина в пропаганде ленинского наследия	66
<i>Ж. И. ИСАЕНКО</i> — Увековечение памяти В. И. Ленина на Украине	72
<i>С. А. ВОРОБЬЕВА, Т. К. МОЛОДЕД</i> — Издание и перевод произведений В. И. Ленина на Украине в годы Советской власти	74
<i>Л. Ю. БЕРЕНШТЕЙН</i> — Из истории распространения произведений В. И. Ленина на Украине в дооктябрьский период	80
<i>И. Д. РЕМЕЗОВСКИЙ</i> — Революционная деятельность Ульяновых на Украине	91
<i>И. С. ХМЕЛЬ</i> (Москва) — Роль Украинской ССР в осуществлении ленинских принципов советской внешней политики (1917—1920 гг.)	99
<i>В. Ф. СОКУРЕНКО</i> — Борьба большевиков Харькова за победу ленинской тактики на выборах в IV Государственную думу в 1912 г.	109

ДОКУМЕНТЫ И МАТЕРИАЛЫ

- Трудящиеся Украины В. И. Ленину (1917—1923 гг.). — Подготовили П. И. ПАВ-
ЛЮК, С. Я. СЛУЧЕВСКАЯ, Д. С. ЩЕДРИНА 120
- Переписка ленинского партийного центра с партийными организациями на Украи-
не в 1901—1912 гг. — Подготовили М. И. Горбунова, Р. А. Парфенов,
Е. Д. Пухова, Т. Н. Степаненко 130

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

- В. М. МАЗИЛО (Винница) — Воспоминания о В. И. Ленине — важный источник
изучения истории КПСС 146

ОБЗОРЫ ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

- Ю. П. ЛАВРОВ — Сборник сочинений большевика-ленинца 154
- Н. И. СИРОТА (Черновцы) — Прошлое и настоящее Буковины 157

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

- В. А. МОРОЗОВ — Сборник документов по истории Ленинского комсомола Украины 161
- Ю. В. БАБКО — Воспоминания о бессмертном вожде 163
- П. М. ШМОРГУН — Выдающиеся большевики-ленинцы 166
- П. И. ДЕНИСЕНКО — Ленинская «Искра» на Украине 167
- Т. Н. КОЛИШЕР — Больше требовательности к историческим исследованиям
А. З. БАРАБОЙ — Ценное исследование о крестьянском движении на Украине 169
- П. В. МИХАЙЛИНА (Черновцы) — Из истории классовой борьбы трудящихся
Украины 174
- А. К. МАРТЫНЮК — Книга о борьбе американского народа за дружбу с Совет-
ским Союзом 177

ПИСЬМА В РЕДАКЦИЮ

- М. Н. ГРЕСЬКО (Львов) — Работа В. И. Ленина в Женевской библиотеке
(1905—1908 гг.) 180

НАУЧНАЯ ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

ПОДГОТОВКА К ПРАЗДНОВАНИЮ 90-ЛЕТИЯ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ В. И. ЛЕНИНА

- В. П. ЛУКИН — Институт истории партии ЦК КП Украины — филиал Института
марксизма-ленинизма при ЦК КПСС 183
- А. П. ЛОЛА — Институт истории АН УССР . . . . . —
- В. И. КОРОБКО — Высшая партийная школа при ЦК КП Украины 184
- А. Г. — Киевский филиал Центрального музея В. И. Ленина . . . . . —
- А. Ф. ЯХНО — Киевский ордена Ленина государственный университет
им. Т. Г. Шевченко . . . . . —
- А. А. ВОСКРЕСЕНСКИЙ (Харьков) — Харьковский ордена Трудового Красного
Знамени государственный университет им. А. М. Горького 185
- А. С. ЗАШКИЛЬНЯК (Львов) — Львовский государственный университет им.
Ив. Франко . . . . . —
- И. Ф. КАЛЮЖНЫЙ (Черновцы) — Черновицкий государственный университет . . . . . —

МЕЖДУНАРОДНЫЕ СВЯЗИ СОВЕТСКИХ ИСТОРИКОВ

- Н. Р. ДОНИИ — Международная конференция по вопросам истории коммунисти-
ческого движения 185
- В. И. КЛОКОВ — Международная конференция «Движение сопротивления и но-
вое поколение» 186

- Н. А. СЫРОВАТСКАЯ — Заседание республиканской координационной комиссии
по истории 187
- Г. И. НИКУЛИН — Первое республиканское совещание по вопросам топонимики
и ономастики 188